

Kulcsár Beáta
„Adónyomorítás miatt zárva”

20. SZÁZAD

7.

Sorozatszerkesztő:

Bárdi Nándor, Gidó Attila, Jakabffy Tamás

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KULCSÁR, BEÁTA

„Adónyomorítás miatt zárva” : egy nagyváradai család története : (1858–1944) / Kulcsár Beáta. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület : Kriterion, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-739-215-9

ISBN 978-973-26-1280-4

929

KULCSÁR BEÁTA

„Adónyomorítás miatt zárva”

Egy nagyváradi család története
(1858–1944)

Erdélyi Múzeum-Egyesület • Kriterion Könyvkiadó
Kolozsvár

A kézirat elkészítését támogatta:
NKFI 128151 projekt: Magyar, román történetek szembesítése (2019–2022)
MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport (2012–2017)

A kötet megjelenését támogatta:

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia és az Erdély Öröksége Alapítvány támogatásával készült.

A sorozatborítót Matei László tervezte.

A kötetet szakmailag lektorálta:
Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv, Kövér György

© Kulcsár Beáta, 2022
Kriterion Könyvkiadó

www.kriterion.ro

A könyv szerkesztője: Jakabffy Tamás
Nyomdai előkészítés: Virág Péter
Alak: 16 × 24 cm
A megjelenés éve: 2022
Kiadói ívek száma: 20,55
Nyomdai ívek száma: 18
Készült a zilahi Color Print nyomdában.

BEVEZETÉS

2010-ben az Országos Széchényi Könyvtárban a Lugoson kiadott nemzetpolitikai folyóirat, a Magyar Kisebbség két világháború közti számait lapozgattam, hogy a nemzeti szimbólumok korabeli használatával kapcsolatos híradásokat találjak. Mivel a szimbólumokra vonatkozó bejegyzések egy része az *Ítéletek*ben lapult, erre a rovatra külön figyeltem. A keresés során két alkalommal is beleütköztem Vaiszlovich Emil – számomra akkor még ismeretlen – nevébe. Az 1934. október 16-i szám arról tájékoztatta az olvasókat, hogy „Vaiszlovich Emilt egy hónapi elzárásra és 50 000 lej pénzbüntetésre ítélte a hadbíróóság, akit azonnal letartóztattak”; majd november elsején már azt firtatta: „Miért nem jött vissza Vaiszlovich Emil a fogházból?” A kolozsvári román hadbíróóság által elítélt és büntetéssel sújtott ismeretlen férfi elzárása, majd titokzatos elő nem kerülése és nem utolsósorban Jakabffy Elemér nemzetközi rangú orgánumnak a férfi iránti érdeklődése felkeltette a kíváncsiságomat. A történetet követően megindult a kutatás, amelyből végül nemcsak Vaiszlovich Emil életút-rekonstrukciója kerekedett ki, hanem a Weiszlovits/Vaiszlovich család történetének, a családtagok (mindenekelőtt Emil) korabeli megítélésének és emlékezetének elbeszélése is. A kutatás eredményeiből doktori disszertáció készült – és végül ez a kötet. Amely, egyebek mellett, fényt derít arra is, mi történt 1934 őszén Kolozsváron, és mi vagy kik álltak útjába Emil Nagyváradra való hazatérésének.

1. ELÖLJÁRÓBAN

1.1. KIINDULÓPONTOK

1911-ben a Nagyvárad Napló szerkesztősége a korábbi címtárakhoz képest egy rendhagyó kötettel jelentkezett. A *Biharmegye és Nagyvárad címtára* című, *Biharmegye és Nagyvárad kulturális, közgazdasági, kereskedelmi és ipari fejlődésének tükré* alcímű munka – ahogy azt a címe is jelzi – nem egyszerű tiszti címtárnak és laccímjegyzéknek készült, hanem a sikeres nagyváradai cégekről, cégvezetőkről szóló portrék foglatának is. A *Közgazdaság* című fejezetben publikált céghistóriák – amelyek a vállalatok által rendelkezésre bocsátott adatok és a köztudatban élő ismeretek alapján készülhettek – a város modernizációjában, gazdasági emelkedésében meghatározó szerepet betöltő vállalkozók kiemelkedő munkásságát dicsérték, egyúttal innovatív környezetként és országosan is fontos gazdasági centrumként láttatták Nagyváradot.

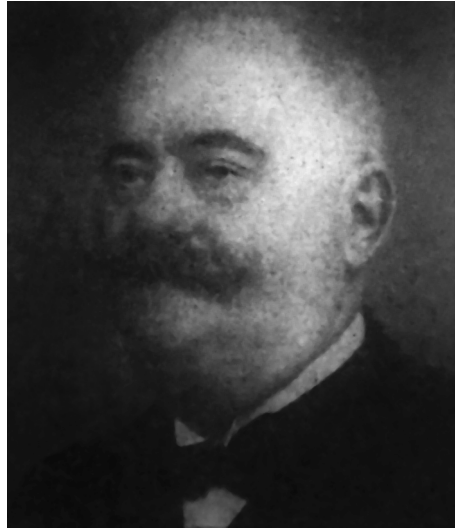
Ebben a fejezetben Weiszlovits Adolfról, a Concordia temetkezési vállalat tulajdonosáról is található egy méltatás, mégpedig posztumusz jelleggel, a temetkezési vállalkozó ugyanis ekkor már négy éve nem volt az élők sorában. Ha megnézzük a rövidebb-hosszabb cégtörténeteket, számbavesszük a furcsa egyenetlenségeket, hiányokat (fontos cégek kimaradtak, míg kevésbé fontosak bekerültek), felmerül a gyanú, hogy a napilap eladta a hasáboakat a kötetben hirdetési felületet látó vállalkozóknak, így a szövegeket legalább részben reklámcéllal publikálták. A Weiszlovits-cég esetében a reklám nagyon is indokolt lehetett, a nagy múltú visszatekintő vállalkozás ugyanis az idősebbik fiú, Lajos vezénylete alatt már gyengébben „muzsikált” ezekben az években. A megbecsültségnek örvendő alapítóra, az apára épített cégtörténet szerepeltetése a kötetben tehát kifejezetten jól jöhetett a tulajdonosnak.

De nézzük meg közelebbről az interpretációt!

A kötet szerkesztői a Weiszlovits temetkezési vállalatot olyan fontos megyei és nagyváradai cégek, részvénytársaságok, ipari és kereskedelmi vertikumok között mutatták be, mint a modern fakitermelés és -feldolgozás egyik „fellegvára”, a külföldi tőkét is investáló La Roche és Darvas cég, a szeszgyárat, élesztőgyárat, étergyárat és tejgazdaságot működtető, külföldi piacokra szállító Moskovits Mór és Fia vállalat, vagy a Deutsch K. Ignác által alapított, üveg-, porcelán- és lámpaárut, konyhaberendezéseket gyártó, az ázsiai piacokra is exportáló részvénytársaság. A vállalat történetének legfőbb fordulatait felidéző szöveg szerint Weiszlovits Adolf egyszerű bádogosként kezdte pályáját, majd 1858-ban szorgalmas munkával megalapította és felépítette cégét, a Concordia entreprise des pompes funèbres „Első nagyváradai temetkezési vál-

1. ábra. Weiszlovits Adolf ismeretlen időpontban. Forrás: Biharmegye és Nagyvárad címháza... 235.

2. ábra. Weiszlovits Lajos ismeretlen időpontban. Forrás: Fehér (szerk.): Bihar-Biharmegye... 433.

lalatot”. 1877-ben maga mellé vette az akkor alig 16 éves Lajost, aki „minden tekintetben segítő társa” és hosszú évekre „hűséges munkatársa” lett. 1882-ben cégének társtulajdonosává tette, ekkortól együtt vezették a vállalatot Weiszlovits Adolf és Fia cég néven.¹ 1902-ben az alapító apa kilépett a cégből, amelynek immár kizárólagos tulajdonosa és vezetője Lajos lett. Weiszlovits Adolf 74 évesen halt meg.

A sorok, amelyek a méltató gyászbeszéd és a közönség bizalmát megerősíteni hivatott reklámszöveg egyfajta keverékét mutatják, Weiszlovits Adolf vélt vagy valós karakterét, tulajdonságait is megidéztek. A szerző szerint az alapító „a nagyváradai közélet egyik legismertebb alakja”, „törekvő, maga erejéből előkelő sorba jutott férfiú” volt, aki „rendkívüli nagy szorgalmával, becsületes, lelkiismeretes és humánus eljárásával, áldozatkészségével megalapította a cég kitűnő hírnevét”. Emellett „mester volt a szakmájában”, többen is tanulni jártak hozzá. A szerző az alapító atyai szeretetét, gondoskodását, a legidősebb fiával, Lajossal való igen közeli és bizalmas viszonyát is hangsúlyozta. Fiát, egyben örökösét „becsületes és munkás életre nevelte”, és a szakmába, a vállalati munkába is bevezette. Kapcsolatukat pedig a kölcsönös támogatás, a lojalitás és az elégedettség jellemezte. „Élete és munkássága legnagyobb örömét abban találta, hogy Lajos fiában méltó utódját látta” – vélte a szerző. Továbbá a Weiszlovitsok

¹ A teljes név: Veiszlovits Adolf és Fia. Concordia Entreprise des Pompes Funèbres első nagyvárad-i temetkezési intézete és sírkóráktára. L. pl. Vidosits–Porcsalmy: *Nagyvárad és Biharmegye cím- és névtára*.

innovatív szemléletét is kiemelte, szerinte a vállalat a közönség érdekében folyamatosan bővíti, megújítja eszköztárát, „az egész országban eddig is páratlanul álló remek felszereléseit”. A beszámoló szerzője magabiztos hangnemben garantálta az olvasók számára, hogy a vállalat ezentúl is alapítója szellemében működik majd, a szokásos „becsületes és lelkiismeretes eljárással” fogja fenntartani a kiérdemelt bizalmat. És hogy senki ne tévessze el az irányt, aki személyesen keresné fel a vállalatot, körültekintően rögzítette a raktárépületek és az üzlet pontos helyszínét. Az éppen költözésre készülő tulajdonos ugyanis a Rákóczi úton, a régi Apolló-épülettel szemben épülő korszerű házában és Szilágyi Dezső utcai telkén fog berendezkedni.²

A Weiszlovitsról szóló szövegben a tiszteletre méltó pozícióba emelkedett *self-made man* kontúrjai rajzolódnak ki, olyan vállalkozóé, aki ambícióját és kreativitását egy családi cég létrehozásába, működtetésébe investálta, és aki szorgalmas, becsületes és minőségi munkája, újító, lelkiismeretes és áldozatkész hozzáállása révén a vagyonos nagyváradai polgárság megbecsült tagjainak körébe emelkedett. Vállalkozását, értékrendjét és kiküzdött pozícióját pedig utódjának is átadta. Weiszlovits alakja a szövegben a polgári ethosz számos klasszikus elemét magában hordozza, portréjának bemutatása által írója az eszményi polgár alakját idézi meg az olvasó számára.³

Weiszlovits azonban csak egyike volt azoknak a sikeres vállalkozóknak, akikhez a szerző(k) a fenti tulajdonságokat mint a sikert megalapozó, fenntartó és előmozdító kompetenciákat társították. Huszonnégy sikeres vállalat és cégvezető⁴ működésének, köztük Weiszlovits Adolf profiljának az elemzése azt mutatja, hogy a legtöbbször említett és a legfontosabb tulajdonságok a következők voltak: agilitás, az ezzel rokon szorgalom, az innovációra való nyitottság, szaktudás és becsületesség.⁵ Többségük

2 *Biharmegye és Nagyvárad címtára...* 234–235.

3 A közös normáról, kultúráról: Klement Judit: *Hazai vállalkozók a hőskorban...* 92., Gyáni Gábor: *Történelemszövegek...* 103., 107–108. A polgári norma, mentalitás legfőbb elemei: a munka ethosza, a takarékoság, a család és a tudás mint érték (Bódán Zsolt: *Polgári életmód – polgári mentalitás...* 191–194.). A normában részben a rendi polgárság értékrendje élt tovább (Bácskai Vera: *Városok Magyarországon...* 135.).

4 A vizsgálatom a részletes, minősítésekben gazdag portrékra, az alábbi 24 cégre és azok vezetőire terjedt ki: Czillér Imre divatáruháza, Deutsch Simon ékszerüzlete, Diósi Lajos, Emilia-malom, Flegman Ármin divatáruháza, Heimann Lipót és Társa, Janky Antal utódai, Kolliner Dávid és Fia, Kurländer és Ullmann nagykereskedése, Leitner Márton divatáruháza, Lévai Márton-könyvkötészet, Lichtmann Samu kereskedése, Moskovits Mór és Fia, Munk és Schönberger, La Roche és Darvas, Rimanóczy-műbútorgyár, Rosenberg Izsó, Sonnenfeld Adolf nyomdája, ifj. Ullmann Izidor és Fiai, Vadász és Grósz kocsigyára, Wechsler Adolf és Társa, ifj. Weisz Bernáth és Breider Ármin kereskedése, Weiszlovits Adolf és Fia.

5 A táblázatban feltüntetettekén kívül további jellemzőket is kiemeltek a szerzők: kitartás; humánus gondolkodás, közjátékonyosság; pontos, figyelmes kiszolgálás; kereskedői éleslátás, éles tekintet, éberség, üzleti tehetség, „lángész”; budapesti vagy európai stílus, nagyszabású gazdasági tevékenység; alázatos munkavégzés (a munkások mellett dolgozik), áldozatkészség (ez leginkább a hosszú távú célokat szolgáló fegyverzettséget, a lemondás képességét jelentette); lelkiismeretesség; bátorság; intelligencia; olcsóság; társadalmi/közéleti szereplésre való nyitottság stb.

Weiszlovits Adolf és Lajos jellemzésekor is előfordult.⁶ (3. ábra) A gazdasági szereplőkhöz társított, „tisztos” tulajdonságok kombinációjából álló, a polgári ideál klasszikus elképzeléseit is tükröző jellemzésekkel a szerző(k) a bemutatott vállalkozók tekintélyét erősítették, és értékrendet népszerűsítettek.

a legtöbbször említett tulajdonságok	az említések száma
<i>agilitás</i> (agilitás/ambíció/akaraterő/tetterő/munkakedv/munkaszeretet/energikus munka/odaadó munka/munkás élet/törekvés/buzgalom stb.)	22
<i>innovációs, úttörő, újító attitűd</i> (ágazati és technikai, infrastrukturális újítások)	20
<i>szaktudás</i> (szaktudás/szakképzettség/szakavatottság/mester volt a szakmájában stb.)	16
<i>becsületesség</i> (becsületes/tisztességes/korrekt stb.)	16
<i>szorgalom</i> (ernyedetlen/nagy/vas-/emberfeletti szorgalom stb.)	15
<i>minőségre törekvés</i> (jó minőségű/szép áru/szolgáltatás stb.)	10
<i>szoliditás</i> (szolid/puritán/szerény stb.)	9
modern szellem/gondolkozás	9

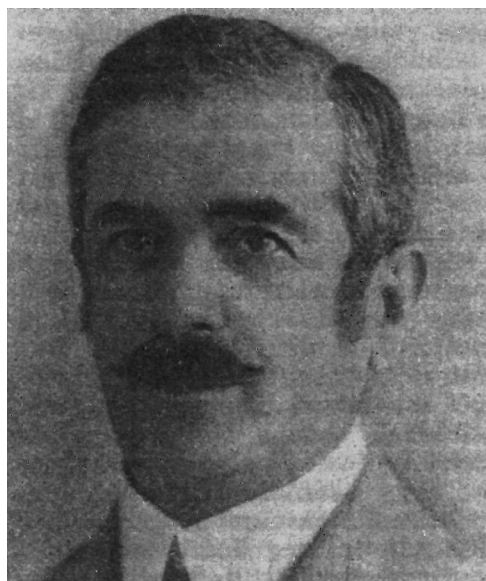
3. ábra. A legtöbbször említett pozitív tulajdonságok 24 nagyváradi cég és vezetői esetében.
Forrás: Biharmegye és Nagyvárad címtára...

Több mint húsz évvel később Nagyváradon megjelent egy kötet, amely a fenti címtárra emlékeztet (Fehér Dezső [szerk.]: *Bihar-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve. Nagyvárad, 1933–1937*). A kivitelezés és a terjedelem tekintetében az előzőnél sokkal impozánsabb munka a városi és megyei elit portréit tartalmazza, és nem csak a vállalkozókéét. Ebben az örökös, Weiszlovits Lajos is kapott két hasábot ugyancsak posztumusz jelleggel (ugyanis 1934-ben meghalt). A szöveg az előző portré „ecsetvonásait” követi: összefoglalja a cég történetét, jellemzi a főszereplőt, s apa és fia szoros kapcsolatára is hangsúlyosan kitér. Mivel az újságíró szerint „lehetetlen kegyeletesen vissza nem emlékezni a régi váradi társadalmi életben nemcsak a maga, de a város és embertársai javát is szolgáló Weiszlovits Adolfra”, az alapító dicséretével kezdi a szövegét, a férfi jellemzésekor pedig a korábban már megismert tulajdonságprofil elevenedik meg. Ezt a tulajdonságprofil, amelyet „a boldogult alapító szellemében működő” Weiszlovits Lajos viszi tovább, három új elem, a lokálpatriotizmus, a közszereplés elutasítása és az adakozókedv egészíti ki.

6 A Weiszlovitsok esetében – a táblázat dőlttel jelölt tételei mellett – még a humánus eljárás, a lelkiismeretesség, az áldozatkészség, a pontosság és az atyai gondoskodás került a szerző által kiemelt dicséretes tulajdonságok, karakterelemek körébe.

Ha a kötetet forgató olvasó a lapozásban eljut a 474. oldalig, esetleg ha a névmutatóban a tekintete nemcsak a W-vel, hanem a V-vel kezdődő neveket is pásztázza, akkor egy nagyon hasonló vezetéknevbe is ütközik: a Vaiszlovich Emilébe. A férfi jellemábrázolása azonban eltér a Weiszlovitsokétól, az ő karaktere ugyanis a tiszteletreméltóan „értékes” helyett inkább a különösen és rendhagyóan „érdekes” jelzővel írható le. Rendhagyó mivoltára már a szöveg bevezető mondatai is utalnak:

„Vaiszlovich Emil, okl. gazda, Park Szálloda tulajdonosa: Oradea (Nagyvárad) és egész Erdély magyarságának legérdekesebb, legeredetibb embertípusa, aki rendületlen, befolyásolhatatlan elveivel úgy válik ki a változó idők szerint hitüket változtató szürke embersorból, mint egy eleven Jókai-regényalak.”

4. ábra. Vaiszlovich Emil ismeretlen időpontban. Forrás: Fehér (szerk.): Bihar-Biharmegye... 474.

Az első bekezdésekből semmi sem tudható meg a származásáról. Hogy rokoni kapcsolatban állt a Weiszlovitsokkal, az az első hasáb alján található mondatból derül ki, Itt a szerző azt állítja róla, hogy munkásságának alapját képező takarékoskodása arra a szigorú, puritán nevelésre vezethető vissza, melyet apja, néhai Vaiszlovich (sic!) Adolf, az első nagyváradai temetkezési vállalat alapítója alkalmazott gyermekeinél. Soha egy krajcárt játékszerre, sem cukorra vagy édességekre nem adott nekik. Ez a különös Vaiszlovich néhány vonása révén hasonlít ugyan családtagjaihoz: ő is ambiciózus, kitartó, céltudatos, szakmailag felkészült, összességében mégis más karakter: öntörvényű, büszke, makacs, különc férfi. Bár meglehetősen idealizáló jellemzése eltér a rokonok leírásától, megítélése pozitívnak mondható. A szerző arra is figyelmeztet, hogy Vaiszlovich személyisége komplex:

„Akik csak felszínesen, hallomások, mendemonda alapján ismerik, s lelke, jelleme, gondolkozása mélységeinek tárnájába nem hatolhattak, téves képet alkot [sic!] kivételes egyéniségéről, arról a meggyőződéséért annyi-annyi elszánt harcot vivő életről, amely évtizedeken át legendás alakká tette Vaiszlovich Emilt.”

Az azonban nem derül ki, miért nyomtatták a nevét más formában a kiadványban. Vajon mi igaz a leírtakból? Milyen pályát futottak be a Weiszlovitsok és a Vaiszlovichok? Hogyan adaptálódtak, és milyen életút-stratégiákat választottak? Mi jellemezte a mentalitásukat? Mivel magyarázható a fenti sorokból kiolvasható tekintélyük? És mit gondoltak róluk a kortársak és az utókor?

1.2. CÉLOK, MÓDSZEREK

Az életutak (re)konstruálásának, vizsgálatának készítése rendkívül hosszú múltra tekint vissza, ahogy a családtörténetet célzó történettudományos orientáció is réginek mondható.⁷ Mivel számos lehetőséget rejtenek magukban, az életpályaképek és a családtörténetek iránt a mai napig nagy az érdeklődés. Többek között alkalmasak alapvető – különböző történelmi aldiszciplínákhoz tartozó – kérdések tárgyalására,⁸ a történeti valóság „individualizálására” vagy akár az emlékezésre is.⁹ És bár továbbra is jellemző országos jelentőségű politikusok, írók, költők életútjának, tevékenységének megörökítése, korábban kevésbé ismert személyek és családok is a biográfikus figyelem középpontjába kerültek, sok esetben egy-egy domináns szempont (például a

7 Gyáni Gábor szerint a család Philippe Ariès 1960-ban megjelent könyvével (*L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*) vált igazán „legitim történeti témává”. (Gyáni Gábor: *A család története és a történészek*. 272.)

8 Arnaldo Momigliano szerint „az életrajzból kiindulva jól meghatározott keretek között minden probléma vizsgálható.” (Levi, Giovanni: *Az életrajz használatáról*. 81.) Levi szintén úgy vélte, hogy az életrajzok írása során számos alapvető kérdés (például norma és gyakorlat, egyén és csoport, a determinizmus és a szabadság kapcsolata, az abszolút és a korlátozott racionalitás közötti viszony) felvethető, és az életrajz a kontextus feltárására is használható. (Levi: uo. 85–91.)

9 Népszerűségét nemcsak az egyes életutakat és/vagy a biográfia módszertanát tárgyaló tudományos munkák nagy száma mutatja. Magyarországon 2017-ben ötéves futamidejű családtörténeti Lendület-kutatócsoport alakult (<http://families.hu/rolunk/>). Emellett jelentős a száma a leíró jellegű, sok esetben a helytörténet kategóriájába sorolható, néha magánkiadású feldolgozásoknak is, melyek alkalmasint az emlékezés funkcióját is betöltik. Néhány példa: Baracskai–Somogyi–Varga: *A derghi és karcsai Somogyi család...*, Kardos–Iski: *Fénybe zárt idő...*, Kisfaludy László: *A kisfaludi Kisfaludy család...*, Magyar Zoltán: *Volt egyszer egy pesti polgárcsalád*, Mednyánszky Miklós: *A Mednyánszky család*, Sigmond Elíz: *Szépapáktól unokáig...*, Verrasztó Gábor: *A Váncza család stb.*

szakmai pályafutás, a gazdasági tevékenység) előtérbe helyezésével.¹⁰ További változásnak tekinthető, hogy az életrajzokkal foglalkozók, a biográfiairól gondolkodók számos, korábban kevésbé tárgyalt kérdést, módszertani problémát is felvetettek (mennyire koherens a személyiség, van-e állandó „magja”, mennyire készen kapott és szilárd az egyén identitása, egyáltalán megírható-e egy ember élete, mi a fontos, a kiemelendő belőle, mekkora súllyal esik a latba a konstrukciós elem a biográfia megalkotásakor, reprezentálja-e az egyén a társadalmat, stb.),¹¹ és a változás, a „mozgás” motívumaira is jobban figyeltek, mint korábban.¹²

Eredeti céloom egy család történetének folyamatos bemutatása, annak részeként az egyes családtagok totális életrajzának megírása volt, különböző szempontok (származás, szocializáció, gazdasági tevékenység, társadalmi pozíció, társadalmi kapcsolatok, mobilitási és adaptációs technikák, egyéni és családi stratégiák, életmódelemek, a mindennapi élet politikái,¹³ műveltség, identitás, fizikai környezet stb.) figyelembevételével, a mikrotörténelem módszertana szerint. A következő alfejezetben bemutatott forrásadottságok – pontosabban a forrasszűke – azonban akadályozták az eredeti elképzelések megvalósítását, így módon az életpálya-rekonstrukciók töredezettek lettek. Bizonyos időszakok és témák részletes vizsgálata lehetetlennek bizonyult, ilyen volt például Adolf fiainak és lányainak gyerek- és ifjúkora, Emil és Gyula felsőfokú tanulmányainak időszaka, a családtagok társadalmi kapcsolatai, életvitele és érzelmei vagy a jellemző vállalatvezetői stratégiák és üzletpolitikák. Emellett eltérések mutatkoztak az egyes életutak elbeszélhetősége tekintetében. A legtöbb forrás ugyanis Emillel kapcsolatos, jóval kevesebb adat áll rendelkezésre apjára és idősebb bátyjára, Lajosra vonatkozólag, és még kevesebb a lánytestvérekkel (Irma, Lujza) kapcsolatban. Komoly hiányok azonban Emil esetében is felmerülnek. Például nincs meg a Park Szálló anyaga – vélhetőleg megsemmisült. Hasonló sorsra juthatott Adolf és Lajos cégének, a tetmetkezési vállalatnak a dokumentációja is. Klasszikus egodokumentumok (napló, emlékirat, személyes levelek stb.) Emiltől sem maradtak fenn, a saját „hangját” leginkább a sajtóban megjelent nyilatkozataiból és egy, a kaszinó válaszműve címzett leveléből ismerhetjük meg. A hiányok, a „homályos életrajzi pontok” azonban nem hiúsították meg teljesen a rekonstrukciót: a családtagok bizonyos életstratégiái és személyes preferenciái, az identitások és az életpályák „kontúrjai” az akadályok ellenére

10 L. például: Bódán Zsolt: *Polgári életmód – polgári mentalitás...*, Erdész Ádám: *A Kner család...*, Halmos Károly: *Családi kapitalizmus*, Klement Judit: *Hazai vállalkozók a hőskorban...*, Sebők Marcell: *Sokszintű kapitalizmus...* stb.

11 Levi: *Az életrajz használatáról*, Loriga, Sabina: *Történet- és életrajzírás a 19–20. században*, Ricoeur, Paul: *A narratív azonosság*, Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*, Kövér György: *Az élet sokfélesége, a rajz egysége?*, Szilágyi Márton: *Mi haszna van az írói biográfiáknak?* stb.

12 Simona Cerutti szerint a (foglalkozásbéli) identitások nem készen kapott tények, hanem „folyamatos kimunkálások és újbóli meghatározások tárgyát képezik”. (Revel, Jacques: *A mikroszintű vizsgálat...* 226.)

13 Kövér: *Biográfia és társadalomtörténet*. 376., Revel: *A mikroszintű vizsgálat...* 223.

is láthatóvá váltak. Számos, az életutakhoz tartozó *történet*, epizód is feltárult; ezeket, amennyire lehetett, egyetlen összefüggő elbeszélésbe ágyazottan beszéltem el. Minde-
nekelőtt Emil esetében volt lehetséges a karakter azonosítása, az életesemények, a fordulópontok, a „nukleáris epizódok” bemutatása, az életút viszonylag koherens történetének megírása.¹⁴ Az általam megvalósított életútvizsgálatokban a forrásokhoz is igazodva az integráció, a mobilitás és az adaptáció problémái kerültek előtérbe, vagyis az életpályák azon elemei, epizódjai, amelyek az egyes személyek társadalmi pozíciójának alakításához, javításához és megőrzéséhez kapcsolódtak.

Az életutak vizsgálata mellett a narratívák kutatását, vagyis a főszereplők kortárs *megítélésének*, a róluk való beszédmódnak és – a kötet címben szereplő időintervallumon túlterjedően – későbbi *emlékezetüknek* a feltárását is céloknak tekintettem. Ennek megvalósítását nagymértékben elősegítették a forrásadottságok: több szereplőről viszonylag kiterjedt sajtóanyag és számottevő emlékezeti irodalom állt rendelkezésemre. Ebben a fázisban a fókusz a családtagokról a kontextusra helyeződött át, a narratívák ugyanis elsődlegesen a társadalmi, a politikai környezet viszonyaiba engedtek betekintést.

A családtagok történeteinek bemutatása során végig figyelmet fordítottam a kontextualizálásra és a *kontextus*, ezzel összefüggésben a „*nagy kérdések*”, problémák vizsgálatára. Az előbbi alapja főként az a meggyőződés, hogy a történelmi aktorok (a család, az egyén) életútja, pályája nem érthető meg környezetük, az ahhoz való viszonyuk ismerete, feltárása nélkül.¹⁵ Utóbbinak pedig az a kiindulópontja, hogy az egyéni életutak, a családtörténetek, valamint megítélésük a közeget is reprezentálják, ily módon mint vizsgálati egységek kortárs jelenségek, „*nagy kérdések*”, problémák (például a dualizmus kori mobilitási lehetőségek, a századeleji kaszinónormák, a párbajjelenes mozgalom kibontakozásának körülményei vagy az impériumváltást követő román nemzetépítő gyakorlatok) feltárására is alkalmasak.¹⁶ A kontextus megismerését nagyban elősegítette Emil konfliktusos magatartása,¹⁷ „*ütközeteinek*” eseményeiben ugyanis ott tükröződnek a társadalmi struktúrák, a politikai trendek és a normák. Bizonyos értelemben az ő esete ún. „*határeset*”, amely annak ellenére reprezentatív,

14 A „homályos pontokhoz” és a „nukleáris epizódokhoz” I. Kövér: *Biográfia és társadalomtörténet*. 22–36.

15 Az egyik felfogás szerint a kontextus vizsgálata azért is fontos, mert „egy élet nem érthető meg egyedül a saját különlegességein, másságán keresztül, éppen ellenkezőleg, az életpálya látszólagos eltéréseit vissza kell vezetni a normákra, bemutatva, hogy az őket lehetővé tevő történelmi kontextusba illeszkednek”. (Levi: *Az életrajz használatáról*. 87.)

16 Jacques Revel szerint amikor „egy ember vagy embercsoport sorsának fonalát követjük nyomon, s eközben földerítjük a terek, az idők sokféleségét és a különböző viszonylatok szövedékét, amelyekben az adott életpálya vagy életpályák elhelyezkednek”. (Revel: *A mikroszintű vizsgálat... 223.*)

17 A kötet címe („Adónyomorítás miatt zárva”) is egy – közte és a hatóságok között kialakult, a későbbi fejezetek egyikében bemutatott – konfliktusra utal.

hogyan az élete, a magatartása több vonatkozásban is atipikus.¹⁸ Az életút-elbeszéléseknek több funkciójuk is van: egyes epizódok – a modális életrajzokra emlékeztetően – többnyire már tudott dolgokat illusztrálnak, illetve hoznak „közelebb” az olvasókhöz a történések környezetéből, mások viszont eddig nem vagy csak részben ismert viszonyokat tárnak fel a szélesebb kontextusból. Ugyanakkor, mivel úgy vélem, az egyénnek nemcsak reprezentáló, de konstituáló képessége is van, az individuumot mint cselekvőt, mint a kontextus fenntartására és alakítására is képes „influenzert” is vizsgáltam (különösen Vaiszlovich Emil esetében, ahol a források ezt jobban megengedték).

Egyén és társadalom viszonyáról, az egyén reprezentáló és konstituáló képességéről különböző álláspontok születtek, a társadalomtudósok, a történészek egy része az individuum széles mozgásterét hangsúlyozza.¹⁹ A társadalmi közeg ebben a felfogásban nem „kővé dermedt”, statikus és koherens rendszer, hanem az egyén, a csoportok működése révén fenntartott változó és megváltoztatható struktúra. A dinamizmus persze az egyén belső világára, pozíciójára is jellemző.²⁰ A társadalmi struktúrák fenntartására és változtatására alkalmas konstitutív képesség a Weiszlovitsok/Vaiszlovichok ese-

18 A „határesethez” I. Levi: *Az életrajz használatáról*. 88.

19 William H. Sewell Jr. történész szerint „a történelmi ágens elszenvedi és »mechanikusan« beteljesíti a struktúrából rá háramló követelményeket, ennek ellenére rendelkezik valamiféle autonómiával, és ez alkalomadtán lehetőséget teremt számára arra, hogy megváltoztassa a struktúrát”. (Gyáni Gábor: *Historical agency*... 50.) Levi szerint a hatalom hagy egy bizonyos cselekvési teret az alávetetteknek, akik ily módon nem elhanyagolható változásokat kényszeríthetnek az uralmon lévőkre. (Levi: *Az életrajz használatáról*. 90.) A szociálintropológus Fredrik Barth nézete szerint az egyén viselkedése nem mechanikusan determinált, nem tekinthető a társadalmi normarendszerek iránti engedelmességnek. Minden egyén a saját, rendelkezésére álló anyagi, kognitív vagy kulturális erőforrásai által meghatározott helyzete és a többi személy általa feltételezett cselekedetei, reakciói függvényében cselekszik. Ugyanakkor Barth nem tagadja a döntések társadalmi meghatározottságát sem (az egyének cselekvési területe szűk, az előttük nyitva álló lehetőségek száma véges; emellett az értékek határozzák meg annak tartalmát, amit a társadalmi szereplők nyereségként vagy veszteségként fognak fel). Barth nem állítja, hogy modellje az összes emberi viselkedésre és helyzetre érvényes volna. (Rosental, Paul-André: *A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül*... 74–77.) A szociológus Raymond Boudon szerint a társadalmi jelenségek és képződmények az egyénből építkeznek, a résztvevők egyéni motivációi által megalapozott cselekvésekből jönnek létre; ezért az egyéni cselekvéseket és motivációkat kell vizsgálni, és megnézni, hogy összegződött ezekből az átfogó társadalmi jelenség. (Pokol Béla: *Modern francia szociológiaelméletek*. 65–67.) A szintén szociológus Pierre Bourdieu jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít munkáiban a társadalmi struktúráknak, szerinte az egyén története nem egyéb, mint csoportja, osztálya „kollektív történetének egyfajta specifikációja”, az egyéni képességek rendszerei pedig a csoport- vagy az osztályhabitus „strukturális változatai”. (Bourdieu, Pierre: *A gyakorlat elméletének vázlat*... 235. L. még ehhez Levi: *Az életrajz használatáról*. 86.) A modern társadalomtörténeti irányzatok közül a mikrotörténelem képviselői az egyén fontosságát és mozgásterét hangsúlyozzák, és az egyén, a „hétköznapi” ember vizsgálatát alapvetőnek tartják a társadalom megértésében. (Revel: *A mikroszintű vizsgálat*... 222–223. Rosental: *A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül*... 72.) L. még ehhez: Gyáni: *Historical agency*...

20 A „mozgás”, a változás kérdéséhez I. Szilágyi Márton: *Mi haszna van az írói biográfiáknak?* 22.

tében több ponton is kimutatható. Az egyes családtagok belső változásai, személyiségfejlődése – a mostani forrásadottságok mellett – azonban már jóval nehezebben ragadható meg. A változás mégis központi fogalom marad, mivel az élettörténetrekonstrukciók, ha a belső változásokat nem is, de az egyes életutak főbb fordulatait nyomon követik, elének tárják.

Az elemzés több *diszciplínához*, történelmi aldiszciplínához is kapcsolódik, mindegyiknél a társadalom- és gazdaságtörténethez, a várostörténethez, továbbá a kisebbségtörténethez, a nacionalizmussal, az emlékezettel vagy a történetmesélés antropológiájával kapcsolatos kutatásokhoz és eredményekhez. A dolgozatot a hagyományos társadalomtörténeti mellett az új kultúrtörténeti (New Cultural History) aspektus is jellemzi, vagyis nemcsak a „mi történt velük”, „hogyan cselekedtek”, „hogyan alakították az életüket” kérdésekre, hanem a „hogyan látták őket”, „hogyan értelmezték”, „milyen jelentéseket adtak a kortársak” kérdésekre is válaszolni próbál. A nacionalizmus-kutatáshoz tartozó egységekben a megközelítem nem konstruktivista jellegű, ennek ellenére magam is kiemelem a határkijelölő, közösségépítő, -szervező közéleti aktoroknak, értelmiségieknek a nemzet építésében való szerepét. Az elemzés, bár kötődik a kisebbségtörténethez, nem annak politikatörténeti, elittörténeti vonatkozásaira koncentrálok.

1.3. FORRÁSOK ÉS FORRÁSSZŰKE

A kutatást, a részletes pályaképek megírását rendkívüli mértékben megnehezítette a nagyváradi levéltári kutatás ellehetetlenülése. Mivel a Bihar Megyei Levéltár gyűjteményének helyszínéül szolgáló épület, a nagyváradi vár nem felelt meg a korszerű archiválás feladatának, és mivel a hatóságok a teljes épületkomplexum felújítására, rekonstrukciójára készültek, 2012-ben bezárták a levéltárat. Az intézmény bezárásáig az anyakönyvek és a Bihar Megyei és Nagyváradi Nemzeti Kaszinó dokumentumai körében sikerült kutatómunkát végezni. 2015-ben immár új helyszínen, új épületben megnyitották a levéltár kapuit a kutatók előtt. Ekkor azonban a levéltári fondok töredékét tették elérhetővé az érdeklődők számára, és a helyzet a későbbiekben, a nyitást követő években sem változott számottevően. Különösen az 1920 előtti közigazgatási dokumentumok váltak nehezen hozzáférhetővé vagy egyenesen hozzáférhetetlené.²¹ Végül feladtam a nagyváradi levéltári kutatással kapcsolatos ambícióimat, és úgy

21 2018 elején főként azok az iratfondok voltak kutathatók, amelyekről korábban részben vagy egészben mikrofilmmásolatok készültek (például a régi oklevelek, a kaszinó és a jogakadémia anyaga, az alispáni iratok egy része, nagyváradi egyházi és családi fondok). Szintén kikérhetőek voltak az eredeti anyakönyvek, a környező települések egy részének közigazgatási, egyházközségi iratai vagy a régészeti és történelmi társulat dokumentumai. Ezen fondok többsége azonban nem bírt forrásértékkel a család történetére vonatkozóan. Az igazán fontos, releváns gyűj-

döntöttem, hogy az addig összeszedett, különböző közgyűjteményekből származó források alapján írom meg a Weiszlovitsok/Vaiszlovichok történetét/történeteit.²²

Magyarországon és Magyarországon kívül is igyekeztem minél több olyan dokumentumcsoportot áttekinteni, amelyekben a Weiszlovitsokra/Vaiszlovichokra vonatkozó adatokat sejtettem. Kutatásaim folyamán több hazai és külföldi levéltárat és könyvtárat is felkerestem. Budapesten átnéztem a nagyváradi Szent László szabadkőműves-páholy iratfondóját (MNL OL), a Csáky család hagyatékát (MNL OL). Az utóbbi az indokolta, hogy az 1890-es években a fivérek a Csáky család hitbizományából béreltek földeket Bihar megyében; szerencsémre számos fontos adat birtokába jutottam. A magyar belügyminisztérium Nagyváradra vonatkozó 1920 előtti levéltári egységeit is áttekintettem (MNL OL), akárcsak a magyar külügyminisztérium Erdéllyel kapcsolatos, 1920 utáni anyagait, továbbá a bukaresti nagykövetség jelentéseit is (MNL OL). Ezek a levéltári iratok a Weiszlovitsok/Vaiszlovichok virilis pozíciójára és a Vaiszlovich Emillel szemben elkövetett antiszemita támadásra (1927) vonatkozóan tartalmaztak hasznosítható adatokat. Mivel Vaiszlovich Emil a szállodaiiparhoz kapcsolódott, szisztematikusan átnéztem a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetségének levéltári anyagát is (MNL OL), egy hasznos találat. Szintén vizsgálat tárgyává tettem – még mindig Budapesten – a magyar–román határrégióról szóló, a magyar vezérkari főnökséghez érkezett jelentéseket, abban a reményben, hogy az illetékesek Vaiszlovich Emilről is tájékoztattak bennük (HM HIM HL); ezek a levéltári dokumentumok azonban némák maradtak vele kapcsolatban. Ezeken kívül különböző közgyűjtemények (ELTE Egyetemi Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum stb.) kéziratárainak állományait is átnéztem nagyváradi vonatkozású, a családtörténeti kutatás szempontjából hasznosítható adatokat keresve.

A levéltári munkával párhuzamosan az Országos Széchényi Könyvtárban éveken keresztül folytattam a dualizmus kori, a két világháború közti és a második világháború utáni sajtóorgánumok számainak szisztematikus feltárását. Főként a nagyváradi napilapok: a Nagyváradi Napló, a Nagyvárad, a Szabadság, a Fáklya évfolyamaiból igyekeztem minél több évfolyamot átnézni. Emellett a kolozsvári, a temesvári, az aradi és a brassói sajtóban is feltárásokat végeztem. Bizonyos ügyek, incidensek (például az országos visszhangot kapott 1902. évi párbaj vagy a nemzetközi szinten is ismertté váló 1927. évi nagyváradi atrocitások) vizsgálatokor a korabeli magyarországi sajtó

---

temények: a bírósági (járásbírósági, törvényszéki, ítélőtáblai) dokumentumok hozzáférhetetleneknek bizonyultak.

22 Döntésem meghozatala óta lehetővé tették a kutatást az 1920 utáni közigazgatási (megyei alispáni, polgármesteri) iratok egy részében, ezért 2019 tavaszán ismét Nagyváradra utaztam. A néhány napos kutatás során semmilyen, a család szempontjából lényeges iratra, adatra nem bukkantam. Ugyanakkor kiderült, hogy az iratfondok egy részét átstrukturálták, emiatt egyes iratcsoportok új fondszámokat kaptak.

állományában is feltárásokat folytattam. A sajtót munkám egyik döntő forráscsoportjának tekintem, az egyes napilapok számos hasznosítható adatot tartalmaznak a család egyes tagjaira vonatkozóan, de mindenekelőtt abban segítenek, hogy a velük kapcsolatos perцепciók, a róluk kialakított képek tekintetében eligazodjunk.

Debrecenben, a megyei levéltárban elsősorban Emil debreceni gazdasági akadémiai tanulmányaival és a fivérek körösszegi gazdálkodásával kapcsolatban folytattam kutatásokat, kivált a Gazdasági Akadémia, a Bihar vármegyei alispáni hivatal, a Debreceni Királyi Törvényszék, a Berettyóújfalui járási hivatal, Berekböszörmény község és Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai körében. (MNL HBML) Ennek köszönhetően jelentős mértékben bővültek a családdal kapcsolatos ismereteim.

Mindezekén felül romániai kutatásokra is vállalkoztam. Az egyik célpontom a nagyváradi megyei könyvtár (Biblioteca Gheorghe Șincai) és annak régi könyves osztálya volt, ahol 1945 előtt megjelent magyar és román nyelvű kiadványokat vettem kézbe, ennek részeként a román nyelvű sajtó (1920–1940) anyagában is körültekintő feltárásokat folytattam. A nagyváradi kutatásnak köszönhetően három területen bővültek ismereteim: Vaiszlovich Emil 1920 utáni életpályája és a vele kapcsolatos korabeli kommentárok, valamint a kontextus (a város, a városi társadalom, a korabeli politikai, ideológiai trendek stb.) terén. Egyes román nyelvű nagyváradi lapok (például a Vestul României) számait a kolozsvári egyetemi könyvtár (BCU) „digitális könyvtárában” tanulmányoztam (ennek keresőprogramja óriási segítséget jelentett számomra).

A Kolozs Megyei Levéltár (Kolozsvár) és a kolozsvári Akadémiai Levéltár nem kínált semmilyen továbblépési lehetőséget, viszont a már említett kolozsvári egyetemi könyvtár (BCU) fontos adatszerzési terepnek bizonyult. A BCU-t több alkalommal is felkerestem. Itt elsősorban a család román nyelvű recepcióját kutattam. Mindenekelőtt Vaiszlovich Emil incidenseinek korabeli kommentárjait igyekeztem feltárni olyan román orgánumban, amelyek a BCU „digitális könyvtárában” elérhetetlenek voltak. Az itt őrzött román napi- és hetilapok két világháború közti számaiban sikerült hasznosítható szövegeket találnom.

A kutatás harmadik jelentős romániai helyszíne Bukarest, főként a Román Nemzeti Levéltár volt, ahol elsősorban a két világháború közötti minisztériumok (belügyminisztérium, propagandaminisztérium, kereskedelmi és ipari minisztérium stb.) anyagában végeztem feltárásokat, elsősorban az Erdélyhez kapcsolódó levéltári állagokban. Abban reménykedtem, hogy a különböző minisztériumokhoz érkezett rendszeres regionális jelentésekben vagy eseti tudósításokban, valamint a minisztérium problémafelvetéseiben, elemzéseiben megemlítik Vaiszlovich Emilt, és tárgyalják a román hatóságok által sokszor destruktívnak tekintett magatartását. Ugyanezen célból az Antirevizionista Liga fondját is kikértem, valamint Nicolae Zigre (Zigre Miklós) nagyváradi ügyvéd, prefektus, a későbbi miniszter személyes hagyatékát is átnéztem. Eredmény nélkül. A Nemzeti Levéltártól elkülönülten működő Külügyminisztériumi Levéltárban (Arhiva Diplomatică) végzett későbbi kutatás sem hozott számottevő si-

kereket a Vaiszlovichok vonatkozásában. Valamivel gyümölcsözőbb volt a bukaresti Akadémiai Könyvtár sajtóállományában (1920–1940) végzett feltáró munka, amelynek keretében olyan román és magyar heti- és napilapokat is kézbe vehettem, melyek Nagyváradon és Kolozsváron hozzáférhetetlenek.

Szórványos, pár napos kutatásokat az aradi és a temesvári megyei könyvtárak régi könyves osztályain is végeztem; a bánsági kutatás néhány találattal zárult. Feltárómunkám nemcsak a forrásokra, hanem a magyar és a román nyelvű szakirodalomra is kiterjedt.

Vizsgálataim során szóbeli közlésekre is támaszkodtam, mindenekelőtt Réz Pál, Kondás Éva, Chereches Lívia, Moldován Ferenc, Rosenzveig Judit és a nagyváradzi zsidó hitközségi „nyugdíjasklub” tagjainak ismereteire, emlékeire. A velük való beszélgetések – ezúton is köszönöm, hogy nem tértek ki előlük – nagyon hasznosak voltak, a családtagok életútjának, emlékezetének és a várostörténet jobb megismeréséhez egyaránt hozzájárultak.

A világhálón elérhető adatbázisok közül elsősorban az Arcanum Digitális Tudománytára, a Hungaricana portál, a kolozsvári egyetemi könyvtár (BCU) és az izraeli nemzeti könyvtár digitális állományait hasznosítottam.

Dolgozatom főbb forrásai ennek megfelelően: a hazai és külföldi levéltárakban összegyűjtött iratok, a nehéz levéltári körülmények között segítségemre siető kollégától kapott dokumentumok,²³ magyar és román napi- és hetilapok, szépirodalmi művek, színvonalas ismeretterjesztő munkák, címtárak, statisztikai kiadványok, szóbeli közlések – és az ezekből kinyerhető, a családtagokra vonatkozó adatok, narratívák voltak.

A helyzetet nehezítette, hogy a Weiszlovits/Vaiszlovich családról lényegében nincs professzionális szakirodalom, a „kritikai életrajz” formaeszményét követő tudományos szakmunka.²⁴ Sokkal jellemzőbb, hogy a róluk – legfeljebb pár bekezdés erejéig – értekező szerzők szépirodalmi és ismeretterjesztő munkák, valamint az anekdotahagyomány alapján rajzolták meg a családtagok (főként Vaiszlovich Emil) portréját, életútját. Mindazonáltal ezeket a műveket is haszonnal forgattam, a legelején ezekből tájékozódtam, és az adatgyűjtésben, a bibliográfiai korpusz bővítésében is segítségemre voltak. A nagyváradai orientációjú történészek közül kiemelendő Péter I. Zoltán, aki a város építészeti örökségét részletesen tárgyaló műveiben, albumaiban rendszeresen írt a Weiszlovitsokról (főként a Park Szálló, a Weiszlovits-ház, a Bazár kapcsán).²⁵

23 Lakatos Attilának ezúton is köszönöm, hogy városi intézmények dokumentumairól – még a levéltár bezárása előtt – készített fotóinak engem érdeklő darabjait megosztotta velem.

24 A „critical biography” leginkább az irodalomtörténeti szakirodalomban használatos fogalom. Eszményére jellemző a forráskritikai igényesség, az ellenőrizhetetlen, anekdotikus szakirodalmi hagyománnyal való szakítás, a szakszerűség igénye. (Szilágyi: *Mi haszna van az írói biográfiáknak?* 25.)

25 Például Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok...* 52., 74–76., 77., uő: *Nagyvárad 900 éves múltja...* 210–211., 222., uő: *Régi képeslapok...* 182–185. Munkáiban néhány pontatlanság is felfedezhető. Szerinte Weiszlovits Adolf és Adolfné a Vaiszlovichok nagyszülei voltak, Weiszlovits Lajos

Lówy Dániel a nagyváradi zsidóságról írt munkájában Vaiszlovich Emilről is megemlékezett.²⁶ Szintén említésre méltó két, a nagyváradi zsidóság történetét, a nagyváradi eliteket részletesen bemutató, albumjellegű munka – mindkettőben található adatokat a Weiszlovitsokra/Vaiszlovichokra vonatkozóan.²⁷ Munkám remélhetőleg nyitánya lesz azoknak a terjedelmesebb műveknek, amelyek a biografikus érdeklődés középpontjába a nagyváradi gazdasági, vállalkozói elithez tartozó családokat, kiemelkedő személyiségeket helyezik majd.²⁸

---

pedig Vaiszlovich Emil és Gyula apja. (Péter I.: *Mesélő képeslapok...* 75., 80.) Az előbbieket valójában a szüleik voltak, az utóbbi pedig a bátyjuk.

26 Lówy Dániel: *Az úri város zsidó lakosai...*

27 Fehér Dezső: *Bihar-Biharmegye...*, Schön Dezső et al.: *A tegnap városa...* Kéziratomban lezártával (2019) egy időben jelent meg Kormányos László terjedelmes szintézise (*Nagyvárad krónikája*), melyet már nem állt módomban témám szempontjából szisztematikusan áttekinteni, ebben a kötetben hasznosítani.

28 Bár a nagyváradi gazdasági elit tagjai eddig nem kerültek a monografikus figyelem középpontjába, megjelent néhány vonatkozó, egy-egy ágazatról is áttekintést adó adatgazdag tanulmány. Kiemelendők: Tavaszai Hajnal: *A honi ipar a fejlődés mozgatórugója...*, uő: *Adalékok a nagyváradi nyomdászat történetéhez 2.*, uő: *Adalékok a nagyváradi nyomdászat történetéhez 3.*, Péter I. Zoltán: *Váradai kávéskok a századfordulón*, Rimanóczy-Ferkai: *A Rimanóczy építészdinasztia története*.

2. A WEISZLOVITS/VAISZLOVICH CSALÁD TÖRTÉNETE (1858–1920)

2.1. A KONTEXTUS: BIHAR MEGYE ÉS NAGYVÁRAD

A továbbiakban a család környezetét, az életüket meghatározó természeti, társadalmi, gazdasági, demográfiai viszonyokat ismertetem. A város fejlődésére hatást gyakorló tényezők közül kiemelten foglalkozom a gazdaságföldrajzi adottságokkal és az alapvető infrastruktúrával (utakkal, vasúttal), valamint a város pozíciójával, helyével a városi hálózatban.²⁹ Emellett bemutatom a várostörténet alapvető fordulatait, a városi népesség anyanyelvi megoszlását, a helyi zsidóság rövid történetét, valamint a város sikeresnek mondható gazdasági szerkezetének legfőbb sajátosságait is.

2.1.1. Gazdaságföldrajzi adottságok, infrastruktúra

A természetföldrajzi szempontból változatos képet mutató történeti Bihar vármegye³⁰ hegyvonulatokat, völgyeket, síkságokat egyaránt magában foglalt. A hegyekből érkező folyók (a Berettyó, a Sebes-Körös és a Fekete-Körös) és azok mellékágai a síkságon lelassultak, és nádasokat, a megye nyugati felében egy nagy kiterjedésű mocsárvilágot képeztek, szigeteiken pedig kaszálók, gyümölcsösök, szántók és falvak létesültek. A falvak lakosai már a 14. században csatornákat, árkokat ástak a víz elvezetésére, a patakokat pedig szolgálatukba állították: vízimalmokat, gátakkal halastavakat létesítettek. Szaporulatának megfelelően a lakosság folyamatosan területeket hódított el az erdőtől és a bozótostól, és az így nyert részeket művelés alá vonta. A síkvidéki gabona-termesztés mellett, Várad-Hegyalján szőlő- és gyümölcsstermesztés volt jellemző. A 19. század első felében elkezdődtek a vízszabályozási és ármentesítő munkálatok, amelyek megváltoztatták a megye arculatát. A terület azonban nemcsak a mezőgazdasági termelésnek kedvezett: Bihar ásványokban (márvány, kőszén, lignit, ezüst, vas, ólom, réz) gazdag altalaja és erdők által borított felszíne a bányászat és a fakitermelés számára nyújtott kiemelkedő lehetőségeket.³¹

29 A későbbi fejezetekben látni fogjuk, hogy a politikai változások és az etnikai viszonyok szintén nagy jelentőséggel bírtak, a városfejlődésre alapvető hatással voltak.

30 A Bihar szláv személynévi eredetű, első ispánjának neve is lehet. A Váradtól északra lévő Biharvár környékének szláv helynevei alapján feltehető, hogy Bihar vára szlávok által épített földvár volt. (Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. 571.)

31 Györffy: uo. 569–570., 578., Korbély József: *Bihar vármegye geológiai viszonyai*. 26–35., Reiszig Ede: *Bihar vármegye története*. 486., 566–567.

A megye és Nagyvárad fejlődésében, gazdasági, kereskedelmi életében nagy jelentőségűek voltak a megyén áthaladó, Váradot érintő és a szomszédos megyékbe vezető utak, akárcsak a 19. században létesült vasútvonalak. A megyén belüli utak olyan fontos helyszíneket is érintettek, mint a királyi sóközpont, Szalacs vagy a belényesi ezüsbányák.³² A 19. században az úthálózat mind sűrűbbé vált, egyre több lett a Nagyváradot a községekkel összekapcsoló út. 1866-ban az úthálózat hossza már a 700 kilométert is meghaladta.³³ A forgalmat, a megyén belüli és azon túli kapcsolatokat a 19. századi vasútépítkezés tovább élénkítette.³⁴ Az első vonat 1858-ban futott be a váradi állomásra Püspökladány irányából. 1869 és 1871 között megépült a Nagyváradtól a „magyar tengerpart” felé haladó, de akkor csak Eszékig érő alföld–fiúmei vasút. 1870-ben átadták a Keleti Vasúttársaság által épített vonal Nagyvárad és Kolozsvár közti szakaszát. Az 1880-as években további vasútvonalak létesültek, a márványtelepekről híres Vaskoh és térsége könnyen elérhetővé vált a Nagyvárad–Belényes–Vaskoh-vonalnak köszönhetően.³⁵

Főszereplőink szempontjából kiemelendő, hogy a temetkezési vállalkozáshoz szükséges alapanyagok (például a márvány) elérhetőek voltak a megyében, beszerzésüket pedig a megyét behálózó utak tették egyszerűvé. A szolgáltatóipari ágazatokra, azon belül a szállodaiparra pedig jelentős hatással volt a fejlődő infrastruktúra (utak, vasút) és az átmenő forgalom csakúgy, mint Nagyvárad vonzereje.

2.1.2. Várostörténet, városfejlődés

A vállalkozói tevékenységet és sikereket azonban értelemszerűen nemcsak a térség gazdaságföldrajzi vagy infrastrukturális adottságai, de Nagyvárad fejlődése, népességi viszonyai is meghatározták. Az alábbiakban a várostörténet legjelentősebb fordulópontjait, majd a polgárosodás, a modernizáció helyi feltételeit és sajátosságait mutatom be.

Bihar megyében már a korai időszakban is a püspökséghez tartozó Várad állt a városfejlődés élén. Váradot a Sebes-Körös, az Alföld és a Réz-hegység dombjai és számos út találkozásánál alapították, Bihar városából ide került át a bihari püspökség központja. 1095-ben a váradi székesegyházban temették el az egyház- és városalapító Szent Lászlót, 1235-ben pedig II. Andrást. A tatárok 1241-ben feldúlták a várat és a várost, később a török támadások okoztak számottevő pusztításokat. Szapolyai János és I. Ferdinánd konfliktusainak időszakában Várad volt Szapolyai központja, és itt

32 Györffy: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. 582.

33 May Sándor: *Közutak Bihar vármegyében*. 282–290.

34 A hazai vasúthálózat három nagyobb hullámban épült: az 1850–60-as évek fordulóján, 1867–1873 között („a vasútláz éveiben”) és 1882–1899 között. (Kövér György: *Iparosodás agrárországban...* 75–78.)

35 Szmazsenka Ernő: *Bihar vármegye vasútjai*. 271–277., Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását...* 36–40., Péter I. Zoltán: *A nagyváradi vasúti közlekedés kezdetei*, Kövér György: *Iparosodás agrárországban...* 75–76.

kötötték meg a békét is, Izabella is ezt tekintette „fővárosának”. A törökök 1660-ban foglalták el, és 1692-ig uralták a várost. A későbbi városrészek (Velence és az olaszok által lakott Olaszi) többnyire a püspökség tartozékaiként Várad-közeli települések voltak. A török dúlások idején Várad és a vár lényegében megsemmisült, a környékbeli települések is elnéptelenedtek. A 18. században megindult az újjáépítés, a vár melletti település újraneépülése, de ebben az évszázadban is számos csapás érte az itt élőket (a Rákóczi szabadságharc dúlásai, járványok, tűzvész, árvizek). Ennek ellenére a város nem veszítette el jelentőségét, sőt a 19. században elindult a polgárosodás és a modernizáció útján.

Bár sohasem kapta meg a szabad királyi város rangot, a püspöki civitasként létesült Várad központisége már a középkorban is nyilvánvaló volt, és már ekkor városias képet mutatott (volt számottevő kereskedő, iparos népessége, piacai, vásárai, a püspöki vár alatt elővárosok létesültek); nem minősült mezővárosnak. 1556-ban véget ért az egyházi közigazgatás, és a település fejedelmi város lett. Bár a török kiűzését követően megtörtént a püspökség és a káptalan gazdasági és közigazgatási pozíciójának valamiféle revíziója, a városi ügyeket egyre inkább a polgári közigazgatás intézte. A város tekintélyét és gazdasági erejét növelte, hogy idővel magához váltotta a káptalan és a püspökség regáléjogait (mészárszékek, sörfőzdék, kocsmák működtetésének, a vásártartásnak a jogát). Az abszolutizmus éveiben létrejött a nagyváradai császári és királyi főbiztosság, és a város a Magyarország területén létrehozott öt kerület egyikének székhelye lett. A korábban egymás szomszédságában lévő, közigazgatásilag különálló települések (Várad, Váralja, Újváros, Olaszi és Velence) még ebben az időszakban (1853-ban) egyesültek – Nagyvárad név alatt.

Bár nem volt szabad királyi város, funkcionális értelemben fontos központnak minősült, amiről 1828-ból egészen pontos adataink is vannak. Ha kereskedelmi, gazdasági és közigazgatási életét vesszük alapul, tiszta és megosztott körzettel rendelkező piacközpontra és elsőrendű központra tekinthetjük, és mint ilyen, igen előkelő helyet foglalt el a városok hierarchiájában. E hely különböző faktorok függvénye volt. Ha a népességszámot vesszük figyelembe, akkor a 9., ha a központ belső fejlettségét, a 7., ha pedig a központ belső gazdasági fejlettségét, tiszta körzetének kézműipari fejlettségét és a körzetek népességszámát együtt kezeljük, a 13. legjelentősebb település volt ebben az időszakban. Ugyanakkor Nagyvárad nemcsak piacközpont, hanem egyéb szerepeket is betöltő fontos székhely, intézmények egész sorával rendelkező közigazgatási, katonai, oktatási centrum is volt (már a 18. században római katolikus, görögkatolikus püspökség és jogakadémia működött a városban). Központiségét, az intézmények koncentrációját és a város jelentőségét Fényes Elek így ragadta meg 1847-ben:

„[Nagyvárad] Tulajdonképpen négy városból áll; úm. a tulajdonképpeni Nagy-Váradból, Várad-Olasziból, Várad-Velencéből és Váraljából. A négy vá-

rost az itt 34 őr rendes szélességű Sebes-Körös választván el, két erős fahíd köti össze, egyébiránt mindenik külön tanáccsal bír. Összes népessége a városnak 19,368 l., melyből Várad-Olaszin lakik 7422, N.-Váradon van a gör. kath. püspök lakása s a kir. akadémia. Várad-Olaszinak nevezetesebb épületei: a róm. kath. püspök laka, a mellette épült nagyszerű egyházzal, s a kanonok urak lakházai; a megyeház, melyben a megyei gyűlések s törvényszékek tartatnak, ennek udvarán nagyszerű 150 kamarával készült börtön, a premonstrati s irgalmas szerzetiek laka. Van itt két kórház, több jótékonyintézet és alapítvány. Ugyanitt van főhg. Mihály, előbb Máriásy nevét viselő katonanevelő intézet. N.-Várad és V.-Velece közt fekszik a vár mély sáncokkal, magas kőfalakkal s hat bástyával erősítve. Váradot nagyon díszesítik a számos hivatalok, közigazgatási és egyházi kormányzéseknek itt léte. Az említettekén kívül felhozandók még a kir. főgymnasium, a ref. gymnasium, n. e. óhitű capitalis iskola, még egy katonanevelő intézet, árvaház, kamarai s katona élelmezési hivatalok, s 37-dik számú magyar gyalogezred, hadfogadó kormányzó. A lakosok nagy része kézművességből s kereskedésből él. Olaszi kézműveseinek száma 255, nyitott boltos kereskedőie 16. Szerdán tartott hetivásárai igen népesek, s különösen gabonára, azután deszkára, lóra és szarvasmarhára nagy fontosságúak. Hat országos vásárai közül, melyeket pesti és bécsi kereskedők is látogatnak, legnevezetesebb az úrnapi.”³⁶

A város jelentősége a későbbiek során jogi státusában is kifejeződött. 1870-ben, a polgári közigazgatás kialakításakor felvették a törvényhatósági jogú városok sorába. Ez a fordulat már abban a negyedszázados, 1892-ig tartó időszakban történt, amelyet a szakirodalom a város dualizmus kori polgári és modernizációs fejlődésének első korszakaként tart számon. Ha Nagyvárad jelentőségét, a fejlődését megalapozó polgárosodást, a gazdasági szerkezet tőkés átalakulását és az urbanizációs folyamatokat vesszük figyelembe, a várostörténetnek ez az újabb korszaka is több szakaszra osztható. Fleisz János szerint az 1867 és 1892 közti időszak a korszerűsödés megalapozásának negyedszázada volt, ugyanezt a korszakot a város levéltárnoka, Lakos Lajos a „kultúralkotásaink bevezetése” című fejezetben tárgyalta a könyvében. Az 1892 és 1913 közti időszak pedig szerinte már a város virágkorának („kultúrkorának”), a korszerűsödő város kiteljesedése időszakának tekinthető.

Nagyvárad jelentősége a századelőn tovább nőtt. A városi és regionális funkciók, az intézmények és a lakosság adottságai alapján a (hiányos szerepkörű) regionális központok köréhez tartozott, és mint ilyen 1910-ben 330 városból a 8. helyet foglalta el.³⁷

36 Fényes Elek: *Magyarország leírása*. II. 389–390.

37 Beluszky Pál és Győri Róbert szerint Nagyvárad fejlődése figyelemre méltó különösen akkor, ha számba vesszük az adottságokat (domborzati akadályok, környező regionális központok terem-

A környező regionális központok (Debrecen, Szeged, Arad, Temesvár) versenyét figyelembe véve ez különösen jelentős eredménynek tekinthető. Az első világháború valamelyest megakasztotta a látványos fejlődést; főleg 1916-tól volt érezhető a válság (áruhiány, áremelkedés, infláció, tüzelő- és élelmiszerhiány), de jelentős élelmiszerkészlete, a hatóságok intézkedései (a kenyérjegy, a lisztalvány bevezetése, ármaximálás, rekvirálások, a házbérek megadóztatása) nyomán a város elkerülte az összeomlást.³⁸

A város központi volta, a zsidóság viszonylag könnyű és korai betelepédési lehetőségei, a népességszám, ezáltal a munkaerő bővülése, az érvényesülési, befektetési lehetőségek, a polgári igények növekedése, a tőkeakkumuláció viszonylagos zavartalansága vonzotta a bevándorlókat, és táplálta a vállalkozói kedvet.³⁹ A teljesítmények nyomán számos érzékelhető és alapvető változás zajlott le: tovább emelkedett a népességszám, fejlődött az ipari, kereskedelmi szektor, korszerűsödött a város infrastruktúrája, növekedett a civil társadalom intézményes aktivitása.⁴⁰

2.1.3. Népeség: lakosságszám, anyanyelv, zsidóság

Nagyvárad területe nem sokat változott a dualizmus korában, valamivel több, mint 8300 katasztrális holdat (8305–8313 holdat, nagyjából 48 km²-t) tett ki. Ezzel a város nem tartozott a nagy kiterjedésű települések közé, Debrecen, Kolozsvár és Arad is jócskán meghaladták e tekintetben.⁴¹ Ami a demográfiai viszonyokat illeti (5. ábra), a népességszám 1787 és 1830 között látványosan megugrott, majdnem megkétszerező-

---

tette verseny, a terménykereskedelem vasút előtti alacsony volumene). (Beluszky–Győri: *Magyar városrólátat...* 189–190.)

38 A fenti várostörténeti összefoglaló az alábbi munkák alapján készült: Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenjéből...* 256., 259., Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. 25–26., Győrffy: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. 603., 648., 681–688., 691., Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 5–6., 22–23., 82., Fleisz: *Nagyvárad a városhierarchiában...* 197–209. Nagyváradnak a városhierarchiában 1828-ban és 1910-ben elfoglalt helye tekintetében a Bácskai–Nagy- és a Beluszky–Győri-szerzőpárosok munkáira támaszkodtam. (Bácskai–Nagy: *Piackörzetek, piacközpontok és városok...* 9., 45., 122., 350., Beluszky–Győri: *Magyar városrólátat...* 105., 189–190., 214.) Az egyes városrészek (Olaszi, Váralja, Velence, Újváros) adottságaihoz l. Péter I.: *Nagyvárad 900 éves múltja...* 156–158.

39 A városfejlődés mozgatóihoz l. Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 11–12., Csíki Tamás: *Városi zsidóság...* 126., 167.

40 A népességszám emelkedése, a városfejlesztő ambíciók és a nagypolgárság tőkeereje nyomán a dualizmus korában átalakították és korszerűsítették a város utcarendszerét, közttereit, parkjait, új, impozáns köz- és magánépületeket, hidakat építettek, lekövezték az utakat, végrehajtották a vízszabályozást, az árvízvédelmi munkálatokat, a partok, a medrek rendezését. A polgárosodás, az urbanizáció részeként korszerű közegészségügyi hálózatot és közműveket (vízvezeték- és csatornarendszert, közvilágítást) létesítettek. Nagyvárad civil társadalma közművelődési, kulturális, társadalmi, tudományos intézmények és társaságok egész sorát alapította és tartotta fenn, a legélénkebb tevékenységet a jótékonyosság és a közművelődés terén fejtette ki. (Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 81–121.)

41 Thirring: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. 5., Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 6.

dött. Az ezt követő csaknem hetven évben kiegyensúlyozott, folyamatos növekedés, majd 1890 és 1914 között ugrásszerű népességszám-emelkedés volt tapasztalható. Három másik várossal (Kolozsvár, Temesvár, Debrecen) összehasonlítva, elsősorban Debrecen jellemezte ez a tendencia. Ha az 1851 és 1910 közötti időszakot tekintjük, Nagyvárad azon városok közé tartozott, amelyeknek megháromszorozódott a lakossága.⁴² A népességszám emelkedését valamelyest lassította az 1873-as kolerajárvány, mely 1096 áldozatot szedett, radikális visszaesést azonban nem tudott okozni. Bár a lakosságszám tekintetében több regionális központ (Debrecen, Temesvár) is megelőzte Nagyváradot, a népesség gyarapodásának üteme itt kedvezőbb volt. Az 1910. évi népszámlálás szerint az Alföld törvényhatósági jogú városaival (például Debrecennel, Kecskeméttel, Szegeddel) ellentétben Nagyváradon nem volt említésre méltó külterületi népesség (a népszámlálási adatokat tartalmazó táblázat a többi várossal ellentétben csak belterületi népességgel számol). Ez városiasodottságra utal, mint ahogy arra is, hogy a város közelében nem volt piacra termelő tanyás kis- vagy középparaszti gazdálkodás.

a város	1787	1830	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1914
Nagyvárad	9 790	18 091	22 443	28 698	31 324	38 557	47 018	61 034	69 949
Kolozsvár	12 603	14 000	20 615	26 638	29 923	32 756	46 670	58 481	65 990
Temesvár	9 242	14 652	22 507	32 223	33 694	39 884	49 624	68 471	77 986
Debrecen	29 153	48 840	36 283	46 111	51 122	56 940	72 351	90 153	100 911

5. ábra. Nagyvárad (polgári) lakosságának száma (1787–1914). Források: *Thirring: A magyar városok statisztikai évkönyve. 52., 85. A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei II. 73., 105., 145., 292. A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I. 40., 5. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása I. 560., 577., 592. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I. 296., 298., 364., 422. A Magyar Szent Korona országainak 1913–1918. évi népmozgalma. 40.*

A polgári lakosság anyanyelv szerinti megoszlása (6. ábra) azt mutatja, hogy a város a 19. században túlnyomórészt magyar ajkú volt, a magyar anyanyelvűek száma folyamatosan emelkedett. A román nyelvű lakosság száma kismértékben nőtt, a németeké stagnált, százalékos arányuk azonban csökkent. A kisszámú szlovák, horvát, szerb és rutén népesség számában, arányában egyaránt visszaesés tapasztalható. A magyar anyanyelvű lakosság gyarapodásának egyik forrása a zsidóság beáramlása, integrációja és elmagyarosodása volt. A város hitfelekezeti megoszlása azt mutatja, hogy a római katolikus és a református egyház majdnem ugyanannyi hívet mondhatott magáénak. Jelentőségben őket az izraelita követte. A görögkeleti és a görögkatolikus egyházaknak

42 A növekedési mutatókhoz l. Czoch–Szabó–Zsinka: *Változások a magyar város és településrendszerekben...*

is voltak híveik a városban a románság jelenlétéből kifolyólag.⁴³ Nagyvárad nemzeti-ségi összetétele eltért a megyéétől, ahol a lakosság többségét a román anyanyelvűek tették ki.

anyanyelv	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
magyar	26 675	85,15	34 239	88,80	42 921	91,28	56 527	92,61
német	1 148	3,66	1 014	2,62	1 127	2,39	1 098	1,79
román	2 009	6,41	2 527	6,55	2 386	5,07	2 870	4,70

6. ábra. Nagyvárad (polgári) lakosságának anyanyelvi megoszlása (1880–1910). Források: A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei II. 73. A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I. 108., 109. A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása I. 33. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I. 587.

A zsidóság szerepe döntő volt a városfejlődésben. Az izraeliták jelenléte Váradon és a Várad környéki településeken már a 15. században kimutatható.⁴⁴ A 18. században emelkedni kezdett a számuk, főként az itt állomásozó haderő szükségleteinek, a katonaság igényeinek köszönhetően. A katonai igazgatás ugyanis bátorította a zsidók jelenlétét a helyi piacokon, támogatta a megtelepedésüket a vár közelében lévő szabad területeken. Az így létrejött Váralján jó ideig kizárólag zsidó lakosság élt, 1850-ben már 104 zsidó háztulajdonost írtak össze. A váraljai lakosság főként élelmiszer- és szeszeskereskedéssel foglalkozott, boltokat nyitott, mészárszékeket és kocsmákat működtetett. A tőkeakkumulációnak köszönhetően tevékenységük diverzifikálódott, a 18. század végén egyesek pénzhitelezéssel is foglalkozni kezdtek, az 1830-as években pedig már mezőgazdasági ingatlanokat (szőlőket), valamint – bérbeadás céljából – házakat is vásároltak. 1840-ben megkezdte működését az első gyárszerű üzem (Löblé Henrik szeszgyára). Váralján kívül még Velence és Olaszki mutatott nyitottságot a zsidóság befogadására. A kutatások azt mutatják, hogy a zsidók korai város környéki megtelepedése és a számukra itt biztosított kedvezmények alapvető szerepet játszottak a zsidóság akkori és későbbi kiemelkedő gazdasági teljesítményében, illetve a városfejlődésben.⁴⁵

Várad városa azonban jó ideig elzárkózott a zsidók elől, és amíg lehetett, akadályozta betelepedésüket. Ha a hatóságok tettek is kivételt egyesekkel, e kivételezés sok esetben ideiglenes volt, előbb-utóbb még a gazdagabb kereskedőknek, mészárszék- és

43 A felekezeti viszonyokhoz l. Fleisz Jánosnak a statisztikai irodalom alapján összeállított táblázatát (1869–1910): *Város, kinek nem látni mását...* 182.

44 A váradi, a Várad és a váradi vár környéki zsidókról először 1727-ben készült összeírás, ezen a területen ekkor hét zsidó család lakott. Az 1736. évi összeírás ugyanitt már 18 családot talált. A megyében 1748-ban 252 személyen hajtották be a rendkívüli adót. (Grünvald–Scheiber: *Magyar–zsidó oklevéltár* VII. 27., 41.)

45 Gyáni Gábor: *Pillérsedés és (zsidó/nemesi) polgárosodás...* 139–140.

kocsmabérlőknek is távozniuk kellett a városból. A zsidó lakosság kicserélődése, állandó fluktuációja azonban hátráltatta a város fejlődését. A váraljai zsidó vállalkozók idővel Váradra is kiterjesztették tevékenységüket (üzleteket nyitottak, ipari létesítményeket alapítottak ott, stb.), és az általuk végzett kapcsolatteremtő munkával Várad és a Várad környéki települések egyesüléséhez, Nagyvárad létrejöttéhez is hozzájárultak.

Az 1840. évi 29. tc előmozdította a váradi zsidóság számának bővülését, lehetővé tette ugyanis az országban született vagy itt letelepedési jogot nyert zsidók számára, hogy a városokban (kivéve a bányavárosokat) gyökeret verjenek, polgári tulajdonú telkeket vásároljanak, kereskedelmi és ipari tevékenységet többé-kevésbé szabadon folytassanak. Míg Váradon 1848-ban még csak 256 zsidót számoltak össze, 1881-ben már 8186 izraelita vallású személyt, ami a teljes lakosság több mint 26%-át jelentette. (7. ábra) Az izraeliták száma a későbbiekben is nőtt, százalékarányuk azonban valamelyest csökkent.⁴⁶ A 18–19. században betelepültek egyfelől az országon kívüli területekről (Morvaországból, Csehországból, Ausztriából és Galíciából), valamint Magyarország távolabbi vidékeiről, főként az északi megyékből érkeztek. Az utolsó nagy betelepülési hullám a zsidóság emancipációját megelőző időszakban, az 1850-es évek végén érte el Nagyváradot.⁴⁷

év	összlakosság	izraelita vallásúak	%
1880	31 324	8 186	26,13
1890	38 557	10 115	26,23
1900	47 018	12 111	25,75
1910	61 034	15 040	24,64

7. ábra. Az izraelita vallásúak száma és aránya Nagyváradon (1880–1910). Források: Thirring: A magyar városok statisztikai évkönyve. 65. A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei II. 73. A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I. 103. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása III. 236. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I. 587.

46 A nem zsidó népesség beáramlásával „a város [Nagyvárad, Arad, Temesvár – K. B.] zsidó eleme nem tudott lépést tartani”, a századforduló vállalataiban ezért „aránylag kevesebb a zsidó mozgató, mint korábban”. (Szekfű Gyula: *Három nemzedék...* 246.)

47 A 18. században az ország sűrűbben lakott határterületeiről megindult a lakosság az ország belseje felé, ahol a nagybirtokosok kedvező lehetőségeket kínáltak a letelepedésre. Emellett a szomszédos országokból hívtak telepeseket. A zsidóság esetében ugyanez történt: a zsidók által sűrűbben lakott nyugati, északnyugati, majd északkeleti határterületekről elkezdődött a behúzóadásuk a belső megyékbe, de a határokon túlról, Morva- és Csehországból, Galíciából is érkeztek izraeliták. A külföldről bevándorolt zsidók zöme (a galíciaiakat is beleértve) megérkezett a 19. század közepéig, a korabeli hiedelmekkel ellentétben nem beszélhetünk számottevő bevándorlásról a század második felében. (Pietsch, Walter: *A zsidók bevándorlása...*) A megyében 1736-ban 18 családból 11 Morvaországból érkezett, ketten Lengyelországból, ketten Németországból, egy a nyitrai püspökség területéről. (Grünvald-Scheiber: *Magyar-zsidó oklevéltár* VII. 6., 41–42.)

Ami a vallási életet illeti, Velencén és Váralján már a 18. század közepén volt zsinagóga, hitközségek is létrejöttek. A váraljai hitközség jogköre a 18. században az egész vármegye zsidóságára kiterjedt. A már egységes Nagyváradon élő zsidóság számára felekezeti szempontból is fontos fordulatot hozott az emancipáció (1867. évi XVII tc.) utáni időszak. 1870-ban a „haladók” kiváltak az ortodox közösségből, és létrehozták a kongresszusi (neológ) hitközséget. Három éven keresztül (1881–1884) *status quo ante* néven egy harmadik közösség is működött. A neológ hitközség impozáns, a nürnbergire emlékeztető zsinagógája (Cion-templom) 1878-ban épült a Körös partján. Az ortodoxok 1891-ben emeltek zsinagógát, keleties stílusban, a Köröstől távolabb, de szintén Újvárosban. Nagyváradon az idő folyamán további zsinagógák épültek, és számos imaház működött. A két zsidó hitközség a 19. században fokozatosan kialakította intézményrendszerét. Létrehozták a Szentegyletet, szociális intézményeiket (aggmenházat, nőegyletet, leányegyletet, árvaházakat, tanoncotthont, népkonyhát), kórházat, óvodát, iskolákat (elemi iskolákat, polgári fiúgimnáziumot, polgári leánygimnáziumot, Auspitz Adolf koedukált elemi magániskoláját), művelődési és sportegyesületeket (például a Zsidó Kultúrkört, a Makkabea Sportegyletet).

Összességében elmondható, hogy a letelepedéshez kapcsolódó korai nehézségektől eltekintve, a zsidóság a 19. század közepétől aránylag kiegyensúlyozott gyarapodási időszakot élt meg. A kereskedelem és az ipar bizonyos ágazataiban jelentős beruházásokat eszközölt, a sikeressé vált cégek pedig a teljes magyarországi piacon forgalmaztak termékeket, de külföldi kapcsolatokat is kiépítettek. A gazdaságilag megerősödött zsidóság képviselői tagjai lettek a különböző társadalmi szervezeteknek, a közigazgatásnak és a városi törvényhatósági bizottságnak, a várospolitikában is hallatták a hangjukat. A nagyváradi zsidóság több tagja is (például Grósz Frigyes és Grósz Albert szemészek, Somló Bódog jogász és szociológus, Bihari Sándor festő, Kecskeméti Lipót rabbi, irodalmár) kiemelkedő értelmiségi teljesítményt nyújtottak. Tevékenységükkel nemcsak személyes karrierjüket mozdították elő, de tágabb környezetükre is jótékony hatást gyakoroltak. Jelentős részük volt abban, hogy Nagyváradhoz imponáló elnevezéseket (a „magyar Birmingham”, a „magyarországi Frankfurt”, a „magyar Beyreuth” vagy a „Körös-parti Párizs”) kapcsoltak a nyilvánosságban.⁴⁸

2.1.4. Gazdasági élet

A statisztikai adatok arra utalnak, hogy a foglalkozásszerkezetben a kereskedelem és az ipar egyre hangsúlyosabb lett, egyre többen kapcsolódtak ezekhez az ágazatokhoz. Nagyváradon 1890-ben a kereskedők és az iparban foglalkoztatottak a teljes lakosság 44,64%-át tették ki, 1910-re 48,46%-ra emelkedett az arányuk. Temesváron, Kolozsvá-

48 A nagyváradi zsidóságra vonatkozó fenti összefoglaló az alábbi munkákra épül: Csiki: *Városi zsidóság...* 122–140., Lakos Lajos: *A váradi zsidóság története.* 90–205., Löwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 15–55.

ron, Debrecenben hasonló volt a tendencia azzal a különbséggel, hogy Nagyváradon a kereskedelemnek és a hiteléletnek nagyobb volt a jelentősége még Temesvárhoz képest is – Debrecenhez viszonyítva pedig különösen. (8. ábra) A kisebb városokban, Nagyenyeden, Sepsiszentgyörgyön, Déván 30–40% közti volt az arány, 30% alá nem csúszott erdélyi város (Szász Zoltán szerint ez nagyjából a Dunántúl városkultúrájának felelt meg).⁴⁹

városok	lakosság	lakosság	lakosság	ipar	ipar	ipar	kereske-	kereske-	kereske-
	(fő)	(fő)	(fő)				delem,	delem,	delem,
	1890	1900	1910	1890	1900	1910	hitel	hitel	hitel
Nagyvárad	40 750	50 177	64 169	13 141 (32,24%)	16 235 (32,35%)	22 862 (35,62%)	5056 (12,40%)	6271 (12,49%)	8244 (12,84%)
Kolozsvár	34 858	49 295	60 808	11 422 (32,76%)	16 548 (33,56%)	21 421 (35,22%)	2636 (7,56%)	4272 (8,66%)	6247 (10,27%)
Temesvár	43 438	53 033	72 555	13 413 (30,88%)	17 904 (33,76%)	28 235 (38,91%)	3805 (8,75%)	5337 (10,06%)	7469 (10,29%)
Debrecen	58 952	75 006	92 729	15 537 (26,35%)	21 914 (29,21%)	29 854 (32,19%)	4104 (6,96%)	5233 (6,97%)	7485 (8,07%)

8. ábra. Keresők és eltartottak az iparban, a kereskedelemben, a hiteléletben (1890, 1900, 1910) (a házi-, a népi és a vándoriparral együtt; a polgári és a katonai lakosság figyelembevételével). Források: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása II. 37.

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása II. 590., 594., 726., 842.

A kedvező körülmények folytán már az 1840-es években megjelentek a tőkés nagykereskedői, nagyiparos teljesítmények, a város határain túlmutató, olykor regionális, sőt országos jelentőségű tőkés üzemek. A gründolás 1870-es évekig tartó időszakát és az 1873. évi válságot követően tovább bővült az ipar és a kereskedelem, az 1880-as években emelkedett a nagyipari alapítások száma. 1890-től számítható a város ipari, kereskedelmi fejlődésének legdinamikusabb szakasza.⁵⁰ A sikeres vállalkozók a város és a városi elit jellegadó tényezőinek tekinthetők.

1900-ban 2408 nagyváradai iparvállalat működött. A táblázatban (9. ábra) látható adatok azonban arról árulkodnak, hogy ezeknek csak kisebb része számított tőkés vállalkozásnak. Több mint a fele (1457) segéd nélküli, a 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató nagyipari cégek (gyárak) száma mindössze 26 volt. Az iparvállalatok és a nagyvállalatok számát tekintve Temesvár megelőzte Nagyváradot (viszont Temesváron a lakosság száma magasabb volt). Kolozsvár az iparvállalatok száma, Debrecen pedig a nagyvállalatok száma tekintetében maradt alul Nagyváradhoz képest ebben az évben. 1900-ban Nagyváradon nem volt olyan nagyvállalat, ahol a munkások száma meghaladta volna a 200-at, három cégnél dolgoztak 100-nál többen. 1910-ben már

49 Szász Zoltán: *Erdély története* III. 1605.

50 Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 16.

3193 iparvállalat működött Nagyváradon, zömében még mindig kisipari vállalkozások, de már 49 nagyvállalat létezett, ebből nyolc 100–200 munkást foglalkoztatott, és ekkor már működött egy országosan is jelentős vállalat (Moskovits Farkas cipő- és csizmagyára 461 alkalmazottal).

város	vállalatok száma	segéd nélkül	1-5	6-10	11-20	21-50	51-100	101-200	201-300	301-500	501-1000	1000+
Nagyvárad (1900)	2408	1457	809	86	30	17	6	3	-	-	-	-
Nagyvárad (1910)	3193	1740	1166	161	77	36	9	3	-	1	-	-
Kolozsvár (1900)	2103	1245	708	79	44	20	4	1	-	1	-	1
Kolozsvár (1910)	2802	1513	1051	143	53	33	6	-	1	-	1	1
Temesvár (1900)	2606	1565	886	91	32	23	5	1	1	1	-	1
Temesvár (1910)	3384	1890	1224	135	73	38	12	4	3	2	2	1
Debrecen (1900)	2998	1895	957	79	45	15	2	1	2	-	1	1
Debrecen (1910)	3607	2168	1177	136	74	33	11	4	-	2	2	-

9. ábra. A tulajdonképpen iparral foglalkozó vállalatok és segédszemélyzetük (1900, 1910).
 Források: *Thirring: A magyar városok statisztikai évkönyve. 300. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása II. 62., V. 125., 128., 132. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása II. 67., 592., 596., 728., 844.*

1908-ban 17 ipari részvénytársaság működött Nagyváradon, nagy részük a 20. század legelején lett részvénytársaság. Aradon 14, Temesváron 10, Kolozsváron ugyanekkor csak hat ilyen volt, vagyis Nagyvárad gazdasági élete látványosabban korszerűsödött.⁵¹ Az 1912. évi válságot az erős vállalatok túlélték. A világháború alatt – ahogy már jeleztem – főleg 1916-tól volt érezhető a krízis.⁵²

Elmondható tehát, hogy Nagyváradra is jellemző volt, hogy a kisipar jelentősége a tőkés gyáripar fellendülése mellett is fennmaradt,⁵³ az egész korszakban ezek a segéd

51 Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 20.

52 Uo. 22–23.

53 Uo. 11. A kisiparosok között akadtak rendkívül sikeres, ismert vállalkozók. Tepper Károly mérlegkészítő kisiparos a 19. század utolsó évtizedeiben megrendelésre dolgozott, és gyártmányait a vármegyén túl is ismerték és elismerték. (Sarkadi–Winkler–Vende: *Bányászat, ipar, kereskede-*

nélküli vagy minimális alkalmazotti körrel bíró vállalkozások adták a város vállalatainak túlnyomó többségét. A többi regionális központtal összevetve hasonló tendenciákról (folyamatos iparosodásról, az iparvállalatok számának növekedéséről) beszélhetünk, egyedül Debrecen „lóg ki” látványosan a sorból (a magas lakosságszámhoz képest viszonylag alacsony volt az iparvállalatok és különösen a nagyvállalatok száma).

Ha végigtekintünk a vállalkozások történetén,⁵⁴ azt láthatjuk, hogy a tőkés vállalkozások egyfelől korábbi kereskedésekből és iparos műhelyekből, családi vállalkozásokból nőttek ki,⁵⁵ másfelől új alapítások voltak. A malmok fokozatosan fejlődtek korszerű, nagy kapacitású üzemekké, vagy meggazdagodott szesztermelők alapították őket.⁵⁶ A vállalatalapításnak többféle stratégiája létezett, sok esetben régió kívüli és külföldi tőkét is sikerült bevonni a felfutó vállalkozásokba.⁵⁷ A tőkeerős nagyváradai vállalkozók a lehetőségeket kihasználva idővel Nagyváradon kívül is vállalatokat hoztak létre.⁵⁸ A nagyváradai gazdasági szereplők körében kimutatható a diverzifikált tevékenység. Már az 1830-as, 1840-es években megjelentek a „több lábon álló” vállalkozók,⁵⁹ akik egy adott ágazaton belül különböző tevékenységekből, üzemekből álló vertikumokat hoztak létre – különösen az élelmiszeriparban. E rendszerekhez pedig további, az ágazattól elkülönülő jövedelmeket is kapcsoltak.⁶⁰ A vertikálisra való törekvés –

---

lem és hitelügy. 300.) Bizonyos önálló kisiparos tevékenységek (a szabó-, tímár-, cipész- és csizmadiaipar) azonban a század végére a megsemmisülés szélére jutottak. (Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 13.)

- 54 A jelentős cégek, részvénytársaságok felsorolása és rövid története: Thirring: *A magyar városok statisztikai évkönyve.* 305–306., 337., Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 17–19., 25–30., Csíki: *Városi zsidóság...* 158–175.
- 55 A géplakatos, mérleg- és órákészítő műhelyekből olyan gépipari vállalatok (a Perge és Rozslyay cég, Gitye Demeter ekegyára stb.) nőttek ki, amelyek belföldön és a keleti államok piacain is értékesíteni tudták termékeiket. (Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 12.) Moskovits Mór szesz- és vegyszeti gyárkomplexuma egy régi szeszfőzdére épült. Számos fűszerüzlet alakult széles piacokkal rendelkező nagykereskedéssé (a nagyobb haszon a közvetítő kereskedelemről, nem a közvetlen eladásból származott). (Csíki: *Városi zsidóság...* 159., 172.)
- 56 Csíki: *Városi zsidóság...* 158.
- 57 Volt példa arra, hogy a vállalkozó felvásárolt egy üzemet, és azt fejlesztette tovább. Előfordult, hogy az apa alapított egy üzletet, majd a fia átvette, és egy fővárosi céggel társult (tőkebevonás); ezt követően új üzemet létesített a térségben (l. Diósi Ignác fakereskedő). A vállalkozó néha külföldi tőkét vont be, külföldi partnerrel alapított üzemet (l. Darvas–La Roche faipari cég). A karrier egyik típusát Sonnenfeld Adolf nyomdatulajdonos képviselte, aki tanulmányútjáról hazatérve, átvette apja papírkereskedését, tevékenységét pedig ipari működéssel is kiegészítette (tehát nemcsak papírkereskedő, de nyomda- és könyvkötőüzem-tulajdonos is lett). Az is előfordult, hogy egy cég alkalmazottja önállósodott, és egy rokonnal társult (például Brüll Lipót a sógornőjével). (Csíki: *Városi zsidóság...* 161–163., 165., 169.)
- 58 Uo. 161.
- 59 Uo. 126–127., 130.
- 60 Például Moskovits Adolf egy valóságos élelmiszeripari komplexumot hozott létre. 1862-ben alapította szesz- és élesztőgyárát, ezt később szarvasmarha- és sertésállománnyal egészítette ki. Az 1880-as években fiaival létrehozta az Adria malmot, az 1890-es években az árpagyöngy- és

amely jellemzőbb volt Nagyváradon, mint Miskolcon, Kassán vagy Szatmárnémetiben – racionális termelést tett lehetővé, és egy-egy üzemszámvetés átmeneti stagnálása vagy visszaesése esetén stabilitást biztosított.⁶¹ A sokrétűség abban is kifejeződött, hogy a kereskedelmi és ipari tevékenység összefonódott: a nagykereskedők számottevő ipari kapacitásokat ösztönöztek, a nagyiparosok pedig megszervezték saját termékeik értékesítését, az ipari vállalatok mellé önálló, regionális vagy akár külföldi kapcsolatokkal bíró nagykereskedéseket építettek ki.⁶² Saját termékeik mellett egyesek egyéb árucikkeket is értékesítettek.

A sikeres vállalatok Nagyváradon több városhoz képest is erősebben tartották családi jellegüket,⁶³ ami korántsem jelenti a helyi kapitalizmus fejletlenségét.⁶⁴ Sajnos azonban nem rendelkezünk a nagyváradai nagyvállalkozók, vállalati „menedzserek” köréből részletes életpályaképekkel, nem láthatók plasztikusan a gazdasági elit tagjai-

---

köleskásamalmot és a rizshántolót. 1886-ban ecetgyárat is alapított. Az üzemek 1910-ben részvénytársasági formában egyesültek (Moskovits Adolf és fiai Adria Ipari és Mezőgazdasági Rt.). Különböző bankokban, ipari és kereskedelmi részvénytársaságokban részvényesek, egyúttal háztulajdonosok is voltak. Moskovits Adolf és Fiai cégre épült a Nagyvárad Áruraktár Rt. is (1889). Adolf testvére, Moskovits Mór 1848-ban szeszfeldolgozó üzemeket is létesített. A Léderer és Kálmán élelmiszeripari céghez (később rt.-hez) szeszgyár, tejgazdaság és gőzmalom is tartozott. A cég 1884-ben tégla-, cserép- és mézszéget üzemeltetett. Löblé Henrik az első nagyváradai szeszüzemet (1840) gyárrá fejlesztette, majd szarvasmarha-tenyésztéssel kapcsolatos lett. (Csíki: *Városi zsidóság...* 158–160., 163., 169.)

61 Uo. 166.

62 Például a Deutsch Károly által alapított cég, a Deutsch K. I. Üveg-, Porcelán-nagykereskedés Rt. nemcsak kereskedelemmel foglalkozott, de a termelés irányítását is átvette. Moskovits Farkas 1887-ben cipő- és csizmagyárat alapított, majd számos városban fiókküzeteket nyitott termékei értékesítésére. Diósi Ignác 1855-ben hozott létre fakereskedést. Fia, Lajos fafeldolgozással is foglalkozott, fűrésztelepe is volt; a 20. század elején vállalata részvénytársaság lett (Csucsai Faipari Rt.), és Reismann Mór bevonásával a fogarasi és a háromszéki erdők kitermelésére új részvénytársaságot alapított. A Nagyvárad Áruraktár Rt. Moskovits Adolf és Fiai ipari komplexumára épült, de attól független nagykereskedéssel is foglalkozott. A pálinka- és konyakgyáros Füchsel testvérek bor- és szeszkereskedelmi céget is alapítottak az 1890-es években. (Csíki: *Városi zsidóság...* 161., 163., 164., 169., 170.)

63 Előfordult, hogy apa és fiai együtt alapítottak üzemet (Moskovits Adolf és fiai az Adria malmot). Gyakoribb volt, hogy a fiú megörökölt egy céget, amit aztán korszerűsített (például Berger Dániel apja, Berger Sámuel pálinkagyárat fejlesztette korszerű szesz- és élesztőgyárrá, Sonnenfeld Adolf apja papírkereskedését vette át, és tette sikeres, országosan is ismert papír-, írószerszám- és nyomdavállalattá), és/vagy részvénytársasággá alakította át (l. Emília Gőzmalom Rt). Néha testvérek alapítottak vállalatot (például a Löwy testvérek a várad-szöllősi sörgyárat). A család tagjai sokszor ott ültek az igazgatóságban. Előfordult, hogy az egyik fiú az egyik gyárat (ágazatot), a másik fiú a másik vállalatot vitte tovább (a Moskovits Mór fiai cég esetében). Kurländer Rafael, akinek az 1840-es években vegyeskereskedése volt a városban, az 1860-as években vejével, Ullmann Izidorral nyitotta meg országos hírűvé váló fűszer- és gyarmatáru-, bor- és szeszkereskedését, mely 1911-ben lett részvénytársaság. (Csíki: *Városi zsidóság...* 158., 159., 160., 165., 168.)

64 Az ügyvezetői vállalat nem szükségképpen felsőbbrendű. (Halmos: *Családi kapitalizmus.* 9–10.)

nak mobilitási stratégiái, a gazdasági és a társadalmi mobilitás lehetséges útjai. Az egyes családok biográfiái sem állnak rendelkezésünkre, így a generációs különbségek, a családtagoknak a családi vállalathoz való viszonya vagy a cégtörténetekből kiolvasható „modellek” (például Buddenbrook-, Hagenström-modell)⁶⁵ tekintetében meglehetősen tájékozatlanok vagyunk. Ahogy a nagyváradai gazdasági elit tagjainak társadalmi szerepvállalásáról, értékrendjéről, életmódjáról sincs pontos képünk.

Ami a vezető ágazatokat illeti, Nagyváradon is az élelmiszeripar és -kereskedelem volt jelentős. A szeszipar és a malomipar kiemelkedő jelentőségű volt,⁶⁶ olyannyira, hogy a város Magyarország egyik legerősebb élelmiszeripari központja lett, kereskedői állandó szállítói lettek a Monarchián belüli és azon kívüli piacoknak.⁶⁷ Az élelmiszeripari vállalkozók korszerű ágazatokhoz is kapcsolódtak (kenyér-, likőr-, konyak- vagy szalámigyártás).⁶⁸ Az élelmiszeripari vállalkozások sikerének egyik következménye az lett, hogy nőtt a zsidóságon belül az őstermeléssel foglalkozók, a bérelt birtokokon gazdálkodók aránya.⁶⁹ A nagyipar azonban változatosságot mutatott, az 1880-as évektől kezdve az építő- és fafeldolgozó ipar, a téglagyártás is jelentős ágazattá vált, emellett a gépgyártás, a vegyipar, a nyomdaipar is számottevő eredményeket produkált.⁷⁰ Számos, részben a fenti ágazatokhoz kapcsolódó szektorban alapítottak gyárat Nagyváradon (volt bútorgyár, műtrágyagyár, ládagyár, bőrröndgyár, kókuszszír-gyár, kalapgyár, cementgyár stb.).⁷¹ A nagykereskedelemben a termény-, a bor- és szeszereskedelem erősen őrizte fölényét, de a fakereskedelem is jelentős ágazatnak számított. A fűszeryarmatáru- és a textilkereskedelem szintén fontos ágazattá vált.⁷² Miskolchoz hasonlítva Nagyvárad esetében nagyobb volt a megye- és az országhatárokön kívülre szállított termékek választéka, és jellemző maradt a differenciálatlanság:

65 L. ezekhez: Halmos: uo.

66 Csíki Tamás szerint a szesz- és a malomipar elsőbbsége miatt Nagyváradon „agrárius” polgárosodás zajlott. (Csíki: *Városi zsidóság...* 309.)

67 Nagyváradon a legelső gyárat a szesziparban szervezték meg (Löblé Henrik, Léderer és Kálmán, Berger Dániel vagy Moskovits Mór alapításai még a kiegyezés előtt), 1848 és 1864 között harminc szeszgyárat alapítottak. Ami a malomipart illeti, – ahogy azt már láttuk – a helyi malmok fokozatosan fejlődtek korszerű, nagy kapacitású üzemekké (Bihar megyében már 1848 előtt fejlett malomipar, számos malom működött), egy részüket pedig tőkeerős szesztermelők alapították. Például Moskovits Adolf szesztermelőként lett malomtulajdonos. Szeszgyárként indult a Léderer és Kálmán cég (1857) is, 1909-ben egészült ki gőzmalommal, stb. (Csíki: *Városi zsidóság...* 130., 158–159., Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 13., 18.)

68 Csíki: *Városi zsidóság...* 166.

69 Arányuk a városi lakosságon belül: 1900: 5,5%, 1910: 6,5%. (Csíki: *Városi zsidóság...* 69–70.)

70 Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 12–14., 21., Csíki: *Városi zsidóság...* 161–168. A vas- és fémiparon belül elsősorban a mezőgazdasági gépeket, mérlegeket, órákat, tűzoltószerkeket gyártó gépipar vált jelentőssé. A műhelyek egy része országos és külföldi piacokra is termelt. Fontosabb vállalatok: Perge és Rozsly cég, Gitye Demeter cége, Nagyvárad Vasöntöde és Gépgyár Rt., Rosenthal és Ehrlich cég stb. (Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 12.)

71 Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 20–22.

72 Csíki: *Városi zsidóság...* 168–172.

a terménykereskedő családok többféle áruval kereskedtek; továbbá köreikben nagyobb gyártási kapacitásokkal találkozunk.⁷³

A pezsgő kereskedelmi és ipari tevékenység mellett az aktív, a gyors ütemű gazdasági növekedést nagyban elősegítő hitelletről is szót kell ejteni. Az indulásnál a zsidó tőke meghatározó volt. Brüll Lipót és néhány társa 1847-ben megszervezte a város első pénzügyintézetét, a Nagyvárad Takarékpénztárt, ezt az alapítást a Bihar megyei Kereskedelmi, Ipar- és Terményhitelbank létrehozása követte 1868-ban. A hitelintézetek betétállományának kialakulásában kezdettől fogva fontos szerepet játszott a kereskedelem és az iparban – mindenekelőtt az élelmiszeriparban – képződő tőke, a bankok legnagyobb részvényesei a mezőgazdasági vertikumok tulajdonosai voltak. Ezek a bankok intenzíven folytatták fiókhálózatuk kiépítését, 1908-ban már 16 pénzügyintézet működött a városban. A térségben ebből a szempontból csak Temesvár (18) előzte meg Nagyváradot.⁷⁴ A gazdasági előrehaladást, a kereskedelem és az ipar bővülését nagymértékben elősegítette az infrastruktúra fejlődése, a közlekedés és a szállítás kiépülése, a városi lakosságszám növekedése, a nagyarányú városi építkezések, a különböző mezőgazdasági és ipari termékek megyei és mégyn túli kereslete.⁷⁵

2.2. A WEISZLOVITSOK: ADOLF ÉS LAJOS PÁLYÁJA

2.2.1. Cég- és családtörténet

Weiszlovits Adolfra és családjára vonatkozóan – mostani forrásismereteim alapján – a Bihar Megyei Levéltár által (SJAN Bihor) őrzött egyházi anyakönyvekben, sajtópublikációkban, a korabeli kézikönyvekben és címtárakban találhatunk adatokat. Lakos Lajos, a nagyvárad levéltár művelt levéltárnoka Nagyvárad múltjáról és jelenéről szóló kötetében a nagyvárad törvényhatósági bizottság tagjairól is közölt rövidebb-hosszabb portrékat képek kíséretében. Ő úgy tudta, hogy Weiszlovits Adolf a Sáros megyei Balpatakán született 1834. május 14-én.⁷⁶ A balpataikai származást állítja a halotti anyakönyv Adolfra vonatkozó sora is.⁷⁷ A gyermeke, Lujza adatait tartalmazó anyakönyvekben ezzel szemben Eperjes (Sáros megye),⁷⁸ a házassági anyakönyvben viszont Lénártó (Sáros megye)⁷⁹ szerepel Adolf születési helyeként. Testvére, Márkus

⁷³ Uo. 172.

⁷⁴ Uo. 173–175. A hitellel történetéhez l. Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 30–35.

⁷⁵ A közlekedés, a szállítás fejlődéséhez l. Fleisz: uo. 35–45.

⁷⁶ Lakos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből...* 385. Egy mellékági örökös tulajdonában lévő kézzel írt genealógiai tábla szintén 1834-et tünteti fel Adolf születési évéként. (*Genealógiai tábla – Moldován Ferenc*)

⁷⁷ SJAN Bihor, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 805. 70.

⁷⁸ Uo. nr. crt. 756. 250., uo. 758. 94.

⁷⁹ Uo. nr. crt. 779. 41.

esetében az anyakönyv szintén Lénártót tartja számon a férfi születési helyeként.⁸⁰ A fivérek tehát minden valószínűség szerint valamely Sáros megyei településről vándoroltak Nagyváradra. A szülőkről alig tudunk valamit. Az egyik házassági anyakönyv Weiszlovits Náthánt tüntette fel Adolf és Márkus apjaként.⁸¹ A halotti anyakönyvi bejegyzés szerint Adolf 76 évesen „szervi szívbajban” halt meg, amiből azonban az következne, hogy nem 1834-ben, hanem 1831-ben született. Am fivérének, Weiszlovits Márkusnak az 1897. évi gyászjelentése – mely szerint ő 66 éves volt a halálakor – cáfolja ezt az adatot. A gyászjelentés alapján nem Adolf, hanem Márkus születhetett 1831-ben.⁸²

Hogy mikor hagyták el a Weiszlovits testvérek a szülőföldjüket, és mi indokolta Nagyváradra költözésüket, az jószerével nyitva maradt kérdés. Lakos Lajos szerint 1852-ben „valóságos zsidó invázió” színhelyévé vált Nagyvárad, és a letelepedési engedélyt kérők között jócskán akadtak az északi megyékből (Zemplén, Nyitra, Ung) érkezők.⁸³ A városokat célzó interregionális migráció nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1880-ra Balpatakáról teljesen eltűnt a zsidó lakosság.⁸⁴ A kedvező nagyvárad adottságok nemcsak Weiszlovits Adolf számára jelentettek komoly vonzerőt, a város modernizációjában részt vállaló alapító generáció számos fontos alakja érkezett az északi régióból.⁸⁵

80 Uo. nr. crt. 805. 44., Tóth Sándor: *Sáros vármegye monográfiája* II. 431.

81 Uo. nr. crt. 779. 41.

82 Márkus 1897. május 10-én halt meg. (Szabadság, 1897. május 12. 3.)

83 Lakos: *Nagy-Várad múltja és jelenjéből...* 204.

84 Kepecs József: *A Felvidék településeinek vallási adatai* I. 298. A Kisszebeni járásban 1880-ban összesen 1168 izraelita élt, számuk 1910-re felére (575 fő) esett vissza. (uo. 306.) Balpatakán kőbánya is működött. (Tóth: *Sáros vármegye monográfiája* II. 373.) Bartsch Eduárd így írt a Sáros megyei zsidókról 1846-ban: „Az összes népséget [vagyis a megyében élő „ősnépfajokat”] Izráelnek az ő faja szövö át, mellynek fiai többnyire gyöngéd és nyúlánk növésűek, elpühúltan neveltetvén, testi nyavalygás nyomait mutatják, s itt s mint mindenütt szellemök nyereszkező kalmári üzleteken függ.” Szerinte „Az izraelita csupán saját általa érthető romlott zsidónyelven beszél.” (Bartsch: *Sáros megye helyirata*. 29., 30.)

85 Míg a Weiszlovitsok északkeletről, addig sokan az északnyugati régióból vándoroltak Nagyváradra. Fuchs Mór ortodox főrabbi (1844–1911) a Nyitra és Pozsony megye határán lévő Vágszeredában született. A Munk testvérek egy nyitrai falusi kereskedő fiaiként kerültek Nagyváradra, mindketten ismert vállalkozók lettek. (Lakos: *Nagy-Várad múltja és jelenjéből...* 215.) Munk Jakab (1836–1906) borkereskedő, egyúttal az ortodox hitközség elöljárója, a Szentegyetlen pénztárnoka volt. Testvére, Adolf (1830–1907) gabonakereskedő volt, de művelt férfi, héber nyelven írt emlékiratokat. Jakab és Adolf gyerekei különböző szakmákat választottak, volt köztük fűszerkereskedő, textil-nagykereskedő, főorvos és bankigazgató is. (Munkácsi Bernát: *A nyitrai, nagyvárad és budapesti Munk-család...* 10–13.) Kurländer Rafael egy rabbi fiaként Nagyabonyból (Pozsony megye) telepedett át Nagyváradra 1847-ben. Itt vegyeskereskedést nyitott, vejével, Ullmann Izidorral társulva pedig fűszer- és gyarmatárucéget alapított, melynek tevékenysége egész Erdélyre kiterjedt. Fiából, dr. Kenéz Kurländer Edébből a városi közelet egyik kiemelkedő alapja és banki vezérigazgató lett. (Schön Dezső et al.: *A tegnap városa...* 59., Lakos: *Nagy-Várad múltja és jelenjéből...* 223.)

A források alapján Weiszlovits Adolf nemcsak temetkezési vállalkozó, hanem bádgos, vasipari munkákkal foglalkozó iparos, kőfaragó, sírkőárus, temetkezéssel és temetkezési szakkikkek árusításával foglalkozó vállalkozó is volt. Néha asztalosként hivatkoztak rá. A Központi Értesítő egyik 1876. évi száma szerint bádgos, asztalos, sírkőraktár- és temetkezési intézeti tulajdonos.⁸⁶ Húsz évvel később egy címtár sírkőraktár- és temetkezési intézeti tulajdonosként tüntette fel.⁸⁷ Egy 1897. évi reklám részletesen beavat Weiszlovits Adolf sokrétű tevékenységi körébe: a hirdetés szerint temetések rendez „a legegyszerűbbitől kezdve a legdíszesebbig”, továbbá érc- és fakoporsókat, szemfedeleket, koszorúkat, szalagokat árusít, valamint márvány-, gránit- és szienit sírkövek nagy választékát kínálja vevőinek sírkőraktárában, „mely bármely fővárosi hason üzlettel versenyez”. Ezenkívül „mindennemű” kőfaragó munkát, sőt vasrácszatok készítését is vállalja. (10. ábra) Vagyis Weiszlovits Adolf tevékenysége az ipari, szolgáltatási és kereskedelmi tevékenységhez egyaránt kapcsolódott. Jövedelmeit pedig háztulajdonosként szerzett bevételeivel egészítette ki, és a háztulajdonosságot az örökös sem adta fel.⁸⁸ Arról is rendelkezünk adattal, hogy fiának, Lajosnak pénzügyi érdeklődései is voltak: a nagyvárosi Polgári Takaré- és Segélyszövetkezetben volt részvénytulajdonos⁸⁹ és igazgatótanácsi tag, akárcsak sógora, Heimann József.⁹⁰ Lajos később a Nagyvárosi Hitelbankhoz is kapcsolódott mint részvényes és igazgatótanácsi tag.⁹¹

Egyes források szerint Weiszlovits Adolf 1858-ban alapította cégét,⁹² máshol viszont arról értesülünk, hogy 1873-ban, a kolerajárvány idején az akkori hirtelen jött igényekhez igazodva lett koporsókészítő és temetkezési vállalkozó.⁹³ Az ellentmondást egy terjedelmes, a cégéshistóriát is tárgyaló, 1873. évi hirdetés oldja fel a számunkra. Ebben a tulajdonos arról értesíti a közönséget, hogy a Fő utcán lévő kereskedését

86 Központi Értesítő, 1876. április 12. 2.

87 Vidosits–Porcsalmy: *Nagyvárad és Biharmegye cím- és névtára*. 49., 68. A címtár rajta kívül Löwy Jakabot és Löwy Mártont tünteti fel sírkőraktár-tulajdonosokként. Ugyanekkor a Kegyelet temetkezési vállalat (Germán Károly cége) is működött. (uo. 49., 68.)

88 1928-ban a háztulajdonosok szövetségének tisztújításán Weiszlovits Lajos a végrehajtó bizottság tagja lett. (Nagyvárad, 1928. július 3. 4.) Nekrológja szerint Lajos nemcsak céget, de ingatlanokat is hagyott örökösére: „halála után 70–80 millió értékű vagyon maradt házakban, palotákban, anyagban és üzletben utána, egyetlen gyermekére”. (Erdélyi Lapok, 1934. január 23. 4.)

89 Nagyvárad, 1899. február 21. 8.

90 Lajos az igazgatótanácsban: Központi Értesítő, 1897. október 21. 1225.; Nagyvárad, 1902. január 28., 8., uo. 1902. július 17. 1–2.; Nagyvárosi Napló, 1902. június 15. 4–5.; Galánthai Nagy Sándor: *Mihók-féle Magyar Compass 1897/1898*. II. 89., uo. 1898/1899. II. 107., uo. 1899/1900. II. 200., uo. 1900/1901. II. 558., uo. 1901/1902. II. 560., uo. 1902/1903. I. 1038.

91 Nagyvárosi Napló, 1915. március 21. 4., Szabadság, 1921. március 8. 2–3.

92 „Weiszlovits Adolf és Fia Concordia Enterprise des Pompes Funèbres, alapított 1858. évben” (*A Nagyvárad hatvanéves jubileumi albuma* 1930. [reklám, oldalszám nélkül], Szabadság, 1935. július 28. 14.)

93 Nagyvárosi Napló, 1899. június 2. 4., Péter I. Zoltán: *A 19. század végi kolerajárvány...*

WEISZLOVITS ADOLF és FIA
 CONCORDIA ENTREPRISE DES POMPES FUNÉBRES
 első nagyváradai temetkezési intézete és sírkő raktára
 Nagyvárad, Olaszi, Fő-utca, (saját ház.)
 Sürgöny-cím: **WEISZLOVITS, Nagyvárad.**

Kiváló gonddal és pontossággal rendez
temetéseket
 úgy helyben mint vidéken a legegyszerűbbtől kezdve a legdiszesebbig. Temetésekhöz szükséges egyes czikkeket, u. m.:

érc- és fakoporsók,
 szemfedelek,
 érc-, gyöngy- és müvirág-koszorúk, szallagok, feliratok
 stb. a legolcsóbb áron.

Sírkő raktárában,
 mely bármely fővárosi hason üzlettel versenyez, kaphatók a legszebb **márvány-, gránit- és Syenit-sírkövek** nagy választékban a legolcsóbb áron, **sírkő feliratokat** pontos és szabályos kivitelben valódi aranyozással készít.

Vasrácsozatok és mindennemű kőfaragó munkák
 saját telepein a legolcsóbb áron készíttetnek.

10. ábra. Weiszlovits Adolf cégének tevékenységi köre (1897). Forrás: Vidosits-Porcsalmy (szerk.): Nagyvárad és Biharmegye cím- és névtára. [oldalszám nélkül]

Sírkő-vésnök
 kiségitőül kerestetik, rajz nem szükséges. Ajánlatok Weiszlovits Adolf és fia céghez Nagyváradra intézendők. 962

11. ábra. Sírkővésnök kerestetik. Forrás: Pesti Hírlap, 1892. szeptember 28. 15.

felújította. A szövegből kiderül, hogy bádogosüzletét 1858-ban alapította.⁹⁴ A többi tevékenységgel csak ezt követően bővíthette vállalkozói profilját. Feltételezésem szerint Weiszlovits Adolf a fémműves szakmából indult (bádogos volt), a kolerajárvány idején azonban kibővítette tevékenységét. Ekkor ugyanis – a hirtelen jött piaci lehetőségeket kiaknázva – váradai asztalosokkal összefogva koporsókat készített.⁹⁵ Ezt a tevékenységet a pandémia elmúltá után sem adta fel. A koporsókészítés mellett egy szolgáltatóipari ágazattal, a temetkezéssel, majd temetkezési szakkereskedelemmel bőví-

94 A hirdetésben említett tevékenységek: bádogos szakipari tevékenység, bádogos termékek árusítása („nagy választékban, mindennemű bádogosmunkák, konyhaedények, bádog- és öntött vasból, nemkülönbön öntött sárgaréz czikk, fürdő- és ülőkádak, angol zuhanykészletek, lámpák, lámpaüvegcsövek és lámpabél kaphatóak”), temetkezés, továbbá temetkezési „szakkikkek (fa- és érckoporsók, halotti ruhák, matracok, párnák, szemfedelek, virágok, koszorúk, viaszgyertyák, fáklyák) és sírkövek árusítása. (Nagyvárad, 1873. július 6. 4.)

95 Péter I.: A 19. század végi kolerajárvány...

tette vállalkozói tevékenységét. Végül kőfaragókat is alkalmazott ipartelepének műhelyében, és sírköveket is árusított.⁹⁶ A kőfaragói szaktudás eredetét homály fedi, Mózes Teréz szerint Adolf külföldön tanult „művészi kőfaragást”.⁹⁷ Sokrétű tevékenységének fókuszában a szolgáltatóipari ágazat állt, és a köztudatba elsősorban temetkezési vállalkozóként vonult be.⁹⁸

A cégtörténetben – levéltári források híján – elsősorban az 1876-ban indult Központi Értesítő segít eligazodni. Az értesítő egyik száma szerint a nagyváradai törvényszék 1876. március 27-én jegyezte be a Weiszlovits Adolf céget,⁹⁹ amely 1878-ben felvette a „Veiszlovits [sic!] Adolf Concordia Enterprise de pompes funebres első nagyváradai temetkezési intézet” nevet.¹⁰⁰ 1882-ben újabb változás történt a bővülő tevékenységű vállalat történetében: a cég közkereseti társasággá alakult, és az apa maga mellé vette legidősebb fiát, Lajost, aki így a cég képviseleti joggal felruházott beltagja lett. Ez magyarázza az új névváltozatot: „Veiszlovits Adolf és fia Concordia Enterprise de pompes funebres első nagyváradai temetkezési intézet”.¹⁰¹ A cégnév kétgenerációs örökítési stratégiára utal, és a korban jellemző „atya-fia” alakzatot kapott.¹⁰² Annak nincs nyoma, hogy diverzifikált profiljára több cég épült volna, a szakipari, szolgáltatóipari és kereskedelmi tevékenységeket a Weiszlovits Adolf és Fia cég keretében folytatták. Cégalapítása egyébként időben egybeesik a Budapesten zajló eseményekkel: a fővárosban szintén az 1870-es években jelentek meg a temetés szerteágazó feladatait (koporsókészítés, -szállítás, sírásás, kőfaragás stb.) integráló temetkezési vállalatok, az első 1876-ban, párizsi mintára.¹⁰³ A nyugati példákat követő, a korábbiakhoz képest nagyobb szervezettségű, eszközökben és „funerális pompában” mind gazdagabb temetkezések a társadalom belső modernizációs folyamatait reprezentálták.

A cégtörténetben 1903-ban következett be újabb fordulat. Ekkor az apa kiszállt a vállalatból, és átadta azt az immáron egyedüli tulajdonosnak, Lajosnak.¹⁰⁴ A cégnév az apa halála után is őrizte eredeti „atya-fia” alakját.¹⁰⁵ A vállalat 1934-ig működött Lajos

96 Kőfaragói tevékenységéhez l. Jekelfalussy József: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. 128., 1054., 1755., *Nagyvárad és Biharvármegye cím- és lakjegyzéke* 120., 126.

97 Mózes Teréz: *Váradai zsidók*. 102.

98 A temetkezés és a sírkőgyártás máshol is biztosított mobilitási lehetőséget, Pesten például Gerenday Antal kőfaragó, majd sírkőgyártó és emlékműszobrász számára. A Gerenday cég sikerebb volt abban az értelemben, hogy fia, Béla érdemben meg tudta újítani a vállalkozást, és ő már belépett a nagypolgárság körébe. (Gyáni Gábor: *Milyen a magyar „mintapolgár”? 279–280.*)

99 Központi Értesítő, 1876. április 12. 2. Tevékenysége ennél korábbi, cége vélhetőleg más néven működött 1876 előtt.

100 Uo. 1878. július 14. 1. (a helyes funèbres változat helyett funebres)

101 Uo. 1882. október 26. 5. (a helyes funèbres változat helyett funebres)

102 L. ehhez: Kövér György: *Kapitalista szocializáció...*

103 Lakner Judit: *Temetési vállalkozók Budapesten a századfordulón*. 216.

104 Központi Értesítő, 1903. augusztus 20. 1295., 1286.

105 Az „atya-fiai” cégek esetében a cégnév nem feltétlenül harmonizált a valósággal, az apa sok esetben inkább „virtuális társa” volt fiának. Jelen esetben is ez volt a helyzet az apa halála után. (Kövér: *Kapitalista szocializáció...* 36–49.)

irányítása alatt. Az örökös tehát – aki állítólag képzett kőfaragó volt¹⁰⁶ – továbbítte a céget, de megújítani, kibővíteni, új tevékenységekkel kiegészíteni nem tudta/akarta, ami a virilis státusában is tükröződött: nem lépett előre apjához képest. A jelek szerint azonban nem is sodorta válságba, és a cég az 1930-as évek elején is stabil lábakon állt. Egy hírlapi cikk szerint ugyanis 1933-ban 25–30 embert foglalkoztatott, és a régi alapítású vállalatok közül „utolsó mohikánként” állta a sarat.¹⁰⁷ Az írás szép szavakkal méltatta a pozícióját őrizni képes vállalatot és annak tulajdonosát.¹⁰⁸

Lajosnak egy lánya született (Ilona), és halála után a veje, Kiss Vilmos örökölte a céget. Ő azonban 1935. június 1-jén eladta a vállalatot Erdélyi Sándornak.¹⁰⁹ A tulajdonosváltást igazolja Erdélyi Sándornak a sajtóban megjelent nyilatkozata is, amelyben a vásárlásról tájékoztatta a nyilvánosságot. Egyúttal arról biztosította a város lakosságát, hogy meg kívánja őrizni a cég iránti bizalmat, vagyis garanciát vállalt a korábbi lelkiismeretes munka folytatására. A közleményből az is kiderül, hogy Erdélyi ekkor már évtizedek óta a vállalatnál dolgozott, illetve, hogy a vállalat neve elvesztette „atya-fia” alakját, és egyszerűen Concordiára módosult.¹¹⁰ A Concordia Erdélyi vezetésével 1938-ban és az azt követő években is működött.¹¹¹

A vállalkozás pontos nagyságáról, az egyes tevékenységek, ágazatok súlyáról a cégen belül, az alkalmazottak számáról és a mindennapi működésről alig tudható valami.¹¹² A kőfaragáshoz szükséges márvány beszerzése mindenestre nem lehetett akadálytalan, a Bihar megyei márványlelőhelyek, a kimpri és a vaskohi bányák kiaknázása

106 Erdélyi Lapok, 1933. április 6. 4.

107 Az „utolsó mohikán” minősítés túlzás, több, a dualizmus korában alapított cég is túlélte az imperiumváltást, majd a gazdasági válságot (például a Darvas–La Roche faipari vállalat).

108 „Nagyvárad régi ipari es kereskedelmi életéből ma már csak itt-ott találunk egy-egy utolsó mohikánt. A város cégerei, a gyárkérmények az utolsó tíz év alatt megszűntek füstölni, egy-kettő vegetál meg. [...] Meghalt a régi Nagyvárad es régi híres cégeiből már vajmi kevés áll fön: az is idegen kezekben. A régi iparos cégek között áll még a Weiszlovits-cég [...] Hetvenöt évvel ezelőtt Weiszlovits Adolf alapította a temetkezési intézetet a bódé, a mostani Heyman Színkör helyén, és vezette ötven évig olyan szakértelemmel, kereskedői és ipari becsületességgel, hogy neve fogalomává vált Bihar megyében. Ötven év után fiára, Weiszlovits Lajosra száll a nagyüzem, aki tovább fejlesztette ugyanazzal a puritán tisztességes szellemben, ahogy atyja hagyta reá. [...] Puritánsága, altruistásága, jószívúsége csak szilárdította az üzlet jó hírnevét. [...] A hetvenöt éves cég ma is 25–30 embert foglalkoztat, biztosítva ugyanennyi családnak a mindennapi kenyeret.” (Erdélyi Lapok, 1933. április 6. 4.)

109 Erdélyi Lapok, 1935. július 11. 4.

110 Szabadság, 1935. július 28. 14., Erdélyi Lapok, 1935. augusztus 1. 4.

111 Fodor–Gál–Pásztor: *Ghidul oraşului Oradea...* 198., Magyar Lapok, 1940. április 7. 9., Dvorszák Lajos: *Nagyvárad és Biharmegye útmutatója*. 248., Foszek Margit: *Nagyvárad kalauz...* 116.

112 *A Részegen a másvilágra* című napilapi cikk a temetkezési intézet egyik alkalmazottjának kálváriáját beszéli el: Kovács Bálint, a Weiszlovits vállalat „jóravaló szolgálója” néhány napja ivásra adta magát, pénzét elverte. „Sebaj – mondta tegnap reggel síró asszonyának –, eltemet a gazdám, nem lesz gondod a koporsó költségre.” Végül holtrészegen vetődött haza, és otthon felakasztotta magát. Tettének okát senki sem ismerte. Öngyilkossága előtt fél órával felkereste a rendőrséget, és ott – részegen – egy kocsmáros ellen emelt panaszt. (Nagyvárad, 1902. január 26. 5.)

ugyanis időről időre akadozott, a rendszeres kitermelés csak 1910-re indult be.¹¹³ A nyersanyagok beszerzésének nehézségei és a fokozott igények motiválhatták Weiszlovits Lajost abban, hogy bekapcsolódjon a kitermelésbe. A Központi Értesítő egyik száma szerint ugyanis a nagyváradai törvényszék 1905. június 15-én bejegyzett egy új, a vaskohi lelőhelyek kiaknázására vállalkozó márványbányászati és -feldolgozó céget, amelynek tulajdonosai Weiszlovits Lajos és Varga Imre nagyváradai lakosok voltak.¹¹⁴ A vállalat – amelynek működését a jelen forrásadottságok között teljes homály fedi – 1907-ig, vagyis Adolf haláláig állt fenn.¹¹⁵

tevékenységi kör	önálló		tisztviselő, egyéb segédszemélyzet	
	1900	1910	1900	1910
kövek mechanikai megmunkálása (kőfaragás)	4 (kettőnek mellékfoglalkozás)	1	11	25
agyag-, homok-, kőkereskedelem (sírkőkereskedés)	1 (mellékfoglalkozás)	3	0	3
egyéb fémárukkal való kereskedés (érckoporsó- és fémáru-kereskedés)	6 (egynek mellékfoglalkozás)	n. a.	8	n. a.
egyéb kereskedelmi ágak (temetkezési cikkekkel való kereskedés)	2 (mellékfoglalkozás)	4	0	6
temetkezés	4	2	10	11

12. ábra. Önálló vállalkozók és alkalmazottaik Nagyváradon (1900, 1910). Források: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása IV. 670–677. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása III. 500–503. n. a. = nincs adat

Ami az alkalmazottak számát illeti, e tekintetben bizonyos fokig a népszámlálások Nagyváradra vonatkozó foglalkozásstatistikai adataira támaszkodhatunk. A különböző tevékenységi körök szerint összeállított, az önálló vállalkozók és a foglalkoztatot-

113 A századfordulón a kimpri és a vaskohi márványlelőhelyek olyan vállalkozó kezébe kerültek, aki komoly előkészületeket tett a márvány kiaknázására és feldolgozására, így a kamara reményét fejezte ki, hogy jótékony fordulat áll be a nyersanyagbeszerzésben. (*A nagyváradai kereskedelmi és iparkamara jegyzőkönyve 1900...* 119.) Jelentős előrelépés azonban nem történt. Tíz évvel később arról értesülünk, hogy a vaskoh-baresti márványbánya (mely a Nagyvárad-belényes-vaskohi Vasút Rt. kezelésében volt ekkor) tevékenysége sokáig szünetelt, és 1909-ben kezdett újra működni 30 munkással. A kőiparban ugyanekkor, és talán épp ennek köszönhetően új vállalatok is keletkeztek. 1909-ban a kimpri és kalugyeri márványbányák is élénkebben üzemeltek. (*A nagyváradai kereskedelmi és iparkamara jegyzőkönyve 1910...* 183.)

114 Központi Értesítő, 1905. október 1. 1531., Honi Ipar, 1906. január 1. 7. A vállalat állítólag több mint 100 munkást foglalkoztatott. (Magyar Vaskereskedő, 1905. április 16. 16.)

115 Központi Értesítő, 1907. július 18. 1403.

tak – tisztviselők, egyéb segédszemélyzet – számát tartalmazó táblázatban (12. ábra) a számadatok azokhoz az ágazatokhoz tartoznak, amelyekhez Weiszlovits Adolf cége is kapcsolódott. Nem vettem figyelembe az asztalos- és a bádogosipart (a források a század első évtizedében asztalosként és bádogosként már nem hivatkoztak rá), az érckoporsógyártókról és -kereskedőkről pedig hézagosan vannak információk (a gyártókról egyáltalán nincs adat, a kereskedőkről csak 1900-ból van). Az adatokból látható, hogy a vizsgált ágazatokban viszonylag kevés önálló iparos-kereskedő dolgozott, ők is szerény alkalmazotti körrel. 1900-ban az összes ágazatban mindössze 17-en, 29 főnyi személyzettel. 1910-ben elsősorban az alkalmazottak száma emelkedett (45 főre). Ezek az adatok mindenesetre arra utalnak, hogy Weiszlovits temetkezési vállalata valószínűleg nem tartozott a legalább 20 alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalkozások körébe, 1900-ban bizonyosan nem. Nem lehetett más a helyzet 1900 előtt és 1910-ben sem, virilisekként elfoglalt pozíciójuk dinamikája (13. ábra) ugyanis arra utal, hogy a cég 1900 körül, a 20. század elején érte el teljesítményének csúcspontját, 1900 előtt és 1907 (az alapító halála) után is rosszabbul teljesíthetett.

év	összeg (forint, korona)	Weiszlovits Adolf helye a listában
1880	400,17 Ft	43.
1885	470,54 Ft	39.
1887	492,42 Ft; 424,52 Ft	51.
1891	540,69 Ft	n. a.
1895	655,71 Ft	34.
1896	730,27 Ft	25.
1898	640,51 Ft	38.
1900	993,50 Ft	20.
1903	2490,16 K (=1245,08 Ft)	12.
1905	1840,76 K (= 920,38 Ft)	24.
1906	2406,76 K (= 1203,38 Ft)	12.
1907	n. a.	16.

13. ábra. Weiszlovits Adolf nagyvárad virilisként (1880–1907). Források: a sajtóban megjelent listák¹¹⁶ és levéltári források (utóbbiak kurzíválva): MNL OL, K150, 771/1879/V/6 (1880), K150, 1443/1886/V/11 (1887), K150, 2574/1895/V/11 (1895). n. a. = nincs adat

Bár e virilislisták nem adják vissza tökéletesen a város gazdasági elitjének szerkezetét és az egyes személyek jövedelmi helyzetét,¹¹⁷ a változás pontos dinamikáját, talán

116 Nagyvárad, 1884. október 30 [3], uo. 1886. október 15. [3], uo. 1890. október 10. 2., uo. 1895. szeptember 29. 4., uo. 1897. szeptember 25. 2., Nagyvárad Napló, 1899. szeptember 28. 3., uo. 1902. szeptember 24. 2., uo. 1904. december 6. 3., uo. 1905. szeptember 2., uo. 1905. november 25. 6., uo. 1906. december 8. 5.

117 A virilisekkel kapcsolatos szaktanulmányok többsége megemlíti, tárgyalja a listák felhasználhatóságának korlátait. Rendszerint a következőket emelik ki: a hatóságok a listák összeállításakor

levonhatunk belőlük néhány alapvető következtetést az alapító jövedelmi viszonyairól és annak változásairól. A feltüntetett adóösszegek alapján Weiszlovits Adolf jövedelme 1900-ig folyamatosan, kis lépésekben, az új század első éveiben pedig jelentősebb ütemben növekedett. A kisebb visszacsúszásoktól eltekintve mind előkelőbb helyekre lépett a listán, 1900 után rendszeresen benne volt a virilisek első húszas csoportjában. 1903-ban – két háztulajdonostól eltekintve – már csak a nagyváradai társadalom ismert nagyvállalkozói, a korabeli gazdasági konjunktúrát megalapozó élelmiszeripari és építési vállalkozók előzték meg a rangsorban.¹¹⁸

1905-ben az alapító legidősebb fia, Lajos önállóan jelent meg a listában, 1344 koronával 36.-ként került a bizottságba.¹¹⁹ Az alapító halálát követően megszakításokkal a bizottság tagja tudott ugyan maradni, de a lista alsó traktusában tűnt fel. 1910-ben kimaradt a törvényhatósági bizottságból, ráadásul az adókimutatás szerint riválisa, a Kegyelet tulajdonosa és vezetője, Germán Károly temetkezési vállalkozó szorosán mögötte volt.¹²⁰

Az alapítónak, Weiszlovits Adolfnak a virilisek körébe való emelkedése és mind jobb helyezése általános tendenciába illeszkedik: Nagyváradon egyre több tőkés iparos és kereskedő lett virilis, és került ezáltal érdekérvényesítő pozícióba.¹²¹ Adolf teljesítménye különösen figyelemre méltó annak ismeretében, hogy a szolgáltatóiparban vagy a közepes üzemekben elérhető jövedelmek egyre kevésbé biztosítottak „belépőt” ebbe a körbe. Vagyis miközben nőtt a nagyvállalkozók és a bankár, bankfőtisztviselő virilisek súlya, a vendéglősök, cukrászok, szállodások, kalaposok, papírkereskedők száma és jelentősége látványosan csökkent,¹²² akárcsak a nem ügyvédi hivatást gyakorló értelmiségieké (orvosok, gyógyszerészek, mérnökök). Ugyanakkor a gazdasági elitbe való emelkedéshez és a státus stabilitásához a mellékjövedelmek – különösen a

---

az egyenesadókat, az adott törvényhatóság területén lévő vagyon, jövedelem utáni adóösszeget vették figyelembe; nem számoltak a részvényvagyonnal, az azután járó osztalékkal; egyesek szándékosan nem vétették fel magukat a jegyzékbe. (L. például Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői...* 9–11., Gyáni Gábor: *Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői...* 626.) Még nehezebben rekonstruálhatók a jövedelmi viszonyok, ha a sajtóban publikált jegyzékekre támaszkodunk. Ezekből gyakran hiányzik vagy megbízhatatlan adatnak minősül a feltüntetett foglalkozás és adóösszeg. Néha egyáltalán nem világos, hogy a táblázatban szereplő összeg duplázott-e, vagy sem (a duplázás az értelmiségieknek, a kamarai tagoknak biztosított előnyt).

118 Nagyváradai Napló, 1902. szeptember 24. 2.

119 Uo. 1904. augusztus 3. 3., uo. 1904. december 6. 3.

120 Germán Károly Kegyelet nevű temetkezési intézete szintén a Fő utcán rendezkedett be. (*Nagyvárad és Biharvármegye cím- és lakjegyzéke*. 181., 106.)

121 A nagyvállalkozók, az iparosok, kereskedők aránya a virilisek között már 1896-ben elérte az 50%-ot, 1904-ben 63% volt. (Nagyvárad, 1895. szeptember 29. 4.)

122 1896-ban még négyen lettek közülük virilisek, 1903-ban már csak Müller Salamon cukrászdatulajdonos. 1905-ben a bankárok, bankfőtisztviselők már 8%-ot tettek ki. (Nagyvárad, 1904. szeptember 13.)

házbértulajdonból származó bevételek – is hozzájárultak. Az eredményes munka nemcsak vagyont, de presztízst is biztosított Weiszlovits Adolf számára.¹²³

De melyek voltak a temetkezési vállalkozó magánéletének fordulatai, emlékezetesebb történései, és kimutatható-e valamiféle családi stratégia? A huszonzét éves Weiszlovits Adolf 1861-ben a Biharfőlegyházán (Szalárdi járás) született, és ekkor tizenhat vagy tizennyolc éves¹²⁴ Steiner Fannit vette feleségül.¹²⁵ A későbbi adatok arra utalnak, hogy felesége módos családban született, akinek – ahogy látni fogjuk – saját vagyona volt. Házasságukból több gyerek született. Lakos Lajos érdekes módon Adolf gyermekeiként csak Lajost, Irmát és Sándort tüntette fel könyvében.¹²⁶ A fő örököse, Lajos 1861. szeptember 26-án látta meg a napvilágot.¹²⁷ Egy évvel később, 1862. november 1-jén született Regina,¹²⁸ de mivel a későbbiekben teljesen eltűnt az említések-ből, azt kell feltételeznünk, hogy meghalt (az egyházi halotti anyakönyvekben nincs rá vonatkozó adat). Ugyanez lehetett a helyzet Mózes-sel, aki 1864. május 9-én született.¹²⁹ Lujza 1871. december 25-én jött a világra.¹³⁰ Még legalább négy gyermek született és maradt életben: Irma, Sándor, Gyula és Emil. Irma születési dátumáról (1863. november 1.) a házasságára és gyermeke születésére vonatkozó anyakönyvi bejegyzésekből értesülünk,¹³¹ Sándor születési dátumát az anyakönyvek nem tartalmazzák, csupán halálának időpontját (1907).¹³² Gyula és Emil esetében az anyakönyvek teljesen „némák”, de egyéb források segítségével kikövetkeztethető a születési dátumuk. A premontrei gimnázium évente kiadott értesítőiből megállapítható a fiútestvérek születési sorrendje. Az egyik értesítő szerint az 1879/80-as tanévben Sándor VI., Gyula III.,

123 Presztízst mutatja, hogy az ő vállalata temette a város ismertebb személyiségeit, és rangos személyektől kapott megbízásokat. 1878-ban Rómer Flóris tőle rendelt a kanonoki épület egyik falára márványtáblát, mely annak állított emléket, hogy József Károly főherceg meglátogatta ott. „A legnagyobb Nádor fia József cs. kir. ausztriai főherceg Ur, a ’háladatos tanítvány’ emlékéül, ki szeptember 3-án 1878-ban Rómer Flóris Ferencz kanonokot, mint hajdani tanítóját e házban meglátogatni kegyeskedett. Béke a Jövőnek, Udv és Szerencse a Távozóknak. Örök hálául a megtisztelttől!” (Vasárnapi Újság, 1878. december 29. 842.)

124 Gyászjelentése szerint halála évében (1915) 72 éves volt. Ha tehát 1843-ban született, 18 évesen ment férjhez. (Nagyvárad Napló, 1915. február 23. 6.) A genealógiai tábla szerint azonban 1845-ben jött világra, tehát akkor 16 éves volt házasságkötése évében. (*Genealógiai tábla* – Moldován Ferenc)

125 SJAN Bihor, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 437. 83.; uo. nr. crt. 779. 41.; uo. nr. crt. 780. 83. Biharfőlegyházán 1840-ben még csak nyolc, 1880-ban már 52 izraelita vallású lakos élt. (Kepecs: *A zsidó népesség száma településenként...* 120.)

126 Lakos: *Nagy-Várad múltja és jelenéből...* 385.

127 SJAN Bihor, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 765. 96, 109.

128 Uo. nr. crt. 765. 107.

129 Uo. nr. crt. 765. 150.

130 Uo. nr. crt. 765. 250.

131 Uo. nr. crt. 765. 12.; uo. nr. crt. 786. 5.

132 Uo. nr. crt. 805. 68.

Emil pedig I. osztályos tanuló volt,¹³³ vagyis Emil volt a legfiatalabb. A debreceni mezőgazdasági akadémia anyakönyveiből tudjuk, hogy Emil 1868-ban született.¹³⁴ (33–34. ábra, a képfüggelékben) A korkülönbség alapján már kiszámítható, hogy Gyula születési éve 1866, Sándoré pedig 1863 lehetett.¹³⁵ Sándor 1863. évi és Mózes 1864. májusi születési dátuma azonban ütközik Irma 1863. novemberi születési dátumával. Az ellentmondás feloldható, az egyházi előjáró ugyanis nem Steiner Fannit, hanem Mayer Évát tüntette fel az anyakönyvben Irma anyjaként.¹³⁶ Az eltérés a Steiner Fanni és a Weiszlovits Adolf közti ellentétet is magyarázná. A házaspár tagjai 1905 körül külön éltek egymástól.¹³⁷ Weiszlovits Adolf halálához (1907. október 18.) fia, Sándor korai halála is hozzájárulhatott, az apa csak pár hónappal élte túl a fiát.¹³⁸

Az anyakönyvekből további adatok is kiaknázhatók. Megtudjuk, hogy Adolf testvére, Márkus cipész és cipőkereskedő volt, és hogy ő is egy Steiner lányt (Steiner Katalint) vett el feleségül, viszonylag későn, 37 éves korában.¹³⁹ Cipőüzletének 1884. évi alapításáról és működéséről több forrásunk is van.¹⁴⁰ A Weiszlovits név Márkus és Katalin lánya, Róza révén fordul elő a legtöbbször a bejegyzésekben: házassága, gyermekeinek születése és halála jól dokumentáltak tűnik az anyakönyvekben.¹⁴¹ De lássuk, milyen pályára léptek a gyerekei, és kikkel házasodtak össze!

Lajos Fleischer Herminát vette el feleségül.¹⁴² Az 1897. évben kiadott *Nagyvárad és Biharmegye cím- és névtár*ban nem találunk Fleischer nevű kereskedőt, iparost vagy értelmiségit Nagyváradon. Lajos vélhetőleg ugyanabból a családból választott magának feleséget, ahonnan húgának szereztek férjet (vagy választott a húga magának férjet). Egy lányuk született.¹⁴³ Irma ugyanis több anyakönyvi bejegyzés szerint is Fleischer Miksával, a nála tíz évvel idősebb berekböszörményi nagybérllővel kötött

133 *Érdemsorozata a premontrei kanonok rend nagyváradai katolikus főgymnasiumában tanuló ifjuságnak az 1879/1880. tanévben.* 75., 83., 91., 106.

134 MNL HBML, VIII. 11. c, 4. k, 74. A genealógiai tábla szerint Emil 1868. április 18-án született. (*Genealógiai tábla* – Moldován Ferenc)

135 Ez akkor igaz, ha feltételezzük, hogy egyikük sem hagyott ki iskolai tanévet.

136 SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 786. 5.

137 BFL VII. 193. a, 1905–0183. Charmant Oszkár közjegyző által kiállított jegyzőkönyv (1905. február 22.) L. 109. oldal, 448. jegyzet.

138 SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 805. 70. L. még a 152. jegyzetet.

139 Uo. nr. crt. 805. 44.

140 Egy sajtóközlemény felsorolja az elsőküki iparhatóság által 1884 novemberében kiadott iparengedélyeket, többek között Weiszlovits Márkusét is, amely őt férfi és női lábbeli-kereskedés létesítésére jogosította. (Nagyvárad, 1884. november 26. [4. old]) A Központi Értesítő alapján ez családi vállalkozás volt, a cég élére veje, Reményi Bernát került. (Központi Értesítő, 1884. december 21. 779.) Üzletének létét a címtár is megerősíti: „Czipő-kereskedő: Veiszlovits és Reményi: Fő utca 375.” (Vidosits–Porcsalmy: *Nagyvárad és Biharmegye cím- és névtára.* 47.)

141 SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 765. 9, 16, 23, 33, 42, 59, 70.; uo. nr. crt. 786. 5.

142 Uo. nr. crt. 765. 21.

143 Lányuk, Ilona 1884-ben jött a világra. (SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 765. 21.) Ilonának legalább három gyereke született: Pál (1904), György (1906) és Endre (1910). (Uo. nr. crt. 765. 117, 125, 140.)

házasságot 1881-ben.¹⁴⁴ Ez a házasság rendkívül termékenynek bizonyult: nyolc gyermekük született.¹⁴⁵ A Fleischerek a vagyonos Bihar megyei gazdák közé tartoztak, és a megyei törvényhatósági bizottság virilisei voltak hosszú éveken keresztül. A család tagjai a Csáky család birtokaiból és hitbizományából béreltek igen jelentős területeket az 1870-es évek óta.¹⁴⁶ 1890-ben a Csáky után a Fleischer család adta a legtöbb módos embert a községben.¹⁴⁷ Gyula és Emil nem házasodtak meg, és nem voltak törvényes utódaik.¹⁴⁸ Emil elvégezte a debreceni mezőgazdasági akadémiát, majd – talán az atyai akaratnak engedve, vagy a rokonság sikeres agrárius gyakorlatán felbuzdulva – saját elhatározásból Körösszegen és Körösszegapátiban lett haszonbérelő, bátyjával, Gyulával együtt. Adolf fiatalabbik lánya, Lujza egy értelmiségivel, a nála tizenegy évvel idősebb orvossal, Heimann Józseffel házasodott össze;¹⁴⁹ két gyermekük született.¹⁵⁰ Lajostól származó unokája, Ilona szintén egy nagyváradi orvossal kötött házasságot.¹⁵¹ Sándor – az eddigi adatok alapján – nem kapcsolódott a vállalkozáshoz, ügyvédi pá-

144 SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 786. 5. Fleischer Miksa „gazdálkodó” Szegeden született, 1853-ban.

145 Gyermekük: Béla (szül. 1883), Zoltán, Ernő (szül. 1888), Miklós (szül. 1893 vagy 1894), Irén, Vica (Éva?), Ibolya, Annus (Anna?) (SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 765. 12, *Genealógiai tábla* – Moldován Ferenc, Nagyváradi Napló, 1907. október 19. 4.) Fleischer Ernő híres költő, író, színiigazgató lett (Emőd Tamás néven), öccse, Miklós festőművészként vált ismertté.

146 A Csákyak bihari birtokaihoz: Surányi Béla: *Nagybirtokok, birtokosok, gazdálkodók Hajdú-Bihar megyében...* 364–365. Fleischer Jakab és Mór 1876 és 1886 között 5477 holdat bérelt Berekböszörményben a Csáky-alapítványból. (MNL OL, P76, 110/716. Levél a bíróságnak, 1882.) Fleischer Mór és fiai a 19. század végén összesen 3985 holdat, zömében szántóföldet béreltek ugyanitt, és jelentős állatállományuk (180 szarvasmarha, 36 ló, 1000 sertés, 2500 juh) is volt, valamint 65 főt számláló cselédség dolgozott a gazdaságukban. (*A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* II. 342–343.) A Csáky család irataiból azonban az olvasható ki, hogy 1896-ban Fleischer Mór és fia, Miksa ennél jóval többet, 5430 hold földet bérelt a családtól. (MNL OL, P76, 116/758. Elosztó az 1897. évi április–júniusi évnegyedi bérjövedelemről.) A szintén rokon Fleischer Ignác ugyancsak a Csáky-hitbizományban, Magyar-Homorogon (majd Böszörményben) volt haszonbérelő, ahol összesen 1492 hold területen gazdálkodott. (*A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* II. 344–345.)

147 Lásd a berekböszörményi községben legtöbb egyenes állami adót fizetők névjegyzékét. Az első helyen Csáky gróf örökösei, a 2., 3., 4., és a 7. helyen a Fleischer család tagjai álltak. (MNL HBML, V. 610. c. 9. d. 935/1890. Jegyzőkönyv, 1890. november 30.)

148 Emilnek egyik kapcsolatából lánya, majd két unokája született, mindhármukkal tartotta a kapcsolatot, gondoskodott róluk. A kötet 227. oldalán szereplő képen (29. ábra) két unokájával látható. A kép 1943-ban készült. Unokái közül ma már csak az egyik él, neki ezúton is köszönöm, hogy a képet rendelkezésemre bocsátotta.

149 SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 786. 34.

150 Gyermekük: Lili (szül. 1894) és Béla (szül. 1895) (Nagyváradi Napló, 1907. október 19. 4., *Genealógiai tábla* – Moldován Ferenc). Béla lánya, Éva (1931) a nagyváradi „Anna Frankként” ismert szélesebb körben. A többször is említett genealógiai tábla Lili unokája, Moldován Ferenc tulajdonában van.

151 Rácz Miksával 1903-ban házasodott össze. (SJAN Bihar, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 786. 78.) Második házasságát szintén egy orvossal, Kiss Vilmosmal kötötte. (*Genealógiai tábla* – Moldován Ferenc)

lyára lépett, és vélhetőleg gyermektelen volt.¹⁵² A Weiszlovitsok tehát – a korban nem szokatlan módon – felekezeti körön belülről választottak megbízható partnereket,¹⁵³ ami „szociális tekintélyt”¹⁵⁴ és anyagi biztonságot is jelenthetett a számukra saját közegükben.

14. ábra. Vaiszlovich Emil és Heimann József ismeretlen időpontban.
Forrás: magántulajdon (Moldován Ferenc)

---

152 A leszármazási ábra szerint Sándor nős volt, de gyermektelen; idővel „elvált, és ebbe beleőrült”.
(*Genealógiai tábla* – Moldován Ferenc)

153 A körön belülről történő választás normája nem csak a családtervezéshez, a házasságkötési stratégiához kapcsolódott. Klement Judit szerint a felekezeti és családi közösség a magyar kapitalizmus működésének integráns része volt, a közösséghez tartozás a gazdasági kapcsolatokat is meghatározta. (Klement Judit: *A 19. század végi gazdasági elit...*)

154 Halmos: *Családi kapitalizmus*. 166.

Ha az apa által irányított „dinasztikus politikában”, tervszerű családi stratégiákban gondolkodunk, és nem individuális döntéseket feltételezünk, akkor beszélni lehet valamiféle koncepcióról. Weiszlovits Adolf számára a család viszonylagos biztonsága lehetett a döntő elem. Nincs nyoma annak, hogy az alapító elgondolásának fókuszában a temetkezési-kőfaragó vállalkozás gigantikus kibővítésének víziója, a nagyvállalkozói státus kiépítésének több generációra szabott programja állt volna. A családi érdekek védelmének ennél szolidabb tervét fogalmazhatta meg, aminek eléréséhez, megvalósításához látható módon különböző stratégiákat érvényesített. Céget alapított, amelyet aztán sikeressé tett, és átengedte Lajosnak. Lajos anyagi helyzetét és presztízst tovább stabilizálta azáltal, hogy a tekintélyes Fleischer család egyik tagjával házásította össze. Gyulát és Emilt nem kapcsolta vállalkozásához, talán a korban tapasztalható jelenségek (a sikeres földbérlői életpályák, az élelmiszeripari konjunktúra) ösztönözték arra, hogy őket a gazdaság pályá felé orientálja.¹⁵⁵ A mobilitás és a stabil egzisztencia megteremtésének másik útja az értelmiségi pályá vállalása volt. A család az értelmiséghez az utódokon: az ügyvéd Sándoron és Lujza férjén, az orvos Heimann Józsefen keresztül kapcsolódott. A vagyonos Fleischerekkel való kettős „szövetség” (fia és lánya is innen, ebbe a családba házasodott) arra utal, hogy a nagyváradai temetkezési vállalkozó tekintélye, presztízse a kortársak körében vitán felül állhatott. Nem ő volt az egyetlen a nagyváradai gazdasági elitből, aki kapcsolatot keresett a vagyonos, Bihar megyei tőkés nagybérlőkkel. Az élelmiszeripar ágazataiban gyárakat működtető Moskovits családba született Berta Steiner Ármin földbirtokossal és bérlővel házasodott össze.¹⁵⁶ A források arra utalnak, hogy a Weiszlovitsok jó viszonyt ápoltak a Fleischerekkel.¹⁵⁷

2.2.2. Küzdelem a várossal

Weiszlovits Adolf ambíciója, öntudatossága nemcsak a cégépítésben, hanem a város által kezdeményezett színházépítés során a várossal való konfliktusában is megmutatkozott. A vitát – és főként annak következményeit – azért is érdemes közelebbről megismernünk, mert a történet további adalékokkal szolgál a cégről. A Weiszlovitsok és a

155 Ebben az időszakban – az agrárválság ellenére – a zsidóságon belül nőtt a mezőgazdaság, a földbérlés iránti érdeklődés. A birtokokon folytatott tőkés üzemvitel sokszor csak az ipari tevékenységeket egészítette ki. A nagy- és középbirtokosok között az izraeliták aránya nagyobb volt az összlakosságon belüli arányuknál, a nagybérlőknél (100 hold felett) pedig drámaian meghaladta azt (1910-ben a nagybérlők 75%-a izraelita volt). A 100 hold alatti birtokok esetében kisebb volt a zsidók jelenléte (az 50–100, a 10–50 és az 5–10 hold közötti és az 5 hold alatti birtokoknál 33,3%, 4%, 2,7% és 1,5% volt az arányuk, a részesedésük). A legszegényebbek és az elszegényedők nem a földszerzés, a mezőgazdasági termelés jelentette a kiutat (legalábbis 1910-ben). (Csíki: *Városi zsidóság...* 69–75.)

156 Békésmegyei Közlöny, 1879. január 5. 3.

157 A Zeiterer–Weiszlovits-konfliktussal összefüggő bírósági eljárás során Fleischer Miksát a Weiszlovitsoknak kedvező hamis tanúzással vádolták meg. (Nagyváradai Napló, 1899. február 28. 7.) Weiszlovits Emil náluk töltötte a szakmai gyakorlatot. (MNL HBML, VIII. 11. c, 4. k, 74.)

város közti vizzályt az okozta, hogy a városi hatóságok a hosszú ideje áhított kőszínházat, a díszletraktárat és a Bazar-bérházat egy sűrűn beépített belvárosi területre: hét ház és telek, továbbá két ház udvarának, köztük Weiszlovits Adolf házának és ipartelepének helyére tervezték (30. ábra, a képfüggelékben). A Csáky család hagyatékában fennmaradt telekkönyvi másolatból (1895) tudható, hogy a 777. helyrajzi szám alatti, 375. számú ingatlan 316 négyszögölön feküdt, illetve hogy a házaspár 1875. március 16-án vásárolta meg, és fele-fele részben birtokolta.¹⁵⁸ Az ingatlant részben bérlők használták. A város a házak egy részét megvásárolta, két tulajdonossal (egyikük Weiszlovits Adolf) azonban nem tudott megegyezni, aminek következtében hosszú kisajátítási procedúra vette kezdetét, számos összeütközéssel, fellebbezéssel és bírósági beavatkozással.¹⁵⁹ A városvezetés már Rimanóczy Kálmán javaslatának¹⁶⁰ elfogadása előtt egyezkedett a háztulajdonosokkal, Adolf azonban a város számára elfogadhatatlanul magas árat szabott, és a polgármester közbenjárása sem vezetett konszenzusra. A temetkezési vállalkozó és felesége a tulajdonukban lévő házat – amely a bevallott adatok szerint 2813 forint házbérlőjévedelmet hozott – 110 000 forintért és 20 000 forint kártérítésért lett volna hajlandó eladni, a szakértői becslés alapján értéke azonban csak 67 815 forint volt.¹⁶¹ A kisajátítási eljárást kártalanítás mellett 1898 decemberében indította el a város, a hivatkozási alapot a 1881. évi XLI. törvénycikk adta.¹⁶² Az ügy 1899 közepéig elhúzódott, és végül úgy ért véget, hogy a házat és a telket miniszteri engedéllyel kisajátították.¹⁶³ Weiszlovits Adolf és felesége azonban nem adták fel a küzdelmet, és 1902-ig pereskedtek. A kúriai döntés nyomán Weiszlovitsot a városnak végül igen jelentős összeggel (161 831,11 koronával, vagyis 81 915 forinttal) kellett kárpótolnia.¹⁶⁴ A város és a Weiszlovits család „ütközeteiről” rendszeresen beszámolt

158 MNL OL, P76, 108/699. Hiteles telekkönyvi másolat (1895).

159 Nagy Béla: *Új templom – régi oltár...* 53.

160 Rimanóczy azt javasolta, hogy a Bémer térre építsék fel a színházat, egyúttal vállalta, hogy – amennyiben minden árlejtés nélkül őt bízzák meg az építkezéssel – egy bazárépületet is emel a lebontott házakból származó használható anyagokból. Egyben kötelezte magát arra, hogy ha az épület tíz éven át nem jövedelmezne évi 20 000 forintot, maga fedezi a hiányzó összeget. Az előnyös ajánlatot az 1897. szeptember 10-i közgyűlés nagy többséggel megszavazta. A Weiszlovits-ház a tervezett új Bazárépület helyén állt. Az 1897-ben készített helyszínrajz is jól mutatja, hogy a 9,9 méter széles Bazar szoros (a Fő utca folytatása) és a szomszédos utca közé beékelődött Weiszlovits-ház útban volt. (Nagy Béla: *Színház születik...* 20., 24., 25.)

161 Szabadság, 1897. augusztus 22. 2–3.

162 Nagyvárad, 1899. január 1. 4. A törvénycikkely lehetővé tette a kisajátítást, ha a közérdek azt kívánta meg (l. XLI. tv. 1., 3., 9. par.). Weiszlovits Adolf jogi képviselője, Weiszlovits Sándor azt állította, hogy a kisajátítás joga nem él akkor, ha a város bérházat szeretne építeni. (Nagyvárad Napló, 1899. július 6. 3.)

163 A kisajátítás 1899. július 5-én történt meg. (Nagyvárad Napló, 1899. július 6. 3.) A belügyminiszter – a város által megszerzett korábbi engedélyekre való hivatkozással – leiratban utasította el a Weiszlovits házaspár panaszát.

164 Péter I.: *Nagyvárad 900 éves múltja...* 197., Nagyvárad Napló, 1902. március 13. 3. A levéltári dokumentumokra hivatkozó szakíró szerint azonban még az 1920-as években is pereskedtek.

a korabeli sajtó.¹⁶⁵ Az olykor cinikus hangvételű, a városi hatóságok eljárását kritizáló beszámolók arra utalnak, hogy néha sportszerűtlen módszerekkel próbáltak nyomást gyakorolni Weiszlovitsékra.¹⁶⁶ A helytörténész szerint a színházépítés – a bécsi Fellner és Helmer cég tervei alapján, a két Rimánóczy Kálmán kivitelezésében – 1899. július 10-én indult el, és 15 hónapot vett igénybe.¹⁶⁷

2.2.3. A Fő utcában

A költözés új fejezetet nyitott a Weiszlovits család és cég történetében. Weiszlovits Adolf és felesége ugyanis a történetek után megvették a Fő utca 291. szám alatti régi (!) bazárépület¹⁶⁸ mögött álló színikör épületét, amit átalakítottak, és ide költöztették a műhelyt és a sírkőraktárt is.¹⁶⁹ A Fő utca 291-et az átszámozáskor két részre, Fő utca 3. és 5. számra osztották, a színikör a későbbi felosztás szerint a Fő utca 3. számhoz tartozott. A költözést és annak utcaképi következményeit a Tiszántúl újságírója érzékeltes képekkel írta le:

(Nagy: *Új templom – régi oltár...* 54.) Lehetséges, hogy az 1899 utáni perek már nem a kisajátításra, hanem a kártalanítás mértékére vonatkoztak.

165 A sajtóban számos érdekes részlet megjelent az ügyvel kapcsolatban. 1899 januárjában a Nagyvárad c. napilap Weiszlovits nyilatkozatát is publikálta. Ő azzal érvelt, hogy a szokásos kisajátítási eljárás nem vonatkozik az ipartelepekre. Egyben világosan leszögezte, hogy amennyiben mégis lemondana a telekről, méltányos árat követel, vagy peres úton érvényesíti jogát. (Nagyvárad, 1899. január 24. 4–5.) A Weiszlovits házaspár – legalábbis a sajtóközlések szerint – még a belügyminisztert is megkereste a kisajátítás felülvizsgálata érdekében. (Nagyváradai Napló, 1899. június 15. 4.)

166 A közlekedés kocsikkal való akadályoztatására hivatkozva zárlatot rendeltek el a kapun keresztül való ki- és bemenetelre, valamint utasították a rendőrkapitányt, hogy indítson vizsgálatot a ház udvarán tapasztalható tűzveszélyes állapotok miatt. Weiszlovits fellebbezett a döntés ellen. A történeteket bemutató és kommentáló cinikus hangvételű írás – címe a beszédes *Úrgeöntözés* – szerzője így értékelte a helyzetet: „Huszonhat év óta járnak ki és be Weiszlovits kocsjai, huszonhat év alatt egyetlen tüzeset sem fordult elő házában, és a város polgármesteri hivatala hirtelenül, mintha hályog esett volna le szemeiről, észreveszi a szörnyű bajt s veszélyt, és drákói intézkedéseket rendel el. Ez a végzés annál különösebb, mert egy régi városi polgárt a kenyérkeresetében, létérdekében támadja meg, és azért is nagyon furcsa, mert a város és Weiszlovits között ellentétek uralkodnak, és oly színben tünteti fel a dolgot, mintha a város házában az ürgeöntözés eszközához fogtak volna. [...] Olyannak tüntetik fel a Weiszlovits-házat, mint amely tegnap még zöldelő, csendes hegy volt, és mára tűzokádó vulkánná változott.” Az újságíró szerint a tulajdonos 1873 óta dolgozik, és 26 év alatt nem veszélyeztette a forgalmat. (Nagyváradai Napló, 1899. június 2. 4.) Szintén cinikus írás jelent meg itt: Nagyváradai Napló, 1899. július 2. 6. Talán ugyanezen oknál fogva, iparkihágással is megvádolták. (Nagyváradai Napló, 1899. július 23. 5.)

167 Nagy: *Új templom – régi oltár...* 37–38.

168 Ezt a „régit”, földszintes bazárépületet 1877-ben építtette gróf Bethlen Ferenc. Az épületben, melyet bérlők használtak, étterem, kávéház, söröző, valamint üzlethelyiségek kaptak helyet. A vendéglőt később kerthelyiséggel egészítették ki, 1893-ban teljesen újjáépítették, megnagyobbitották. Az épületben üzletek is voltak. (Péter I.: *Mesélő képeslapok...* 76–77.)

169 SJAN Bihar, Fond 142, inv. 456. 247, 248. Birtokfelosztási helyszínrajz, A rendőrkapitányi hivatal jegyzőkönyve (1900. április 8.), Nagyváradai Napló, 1899. szeptember 2. 4., Péter I.: *Régi képeslapok, régi történetek...* 201.

„Koporsók árnyékában, méla ciprusok között terül el a Bazárkert. A régi színházban most koporsók és gyászokcsik mészolnak a világ forgandósága felett, s az udvaron, hol Leszkay András gömbölyű arca sugározta a meglegegetést, most Weiszlovits első osztályú szomorúságú arca hirdeti, hogy mindenki meghal, tán még ő is. Ezelőtt a szemközti oldalon volt a temetkezési intézet. [...] Jobb azonban az üzlet itt a Bazár mulató udvarán, hol a mulatókat leszoktatja azon helytelen kifakadástól – sose halunk meg!”¹⁷⁰

Idővel az egész telek (tehát a teljes Fő utca 3. szám) Weiszlovits Adolf és neje tulajdonába került a Bethlen-család birtokából: a régi bazár mögötti udvart még 1899-ben megvásárolták,¹⁷¹ magát a bazárépületet vélhetőleg valamivel később. A Fő utca 3. szám azonban nemcsak a cég telephelye, de a család lakóhelye is volt, a telket ugyanis Weiszlovits Adolf lakcímeiként is feltüntették a címtárban.¹⁷² A színpör raktárként és műhelyként való használata azonban aggodalmat váltott ki a közigazgatás berkeiben, Busch Dávid városi főmérnök úgy vélte, hogy az ott tárolt faanyag az épületet tűzveszélyessé teszi, ezért helyszíni szemlét és további intézkedést javasolt a városnak (1900).¹⁷³ A helyszínelő szakértők véleménye alapján a rendőrkapitány betiltotta a színpör épületében a műhelymunkát és tűzveszélyes anyagok raktározását, valamint előírta újravakolását, vízvezeték építését, valamint a színpör melletti raktárépület bádogtetőzettel való ellátását (1900).¹⁷⁴ Valószínűleg a korlátozások, a tiltás miatt kezdtek el építkezni, kétszer kértek és kaptak engedélyt arra, hogy a telek keleti részén lakóhelyiségeket, műhelyt, raktárt, pincét, boltot, csatornát, valamint az udvarra vezető széles kocsibejárót építsenek.¹⁷⁵ (31. ábra, a képfüggelékben)

A Weiszlovitsok szempontjából később oly fontossá váló szomszédos déli telek és az azon álló kúria, a majdani Park Szálló épülete (Fő utca 5. szám) idővel szintén a tulajdonukba került. Már 1899-ben terjeszkedni kezdtek ebbe az irányba a temetkezési vállalkozás telephelyének bővítése céljából. Először a kúria udvara mögötti (Nagysándor utca 3.) telket és az azon lévő épületeket vették meg. Ez a telek könnyen összekapcsolható volt a színpör telkével (32. ábra, a képfüggelékben). De még a századforduló előtt a kúria udvarából is megvásároltak részeket.¹⁷⁶ A megszerzett területet megpróbálták igényeiknek megfelelően kihasználni és átalakítani. 1900. július 2-án

170 A Tiszántúl cikkét idézi: Péter I.: *Mesélő képeslapok...* 76–77.

171 SJAN Bihar, Fond 142, inv. 456. 247.

172 *Nagyvárad és Biharvármegye cím- és lakjegyzéke.* 126., 131., 225.

173 SJAN Bihar, Fond 142, inv. 456. 243. A főmérnök levele a törvényhatóságnak (1900. január 27.)

174 Uo. inv. 456. 248. A rendőrkapitányi hivatal jegyzőkönyve (1900. április 8.)

175 SJAN Bihar, Fond 141, inv. 542. 335, uo. Fond 142, inv. 456. 240, 257, 258, 261, 263, 358. Az egyik épület tervezője és kivitelezője a híres építész-vállalkozó, Sztarill Ferenc volt.

176 A tulajdoni állást jelző alaprajz, mely helyrajzi számonként mutatja a tulajdonost: SJAN Bihar, Fond 142, inv. 456. 247. „Birtokrészlet felosztási helyszínrajz” (1900)

engedélyt kaptak istálló építésére a Nagysándor utcáról nyíló telken. A tervező-kivitelező ifj. Rimanóczy Kálmán volt.¹⁷⁷

Az özv. Bethlen Gergelyné, majd a 20. század legelején már a kiskorú örökösei által tulajdonolt kúriának a fele 1904-ig szintén Weiszlovits Adolf és neje kezére jutott.¹⁷⁸ 1904-ben dr. Moskovits József és ifj. Moskovits Mór 280 000 koronát ajánlott fel a másik feléért, a Preis Mihály-féle üzlettől a Nagysándor utcáig terjedő részért. Weiszlovits Adolfné és özv. dr. Heimann Józsefné szül. Weiszlovits Lujza (Adolf lánya) azonban 20 000 koronával többet kínáltak fel a tulajdonosnak. A hagyatéki bíróság a nagyobb összeget fogadta el, és utasította a hagyatéki gondnokot, gróf Bethlen Pált, hogy kösse meg az üzletet Weiszlovitsnéval és Heimannéval. A szerződést megkötötték, és a bíróság jóváhagyási záradékkal megerősítette.¹⁷⁹ A család nőtagjainak vételét egy levéltári adat közvetetten is megerősíti. 1905-ben ugyanis „Önagysága Vaiszlovich Adolfné és özv. dr. Heimann Józsefné úrasszonyok” Kápolnay Lajossal tervrajzot készíttettek „bérházuk” Fő utcai homlokzatának átalakítására, és ezt beterjesztették a városi tanácshoz, bizonyára az építési engedély iránti kérelem mellékleteként.¹⁸⁰ Nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy a vétel után valóban építési munkálatokba kezdtek volna. A tranzakciónak köszönhetően most már Weiszlovits kézen volt a Fő u 3. és 5. szám is. A kúria épületének alsó, földszinti traktusát üzlethelyiségekként hasznosították.¹⁸¹

A cégnek azonban nem a Fő utca 3. volt a végleges helye, követte tulajdonosának lakhelyét, az 1910-es évek elején már a Fő utca 13. alatt találjuk.¹⁸² A Fő utca 3–5. szám sorsa a későbbiekben sajátosan alakult, 1912-re – nehezen rekonstruálható körülmények között – Vaiszlovich Emil és Gyula tulajdonába került.¹⁸³

177 Az engedély elnyerése hosszabb, elutasítások és fellebbezések által lassított folyamat volt. Az engedélyt feltételek mellett adták ki. (SJAN Bihar, Fond 142, inv. 456. 228, 231, 234, 240, 250, 253, 271, 277.)

178 Állítólag összesen 234 000 koronáért vásárolták meg. (Nagyvárad Napló, 1904. október 6. 4.)

179 Nagyvárad Napló, 1904. október 29. 5. A vétel rövid története: Péter I.: *Mesélő képeslapok... 75., uő: Régi képeslapok, régi történetek... 182.*

180 SJAN Bihar, Fond 141, inv. 542, 215. A bérház átalakítási tervrajza (1905. június 10.)

181 Például Nagyvárad Napló, 1906. szeptember 8. 13., uo. 1906. szeptember 12., uo. 1906. szeptember 26. 10., uo. 1907. december 30. 6., uo. 1908. február 29. 8., uo. 1908. november 8. 7.

182 Kemény L. Ignác: *Biharvármegyei és nagyváradai címtár.* 542. A megyei levéltárban őrzött, a Fő utca 13. számra vonatkozó építési engedély egy 22 szobás, négy üzlethelyiséges, különböző mellékkelhelyiségekkel kiegészített kétemeletes házra vonatkozott. A kivitelező a neves építészvállalkozó, Reisinger József volt. (SJAN Bihar, Fond 142, inv. 026. 313.)

183 Kemény L.: *Biharvármegyei és nagyváradai címtár.* 314. Péter I. Zoltán szerint a Vaiszlovichok 1909-ben megvásárolták a Heimanné által birtokolt ház- és telekrész 280 000 koronáért. (Péter I. Zoltán: *Régi képeslapok, régi történetek... 182.*) Elképzelhető, hogy az épület egy részét atyai örökségként, másik részét anyai ajándékként kapták meg.

Ami a Weiszlovits család tagjainak személyes lakhelyét illeti, egymáshoz közel, lényegében a Fő utca környékén és az arra merőleges utcákban rendezkedtek be.¹⁸⁴ Weiszlovits Lajos 1904-ben önálló életet élt, a Szilágyi Dezső utca 8. alatt volt bejelentett lakos, továbbá a Szilágyi Dezső u. 10. szám alatt háztulajdonos.¹⁸⁵ Fiatalabb testvérei, Emil és Gyula szintén szüleiktől külön éltek, Lajossal szemközt, a Szilágyi u. 11. szám alatti házban (nem volt a saját tulajdonuk).¹⁸⁶ Weiszlovits Lajos, aki a Szilágyi u. 27. szám alatt is háztulajdonos volt, később a Rákóczi (Fő) u. 13. alá, az általa épített házba költözött.¹⁸⁷ Weiszlovits Lujzát egy címtár a Fő utca 5. szám alatt tüntette fel, vélhetőleg anyja is itt lakott férje halála (1907) után (előtte – ahogy azt látni fogjuk – részben Budapesten).¹⁸⁸ Ezek az Olasziban található belvárosi utcák jellemzően a közép- és nagypolgári családok lakhelyei voltak, a kispolgárság inkább Velencén és Vár-alján talált otthonra.¹⁸⁹

2.2.4. Közéleti jelenlét, jótékonykodás

De miként jellemezhetjük a Weiszlovitsokat a vállalaton túli világban? Életmódjukról, lakásviszonyaikkól, mindennapjaikkól, családi életükről, fogyasztási szokásaikkól, szabadidő-eltöltési gyakorlataikkól – a forrásadottságok miatt – szinte semmi sem tudható. A jótékonykodáshoz és a közülethez való viszonyukra vonatkozóan tudunk csupán megállapításokat tenni.

A társadalmi felelősségvállalás megnyilvánulási formáinak egyik lehetséges tipológiája szerint ez megmutatkozhat a karitatív tevékenységben és az ezt végző szervezetek támogatásában, a város központi jelentőségű képzőintézeteinek (kereskedelmi iskola stb.) pártolásában, és a szabadidő eltöltésére szerveződött egyletekben, klubokban való részvételben és ezek támogatásában (Konstantinos Raptis).¹⁹⁰ Weiszlovits Adolf és közelebbi családtagjai esetében főként az elsőről, tehát karitatív tevékenységről beszélhetünk.

A jótékonykodást – mint a társadalmi felelősségvállalás kötelezettségét – már a 19. század első felében a polgári norma részének tekintették, és egyre nagyobb szerepe volt a társadalmi presztízis emelésében és megtartásában, ezért is kapott publicitást.¹⁹¹

184 1883-ban Weiszlovits Róza és férje, Reményi Bernát a Nagysándor utca 20. szám alatt, 1888-ban már a Fő utca 11. szám alatt laktak. (SJAN Bihor, Fond 32, inv. 87, nr. crt. 765. 16.)

185 *Nagyvárad és Biharvármegye cím- és lakjegyzéke*. 140., 225.

186 Uo. 225.

187 Kemény L.: *Biharvármegyei és nagyváradai címtár*. 314., 542.

188 *Nagyvárad és Biharvármegye cím- és lakjegyzéke*.

189 Csiki: *Városi zsidóság...* 208.

190 Idézi: Lovas Enikő Amália: *Polgári karrierek...* 50.

191 Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai...* 181–183. A jótékonykodás társadalmi szerepének fontossága mutatkozik meg abban, hogy a nemesítések indoklásában vagy különböző kedvezményekért, kiváltságokért benyújtott kérvényekben „egyre hosszabbra nyúlik” a jótékony célú anyagi áldozatok felsorolása. (*A vállalkozók előfutárai*. 181–182.)

A 19. század második felének kapitalista vállalkozói továbbvitték a normát. A jótékonyssággal rokon mecenatúra esetében kimutatható, hogy a felelősségvállalás „lelki biztonságot” és a vállalkozói profitorientáltságot kompenzáló legitimációt is biztosított.¹⁹² Az adományozási gyakorlatot éppúgy, mint az üzlet világát, elsősorban a családi és a felekezeti hálózatok határozták meg, ennek megfelelően a kedvezményezettek elsősorban a családtagok és a felekezeti alapon szerveződő intézmények voltak. Az adakozókedvnek továbbá a nem felekezeti célokat szolgáló civil szerveződések, vállalatok munkásai és tisztviselői, valamint személyes életútjukhoz és preferenciáikhoz kapcsolódó intézmények is célpontjai lehettek (például az iskola, ahova jártak, vagy a városrész, ahol éltek).¹⁹³

A Weiszlovitsok esetében kénytelen voltam a sajtóban talált publikációkra támaszkodni, amelyeknek alapján az látható, hogy a család tagjaira (akik hol a saját, hol a cég nevében adakoztak) a „klasszikus” karitatív tevékenység – árvák, koldusok, éhezők támogatása – volt leginkább jellemző. Valamint az, hogy izraelita és nem izraelita célokat, intézményeket egyaránt támogattak. Patronálták az izraelita nőegyletet, annak szociális akcióit, az egylet által működtetett népkonyhát, valamint az izraelita fiúárva-házat. A nem zsidó szervezetek közül támogatták a főgimnáziumi segélyegyletet, a Bihar megyei nőegylet által fenntartott Erzsébet árvaházat, a nagyváradi koldusápoló intézetet, és két márvány szenteltvíztartóval a kapucinus templomot. De a nagyváradi posta- és távirtdatisztek és szolgálak táncestjén is „felülfizettek”.¹⁹⁴ Az adakozásból a család nőtagjai: Weiszlovits Adolfné, Weiszlovits Lajosné és Weiszlovits Ilona (Weiszlovits Lajos lánya) szintén kivették a részüket, a korban nem egyedülálló módon.¹⁹⁵ A nők egyik fő célpontja az izraelita nőegylet és a népkonyha volt, a nem zsidó felekezeti intézmények közül pedig a Gyermekbarát Egyesület. Bár főként szociális célokra szántak összegeket, Weiszlovits Ilona „hazafias és nemes akció” keretében a Szigligeti Társaságnak pártoló tagja lett.¹⁹⁶ A jótékonykodást 1920 után is folytatták izraelita és keresztény szervezetek számára.¹⁹⁷ A Weiszlovitsokról szóló kortárs vagy közel kortárs

192 B. Horváth Csilla: *A pécsi polgárok mecenási tevékenységéről...* 236.

193 Klement Judit: *A fővárosi vállalkozók és a szociális gondoskodás.*

194 Nagyvárad, 1885. december 29. [3], uo. 1885. december 30. [3], uo. 1899. február 22. 7., uo. 1884. december 16. [3.], uo. 1919. február 18. 6., Szabadság, 1903. január 3. 8., uo. 1919. február 26. 6., uo. 1919. március 4. 5., uo. 1919. március 9. 6., Mózes: *Váradai zsidók.* 117.

195 A nők adakozó tevékenységéhez l. Klement: *A fővárosi vállalkozók és a szociális gondoskodás.* 59–60.

196 Nagyvárad, 1884. december 30. [3.], uo. 1902. június 21. 3., uo. 1902. december 20. 3., Szabadság, 1903. január 4. 7., Nagyvárad Napló, 1899. június 29. 8., uo. 1903. február 20. 5–6., uo. 1903. június 28. 8., uo. 1905. január 12., uo. 1906. november 20. 6.

197 Weiszlovits Lajos 1920. november 18-án részt vett a színház jótékony célú, a hadiárvák javára rendezett előadásán, és 200 lej adományt vállalt. (Szabadság, 1920. november 28. 2.) Weiszlovits Lajosné lánya esküvője alkalmából 200 lejt adományozott a népkonyha céljaira. (Szabadság, 1920. december 8. 3.) Weiszlovits Lajosné a Gyermekbarát Alapítvány számára adakozott. (Nagyvárad, 1926. november 10. 10.) Weiszlovits Lajos a Nagyvárad-vidéki Római Katolikus

publikációk kiemelik főszereplőink altruizmusát, többek között Lajos nekrológia is, amely szerint nemcsak Lajos, de apja is „jóságos” volt.¹⁹⁸

A Weiszlovitsokat azonban a formális szervezeti munka, az egyesületi tagság nem foglalkoztatta különösebben. Nagy tekintélyű, népes tagságú társadalmi szervezetekben nem találkozunk a nevükkel, nem voltak tagjai a László király szabadkőművespáholyának és a Bihar Megyei és Nagyváradai Nemzeti Kaszinónak sem.¹⁹⁹ Két egyesületi tagságról áll rendelkezésünkre adat. Az egyik szakmai érdekvédelmi jellegű volt: 1910-ben Lajos a Sírkőkészítők és Sírkőkereskedők Országos Szövetsége végrehajtó bizottságának tagja lett;²⁰⁰ Adolf pedig rendes tagja volt a Zenepártoló Egyesületnek.²⁰¹ A szervezeti munka elsősorban a család nőtagjaira volt jellemző. A felekezetifüggetlen nőegyletnek és ezáltal a város női „elitklubjának” ugyanúgy tagjai voltak, mint az izraelita nőszervezetnek.²⁰² Annak sincs nyoma, hogy a zsidó (neológ) hitközségben pozíciót foglaltak volna el, vagy abban szervezeti munkát fejtettek volna ki. A társasági életéről szóló hírekben, a társasági események résztvevőinek lajstromában sem találkozunk a nevükkel.

A politikai közülethez inkább kapcsolódtak: Adolf és Lajos a törvényhatóság virilis tagjai, illetve a nagyváradai Szabadelvű Párt választmányának tagjai²⁰³ voltak. Lajos az impériumváltást követően az Országos Magyar Párt nagyváradai tagozata választmányának tagságában is feltűnt.²⁰⁴ Adolf időről időre meg is jelent a törvényhatósági bizottság közgyűlésein, de egyikőjük esetében sincs nyoma aktív szerepvállalásnak,

---

Tanítóegylet műsoros estélye alkalmából a segélyalap részére adakozott. (Erdélyi Lapok, 1933. március 9.) A várad-olaszi római katolikus elemi iskola karácsonyfa-ünnepélyén a szegény gyerekek javára 50 lejt adott. (Erdélyi Lapok, 1932. december 28. 4.) A váradúvárosi szegény gyerekeknek 500 lejt. (Erdélyi Lapok, 1932. december 30. 4.)

198 „Az elhunytól el lehet mondani, hogy lelkiileg egyike volt a legjobb érzésű embereknek. A szegényeknek mindennap pár száz lejt osztott ki mindaddig, amíg az üzlet pénzét ő kezelte, az utóbbi időkhöz, amikor a veje vette át az üzlet vezetését. Az utcán vártak a koldusok és a szegény gyerekek. Pénzt, narancsot, apróságokat osztott ki közöttük. [...] Rengeteg szegényt temetett el ingyen. [...] Apja kiváló üzleti érzékével vezette a temetkezési üzemet, és megnyerő modora, jósága megnyerte magának a keresztény társadalmat.” (Erdélyi Lapok, 1934. június 23. 4.)

199 A páholy tagsága az Országos Levéltárban, a kaszinóé a Bihar Megyei Levéltárban ellenőrizhető a vonatkozó levéltári anyagban. A kaszinó levéltári anyagát még a megyei levéltár zárása előtt kutattam.

200 Magyar Kő- és Márványújság, 1910. április 1. 3.

201 Mózes: *Várad-i zsidók*. 124.

202 Weiszlovits Lajosné részt vett az izraelita nőegylet által szervezett farsangi bálon. (Nagyvárad, 1899. február 5. 8–9.) Mindketten jelen voltak azon az ünnepségen, amelyre a Bihar megyei és nagyvárad-i nőegylet „védhölgyeit” és választmányi tagjait hívták meg, hogy üdvözljék elnöknőjüket, öz. báró Gerliczy Félixné, aki a királytól kitüntetését kapott. (Nagyvárad-i Napló, 1899. február 14. 5.) Weiszlovits Lajosné az izr. nőegylet tagja volt, amelynek a közgyűlésén is részt vett. (Nagyvárad-i Napló, 1905. október 5. 3., uo. 1907. október 15. 3.) Ugyanő a magántisztviselők művészestjén is megjelent. (Nagyvárad-i Napló, 1906. március 11. 8.) Weiszlovits Adolfné elment a nőegylet elnöknőválasztására. (Szabadság, 1913. október 24.)

203 Nagyvárad, 1901. szeptember 3. 2.

204 Magyar Kisebbség, 1926. január 15. 69.

nyilvános felszólalásoknak, javaslattelemeknek. A tagságot nem használták nyílt érdekvérvényesítésre. Idegenkedésük a közszerepléstől, tartózkodásuk a formális szervezeti munkától, a társasági élettől nem utal nagyívű társadalmi aspirációkra. Amennyire megállapítható, szintén a visszafogottság jellemezte a két idősebb férfit a luxusfogyasztás és a reprezentáció tekintetében, a velük kapcsolatban legtöbbet említett minősítés a puritánság volt.²⁰⁵

Bár a fentiek polgári visszafogottságot és a városi elitektől való elszigeteltséget jeleznek, két oknál fogva sem beszélhetünk a Weiszlovitsok esetében izoláltságról. Egyfelől a közhatalmi pozíciók (virilizmus) integrációs terepnek minősülnek,²⁰⁶ másfelől a temetkezési tevékenység alkalmakat kínált az elitekkel való érintkezésre. A korabeli napilapok alapján világos, hogy a Weiszlovits Adolf és fia cég temette a felsőbb körök tagjait is (főispánokat, püspököket, nagyvállalkozókat, főrangú családokhoz tartozókat).²⁰⁷ A temetés szervezése során a két férfi bejárást kapott a magasan pozicionált kliensekhez, akikkel ily módon közvetlen kapcsolatba kerültek. A temetkezési tevékenység az integráció és az „összeilleszkedés” (Halmos Károly) egyik sajátos útjának tekinthető. Az „összeilleszkedést” az is elősegíthette, hogy a család tagjai a magyar tudatú asszimiláns zsidósághoz tartoztak. Adolfnak a helyi polgársággal (köztük az elit tagjaival) való kapcsolata azonban nemcsak a temetés organizálása révén szerveződött. A „halál divatdiktátoraként” ugyanis amellet, hogy kiszolgáltá megrendelőit, formálta is azok igényeit, a „szép temetésre” vonatkozó elképzeléseit.²⁰⁸

2.2.5. Az életpálya összegzése

Hogyan lehetne Weiszlovits Adolf társadalmi pozícióját meghatározni? Ha a viriliseket a gazdasági elittel azonosítjuk, akkor Adolf és fia a gazdasági elit tagjainak tekinthetők (legalábbis azokban az években, amikor a törvényhatósági bizottságba bekerültek).²⁰⁹ De vajon egyúttal a nagypolgárság tagjainak számítottak-e? A státus meghatározását megnehezíti, hogy a nagypolgárság fogalmának nincs általánosan elfogadott, rögzített tartalma, és nem egyértelmű, hol húzható meg a nagypolgárság és a középpolgárság közti határvonal.²¹⁰ E vonal rögzítésekor a történészek különböző változókat vettek figyelembe, egyesek a jövedelmet, mások a vagyont, a jövedelmet és a képzettséget nézték.²¹¹ De olyan indikátorok is szóba jöhetnek, mint a kapcsolatok, a po-

205 Pl. Erdélyi Lapok, 1933. április 6. 4.

206 Halmos: *Családi kapitalizmus*. 167.

207 A céget 75. születésnapján köszöntő újságíró is felhívta erre a figyelmet. (Erdélyi Lapok, 1933. április 6. 4.)

208 A temetkezési vállalkozókhöz, funkcióikhoz l. Lakner: *Temetési vállalkozók Budapesten a századfordulón*. 216.

209 A gazdasági elit fogalmához l. Klement: *A 19. század végi gazdasági elit...*

210 Uo. 165.

211 Klement: *Hazai vállalkozók a hőskorban...* 78., 92. Ránki György a foglalkozást is figyelembe vette a nagypolgárság és a középpolgárság közti határvonal meghúzásakor. Szerinte a kereske-

litikai hatalom vagy az adott csoporttal való azonosulási vágy.²¹² Mivel azonban a polgárság inkább kulturális kategóriának tekinthető, a fókusz egyre inkább a mentalitásra és az életmódelemekre irányul (a vagyon persze továbbra is fontos, megfelelő anyagi háttér nélkül ugyanis a nagypolgári reprezentációk finanszírozhatatlanok).²¹³ Ám itt is felmerül a kérdés, milyen életmódelemeket (lakóhely, lakásviszonyok, kulturális fogyasztás, cselédek száma stb.) kell figyelembe venni.²¹⁴ A konszenzusosan elfogadott kategorizáció hiányánál azonban van egy még súlyosabb probléma: a forrásadottságok következtében nincs olyan indikátor, amellyel kapcsolatban megbízható adatok állnának rendelkezésre. Vagyis nem ismertek számomra a Weiszlovitsok pontos jövedelmi viszonyai, képzettségük, lakásviszonyaik és mindennapi életmódjuk. Inkább csak korabeli percepciókra vagy a hírlapok lapozgatása közben szerzett benyomásaimra támaszkodhatok. Valamilyen kategorizációval azonban mégis érdemes megpróbálkozni: ha a vertikumokkal, fontos banki pozíciókkal, megyei és országos piaci kapcsolatokkal is rendelkező nagyvállalkozókhöz (Darvas Imre, Deutsch Ignác stb.) viszonyítjuk őket, és azt vesszük alapul, hogy a Weiszlovitsok életmódja nem volt „nagypolgáris”, akkor inkább a középpolgári elithez kell sorolnunk őket (Adolfot és Lajost), legalábbis 1873 után.²¹⁵

De hogyan gondoltak rájuk a kortársak? A családot mindenképpen a város színe-javához, a tekintélyes polgári elithez kapcsolták. A címtárban publikált portré szerzője – ahogy azt már láttuk – „a nagyváradai közélet egyik legismertebb alakjaként” emlékezett Weiszlovits Adolfra.²¹⁶ Weiszlovits Lajosnét, lányát, Ilonát és Heimann Józsefné Weiszlovits Lujzát egy helyen az „előkelő”, a „tekintélyes társadalmi állású emberek” között sorolták fel,²¹⁷ sok évvel később „köztisztjeletben álló nagyváradai úriasszonyként” írtak az éppen elhalálozott Weiszlovits Lajosnéről.²¹⁸ 1899-ben

---

dők esetében a nagypolgári minimum: 200 000 pengő feletti éves forgalom, az iparosok esetében hat alkalmazott, magántisztviselőknél havi 700 pengő feletti fizetés. És mindegyiknél alapvető a négy szobánál nagyobb lakás. Köztisztviselőknél, ügyvédek, orvosok, mérnökök esetében pedig kereseti, jövedelmi kategória nélkül a négy szobánál nagyobb lakásméret az elvárás. (Klement: *Hazai vállalkozók a hőskorban...* 91–92.)

212 Szakál Gyula: *Vállalkozó győri polgárok...* 33.

213 Klement: *A 19. század végi gazdasági elit...* 165., uő: *Hazai vállalkozók a hőskorban...* 92.

214 Klement: *Hazai vállalkozók a hőskorban...* 93., Szakál: *Vállalkozó győri polgárok...* 32–33.

215 A felső középosztályi pozíció lehet a minimum egy, a gazdasági tevékenységet kiindulópontnak tekintő kategorizáció alapján is. Eszerint azok a nagyváradai vállalkozók, akik képesek voltak lépést tartani a városiasodással, a növekvő igényekkel, és ennek megfelelően sokoldalú tevékenységet folytattak (például az iparos önálló kereskedést nyitott, a kereskedő valamilyen ipari tevékenységbe fogott), a felső középosztály tagjainak tekinthetők, legalábbis Nagyváradon. (Csíki: *Városi zsidóság...* 208–209.)

216 *Biharmegye és Nagyvárad címtára...* 234.

217 Nagyvárad, 1901. augusztus 18. 8.

218 Uo. 1928. április 20. 6. Weiszlovits Lajosné Fleischer Hermina baleset következtében, 1928-ban hunyt el.

pedig az „intelligens közönség” tagjainak nevezte őt és lányát egy újságíró.²¹⁹ A jótékony nőegyletek teadélutánjáról tudósító publicista pedig úgy vélte, az eseményen „városunk intelligenciája” gyűlt össze – köztük Weiszlovits Lajosné is.²²⁰ A fordulat („a város intelligenciája”) nem az értelmiséget, nem is a polgárságot, hanem a művelt polgárságot jelentette,²²¹ és implikálja, hogy a polgári elithez való tartozás nemcsak vagyont és jövedelmet, de szellemi tőkét, vagyis műveltséget, megfelelő viselkedést és „intelligenciát” is feltételezett. Hogy Nagyvárad polgári elitjének tagsága nem csak a legvagyonosabbakból és a vezető tisztviselői karból állt, azt jól mutatja a Nagyvárad-i Napló egyik 1905. évi tárcája. A kurrens politikai helyzetre, vagyis a Szabadelvű Párt gyengülésére reflektáló írás szerzője képzeletbeli interjúkat publikált a város „kitűnőségeivel”, és a megyei és a városi főispán (Beöthy László), a polgármester (Rimler Károly), a királyi közjegyző (Mezey Mihály), a gazdag bankigazgató (Kurlander Ede) vagy a nagy tiszteletnek örvendő városi levéltáros (Lakos Lajos) mellett Weiszlovits Adolf temetkezési vállalkozót is „megszólaltatta.”²²²

Összességében Weiszlovits Adolf esetében olyan fejlődési ív rajzolódik ki előttünk, amelyben az alapító a kisiparosi helyzetből minimálisan a középpolgári elitbe, és gazdasági tevékenysége révén a gazdasági elitbe emelkedett. Vállalkozói sikereit részben saját kezdeményezőkézségének, kreativitásának, részben a kedvező jogi, gazdasági viszonyoknak,²²³ és a helyi igényeknek, modernizációs folyamatoknak köszönhetette. Semmit sem lehet tudni arról, hogy milyen előzményekre támaszkodott, rendelkezésére állt-e örökölt tőke, a sikeres gazdasági működést elősegítő szocializációs minták, családi modellek, tanult kompetenciák. Vagy olyan kisiparos volt, aki teljes mértékben a saját erejéből, *self-made* manként lett a nagyvárad-i társadalom megbecsült tagja, ahogy azt a címtár is állította. Alakja az „egyszerre innovatív és tradicionális iparos” típusára is emlékeztet.²²⁴ Az 1911. évi címtárban hozzá kapcsolt tulajdonságok közül

219 Uo. 1899. február 10. 10.

220 Nagyvárad-i Napló, 1906. november 20. 6.

221 Ugyanerre a következtetésre jutott Csekő Ernő: *A dualizmus kori elit Tolna megyében*. 215. A fordulat nem volt ritka, és a fent említett jelentéssel használták itt: Budapesti Hírlap, 1883. március 16. 3., uo. 1887. május 9., uo. 1890. január 24. 5. stb. Bódán Zsolt szerint viszont a polgári középosztályt jelölte. (Bódán: *Polgári életmód – polgári mentalitás...* 189.)

222 Nagyvárad-i Napló, 1905. november 5. 1–2.

223 A 19. században létrehozták a kapitalista gazdaságot megalapozó, fejlődését elősegítő intézményeket, törvényi háttérrel, a politikai és a polgári jogegyenlőség garanciáit. (A lezajlott változásokhoz l. Klement: *A 19. század végi gazdasági elit...* 168–169.)

224 Az „egyszerre innovatív és tradicionális iparos” kategóriája Szakál Gyulától származik (*Vállalkozó győri polgárok...* 178.). Ide tartozott például a győri Csermák Gusztáv (szül. 1877), aki kékfestőként Győrben telepedett le, alkalmazott lett egy cégnél, majd önállósodott. Jól nősült, gazdag vendéglős lányát vette el. Miután ráeszmélt, hogy a kékfestés a jövőben nem biztosít kellő jövedelmet, profilváltást valósított meg, de oly módon, hogy új tevékenységének köze legyen tanult mesterségéhez. Vegytisztító üzemet hozott létre, de bőrfestéssel is foglalkozott (a benzines vegytisztítás maradt a fő profilja). Közepes méretű vállalkozásának alapja szorgalma, szakértelme, munkamorálja, adaptív hajlama, technikai beruházásai és házassági stratégiája

néhány (például ambíció, szorgalom) meglelte teljes mértékben igazolást nyert, de kétségtelen, hogy a mobilitáshoz számos egyéb tulajdonság (jó helyzetfelismerő képesség, új iránti nyitottság, kockázattűrés stb.) is fontos lehetett.

Weiszlovits Adolf pályája jó példája annak, hogy Nagyváradon a mobilitás nemcsak a nagy tőkéket investáló vállalatokon keresztül volt elérhető: egy addig kiaknázatlan szolgáltatási ágazathoz (temetkezés) való kapcsolódás és tevékenységének diverzifikálása biztosítani tudta számára a társadalmi emelkedést. Stabilitását annak (is) köszönhette, hogy vállalkozói tevékenysége több pilléren állt (iparos, kereskedő, háztulajdonos), korszerű mellékjövedelmekkel (részvénytulajdon) is rendelkezett – legalább bizonyos időszakokban. Viszont a nagy vonalakban kirajzolódó intergenerációs kép arra utal, hogy az alapító vállalatát öröklő második generáció (Lajos) a mobilitás tekintetében nem tudott megújulni, magát az alapítónál magasabb pozícióba feltornázni, életében, gazdasági működésében inkább a stabilitás és némi visszaesés volt jellemző. Az alapító adaptív hajlama és ambíciója abban is kifejeződött, hogy utódaik egzisztenciális stabilizációja érdekében – nem egyedülálló módon – a társadalom, a gazdaság más szegmenseiben tevékenykedő, sikeres szakmai életutat bejárni képes szereplőkkel (értelmiségiekkel, nagybérűekkel) is kereste a kapcsolatot.²²⁵ Választásaik a nagyvonalú gazdasági vízióknál, a nagyívű társadalmi aspirációknál azonban szolidabb elképzeléseket tükröznek. A két férfinak kapcsolata volt a városi elitekkel, bejárásuk volt ezekbe a körökbe, de nem közhatalmi pozícióikon, szervezeti tevékenységen vagy a társasági életen keresztül, inkább munkájuknak, vállalkozásuknak köszönhetően.

A két férfi élete és szemlélete, amely a sajátos polgári erényekből számosat magába fogadott, jól tükrözte a „tipikus polgárról” írottakat: „a polgár (bourgeois) igyekezett tisztes módon élni, a gyerekeit taníttatni, az otthonát szépíteni, és vagyont hagyni maga után”.²²⁶ Erőfeszítéseik nyomán a vezető hivatalnokok és a nagyvállalkozók mellett ők is a tekintélyes nagyváradai „intelligencia” és „kitűnőségek” sorába emelkedtek.

---

volt; merész, bizonyos értelemben mégis óvatos vállalkozó. Az 1930-as évek közepére már a város félszáz leggazdagabb emberének egyike lett, az évente összeállított adólisták 40. helye környékén tudott stabilan jelen lenni. (*Vállalkozó győri polgárok...* 178–181.) Szakál Gyula a következő győri típusokat különböztette meg egymástól: tradicionális nagyvállalkozó, agrár-vállalkozó, közéleti érdeklődése miatt gazdaságilag megrekedő vállalkozó, szakértelméből meggazdagodott vállalkozó, egyszerre innovatív és tradicionális iparos. (*Vállalkozó győri polgárok...* 171–186.)

225 Ez a fajta eljárás nem tekinthető rendhagyónak. A pesti Liedemannokkal kapcsolatban Kövér György a következőket írja: „A fiúk és a vők foglalkozásának megválasztása tehát kellően diverzifikált és összehangolt családi stratégiába illeszkedett. Lehetőség szerint kiterjedt a kereskedelmi és a szellemi tevékenységekre (lelkész, professzor), a hivatalnoki és katonatiszti pályákra. Ahol két kereskedő fiú is volt a családban, ott a leány professzorné lett (iglói ág), ahol katona, orvos és tisztviselő fiúk voltak, ott két leányból kereskedőné vált (szepesszombati ág).” (Köver György: *Liedemann és Wahrman...* 33.)

226 Peter Gayt idézi Gyáni: *Történelemszövegek...* 107.

Mivel magatartása nem volt harsány, és nem tartozott a legbefolyásosabb váradi személyiségek közé, Weiszlovits Adolf nem lett a nagyváradi emlékezet központi szereplője. Viszont a városi társadalom részletes, kaleidoszkópszerű leírásaiban neki is jutott hely – például Nagy Endre munkájában (*Egy város regénye*), ahol külsejét tekintve megnyerő, temetkezési intézetére büszke, sikeres vállalkozóként jelenik meg.²²⁷ Dutka Ákos pedig úgy emlékezett vissza klasszikusnak számító munkájában (*A holnap városa*), a funerátornak szánt anekdotikus stílusú részben, hogy a férfi püspököt, főispánokat, urakat temetett, hat gyönyörű lipicai lovas óriáshintón, Bécshez és Párizshoz méltó pompával. Csak fél év múlva adta át a számlát, kíméletesen, tapintatosan, amikor már senki sem számolt utána. Mint ügyfeleit maximális odaadással kiszolgáló vállalkozó, a temetéseken sírt szertartásos komolysággal, a fél év után elkészülő számlán talán ezt is felszámította, láthatatlan írással.²²⁸

---

227 „Ő rendezte a legelőkelőbb családok halottainak temetését, gyönyörű hatpárlovas üvegezett gyászkoocsival, koszorúvivő kocsikkal, a kíséret fekete lakkos batárjaival, mind hajszálegyforma hófehér lovakkal és díszes livréjú halottashuszárokkal. És a halottvivő kocsi után ott haladt mindig ő is gyászruhában, fedetlen fővel, a tisztos ősz hajával és sűrű könnyhullatással. Még a klérus legnagyobbjait is vele illett temettetni: Germán Károly, a konkurens Kegyelet temetkezési intézet tulajdonosa hiába volt hithű katolikus.” (Esti Kurir, 1927. december 11. 9.)

228 Dutka Ákos: *A Holnap városa...* 40–41.

3. A VAISZLOVICHOK: GYULA ÉS EMIL PÁLYÁJA

3.1. KÁIN ÉS ÁBEL

Kosztolányi Dezső *Káin* című novellája csak a szereplők, a helyszínek és a legfőbb fordulatok hasonlósága tekintetében emlékeztet Káin és Ábel bibliai történetére és jól ismert értelmezéseire, ugyanis a szerző az események eredeti logikájának, olvasatainak inverzével áll elő munkájában. Itt Káin dolgos, értékkeremtő férfi, aki „sovány sziklákon” igyekszik földművesként boldogulni. Szereti, mindig is szerette apját, Ádámot, de hiába kedveskedett neki, az eltaszította magától, és csak Ábelt részesítette szeretetében. A pásztor Ábel itt nem pozitív személyiség, ellenkezőleg: lusta, alattomos férfi, aki heverészik, és – ha más nem látja – kárt tesz bátyja földjének termésében: barázdáit tapossa, fának gyümölcseit pusztítja doronggal. Káin azonban rajtakapja öccsét, és haragjában megöli. Nyilvánvaló: ebben a történetben nem irigységből, inkább kétségbeesésből végzett fivérével. Ezt követően Káin Nod földjére vándorol, a költözés azonban – az eredeti történettől eltérően – nem büntetés a számára, mert új lakhelyének földje sokkal élhetőbb, termékenyebb. Isten által hosszúra nyújtott élete sem kap negatív keretezést: a rendelkezésére álló esztendőket növekvő boldogságban tölti el, és elégedetten hal meg.

A történetben az Ószövetségből és annak magyarázataiból jól ismert viszonyrendszer tárul elénk: az apa és egyik fia szövetségese, míg a másik fiú, vagyis Káin kirekesztett, mind apjával, mind fivérével rossz viszonyban van. Minden egyéb elem eltér az összövegtől. A történetben az értékszerkezet pólusain elhelyezkedő személyek tulajdonképpen „helyet cserélnek”: Káin lesz a jó, Ádám és Ábel pedig a rossz karakterek. Ábel meggyilkolásának olvasói megélése, megítélése is más, Káin szenvedései miatt nem kelt extrém megütközést, nem tűnik velejéig romlott cselekedetnek. Káin és Isten viszonya is különbözik az eredeti történetben foglaltaktól: vélhetőleg a családon belül őt ért igazságtalanságok miatt Isten nem bünteti meg Káint. A terményáldozatról ugyan nem esik szó a novellában, de az elbeszélés logikáját követve sejthető, hogy Káin korábban azért nem tudott Istennek megfelelő terményáldozatot felajánlani, mert nem voltak kiegyenlítettek a feltételek (neki rossz minőségű föld jutott). A történet implikálja: amennyiben ez az olvasat „igazabb”, mint a másik, akkor Ádám és Ábel érdemtelenül nyerte el a széles körű megbecsültséget.

Kicsit fellengzősen fogalmazva, Kosztolányi novellája olyan, mintha valamely Vaiszlovich-párti szerző különös analógiával, a klasszikus történet „kicsavarásával” akarta volna magas esztétikai színvonalon ábrázolni a Vaiszlovich fivérek apjukhoz,

15. ábra. Vaiszlovich Emil ismeretlen időpontban.
Forrás: magántulajdon (Moldován Ferenc)

testvérükhöz és a közvéleményhez való viszonyát. Gyula és Emil ugyanis nem voltak jó viszonyban apjukkal és legidősebb fivérével, Lajossal, a rossz kapcsolat pedig definitívnek bizonyult. A fivérek – akárcsak Kosztolányi Káinja – mellőzöttnek érezték magukat, és az volt a tapasztalatuk, hogy apjuk nem értékeli erőfeszítéseiket. A közvélemény azonban inkább az apa és Lajos oldalán állt. Egy helyütt az újságíró – az eredeti szövegnek megfelelően – Emilt Káinként, az abszolút emberi rossz megtestesítőjeként láttatta (megállapította, hogy ő és Lajos „valóságos Káin és Ábelként” álltak egymással szemben egy utcai konfliktusban²²⁹). Emil vélhetőleg azt gondolta, a közvélemény fittyet hány az ő élményeire, olvasataira (az „igazságra”), és érdemtelenül pártfogolja apját és Lajost. Hogy nem ismeri fel: valójában ő és Gyula a pozitív hősök, és mint Kosztolányi Káinja, ők érdemelnének megbecsülést, támogatást. A fivérek megítélése egyébként változott, pozitívabbá vált az idő folyamán, de még az 1920 utáni

229 Nagyvárad Napló, 1904. szeptember 16. 4.

időszakban is élt Vaiszlovich Emil *enfant terrible*-ként való megítélése, még ha más keretbe is. Gyula és Emil Vaiszlovichként hivatkozott magára, a többi családtag Weiszlovits volt; a névváltoztatásnak köze lehetett a családon belüli konfliktusokhoz.²³⁰ De mi tudható a fiatalabb fivérekről?

3.2. ELŐZMÉNYEK

A két fiatalabb testvér apjukhoz és bátyjukhoz képest sok tekintetben más pályát futtattak be.²³¹ A fiúk a premontrei gimnáziumba jártak.²³² Emil az itt abszolvált négy év (1879–1883) után két éven át Berekböszörményben, a Fleischer családnál volt gyakorlaton, és csak ezt követően, 1885-ben kezdte el tanulmányait a Debreceni Gazdasági Akadémián. (33–34. ábra, a képfüggelékben).²³³ A képzés a gyakorlattal együtt hároméves volt, a harmadik évre vonatkozó bejegyzések azonban hiányoznak, mivel tanulmányait a Kolozsvári Gazdasági Akadémián fejezte be.²³⁴ Bár a virilislisták összeállításakor Gyula esetében is duplázták az adóösszeget, a fennmaradt iskolai anyakönyvekben nincs nyoma annak, hogy Gyula is felvételt nyert volna a debreceni akadémiára. Mivel azonban a tanulmányaikat az 1882/83-as és az 1883/84-es tanévben elkezdő tanulók adatai hiányoznak az akadémiai anyakönyvekből, nem zárható ki, hogy Gyula éppen ez évek valamelyikében lett az intézmény tanulója. Az iskolai anyakönyvnek a gazdasági tapasztalatokra vonatkozó adatai rávilágítanak arra, hogy a szellemi, az adminisztratív tevékenységekben (naplókezelésben, irodai munkában) Emil jobb eredményeket ért el, mint gyakorlati téren, például a gépek és eszközök kezelésében vagy az állatgondozásban.

Míg Gyula esetében az akadémiai tanulmányokról, addig Emil esetében katonai képzéséről, múltjáról nem rendelkezem adatokkal. Gyula bizonyára elvégezte az egyéves önkéntesi tanfolyamot, vélhetőleg 1887-ben, ebben az évben ugyanis a források a király által kinevezett tartalékos hadnagyok sorában tüntetik fel.²³⁵ 1896-ban a közös

230 A fiatalabb fivérek ismeretlen időpontban nevet változtattak, a Weiszlovitsot Vaiszlovichra módosították. Vaiszlovichként írták alá a nevüket például itt: SJAN Bihor, Fond 85, inv. 137, dosar 34, 1902. 25. Kézbesítési ív (1902. május 3.). És itt: uo. dosar 36, 1904, 29. Kézbesítési ív (1904. november 28.).

231 Hasonló esetnek tekinthető Kenéz-Kurländer Ede és pályája. Apja, Kurländer Rafael nagykereskedő volt. Ő már jogot végzett, majd bankigazgató lett, s a Fekete Sas Szálloda egyik építetője, majd fővárosi újságíró. (Csíki: *Városi zsidóság...* 168.)

232 Az iskoláztatás a zsidó családok fontos nevelési stratégiája volt, mind nagyobb számban folytattak gimnáziumi tanulmányokat már a 19. század első felében. (Bácskai Vera: *Családi élet – családi stratégia...* 57.)

233 MNL HBML, VIII. 11. c, 4. k, 74. Lehetséges, hogy a gazdasági akadémiai jelentkezéshez szükséges plusz két gimnáziumi évet, a gyakorlati évek alatt, magántanulóként végezte el.

234 Nagyváradai Napló, 1935. október 6. 8., Újság, 1940. szeptember 14. 5.

235 Budapesti Hírlap, 1887. december 30. 10.

hadsergeből (III. Frigyes Vilmos porosz király 10. huszárezredéből) a m. kir. honvédség tartalékába, a debreceni 2. honvédhuszárezredbe helyezték át hadnagyként.²³⁶

Nem világos, hogy tanulmányaik befejezését követően pontosan mi történt a fivéreikkel. Egyesek úgy tudták, hogy Vaiszlovich Emil gróf Zselénszky Róbert újaradi uradalmában lett gazdatiszt.²³⁷ Az azonban bizonyos, hogy idővel – talán a rokonok sikerei láttán, esetleg azok biztatására²³⁸ – Körösszegre kerültek, ahol a Csáky családtól béreltek birtokot, és immáron egy önálló gazdaságban teheték próbára a korábbi években megszerzett elméleti tudást és gyakorlati ismereteket. A bérgazdaságban eltöltött évek azért is érdemelnek alapos vizsgálatot, mert közben a bihari haszonbérleti rendszer viszonyaiba is betekintést nyerhetünk.

3.3. BÉRGAZDASÁG BIHARBAN

3.3.1. Gazdálkodás

1848 után és főként a dualizmus korában az izraeliták számára széles körben elérhetővé vált a föld. A zsidó birtokosok tőkebefektetésként tekintettek a nagybirtokra, amely sok esetben egy komplex élelmiszeripari tevékenység rendszerébe illeszkedett, és amelyhez számottevő kereskedelmi tevékenység is kapcsolódott.²³⁹ A dualizmus éveiben a köreikben egyre népszerűbbé vált a bérleti rendszerben történő gazdálkodás, ami főként abból adódott, hogy a bérlemény nagyobb szabadságot, a piaci viszonyokhoz való gyorsabb adaptálódást biztosított a saját tulajdonú földhöz képest.²⁴⁰ A bérelt földeken gazdálkodást folytató izraeliták számának emelkedését és a hosszú lejáratú haszonbérleti szerződések terjedését számos tényező (az emancipáció, a földtulajdonosok pénz iránti szükségletei, az agrárkonjunktúra stb.) segítette a korszakban.²⁴¹ A 19. század végén Bihar vármegye művelés alatt álló területének – az országos átlagot²⁴²

236 Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára, 1896. december 31. 283., Budapesti Közlöny, 1897. január 1. 2.

237 Fehér: *Bihar-Biharmegye...* 475., Szász István: *A váradi kemény ember*. 206. Zselénszky emlékirataiban nem tett említést a Vaiszlovich fivérekről (Zelenski Róbert: *Emlékeim*). Egyes források szerint Karácsonyi gróf és Csányi Ágoston gróf uradalmaiban is dolgozott. (Fehér: *Bihar-Biharmegye...* 475., Újság, 1940. szeptember 14. 5.). A Csáky helyett vélhetőleg a Csányi név maradt meg tévesen egyesek emlékezetében.

238 Ötvös Béla szerint a Fleischer család tagjai beszéltek rá Weiszlovits Adolfot, hogy érje el azt, hogy fiatalabb fiai árendáljanak a Csákyaktól. (Ötvös Béla: „...és megbüntetem hetedízigen”. 299.)

239 Csíki: *Városi zsidóság...* 71.

240 Uo. 72–73.

241 Az izraeliták bérgazdálkodásához l. Puskás Julianna: *Zsidó haszonbérlek...* 35–58. A földbérleti rendszer népszerűségéhez l. Oláh József: *Az akasztó-vérszói uradalmak...* 19–20., Für Lajos: *A csákvári uradalom...* 284–295.

242 A 10,52%-os átlag Fiume és Horvát-Szlávnország adatait is tartalmazza. Ezek nélkül 11,61% az arány. (*A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* I. 762.)

meghaladva – 13,97%-a volt bérlemény,²⁴³ melyek részben izraelita nagybérlőkhöz tartoztak.

A Vaiszlovich testvérek a Csáky családtól béreltek földeket. A Csáky családnak a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött hagyatékából (MNL OL P76) kiderül, hogy a Csáky család ekkor 26 000 hold föld felett diszponált a megyében, mégpedig egy hitbizomány részeként, amelyet Csáky Antal Vince hagyott végrendeletileg a rokonaira (1853), akik aztán azt földbérletek formájában hasznosították.²⁴⁴ A Vaiszlovich fivérek által bérelt birtokok Körösszeg és Körösszegapáti települések²⁴⁵ közelében feküdtek,²⁴⁶ és eredetileg az összesen 14 884 hold kiterjedésű Körösszeg–Apáthi-uradalomhoz tartoztak, amiről aztán több pusztát (Kis- és Nagy-Tóthi, Telki) is leválasztottak, és azokat külön árendáltatták (35. ábra, a képfüggelékben).²⁴⁷ A körösszegi bérleményhez a velük rokonságban álló berekböszörményi Fleischerek is kapcsolódtak annyiban, hogy az 1880-as évek elején, az Állórét nevű területen a Körös szabályozása miatt felgyülemlett vizet egy újonnan épített árokkal a körösszegi földekre vezették át, ezzel komoly károkat okozva az akkori szintén izraelita bérlőknek (Áron Salamonnak és Farkas Mózesnek).²⁴⁸

A haszonbérbe vétel körülményei és a bérlés kezdete bizonytalan. 1892-ben a fivérek már bizonyosan Körösszegapátiiban voltak, amit a cséffai főszolgabírónak a Bihar megyei alispánhoz írt levele is bizonyít. Eszerint 1892. április 24-én egy sürgető ügy-

243 Uo. 458.

244 A hitbizomány Bihar és Szepes megyei földekből állt. Biharban Berekböszörmény, Körösszegapáti, Körösszeg, Magyarhomorog és Csökmő környéki birtokok, illetve egy nagyvárad-váraljai ingatlan tartozott a hitbizományhoz. Egyes, a fenti birtokokhoz kapcsolódó pusztákat (Körmösdi-, Kenézi-, Telki-, Nagy- és Kistóti- és Szöcsködi-pusztákat) külön árendáltatták. A hitbizomány ügyeiben a döntések a családi közgyűléseken születtek, de fontos feladata volt a családi jogigazgatónak, a kormányzóznak és a gazdasági bizottságnak is. (MNL OL, P76, 110/712, 111/722. A családi hitbizomány alapszabályai, uo. 108/699. A családi alapítvány oklevele.)

245 Az Ugriai járáshoz tartozó Körösszeg 923 fős lakosságának nagy többsége román nyelvű volt (775 fő), és a görögkeleti egyházhoz tartozott (810 fő). A faluban 45 fő zsidó felekezetűt tartottak számon. (*A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei* II. 66.) A Mezőkeresztesi járáshoz tartozó Körösszegapáti 1517 fős népességének nagyobbik hányadát magyar anyanyelvűek alkották (971 fő), de a román anyanyelvűek száma is magas volt (478 fő). A népszámlálás során itt 51 izraelita hitfelekezetűt regisztráltak. (Uo. 62.)

246 Az 1897. évi gazdacímár a Csáky-hagyaték dokumentumainak tartalmaival nem egyező adatokat tartalmaz. Körösszegapátiiban Militzer Jakabot és társát, valamint Winkler Jakabot és társát tünteti fel haszonbérlőkként, a Vaiszlovich testvérek hiányoznak a felsorolásból. (*A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* II. 342–343.) Militzer Jakab Berettyóújfaluban is vezetett bérgazdaságot. (MNL HBML, IV. 406. b, I. 111, I. 12, 8. d, 340/1896. A megyei adófizetők névjegyzéke.) Körösszeg esetében már feltűnik a Vaiszlovich név, de csak Gyuláé, és a bérleményt a valóságosnál kisebbnek láttatja (*A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* II. 334.)

247 MNL OL, P76, 111/723. Kimutatás a birtokrészekről (1863). Kishold, 1100 négyszögöllel számolva.

248 Az ügyben bírósági eljárás indult. (MNL OL, P76, 110/712. Ügyészi jelentés a család pereiről, 1883. május 15.)

ben összeült rendkívüli közgyűlésen a község képviselő-testületének tagjaiként a Vaiszlovichok is részt vettek.²⁴⁹ Ekkor azonban már évek óta gazdálkodhattak, egy másik, az alispánnak írt főszolgabírói levél ugyanis arról tájékoztat, hogy a testvérek fellebbeztek a község tisztújító közgyűlésének határozatai ellen.²⁵⁰ A fellebbezés öntudatot, magabiztosságot és évek során kiérlelődött helyismeretet feltételez. Továbbá ebben az évben, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) lapja, a Köztelek a Kérdések a gyakorlat köréből című rovatban publikálta Vaiszlovich Emil Körösszeg-apátiból beküldött véleménycikkét, amely már a gyakorlattal rendelkező, öntudatos gazda tapasztalatait és dilemmáit tükrözi.²⁵¹ 1887-ben még bizonyosan nem voltak a birtokon,²⁵² az eseményekkel nem egykorú fiktív történet (regény) szerzője szerint 1888-ban jelentek meg a bérleményen.²⁵³

A Csákyak birtokigazgatási irataiból kiderül, hogy a Vaiszlovichok 1896-ig nem álltak a tulajdonosokkal jogviszonyban, illetve közvetlen kapcsolatban. A birtokot, a többi bérlőhöz hasonlóan egy „főhaszonbérlő-consortiumtól”: Berger Henrik, Feischl Fülöp és fia, Scheer Jakab cégek és dr. Scheer Benő debreceni ügyvéd társulásától árendálták, a bérleti díjat és a birtok nagyságát leszámítva ismeretlen feltételekkel. A „konzorcium” az 1886. október 2-től 1896. szeptember 30-ig tartó tízéves időszakra szerződött a Csákyakkal.²⁵⁴ Az ezt megelőző években (1876–1886) szintén egy társulás: a Kohner Adolf fiai cég, Kohner Henrik és a Brüll Henrik és fiai cég voltak a birtokok főbérlői. A Kohner Adolf fiai és a Brüll Henrik fiai cégek országosan is jelentős, változatos profillal rendelkező vállalatok voltak.²⁵⁵ A bérlésnek ez a fő- és alhaszonbérlői struktúrát kialakító formája („General Pachtung”) már korábban és máshol is jellemző volt az országban.²⁵⁶ A bérbeadás-bérbevétel gyakorlatában azonban 1896-ban változás állt be, ugyanis a Csákyak decentralizálták, megszüntették a főbérlői

249 MNL HBML, IV. 406. b, I. 51, 22. d, 51736/1892. Közgyűlési jegyzőkönyv (1892. április 24.)

250 Uo. 2453/1893. Levél az alispánhoz (1893. január 9.)

251 *Fonott göré vagy tengericséplés?* Köztelek, 1893. július 29. 136.

252 Nem sorolták fel őket az 1886-ban, a főbérlői konzorciummal kapcsolatban álló albérlők között. (MNL OL, P76, 117/761. Levél Márton Kálmán ügyvédől a debreceni törvényszéknek, 1893). 1887-ben sem lehettek még a helyszínen, egy levél szerint abban az évben „Vinkler és társa” volt Körösszegapáti bérlője. (Uo. 111/742. Levél Fazekas Imrétől a „Méltóságos Úrhoz”, 1888. március 14.)

253 Ötvös: „...és megbüntetem hetedízigen”. 299.

254 MNL OL, P76, 110/712, 111/722, 112/728. Haszonbéri szerződés (1884. május 21.). A későbbiekben a Kohner Adolf fiai és a Brüll Henrik és fiai cégek Scheer Jakab és Scheer Benő „helyére” léptek. (Uo. 108/699. Kötelező nyilatkozat, 1886. december 1.) A konzorciumot Berger Henrik képviselte a család felé.

255 L. Kövér: *Kapitalista szocializáció...* 40., uő: *Budapesti milliomosok...* 260., Hlbocsányi Norbert: *A Kohner család vállalkozásai.* 43–76. A Kohner Adolf fiai és a Brüll Henrik és fiai cégek útjai Nagysurányban is „találtak”, az 1880-as évek elején ugyanis a Deutsch Ignác és fia céggel megvásárolták a nagysurányi cukorgyárat. (Kövér György: *Deutsch Ig. és fia.* 199.)

256 Főként a nagykiterjedésű uradalmakon hódított teret az 1850–1860-as években. Többnyire rokonságban álló személyek, családok hoztak létre bérlőtársaságokat, pénzkonzorciumokat, és vettek bérbé 40–60 000 holdnyi területeket. (Puskás: *Zsidó haszonbérlők...* 37–38.)

rendszer, vagyis javaikat kisebb egységekre osztották, és közvetlenül szerződtek bérlőkkel. Vagy – ahogy ők mondták – bevezették a „pusztánkenti bérrendszert”.²⁵⁷ Ez a váltás szintén tükrözte a szélesebb körben jellemző századvégi folyamatokat.²⁵⁸ Az individuális bérletekre való átállást Csáky Kálmán kormányzó így indokolta meg a családi gyűlés előtt: „az eddigi főbérloi rendszer mellőzésével, a birtokok több részletre osztva ezúttal többeknek adassanak bérbbe, mivel az ily úton elérhető haszonbér az eddigit jelentékenyen felülmúlja.”²⁵⁹

Az új rendszer bevezetését már 1892-ben kezdték előkészíteni, és 1893 tavaszán aláírták az új, 1896-tól érvényes szerződéseket – a Vaiszlovichokkal is. A hitbizományhoz kapcsolódó családtagok 1893. május 20-án a Budapesten tartott gyűlésen hagyták jóvá a megállapodásokat. Csáky Kálmánnak az egybegyűltek számára készített kimutatása és a gyűlésen felvett jegyzőkönyv táblázatos formában is rögzítette a bérlőkkel kapcsolatos tényállást.

a birtok	a bérlő neve	„a birtok (kishold)”	„évi haszonbér 1896 előtt (Ft)”	„évi haszonbér 1896 után (Ft)”
Körösszeg és Körösszegapáti	Vaiszlovich Gyula és Emil	2 710	17 000	20 150
Körmösd	Berger Henrik és fia, Vilmos	6 130	28 000	32 250
Szőcsköd	Örley Kálmán (végül Schwarz Mártoné lett)	2 786	12 000	19 700
Kistóti-, Telki- és a Kenézi-puszták	Deutsch Ferencz és fia, Ignác	4 532	24 600	31 000
Böszörmény	Fleischer Miksa és Móricz	5 430	30 000	37 000
Nagytóti-puszták és a László-tanya	Schwartz Ábrahám és fia, Ferencz	3 114	15 700	20 000
összesen		24 702	127 350	160 100

16. ábra. A Csáky-hitbizomány Bihar megyei bérlői. Források: MNL OL, Csáky család, P76, 116/755. Csáky Kálmán kimutatása a gyűlés számára (1893), uo. 112/712, 116/755.

Közgyűlési jegyzőkönyv piszkozata és tisztázata (1893. május 20.)

(egy hold = 1100 négyszögöl)

257 „pusztánkenti bérrendszer”: MNL OL, P 76, 116/758. Kimutatás az 1897. július 1-től „várandó” jövedelmekről (1897. április 1.).

258 A századvégen máshol is jellemzővé vált a közvetlen kapcsolatokon alapuló individuális bérletekre való áttérés. (Puskás: *Zsidó haszonbérlők...* 37–38.)

259 MNL OL, P76, 116/755, 112/712. Közgyűlési jegyzőkönyv piszkozata és tisztázata (1893. május 20.). A kormányzó számításai szerint 45 000 forinttal jövedelmezőbb lesz a „pusztánkenti bérrendszer”. (Uo. 116/758. Kimutatás az 1897. július 1-től „várandó” jövedelmekről, 1897. április 1.)

A táblázatból kiderül, hogy a Csákyak izraelitákkal szerződtek, köztük a Vaiszlovich fivérekkel, akik összesen 2710 holdat béreltek (722-t Körösszegen, 1988-at Körösszegapátiban). A fentiek egyúttal azt is mutatják, hogy emelkedtek a Csákyak bérjövödelmei: 1896 előtt 17 000 forintot, 1896 után már 20 150 forintot inkasszáltak a Vaiszlovichok által bérelt földek után, ami 6,2 forintról 7,4 forintra való emelkedést jelez (holdanként). A növekedés akkor is látható, ha a végösszeget vesszük szemügyre: 1886 előtt még csak 100 000 forint,²⁶⁰ az 1886 és 1896 közti időszakban már 120 000 forint,²⁶¹ a főbérleti rendszer 1896. évi felszámolását követően már 160 100 forint bevételük volt a bérbe adott birtokok után. Természetesen a bérlők által fizetett díjak is emelkedtek, az emelkedés üteme azonban nem ismert. A főbérleti rendszer idején (1896 előtt) mindenesetre ők többet fizethettek a főbérlőknek, mint amennyi aztán a tulajdonosok kezére jutott. A táblázat adatai arról is árulkodnak, hogy a föld holdankénti ára nem volt egységes, és a legmagasabb díjat éppen a Vaiszlovich testvéreken vasalták be. Az eltérésnek több oka lehetett: a földek eltérő adottságai, a művelési ágak vagy az egyéni alkuk – utóbbira éppen a Vaiszlovichok szolgáltának példát. A család gazdasági bizottságának 1895. március 24-i üléséről készült jegyzőkönyv szerint a Vaiszlovichok – másokhoz képest – magasabb ajánlatot tettek azzal a feltétellel, hogy a tulajdonosok vállalják, hogy a körösszegi bérleményen gazdasági épületekből álló majort emelnek.²⁶² A Kálmán-majort végül nem a tulajdonosok, hanem a fivérek építették fel saját költségükön, a család pedig az összeg utólagos visszatérítését vállalta. A fivéreknek azonban használati díjat kellett fizetniük („az épületek kifizetett értéke után” évi 4%-ot) azon az alapon, hogy ők élvezik az új épület hasznát.²⁶³

A Csákyak bihari birtokain tehát a tulajdonosoknak kedvező jelenségeknek lehetünk tanúi: emelkedtek a bérleti díjak, és válogathattak a fizetőképes bérlőjelöltek között.²⁶⁴ A század utolsó harmadában kibontakozó gabonaválság²⁶⁵ sem okozott törést a birtokgazdálkodásukban.²⁶⁶ A Csáky-hagyatékban lévő dokumentumok arra utalnak, hogy kereslet volt az ingatlanokra, és az érdeklődők ígéretes befektetésként tekin-

260 MNL OL, P76, 110/716. Csáky László, Csáky Albin és Csáky Sándor fellebbezése a bírósághoz (1882)

261 Uo. 111/722. Haszonbéri szerződés (1884. május 21.)

262 Uo. 117/759. A gazdasági bizottsági ülés jegyzőkönyve (1895. március 24.)

263 Uo. 116/758. Közgyűlési jegyzőkönyv (1895. április 17.), uo. 117/759. A gazdasági bizottsági ülés jegyzőkönyve (1895. március 24.).

264 1896-ban Scheuer Charles brüsszeli mérnök egy belga „consortium” nevében kiemelkedő, 30 évre terjedő ajánlatot tett a bihari birtokok haszonbérletére. (MNL OL, P76, 116/758. Rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyv, 1896. február 29.)

265 Az agrárválság idején csökkent a gabona ára, ezért ugyanannyi bevételért több árut kellett piacra vinni. A termelés bővítése miatt nőtt a művelés alá vont szántóföldek területe (a legelők és a rétek kárára). A válság elsősorban a búzatermesztést érintette. (Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete...* 33., Kiss Zsuzsanna: *Gabonaválság a 19. század végén...* 31–44.)

266 Ennek több oka is lehetett. Elképzelhető, hogy a bérlők nem búzatermesztésre rendezkedtek be, korszerű gazdálkodást folytattak, esetleg „biztosított piacuk” volt.

tettek a földbérletre. Még azt is vállalták, hogy évekkal a gazdálkodás elkezdése előtt megkötik a szerződést, és kaucióként letesznek egy nagyobb összeget. A kedvező viszonyokra Csáky Kálmán „kormányzó” is felhívta a figyelmet 1893-ban: „a legutóbbi idők a mezőgazdaságra kedvezők voltak, s ennél fogva a gazdák is a haszonbérletekre jelenleg fokozott bizalommal vállalkoznak.”²⁶⁷ Jelzésértékű az is, hogy a hitbizomány ügyeinek megvitatására szolgáló családi gyűlések jegyzőkönyvei nem tartalmaznak a bihari javakra vonatkozóan krízispanaszokat. A tulajdonosok azonban – a búza árának eséséből, esetleg a korabeli krízisnarratívákból kiindulva – nagyon is számítottak arra, hogy bármikor „fordulhat a kocka”. Csáky Kálmán a családi gyűlés előtt ezért úgy érvelt, hogy a szerződéskötést nem szabad halogatni, ki kell használni a keresletet, mivel nincs biztosíték arra nézve, hogy a viszonyok változatlanok maradnak.²⁶⁸ Rossz Szepes megyei tapasztalataik²⁶⁹ igazolhatták az óvatosságot.

De pontosan mit is tartalmazott a Vaiszlovich testvérek és a Csákyak között kötött szerződés? Mivel a szerződésnek „lába kélt”, pontos tartalma nem ismert. Csáky Kálmán már említett kimutatása, az 1893. évi családi gyűlésen készült jegyzőkönyv és a főbérlelőkkel az 1886 és 1896 közti időszakra kötött szerződés alapján azonban rekonstruálhatók a megegyezés részletei – az alábbi összefoglalás ezekre a dokumentumokra épül.²⁷⁰ A főbérlelőkkel kötött korábbi szerződésre azért támaszkodhatunk, mert Csáky Kálmán a család „közgyűlésén” úgy nyilatkozott, hogy a megemelt haszonbéri összeg kivételével a szerződés feltételei általában megfelelnek a korábbi szerződésekben foglaltaknak, különösen ami a „gazdasági feltételeket” illeti, és „csak ott történt változás, ahol ezt a speciális viszonyok igényelték”.²⁷¹ A Csákyak által kötött megállapodások pontjai sok tekintetben a korabeli földbérleti szerződések jellemző elemeit tükrözik.

A Csákyak a szerződést – a régi gyakorlatnak megfelelően – tíz évre kötötték, az 1896. október 1-je és 1906. szeptember 30-a közötti időszakra. A bérlő fizette a bérleti díjat és az ingatlan utáni adókat.²⁷² A bért negyedévenként (október, január, április és július első napján) fizette „előlegesen”. 1896 után új elemként állnia kellett a belvív-

267 MNL OL, P76, 116/755, 112/712. Közgyűlési jegyzőkönyv piszkozata és tisztázata (1893. május 20.).

268 Uo.

269 A szepesi javak kormányzója, Csáky Zénó 1895-ben arról adott hírt, hogy az ottani uradalmakban a mezőgazdasági válság folytán nyomasztó körülmények alakultak ki. A családi gyűlés 15%-os bérleszállítást is engedélyezett az egyik haszonbérlelőnek. MNL OL, P76, 116/758. Közgyűlési jegyzőkönyv (1895. április 17.)

270 MNL OL, P76, 116/755. Csáky Kálmán kimutatása a gyűlés számára (1893), uo. 116/755, 112/712. Közgyűlési jegyzőkönyv piszkozata és tisztázata (1893. május 20.), uo. 110/712, 111/722. Haszonbéri szerződés (1884. május 21.), uo. 116/758. Kimutatás az 1897. július 1-től „várandó” jövedelmekről (1897. április 1.).

271 MNL OL, P76, 116/755, 112/712. Közgyűlési jegyzőkönyv piszkozata és tisztázata (1893. május 20.), uo. 116/758. Kimutatás az 1897. július 1-től „várandó” jövedelmekről (1897. április 1.).

272 „[...] a birtokokat terhelő megannyi adók ezentúl is a bérlők által a bérbe való beszámítás nélkül lesznek viselendők [...] az adók ezentúl is a bérlők egyedüli terhet képezik.”

szabályozási költségeket is, annak ellenére, hogy „a birtokok helyenkénti vízenyősségének” megszüntetését, annak előnyeit a tulajdonosok ugyanúgy élvezték – Csáky Kálmán bevallása szerint is.²⁷³ Ahogyan azt láttuk, további kiadást jelenthettek az építkezések, és a tulajdonos által átvett épületek használatának díja. A Körös szabályozásával összefüggő kiadásokat viszont a grófi család fedezte. A bérlőtől óvadékot (kauciót) is kértek, amely a kötelezettségek, a pontos bérfizetés biztosítékaként szolgált és egyévi bérleti díj felét tette ki.²⁷⁴ Az óvadékként letétbe helyezett értéket kicserélhette más értékre, illetve a haszonbérlet tartama alatt megkapta az óvadék betéti kamatját. A család nyitottnak bizonyult egyes beruházásokra (gazdasági épületek, hidak építésére, megrongált épületek kijavítására),²⁷⁵ de ezek költségét sok esetben a bérlő előlegezte meg – ahogy a Vaiszlovichok is.

A bérlet tárgyát nemcsak a föld képezte, hanem a birtokokon lévő gazdasági épületek, belsőségek, a kisebb haszonvételek, a vadászati és halászati jog is. Viszont a bérleti jog nem vonatkozott az erdőkre, továbbá Körösszegapátiban az uradalmi erdőbíró által lakott és használt házra, a hozzá tartozó épületekre, kertre, az uradalmi erdőkerülők által lakott házakra és azok belsőségeire, valamint az ifj. Schwarcz Ábrahám által létesítendő útra. Viszont a Berek-erdőben a bérbeadó által évenként végrehajtott vágást követően a haszonbérlőknek elővételi joguk volt a fára.

A bérlőt különböző szolgáltatásokra is kötelezték: a Csákyak tisztjének minden évben meghatározott mennyiségű búzával és kétszeressel tartozott.²⁷⁶ Köteles volt az épületeket tűzkár ellen biztosítani.²⁷⁷ A művelés tekintetében nem voltak megszorítások, de kötelesek voltak az állapotokra vigyázni, a földek „kellő termő erejét” fenntartani, és bizonyos munkálatokhoz (például vízlevezető árkok létesítéséhez) a bérbeadó engedélyét kérni. A bérlőket egy további – az uradalomtörténeti munkák által nem említett – kötelezettség is terhelte, az utaztatás obligációja. Vagyis a bérlő köteles volt a birtokok kormányzójának vagy megbízottjainak az oda- és a visszaúthoz és a birtok-

273 „[...] a birtokok [...] termékenységére kedvező befolyással leend, és pedig nemcsak az új bérletek tartama alatt, hanem azon túra is, a mi a grófi családra nézve birtokai értéke tekintetében számba veendő nevezetes előnyt képez.” (MNL OL, P76, 116/755. Csáky Kálmán kimutatása a gyűlés számára, 1893)

274 Egy félévi bér óvadék címén való lefizetésének gyakorlata már jóval korábban (1867) is létezett. (Vincze László: *Egy dunántúli tőkés nagybérlet...* II. 242.)

275 Csáky Lajos, a bihari birtokok kormányzója úgy vélte, „ezen beruházások bizonyára nagyban emelendik a birtokok értékét és mindenkori jövedelmét”. (MNL OL, P76, 116/758. Kimutatás az 1897. július 1-től kezdve „várandó” jövedelmekről, 1897. április 1.) Vincze László szerint az uradalmak tulajdonosai korszakunkban egyre inkább felismerték a beruházás jelentőségét, hogy „a növekvő termelési költségeket magából a termőföldből már nem lehet előteremteni”. Vagyis, hogy a korszerűsítés eszközével intenzívebbé és hatékonyabbá tehető a bérgazdálkodás, ami által a birtok értéke is növekedni fog. A haszonbérlők megelőlegezték a felszerelési beruházáshoz szükséges tőkéket, cselédlakásokat, istállókat, gépszíneket, szénapajtákát emeltek, kanalizáltak, stb. (Vincze: *Egy dunántúli tőkés nagybérlet...* II. 243.)

276 40 köből búzával és 100 köből kétszeressel tartoztak évenként, negyedévi részletekben.

277 Hasonló követelmények: Vincze: *Egy dunántúli tőkés nagybérlet...* II. 256.

kon való közlekedéshez szállítóeszközt biztosítani, amikor azok Nagyváradról vagy Mezőkeresztesről megjelentek a birtokon.

Haszonbér-elengedésnek nem volt helye, a bérlő lemondott arról, hogy árvíz, belvíz, szárazság, jégverés vagy más elemi csapás esetén a haszonbér elengedését kérje. Viszont a bérbeadók a szerződésben garantálták, hogy a bérlet kezdetén a földek egy részét bevetve adják át, és hogy bizonyos mennyiségű szénát és szalmát is biztosítanak – vagy ezek pénzbeli ellenértékét. Azt is vállalták, hogy a munka mielőbbi elkezdése érdekében még a bérleti időszak kezdete előtt átadják a bérlő részére az istállókat és a cselédlakásokat. Ezeket a javakat valójában az előző bérlő biztosította, és a bérleményből való távozáskor ugyanezen juttatásokkal tartozott a következő bérlőnek. A bérlőnek megengedték, hogy a szerződés lejártá után néhány hónapig még használjon bizonyos épületeket, különösen a magtárakat, a kukoricagórékat, dohánypajtákát, a juhhodályokat és a gulyaszíneket.

A szerződést a bérlőkkel, köztük a Vaiszlovichokkal 1893. április 24-én írták alá, és a bérleti jog 1896. október 1-jén lépett életbe. A nagyváradai ügyvéd szerint a bérlet átadása, átvétele csaknem egy hetet vett igénybe, és nem zajlott le kellemetlenségek nélkül, „[...] s különösen Weiszlovitsék jártak el erősen kötekedő modorban, most azonban már úgy látszik, ők is megadták magukat, a kautió összegét nálam letették, s még némi leltári hiányok pótlásán kívül csak a vetés átvételének kérdése van köztünk függőben, amennyiben Apátiban a szerződésileg kötelezett vetésmennyiség részükre át nem adatott, valamint a bérlői lak kérdése, mit átvenni megtagadtak, s mire nézve a kormányzó Gróf úrral tartott tárgyalások egyezségi megállapodásra nem vezettek.”²⁷⁸ Már 1896 októberében számonkérték rajtuk az első részletet, 5037,50 forintot.²⁷⁹ Az építkezéshez kötelezően megelőlegezett összegek beszámítása révén negyedévi bérük a későbbiekben 4905,92-re csökkent.²⁸⁰

Az indulás nem lehetett nehézségektől mentes, a fivérek szülői támogatásra szorultak. Egy évtizedekkel később megjelent kiadvány szerint eleve nem üres kézzel, hanem „hozománnyal” érkeztek a birtokra.²⁸¹ Nem lehet tudni, hogy a kauciót honnan teremtték elő, az azonban bizonyos, hogy később, amikor pénzzavarba kerültek, a szülőktől érkezett segítség. 1895 elején a fivérek arra kérték a Csákyakat, hogy adják ki nekik az óvadékként letett 10 100 forint értékű koronajáradék-kötvényeket, amiért cserébe felajánlották, hogy egy ingatlanra betábláztatják a tartozást. A család gazdasági bizottsága 1895. március 24-én tárgyalta az ügyet, és a kormányzó javaslatára elfogadták a kérést, viszont csak a bérleti idő kezdetéig. Vagyis a fivéreknek visszafizetési kötelezettségük volt, 1896. október 1-jei határidővel. A pénzre vélhetőleg az építkezés-

278 MNL OL, P76, 117/760. Levél Fazekas Imrétől Síró Józsefnek (1896. október 24.)

279 Uo. 114/739. A Bihar megyei birtokok számadásai (1896)

280 Uo. 117/761. Kimutatás a bérösszegekről (1897), Gazdasági bizottsági ülési jegyzőkönyv (1897. március 12.).

281 Fehér: *Bihar-Biharmegye...* 475.

sek (Kálmán-major) miatt volt szükségük, az ezzel összefüggő kiadások ekkor már 7887 forintra rúgtak.²⁸² A családi gyűlés hozzájárult a költségek visszatérítéséhez és az óvadék kiadásához is.²⁸³ A kaució kikérése nem volt példa nélküli: Fleischer Miksa és Manó, valamint Berger Henrik is benyújtotta igényét a kaucióra.²⁸⁴

A Csákyak még áprilisban kiadták ugyan a Vaiszlovich fivéreknek a kikért kauciót, de nem elégedtek meg a tartozás betáblázásával, olyan közjegyzői okiratra is igényt tartottak, amelyben azok elismerik tartozásukat, és kötelezik magukat arra, hogy az összeget a megadott határidőig visszafizetik, valamint a szülők kezességét vállalnak a tartozásra.²⁸⁵ A Csákyak később még egy olyan pótnyilatkozatot is bekértek az adósoktól, amelyben azok kijelentik, hogy a közjegyzői okmányt „végrehajthatólag fogadják el”.²⁸⁶ A zálogjogot a Csákyak javára 10 100 forint erejéig valóban betáblázták a Weiszlovits házaspár nagyváradi ingatlanára.²⁸⁷ A Csákyak óvatossága nem volt indokolatlan. 1896 szeptember végén ugyanis a fivérek helyett a szülők tették le az óvadékot a Csákyaknak (egy 10 000 és egy 100 forint értékű regálé kártalanítási kötvény formájában), akik így megadták a lehetőséget a tartozás és a zálogjog telekkönyvi kitörléséhez.²⁸⁸ A pénzügyi gondokkal küzdő testvérek egy hónappal később újból kikérték az óvadékot, és míg a gazdasági bizottság a többi bérlő ugyanezen irányú kérésének eleget tett, addig az ő folyamodványukat rossz anyagi helyzetükre és kötelekedő természetükre való hivatkozással elutasította.²⁸⁹

Nincsenek pontos adataink a gazdálkodás profiljáról, a művelési ágakról, az alkalmazottak számáról, arról, hogy bevezették-e a bérleményen a korszerű tőkés üzemi-

282 MNL OL, P76, 117/759. A gazdasági bizottság ülésének jegyzőkönyve (1895. március 24.)

283 Uo. 116/758. Közgyűlési jegyzőkönyv (1895. április 17.) A Vaiszlovich fivéreknek a letarolt erdő árából befolyt 40 000 forintból törlesztettek. (Uo. 116/758. Kimutatás az 1897. július 1-től „várandó” jövedelmekről, 1897. április 1.)

284 Uo. 117/760. Levél Berger Henriktől a kormányzónak (1896. október 12.).

285 Uo. 117/760. Közjegyzői okirat 283/1895. Kötelezvény és kezességi nyilatkozat (1895. április 12.) másolata.

286 Uo. 117/759. Levél Síró Józseftől Fazekas Imrének (1895. április 25.). A pótnyilatkozatban ez állhatott: „[...] ezennel egyetemlegesen kijelentjük, miszerint a fentebb hivatolt közokmányban [...] vállalt fizetési kötelezettségünk nem teljesítése esetére alávetjük magunkat a nagyváradi királyi járásbírósgát illetékességének s a [...] végrehajtási eljárásnak.” (Uo. 117/759. A kötelező pótnyilatkozat szövegtervezete, rajta kék ceruzával: „Weiszlovits + Fleischer”, dátum nélkül). Ezt a pótnyilatkozatot végül még május elején átadták Fazekas Imre ügyvédnek. (Uo. 108/699. Levél Fazekas Imrétől Síró Józsefnek, 1895. május 7.)

287 Uo. 108/699. Birtok-, tulajdoni és teherlap hiteles másolata (1895. április 22.). A birtok- és a tulajdoni lapból az is kiderül, hogy a 777. helyrajzi szám alatti, 375. számú ingatlan 314,6 négyzetönglön feküdt, és a házaspár 1875. március 16-án vásárolta meg. Fele-fele részben birtokolták.

288 „A 10 100 forintos kaució összegének hovaküldése iránt Ő Méltóságához kérdést intéztem. Erre vonatkozólag Weiszlovitséknak az a kívánságuk, hogy miután a kauciót helyettük szüleik: Weiszlovits Adolf és neje tették le, arról elismervény is ezek részére állíttassék ki, s a kamatszélények is ugyanezeknek adassanak ki, mi, azt hiszem, nehézségbe nem ütközik.” (Uo. 117/760. Levél Fazekas Imrétől Síró Józsefnek, 1896. október 24.)

289 Uo. 117/761. Gazdasági bizottsági ülési jegyzőkönyv (1896. november 8.).

telt, vagy hogy miként alakultak jövedelmi viszonyaik, és milyen mértékben tudtak függetlenedni apjuk támogatásától, berendezkedni az önálló gazdálkodásra. Állattartásra utal a Kálmán-major építése, amely vélhetőleg főként istállókból állt. A gazdaságtár adatfelvétele idején állatállományuk állítólag főként sertésekből állt.²⁹⁰ A sertéshizlalás profilját, az ebben való jártasságukat jelzi, hogy az 1895 áprilisában esedékes tenyészállatvásár idejére az OMGE Vaiszlovich Gyulát a „sertésbíró bizottságba” jelölte.²⁹¹ Emellett kukoricatermesztéssel (is) foglalkozhattak,²⁹² a Vaiszlovichoknak a Köztelekben megjelent írásai a kukoricatermesztéssel, -tárolással kapcsolatos problémákhoz kapcsolódtak.²⁹³ A kukoricatermesztést nyilván a sertéshizlalás is igényelte.

A Vaiszlovich testvérek jövedelmei jelentősek lehettek, hiszen a megyei virilisek közé emelkedtek. A későbbi fejlemények azonban azt igazolják, e jövedelmek mégsem lehettek annyira számottevőek, hogy a felhalmozott tartalékok révén költséges beruházásokat eszközöljenek, és – amennyiben voltak ilyen szándékaik – a birtokon tartósan berendezkedjenek.

3.3.2. Közéleti jelenlét és egyesületi tagság

A fivérek számára a bér gazdaság jelenthette az önálló egzisztencia megteremtésének és a mobilitási kísérleteknek az elsődleges terepét. A sikerekhez további eszközként kínálkozott a politikai-közéleti részvétel és az egyesületi tagság, munka. Közéleti szereplésükre 1892-ből van az első adatunk, akkor már bizonyosan tagjai voltak Körörszeg község képviselő-testületének.²⁹⁴ Magas jövedelmeiknek köszönhetően néhány évben a megyei törvényhatósági bizottság tagságába is bekerültek (17. ábra), legalább az egyikük – jellemzően Gyula –, ahogy azt a megyei törvényhatósági bizottsági ülési jegyzőkönyvek és az alispáni hivatal iratai között fennmaradt virilislajstromok is mu-

290 A címtár 981 sertésről, 104 szarvasmarháról és 18 lóról tudott. (*A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. II. 334.) A felmérés azonban nem teljesen megbízható, mivel az nem terjedt ki a Vaiszlovichok teljes bérleményére, az adatok a körösszegi javakra vonatkoznak.

291 Mint a „külföldi fajtak” bírálóját jelölte a bizottságba. (Köztelek, 1895. január 16. 2.) A megyében 1893-ban összesen 226 957 sertés volt, juhból 347 098, szarvasmarhából 173 160 darab. Ezeket felül 58 584 ló, 18 730 kecske és 845 szamár. (Baross Károly: *Magyarország földbirtokosai...* 146.) A sertésállomány főként zsírsertésekből állhatott, ugyanis az egészségesebb, de drágább hússertések inkább a dunántúli területeken jelentek meg nagyobb számban. 1911-ben a teljes állománynak csak a 15%-a volt hússertés. (Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete...* 235.)

292 A 19. század második felében nőtt a kukorica jelentősége a szántóföldi termelésben, a sokoldalú felhasználási lehetőségeknek, a magas piaci keresletnek köszönhetően. (Kaposi: *Magyarország gazdaságtörténete...* 233.)

293 Vaiszlovich Emil: *Fonott göré vagy tengericséplés?* Köztelek, 1893. július 29. 136.; Vaiszlovich Gyula: *Gazdasági tanácsadó-bizottság*. Köztelek, 1895. november 13. 1800.

294 MNL HBML, IV. 406/b, I. 51, 22. d, 736/1892. Közgyűlési jegyzőkönyv (1892. április 24.).

tatják.²⁹⁵ A bizottság jegyzőkönyveiből az is látható, hogy a fivérek rendszeresen megjelentek a közgyűléseken (36. ábra, a képfüggelékben).

év	Vaiszlovich Gyula		Vaiszlovich Emil	
	összeg	helyezés	összeg	helyezés
1894	768,49 Ft	119. (a lista nem tüntet fel oklevelet, mások esetében igen)		
1895	570,44 Ft	170. (a lista nem tüntet fel oklevelet, mások esetében igen)		
1897	804,40 (feltehető, hogy ennek a fele volt az eredeti összeg)	113. (a lista feltünteti az oklevelet, ahogy mások esetében is)	804,40 (feltehető, hogy ennek a fele volt az adóösszeg)	114. (a lista feltünteti az oklevelet, ahogy mások esetében is)
1899	400,81 Ft	236. (a lista nem tüntet fel oklevelet, mások esetében igen)	400,81 Ft	237. (a lista nem tüntet fel oklevelet, mások esetében igen)

17. ábra. Vaiszlovich Gyula és Emil megyei virilisekként. Források: MNL HBML, IV. 406. b, 7. d, 386/1890, 525/1894 és 620/1892. Uo., 8. d, 340/1896, 958/1898

A fivérek ebben az időszakban lettek az arisztokrata alapítású érdekvédelmi szervezet, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagjai is, amelynek tevékenysége iránt főként Gyula érdeklődött. Ő 1892-ben nyert felvételt az OMGE-be,²⁹⁶ és a Földművelésügyi és Növénytermesztési Szakosztály munkájában vett részt.²⁹⁷ Emil 1893-ban csatlakozott az egyesülethez.²⁹⁸ Az OMGE-nek az 1890-es évek elején jelentősen megnőtt a létszáma, 1892-ben 86 bérlő képviseltette magát benne. A taglétszám növekedésének főként az a magyarázata, hogy ezekben az években az egyesület a korábbiakhoz képest aktívabban képviselte a birtokosok és az agrárértelmiségiek érdekeit, és a gazdasztek professzionalizációs törekvéseinek is támaszt nyújtott a politika fórumain. Nincs azonban jele annak, hogy a bérletek jogi szabályozásába, a bérlők és a bérbeadók viszonyába is bele akart volna avatkozni – a bérlők javára.²⁹⁹ Emiatt a fivéreket elsősorban két dolog motiválhatta a belépésre: egyfelől a szervezet presztízse és az ismerkedési lehetőségek. Másfelől a tagság nyújtotta gazdasági előnyök: a tagok ingyen

295 MNL HBML, IV. 402, 26–36. kötetek (1893–1901), uo. IV. 406. b, 7–8. doboz. Öt évben (1894, 1895, 1897, 1899, 1901) igazolható megyei bizottsági tagságuk. Ezekben az években a 300 fős megyei törvényhatósági bizottság listáján változó pozíciót foglaltak el. A legjobb helyezésük a 113. (1897), a legrosszabb a 236. (1899) volt.

296 Köztelek, 1892. április 13. 554.

297 Uo. 1903. január 14. 1.

298 Uo. 1893. május 17. 770.

299 Vári András: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület...* 309–317.

kapták a technikákról, árakról, árverésekről, új jogszabályokról tájékoztató folyóiratot (Köztelek), a szervezet fórumai – például a bizottsági ülések – lehetőséget biztosítottak a gazdálkodással kapcsolatos tapasztalatok cseréjére és az információszerzésre. Valamint a tagság által könnyebben hasznot tudtak húzni a tenyészállat-vásárlásokból (az akciókat az OMGE szervezte a megyei egyesületeken keresztül).³⁰⁰

A Körösszegen és Körösszegapátiban eltöltött évek alatt Vaiszlovich Gyula a Sebes-Körös Vízszabályozó és Ármentesítő Társulatnak is tagja lett,³⁰¹ és mindketten felvételt nyertek a Bihar Megyei és Nagyváradai Nemzeti Kaszinóba. Ahogy azt láttuk, a sajtónyilvánosságban is megjelentek: a Köztelekben mindketten publikáltak szakmai észrevételeket.³⁰² Ami még bizonyos: a Polgári Takarékpénztár³⁰³ részvényesei is voltak.³⁰⁴

A törvényhatósági bizottságban, a kaszinóban, a szakmai szervezetekben való tagság nemcsak a közéleti, szakmai eszmecseréhez teremtett alkalmakat, de a megyei, a városi elitekkel való érintkezést, a kapcsolatépítést is lehetővé tette a fivérek számára. A tagság „didaktikai” szinten is hasznosulhatott: a közgyűléseken, az OMGE szakosztályi ülésein ugyanis megtapasztalhatták és gyakorolhatták a vezető körökben való kommunikációt és magatartást, próbára teheték beilleszkedési képességeiket is.³⁰⁵

3.3.3. A mobilitás akadályai

A bér gazdaságban azonban nem elvárásaiknak megfelelően alakultak a dolgok. Gyula később úgy emlékezett vissza, hogy „rossz idők jártak”, a gazdaság nem jövedelmezett.³⁰⁶ A Csákyak – emlékezzünk vissza! – 1896-ban részben rossz anyagi helyzetükre való hivatkozással utasították el a fivérek kérését, az óvadék újbóli kiadását.³⁰⁷ Adóssá-

300 Uo. 316–317.

301 Szabadság, 1897. július 20. 6. A társulathoz l. Korbély József: *Vízszabályozás és árvízvédelem*.

302 Vaiszlovich Emil: *Fonott göré vagy tengericséplés?* Köztelek, 1893. július 29. 136., Vaiszlovich Gyula: *Gazdasági tanácsadó-bizottság*. Köztelek, 1895. november 13. 1800.

303 1892–1942 között létezett, alaptőke: 500 000 korona. (Galánthai Nagy: *Mihók-féle Magyar Compass 1902/1903*. I. 551.)

304 1902 januárjában Gyula is részt vett a közgyűlésen, ahol az igazgatóság szép eredményekről számolt be a részvényeseknek. (Nagyvárad, 1902. január 28. 8.) Fél évvel később viszont rendkívüli közgyűlést hívtak össze azzal a céllal, hogy megnyugtassák a részvényeseket és a közvéleményt, hogy az intézet nincs pénzügyi válságban Mandl Adolf fizetésképtelensége miatt. A részvényesek túlnyomó többsége csaknem egyhangúlag tudomásul vette az igazgatóság megnyugtató jelentését, az elsőként felszólaló Emil viszont elégedetlenségének adott hangot. Közölte, hogy az igazgatóság és a felügyelő bizottság lemondását tudomásul veszi, a jelentést azonban nem, és nem járul hozzá a „felmentvény” megadásához sem. A jelentések ugyanis – szerinte – csak a köztudomású dolgokat említik, és elhallgatnak olyan tényeket, melyekre joggal lehetnek kíváncsiak a részvényesek. (Uo. 1902. július 1. 1–2.)

305 Vaiszlovich Gyula egyik alkalommal például gróf Szapáry Gyula, gróf Dessewffy Aurél, báró Hatvany-Deutsch József társaságában ülésezett. (Köztelek, 1903. január 14. 1.)

306 Nagyváradai Napló, 1904. december 14. 4.

307 MNL OL, P76, 117/761. Gazdasági bizottsági ülési jegyzőkönyv (1896. november 8.).

guk is volt, amelyet később apjuk volt kénytelen visszafizetni.³⁰⁸ A bajok már az 1890-es évek közepén elkezdődhetnek. Elképzelhető, hogy a kudarcokat legalább részben a századfordulón sorozatosan jelentkező sertéspestisjárványok okozták.³⁰⁹ Egy kései kommentátor szerint a bérleti díj és a tartozások felemésztették munkájuk eredményét:

„[...] mivel apjuktól csak zsirót kaptak, a bankkamat és a nagy bérösszeg minden megfeszített munkásságuk eredményét felemésztette. Ezért minden hitelezőjüket kifizetve, feladták a bérletet. Kettőjüknek nem maradt csak 500 koronájuk és az az erős hitük, hogy tudásukkal és munkájukkal kiküzdik a boldogulásukat és érvényesülésüket.”³¹⁰

A fivérek számára tehát nemhogy a mobilitás, de az önálló egzisztencia és a kapott státus megtartása is kérdésessé vált.

Konfliktusos magatartásuk csak tovább nehezíthette helyzetüket. Ahogy azt már láttuk, a Csákyak ügyvédje szerint a fivérek „kötekedő modorban” jártak el a bérlemény átvételekor. Nem állt azonban távol tőlük a nagy visszhangot keltő botrányokozás sem, olyannyira nem, hogy a Park Szálló megnyitása (1915) előtt elsősorban konfliktusai, nyilvános botrányai, tettelegességig fajuló incidenseik miatt kerültek időről időre a városi, megyei, vagy akár az országos figyelem középpontjába. A sajtó által felkapott botrányok nyitánya a Körösszegapátiban 1897 nyarán Vaiszlovich Gyula és Zeterer József nyugalmazott százados – a Csákyak uradalmi tisztje – között lezajlott, tettelegességig fajuló incidens volt, amelybe egyébként Emil is bekapcsolódott (ennek szisztematikus elemzésére egy önálló, a Vaiszlovichok „incidentológiájához” kapcsolódó fejezetben kerül sor).

A fivérek a századelőn elhagyták a birtokot. 1901-ben még a megyében tartózkodtak, megyei virilisekként többször is feltűntek a közgyűléseken,³¹¹ az 1902. évi virilisjegyzékből azonban már hiányoznak. Egy irat arra utal, hogy a távozást már 1900-ban tervezgették, Körösszegapáti település rendkívüli közgyűlése ugyanis 1900. március 9-én jegyzőkönyvben rögzítette, hogy a „Vaiszlovics testvérek” folyó évben kilépnek a bérletből.³¹² 1902-ben legalább részben már Nagyváradon élhettek. 1905-ben a „va-

308 Pally Lajos, az apa ügyvédje próbált egyezkedni a fiverekkel, hogy térítsék vissza apjuknak az általa kifizetett összeget (Nagyvárad Napló, 1902. május 3.)

309 A századforduló környékén jelentkező sertéspestisjárványoknak 4,5 millió darab sertés esett áldozatul. (Kaposi: *Magyarország gazdaságtörténete...* 235.)

310 Fehér: *Bihar-Biharmegye...* 475.

311 MNL HBML, IV. 402, 36. kötet (1901): az 1901. március 20-i közgyűlésen (2. oldal), az 1901. szeptember 18-i közgyűlésen (742. oldal)

312 A fivérek szándékairól a jegyzőkönyv megküldésével tájékoztatták az alispánt. (MNL HBML, IV. 406. b, I. 51, 23. d)

gyontalanná” lett Vaiszlovich Gyulát az OMGE kizárta soraiból (Emilről nem esik szó).³¹³

A következő évtized nem lehetett könnyű a számukra. Nem világos, milyen jövedelmekből tartották fenn magukat a hazatérés és a Park Szálló évekkel későbbi megnyitása közti időszakban, apjuk halála (1907) után talán örökségükből, házbérjövendelmekből éltek. A későbbi portrékból sem kapunk erre választ. Két szerző is azt állította, hogy hazatérésük után Emilnek felajánlották a Biharmegyei Bank vezérigazgatóságát, majd az Első Magyar Általános Biztosító Társaság „főügynökségének” vezetői pozícióját. Mind a kettőt elutasította azzal, hogy az alkalmazotti státus (tehát a „menedzseri” pálya) veszélyezteti az önállóságát.³¹⁴ Ez arra engedne következtetni, hogy a fivérek – vagy legalábbis Emil – nem volt kiszolgáltatott helyzetben. De közéleti szereplésnek, a városi közigazgatásban, társadalmi szervezetekben betöltött pozícióknak nyoma sincs életpályájukon a századelőn. Ráadásul ekkorra súlyosan megromlott a viszonyuk nagy megbecsültségnek örvendő apjukkal és idősebb bátyjukkal, ezáltal még inkább elszigetelődhettek. A bér gazdaságban eltöltött évek azonban nem lehettek teljesen haszontalanok, bizonyára hozzájárultak önismeretük fejlődéséhez, saját képességeik és belső korlátaik megtapasztalásához, valamint egy új, hozzájuk jobban illeszkedő vállalkozás kigondolásához.

3.4. AZ INTEGRÁCIÓ AKADÁLYAI: KONFLIKTUSOK, BOTRÁNYOK

3.4.1. A „berekbösszörményi csata”: a nagy botrányok nyitánya

A Vaiszlovichokat övező korai sajtófigyelem többnyire azoknak a botrányoknak, utcai csetepatéknak tudható be, amelyeknek a fivérek részesei, de egyúttal okozói is voltak. Ez a figyelem – a sajtó szenzációorientáltságán túl – azzal magyarázható, hogy a fivérek jómódú, ismert családból érkeztek, akárcsak ellenfeleik, és hogy incidenseik fenyegetésnek tünnek a normára, a rendre, nem utolsósorban a helyi társadalom néhány tekintélyes tagjára – ennél fogva bizonytalanságérzetet keltettek. A nagy hírverés azzal is magyarázható, hogy a Vaiszlovichok heveskedései alkalmat kínáltak a szélesebb közönséget érdeklő, az együttélés szabályaival összefüggő kérdések, problémák megvitatásához (ki tekinthető úriembernek, hogyan kell annak viselkednie, mik az „intelligens polgárok” kötelességei, reparálja-e a becsületet a párbaj stb.), többnyire a norma megerősítése, tudatosítása jegyében.³¹⁵

313 Köztelek, 1905. december 13. 2045.

314 Újság, 1940. szeptember 14. 5. „Kifejtette, hogy el tudja képzelni, hogy 2-3 hold szőlőt maga műveljen meg, de többre becsüli bármely állásnál azt, hogy függetlenségét megőrzi.” (Fehér: *Bihar-Biharmegye...* 475.)

315 Lull és Hinerman úgy találta, hogy egy történet akkor válik médiabotránnyá, ha megfelel bizonyos kritériumoknak: ha normaszegés történt, ha a szereplők vágyaik és érdekeik szerint szán-

A körösszegi birtokon 1897. augusztus 7-én lezajlott szóváltás és verekedés fő szereplői egyfelől Vaiszlovich Gyula, másfelől Zeiterer József nyugalmazott százados, a Csákyak uradalmi tisztje voltak,³¹⁶ de a konfliktusnak Emil is részese lett. A botrány – amelyről a sajtó a bírósági tárgyalás végéig rendszeresen tudósított – lényegében félreértések és kicsinyes tettek nyomán robbant ki. A sajtótudósítások szerint Zeiterer térképlopás, illetve jogtalan címbitorlás (az „uradalmi felügyelő” megnevezés) miatt feljelentette a Vaiszlovichokat, mások úgy tudták, hogy a község képviselő-testületi ülésén vesztek össze. A fivérek pedig kitiltották Zeiterert a birtokukról, holott – ahogy azt láttuk – a szerződés értelmében erre valójában nem volt joguk. A sajtó tudósításaiból nem derül ki, voltak-e esetleg olyan, a fentieknél komolyabb sérelmek is, amelyeket a bíróságon elővezetett indokok csupán csak palástoltak.

A konfliktus közvetlen oka állítólag az volt, hogy Zeiterer át akart vágni a bérleményükön Berekböszörmény felé, Gyula azonban útját állta, és összeszólalkoztak. A vita végül verekedéssé fajult, egyikük késsel, másikuk lovaglóostorral támadt ellenfelére. Kettejük közül a szúrásokat és vágásokat elszenvető Gyula sérült meg súlyosabban. Mindkettejük ellen eljárás indult súlyos testi sértés, Gyula ellen ezen felül közrend elleni kihágás és hamis tanúzásra való csábítás vétsége miatt. Rajtuk kívül Vaiszlovich Emilt és Fleischer Miksát is a bíróság elé citálták hamis tanúzásra való felbujtás vádjával. Az eljárás során végig az volt a központi kérdés, hogy ki volt a támadó, és mennyire megbízhatóak a jobbára a Vaiszlovichoknak kedvező tanúvallomások. A bíróság a két Vaiszlovichot és Fleischer Miksát felmentette a hamis tanúzásra való rábírás vádjára alól. Zeiterert szintén felmentették, Gyulát azonban súlyos testi sértés vétségében bűnösnek találták, és 250 forint fő- és 50 forint mellékbüntetésre ítélték. Az ítélet arra utal, hogy a bizonyítékok inkább Gyula ellen szóltak, ő lehetett a támadó. A királyi tábla megerősítette az elsőfokú bíróság határozatát.³¹⁷

A sajtó – és nemcsak a nagyváradi – nagy érdeklődést mutatott az eset és az azt követő bírósági eljárás iránt. A hasábjain megjelenő kommentárok néha dramatikusan, regényeskedő fordulatokkal, közönségük figyelmét ébren tartva ecsetelték a botrányt. Egyikük egymásnak feszülő földesurak tusakodásaként ábrázolta Zeiterer és

---

dékosan vagy meggondolatlanul jártak el, a társadalom felelősnek tartja őket tetteikért, ha a történeteknek következményeik vannak az érintettek nézve, ha a média által alkotott narratíva széles körben érdeklődést vált ki, foglalkoztatja a befogadókat. (Lull-Hinerman: *The Search for Scandal...* 11–13.)

316 Zeiterer József először Csáky Adorján képviselője, majd 1894-től a Csáky család uradalmi tisztje és felügyelője volt a bihari javakban. (MNL HBML, IV. 420. o, 1. d. Adókimutatás, 1903, MNL OL, P76, 116/758, 16. Az 1895. április 17-i családi gyűlés jegyzőkönyve)

317 Nagyvárad, 1897. augusztus 13. 5., Szabadság, 1897. augusztus 10. 3–4., Pesti Hírlap, 1897. augusztus 11. 8., Pesti Napló, 1899. március 8. 8., Magyarország, 1899. március 11. 10., Nagyváradi Napló, 1899. február 26. 4–5., uo. 1899. február 28. 7., uo. 1899. március 1. 3–7., uo. 1899. március 2. 4–5., uo. 1899. március 4. 4–5., uo. 1899. március 5. 7–8., uo. 1899. március 7. 6–7., uo. 1899. március 8. 3–4., uo. 1899. március 9. 3–4., uo. 1899. augusztus 13. 10., uo. 1899. augusztus 15. 8.

Vaiszlovich konfliktusát. Szerinte a szomszédok között olyan ellenséges viszony volt, „amilyenről csak a régi lovagvárak történetében olvasunk”.³¹⁸

Már a kortársak is kiemelték a szereplők személyét mint az ügyet övező figyelem okát. Egy újságíró úgy vélte, hogy a „berekböszörményi csata” utáni bírósági tárgyalásokat az érintettek miatt követte akkora érdeklődéssel a nagyváradi és a megyei közönség.³¹⁹ Egy másik publicista szintén úgy gondolta, hogy a főszereplők személye töltötte meg a törvényszéki palota termét, noha egyszerű testi sértésről és nem „szenczációs bűnpörről” volt szó. Döntőnek itt az bizonyult, hogy „egy nyugalmazott százados és egy általánosan ismert nagyváradi család fia állottak egymással szemben.”³²⁰ Azonban Gyula – az „általánosan ismert férfi”³²¹ – ekkor még nem saját sikerei révén került az érdeklődés fókuszába, hanem elsősorban apja miatt, aki családját az ismert nagyváradi famíliák, a városi „intelligencia” körébe emelte. Mindenekelőtt a társadalom sikeres tagjai (az apa) iránti érdeklődés avatta a fivéreket közszereplőkkel – az is lehet, hogy ennek híján korai csetepatéik nem törték volna át az érdektelenség korlátait.

A sajtópublikációk köréből azok a legizgalmasabb írások, amelyek az eset kapcsán fontos kérdéseket fogalmaztak meg, például a társadalmi pozícióból következő felelősség kérdését. Ezzel összefüggésben az újságírók egyike azt furcsállotta, hogy a Vaiszlovich–Zeiterer-affér idején „két intelligens, úri ember” önkontrollt nélkülözve hagyta kitörni szenvedélyeit.³²² Egy másik szerint is sajnálatos, hogy „intelligens, úri emberek” a „művelt társadalom” normáit mellőzve rontanak egymásnak.³²³ Egyikük pedig így vont mérleget: „Szomorú bizonyosága a bűnpör, hogy az indulat, a gyűlölködés mire vihet intelligens úri embereket is.”³²⁴ Hogy itt normasértés következett be, azt a közlemények címei (*Verekedő urak, Verekedő úriemberek, Úriemberek véres verekedése*) is érzékeltették. A publicisták mellett az igazságszolgákban is felmerülhetett a státusz és a tett ellentmondásának problémája, mivel a bírósági eljárás során állítólag súlyosbító körülmény volt „a vádlott [Gyula] intelligenciája”, elvárható lett volna ugyanis, hogy ne tettlegesség által, hanem törvényes úton érvényesítse jogát.³²⁵ Vagyis

318 Nagyváradi Napló, 1899. március 1. 3.

319 Uo. 1899. február 26. 4–5.

320 Uo. 1899. március 1. 3. Egy másik publicista még egy lehetséges okot említett. Szerinte a tárgyalásokra nők is szívesen jártak. „oly csinos fiú a két Weiszlovits, hogy közelebből akarják látni őket”. (Uo. 1899. március 4. 3–4.)

321 Uo. 1899. február 26. 4–5.

322 Uo.

323 „Sajnálatos és pártját ritkító eset az, mely intelligens, úri emberek között nagy ritkán szokott előfordulni, és ha előfordul, nem vet valami kedvező világítást az illetők lelkiületére. Csak a felkorbácsolt, féktelen harag és gyűlölet ragadhatja el az embert annyira, hogy szenvedélyén uralkodni ne tudjon s a művelt társadalom által előírt, szabályok és alakiságok mellőzésével, törrel és revolverrel rohanjon egymásra.” (Szabadság, 1897. augusztus 10. 3.)

324 Pesti Hírlap, 1899. március 9. 15.

325 Nagyváradi Napló, 1899. március 9. 3–4.

sokakban megfogalmazódott a gondolat, hogy a történetekben valamiféle szerepfeszültség: úriemberek, „intelligens” férfiak szerepfelfogásának és -ellátásának zavara tükröződik.

A sajtóban megjelent szövegek tehát nemcsak informatív és „szórakoztató” funkciót tölthettek be, de társadalomszervező szerepet is elláttak. Ezek a publicisztikák ugyanis – a „destruktív” elemek azonosításán és a normasértés elbeszélésén, tárgyalásán keresztül – a normáról való gondolkodásra ösztönöztek, és a norma interiorizálását segítették elő. Ez azt implikálja, hogy az egyének – jelen esetben az ügy szereplői: Vaiszlovich, Zeiterer – olyan ágensek, akik tetteikkel és az azokra érkezett reflexiók révén formálják környezetüket, az állampolgároknak a normához való viszonyát.

A Vaiszlovich testvérek 1902-ben legalább részben már Nagyváradon élhettek. Az életpálya szakmai és mindennapi dimenziója azonban szinte teljesen elvész a szemünk elől, nem lehet látni az életút dinamikáját, az esetleges lassú építkezés epizódjait. Szinte csak a Vaiszlovichok „incidentológiája” elevenedik meg előttünk. Ezeket az incidenseket, botrányokat több oknál fogva is érdemes elemezni. Egyrészt azért, mert *családtörténeti* adatokkal szolgálnak, másrészt mert fontos strukturális elemek, problémák („nagy kérdések”) vizsgálatát és megértését teszik lehetővé. Főszereplőink incidenseinek részleteiben, az incidensekre adott válaszokban ugyanis – ahogy arról már volt szó – ott tükröződnek a fennálló viszonyok, a politikai trendek és a normák.³²⁶ Az incidensek elemzése révén vizsgálható például a párbajhoz való századeleji viszony, a korabeli kaszinónormák vagy a közvélemény működése. Nem utolsósorban az *egyén* társadalomszervező „képessége”. Egy-egy incidens „utóélete” ugyanis azt mutatja, hogy a fivérek közvetlenül vagy közvetetten a társadalmi, a kulturális rendszerre is hatást gyakoroltak. Ez főként annak volt következménye, hogy egyes intézmények, csoportok, személyek a botrányok nyomán lépésenként érezték magukat, ezért normavédelemmel, a normák tudatosításával, bevezetésével, identitások erősítésével, vagyis a fennálló rend stabilizálásával, esetleg a viszonyok átalakításával kísérleteztek. Vizsgálatom nagy hangsúlyt fektet ennek a folyamatnak a megfigyelésére, a botrányok közvetlen hatásainak, a Vaiszlovichok „ágenciájának”, „*Eigen-Sinn*”-jének az érzékeltesítésére.³²⁷ Az incidensek alábbi elemzéseit nem lehet klasszikus mikrotörténeti vizsgálatoknak tekinteni, aminek fő oka, hogy hiányoznak az egyes ügyek részleteit ismertető primér források (a bírósági anyagok).

3.4.2. A Vaiszlovich–Pallay-affér és a kaszinó

1902. május 1-jén a nagyváradi napilapok címlapon számoltak be a déli órákban lezajlott drámai eseményekről. Ekkor a nagyváradi huszárlaktanyában véres pisztoly-

326 Amikor a történész az esetet, a normasértést azért vizsgálja, hogy a kontextust, a normát tárja fel, akkor – Edoardo Grendi szavaival élve – a „kivételes normálisat” vizsgálja.

327 Az *Eigen-Sinn* (önfejűség) fogalmához: Majtényi György: *Ön-fejűség...*

párbajra került sor Pallay Lajos ügyvéd és Vaiszlovich Gyula között, amelynek következtében Pallay Lajos súlyosan megsérült. A jól tájékozott hírlapírók számos részletbe beavatták olvasóikat. A párbajt állítólag Szunyogh Lóránd vezette, aki a helyszínen sikertelenül tett békítési kísérletet a felek között. Kettejük közül először Pallay sütötte el a fegyverét, de a golyó elszívített ellenfele füle mellett, majd a falba fúródott. Ezután Vaiszlovich lövése következett, és amint eldőrdült a pisztolya, Pallay az oldalához kapott („Ez talált!”), majd halálsápadtan összerogyott. A helyszínen lévő párbajorvosok azonnal hozzáláttak az életmentéshez. Alig pár perc múlva kocsik robogtak a helyszínre, a laktanya udvara megtelt az áldozat aggódó barátaival, ismerőseivel (a megyei s nagyváradai elitek tagjaival): Pallay két segédje, Szunyogh Lóránd és Balásházy Iván mellett ott toporgott Szunyogh Péter, Szunyogh Szabolcs, Beöthy Pál, báró Schwaben Durneisz kapitány, Örley Béla főhadnagy és Várady Zsigmond is. A sebesült rokonai közül testvére, Pallay Jenő törvényszéki bíró és fia, Pallay József ért a leghamarabb a helyszínre, Váradyt kívül ők válthattak pár szót az éterinjekciótól eszmélni kezdő ügyvéddel.³²⁸ Az orvosok délután három órára hozták szállítható állapotba az áldozatot, akit négy huszár hordágyon vitt haza, a Szaniszló utcába.

A napilapok beszámolóí szerint a fivérek ekkor már évek óta torzsalkodtak, pereskedtek apjukkal. Közvetlenül a botrány előtt nem fizették vissza egyik nagy összegre rúgó tartozásukat az apjuknak, és ellenségesen viselkedtek vele.³²⁹ Az apa – ügyvédje, Pallay útján – feljelentést tett ellenük, többek között sikkasztás, életveszélyes fenyegetés vádjával, majd a kiegyenlített tartozás fejében lefoglaltatta a testvérek Siteren³³⁰ lévő állatállományát. A fiúk ennek ellenére elhajtották az állatokat a debreceni vásárra,³³¹ ami miatt Pallay újabb feljelentést tett ellenük. Mindezekből kifolyólag Gyula április 28-án állítólag egy provokatív mondat kíséretében („Pallay úr, ön olyan magatartást tanúsított, hogy azt honorálnom kell!”) megállította az ügyvédet az utcán, és tettelesen inzultálta. A legrosszabb verzió szerint megpofozta, Gyula szerint csak megérintette a karját. Pallay ezt követően kért lovagias elégtételt Vaiszlovichtól megbízottjai útján. A tárgyalások elején Rádl Ödön és Thury Kálmán, később Szunyogh Lóránd és Balásházy Iván képviselte Pallayt,³³² Karácsonyi Aladár és Gajzágó István,

328 Fivéré, Pallay Jenőt állítólag a következő szavak kíséretében csókolta meg: „Látod, jó ember voltam egész életemben, minek bántanak?” Később felsóhajtott: „Bár megváltana az isten kínjaimtól!” (Nagyvárad, 1902. május 1. 1.)

329 A Nagyváradai Napló szerint a fivérek 20 000 forinttal tartoztak valakinek, az összegért pedig az apjuk vállalt kezeséget, aki végül ki is fizette a tartozást. Pallay próbált egyezkedni a testvérekkel, akik előbb 10 000, majd 7000, végül 5000 forint kifizetését akarták elvállalni, ezt azonban az apa nem fogadta el. (Nagyváradai Napló, 1902. május 3.)

330 Falu a mai Romániában (Sișterea), Nagyváradtól 21 kilométerre.

331 Feltehető, hogy a körösszegi bérgazdaság feladásának részeként történt mindez.

332 A tanúvallomásokból kiderül, hogy Rádl és Thury megpróbálták lebeszélni a párbajról Pallayt, aki ezt elutasította, és új párbajsegédeket kért fel. (Nagyváradai Napló, 1904. december 14. 4.)

majd Makai Izor és Kánitz Géza pedig Vaiszlovich Gyula ügyében járt el. A felek végül pisztolypárbajban állapodtak meg, harminc lépésről, egyszeri golyóváltással.

A párbajt követően Gyula elhagyta a helyszínt, először saját lakására, majd öccse, Emil szállására ment (véltetőleg, hogy megbeszéljék a továbbiakat). Nagy Géza királyi ügyész utasítására a rendőrség emberei még aznap letartóztatták, Ember Géza vizsgálóbíró pedig vizsgálati fogságba helyezte.³³³ Öccse, Emil végül budapesti ügyvédet kért fel a védelmére Kenedi Géza híres ügyvéd, újságíró személyében. Az ügyészségi fogházban raboskodó férfi május 3-án tett vallomást, amelyben az inzultust formaszerrűnek nevezte (vagyis tagadta a tettelegességet, azt állította, csak az ügyvéd vállalt érintette meg), és Pallayt a családi konfliktus szításával vádolta. Továbbá úgy vallott, hogy nem állt szándékában bántani párbajellenfelét, célzás nélkül lőtt.³³⁴ Vaiszlovich csak május 23-án szabadult ki a fogházból.³³⁵

A párbajvítségben indított eljárás 1906 végén zárult le. A bíróság, ahhoz mérten, hogy a párbajozókat rendszerint egy-két napi államfogházra ítélték, igen súlyos ítéletet hozott: Vaiszlovich Gyulát, az elsőrendű vádlottat párbajvítségért egy év államfogházra, Pallay Lajos másodrendű vádlottat háromnapi államfogházra ítélté. A szakértői vizsgálatokból nem derült ki egyértelműen, hogy Vaiszlovich célzott-e, vagy sem. A bíróság súlyosbító körülménynek vette a sértés rendkívüli voltát, hogy Pallayt ügyvédi minőségében érte a támadás, és azt, hogy Vaiszlovich Gyula már büntetve volt becsületsértésért.³³⁶ Az ítéletábla hét hónapra szállította le a büntetést, a Kúria 1906 júniu-

333 A párbajozást külön törvénycikkkel szankcionálták, és enyhébben büntették, mint a testi sértést, a gyilkosságot. A vétkesekre államfogház-büntetést szabtak ki. A fegyház, börtön, fogház és államfogház rendszerében az államfogház volt a legkevésbé szigorú büntetés-végrehajtási intézmény. Az 1878. évi V. tc. (293–300§) úgy rendelkezett, hogy a kihívás és annak elfogadása, valamint a fegyverrel való kiállás vétségnek számít és büntetendő (hat hónapig, ill. egy évig terjedően). A büntetés nagysága az okozott kár mértékétől függött: ha az egyik fél ellenfelét a párbaj során megsebesítette, két évet, ha maradandó kárt okozott, akár három évet is kaphatott; ha ellenfelét megölte, öt évvel is szankcionálható volt. Súlyos testi sértésként vagy szándékos emberölésként akkor kezelték az esetet, ha bebizonyosodott, hogy a megbeszélte párbajfeltételeket, a szokásos szabályokat nem tartották be, és az ellenfél emiatt sérült vagy halt meg. A párviadalnál jelen lévő tanúkat, orvosokat, és azokat a segédeket, akik a párviadal megakadályozására kísérletet tettek, nem büntették (*Magyar Törvénytár. 1877–1878. évi törvénytörvények*. 146–147.). A párbajok ügyében ítélező bíróságok általában nem használták ki a törvény által kínált szankcionálási lehetőségeket, és enyhe ítéleteket hoztak. Nem sokkal a Vaiszlovich–Pallay-affér után Seidner Samu aradi kereskedőt, aki halálos vágott sebet ejtett ellenfelén, háromhavi államfogházra ítélté a nagyváradi ítéletábla. (Nagyváradi Napló, 1903. február 17. 4. Ságvári György: *Clair Vilmos és a párbaj*. 38., 42).

334 Nagyváradi Napló, 1902. május 4. 4. 1904-ben Vaiszlovich újból vallomást tett, ismét elmondta, hogy a családi ügyekbe való beavatkozása miatt és nem ügyvédi minőségében inzultálta Pallayt. Ugyanakkor az inzultusnak egy újabb indokával állt elő: Pallay állítólag azt mondta apjuknak, terjessze róluk azt, hogy ők fattyúk, s csak Lajos a törvényes fiú. 1904-ben már úgy emlékezett, hogy gyengén arcul ütötte Pallayt. (Uo. 1904. december 14. 4.)

335 Uo. 1902. május 23. 3.

336 Nagyváradi Friss Újság, 1902. december 15. 5–6.

sában megerősítette ezt a határozatot.³³⁷ A férfit azonban nemcsak a bíróság büntette, hanem a helyi kaszinó is. Ennek válaszmánya – melynek Pallay barátai, támogatói közül többen is tagjai voltak – már a párbaj másnapján kizárta Gyulát a kaszinóból.³³⁸

A történet két fontos adatot tartalmaz a Vaiszlovichokra vonatkozóan. Gyula megbízottai és párbajsegédei a már említett Karácsonyi Aladár, Gajzágó István, majd Makai Izor és Kánitz Géza voltak: egy hírlapíró, a királyi államvasutaknak egy hivatalnok, egy nyugalmazott honvédszázados és egy budapesti magánzó – a nagyváradi közéletben ismeretlen személyiségek, vélhetőleg az alsó középosztály tagjai, ami azt sejteti, hogy Nagyváradon nem volt szoros kapcsolata a helyi tekintélyes polgársággal.

Emellett figyelemre méltó az a momentum is, hogy május közepén – amikor Gyulát még mindig nem akarták kiengedni a vizsgálati fogságból – Weiszlovits Adolf a feljelentés visszavonását kezdeményezte a bíróságon.³³⁹ Az apa talán fia szorult helyzetén szeretett volna enyhíteni súlyosnak mondható vizályuk ellenére. Ebben az esetben döntése a fiának tett gesztusként értelmezhető. A botrány után megjelent újságcikkek egyike azonban azt sugallta, hogy Weiszlovits Adolf előzékenységét nem az aggódó atyai szív, hanem az örökség sorsáról döntené akaró ravasz számítás alapozta meg. Az újságíró ugyanis úgy tudta, hogy a családban elindultak az egyezségkötésre irányuló tárgyalások, és az apa azt kérte fiaitól és a feleségétől, hogy a feljelentés visszavonásáért cserébe mondjanak le az örökség egy jelentős részéről.³⁴⁰ Ha ez igaz, akkor itt a törvény által biztosított kötelesrészről lehet szó, ugyanis a törvényes osztályészen felüli vagyon esetében nem volt szükség egyezsége, abból végrendeleti úton is ki tudta zárni fiatalabb fiait. A kötelesrész igencsak jelentős vagyon lehetett, szem előtt tartva azt, hogy a felét tette ki annak, amit az örökös végrendelet hiányában örökölt volna az örökhagyótól.³⁴¹ A sajtóhír egyúttal arra is utal, hogy a törésvonal két szövetséges „csoport”, az anya és a fiatalabb fiúk, valamint az apa és a legidősebb fiú között húzódozott. A fiatalabb Vaiszlovichoknak az édesanyjukkal való kifejezetten jó viszonyára több jel utal. Mikor Gyula kiszabadult a vizsgálati fogságból, első útja édesanyjához vezetett.³⁴² Gyula évekkel későbbi temetése idején a sírja felett beszédet mondó Kecskeméti Lipót rabbi kiemelte, hogy szíve az öccséé, az anyjáé és a húgáé (Heimanné Weiszlovits Lujzáé) volt.³⁴³ Akármi mozgatta is Weiszlovits Adolfot, a bíróság elutasította kérését. A rendelkezésünkre álló adatok arra utalnak, hogy az apa és a fiatalabb fiúk sosem békültek ki egymással, Adolf halálakor a család kérésére – esetleg a realitá-

337 Nagyvárad Napló, 1906. június 29. 8., Nagyvárad Friss Újság, 1906. június 29. 2., Szabadság, 1906. június 29. 7.

338 SJAN Bihar, Fond 85, inv. 137, dosar 34, 1902. 13, 15, 25. Az 1902. május 2-i ülés jegyzőkönyve.

339 Nagyvárad Napló, 1902. május 16. 6.

340 Nagyvárad, 1902. május 8. 4.

341 Mezey Barna: *Magyar jogtörténet*. 164–165.

342 Nagyvárad, 1902. május 23. 3.

343 Kecskeméti Lipót: *Halotti beszédek*. 51.

sokat megragadni kívánó újságírói szándék nyomán – a két fiatalabb fivér neve a gyászoló családtagok lajstromának majdnem a legvégére került a gyászjelentésben.³⁴⁴

Amennyire a sajtóból meg lehet ítélni, Gyulát több módon is szankcionálta a környezete. A leggyorsabban és a leghatározottabban a kaszinó³⁴⁵ reagált. Május 3-án „több” kaszinótag szóbeli kérelme alapján Cziffra Gerő alelnök határozatot kért a választmánytól abban a kérdésben, hogy „Vaiszlovich Gyula kaszinótagot köztudomású tényei erkölcsi jellemében megbélyegzik-e, és emiatt az egylet kebeléből kirekeszten-dő-e.” Az ülésen jelen lévő 14 választmányi tag úgy értékelte, hogy igen, és az alapszabály 3.§-a értelmében titkos szavazással kizárták Vaiszlovichot a kaszinóból. A kigolyózásról szóló értesítést az érintett már másnap kézhez kapta.³⁴⁶ Nincs arra utaló jel, hogy Gyula fellebbezett volna a határozat ellen. A kizárás formális alapját – ahogy az látható – az alapszabály adta. Kérdés, hogy a hivatkozott paragrafus lehetővé tette-e drasztikus megbüntetését. A 3.§ csak annyit tartalmazott, hogy „erkölcsi jellemében való megbélyegeztetés” esetén a választmány titkos szavazással kirekesztheti a kaszinótagot.³⁴⁷ Hogy pontosan mi minősült „erkölcsi bélyegnek”, a szabályzat nem részle-tette. A választmány feladata volt tehát, hogy eldöntse, történt-e kizárást érdemlő erkölcsstelenység: normasértés. A testület pedig úgy ítélte meg, hogy igen, a kizárás megalapozott. A kizárási eljárás részleteire vonatkozóan az ekkor érvényes alapszabályzat nem tartalmazott eligazításokat, így Vaiszlovich könnyen, szabályszegés nélkül kiebrudalható volt a közösségből.

344 Nagyváradai Napló, 1907. október 19. 4.

345 A bihari kaszinó 1833. március 6-án alakult meg Fényes Károly táblabíró indítványára, 317 taggal, eredetileg mint Biharmegyei Nemzeti Casino. 1903-ban a neve Biharmegyei és Nagy-Váradai Nemzeti Casino-Egyletre módosult. A bihari egylet korai alapításának számít, alig öt évvel a Pesti Casino után és az egri, debreceni, kolozsvári kaszinókkal egy időben jött létre. Az alapítás pontos körülményei, a létrejötténél „bábáskodók” személye nem ismert. A kaszinó, mint intézmény ebben az időszakban politikai jelentőséggel is bírt: terjesztette a reformeszméket; emellett közelebb hozta egymáshoz az eliteket, fejlesztette a társasági ismereteket, biztosította a minőségi szórakozást, és elősegítette a viselkedésszociológiai értelemben vett úriemberi kategória kialakulását. (Kövér: *Magyarország társadalomtörténete...* 99., Eöry Gabriella: *Kaszinók Magyarországon...* 9–25.) A Bihar Megyei és Nagyváradai Nemzeti Kaszinó alapszabályzatban rögzített céljai főként az utóbbi, társadalmi-kulturális szerephez kapcsolódnak. A szabályzat a következő célkitűzéseket irányozta elő a tagság számára: „a társadalom művelt elemeinek egy központban való egyesülésének” előmozdítása, „a társadalmi élet egészséges fejlesztése”, „a hazafias közművelődési és szépművészeti célok támogatása”, a „társas művelődés terjesztése” és a szórakozás. (SJAN Bihar, Fond 85, inv. 137, dosar 34, 112–113. Alapszabályzat 2. §, 1903.) Ezek az irányelvek nem tekinthetők egyedinek, visszatérő alapelvek voltak a kaszinók körében. (Eöry: *Kaszinók Magyarországon...* 25., 85–86., 117.) A nagyváradai kaszinó tagságának társadalmi összetételét még nem vizsgálták, de a közgyűlési jegyzőkönyvek névsorai heterogenitásra utalnak: földbir-tokosokat, városi hivatalnokokat, értelmiségieket és vállalkozó polgárokat egyaránt találunk közöttük. A helyi kaszinó – ahogy máshol is – „egyértelműen az elit személyes találkozóját és egymás közti eszmecseréjét segítette elő”. (Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 114.)

346 SJAN Bihar, Fond 85, inv. 137, dosar 34, 1902. 15–16., 25. Az 1902. május 2–3-i ülés jegyzőkönyve és a kézbesítési iv.

347 Uo. 46. Alapszabályzat, 1877.

A kizárás okául szolgáló tisztességtelen magatartáson a választmány leginkább a nyilvános botrányokozást és a nyilvános tettelegességet értette. Úgy vélte tehát, hogy a nyilvánosan elkövetett verbális és fizikai inzultusok mint erkölcstelen és tisztességtelen tettek sértik a kaszinó által elfogadott (úriemberi) *normát*.³⁴⁸ Egészen biztos, hogy nem a párbajban való részvétel miatt tekintették megbélyegzettnek, hiszen Pallay esetében fel sem merült a kizárási procedúra elindítása. Gyula helyzetét rontotta, hogy a kaszinó – akárcsak a város nyilvánossága – őt tartotta a konfliktus kezdeményezőjének, s az volt a közfeltételezés, hogy a párbaj során inkorrekt módon járt el: fegyverével pontosan célzott ellenfelére.³⁴⁹ Máshol, máskor is volt példa arra, hogy nyilvános sértés és/vagy nyíltszíni tettelegesség miatt kizárták a kaszinótagot.³⁵⁰ Ami a fizikai erőszakot illeti, a választmány láthatólag csak a kontroll nélküli, indulatok által fűtött nyilvános agressziót büntette, az ellenőrzött és formalizált keretek között lezajlott erőszakos aktusokat (a párbajt) másként ítélte meg.³⁵¹ A döntéshez azonban az is hozzájárulhatott, hogy Pallay személyében Gyula éppen a kaszinó – ráadásul a választmány! – egyik tagját inzultálta.

A büntetési eljárás alapján úgy vélhetjük, a konformista kaszinótagról a következő normatív elképzelések rajzolódnak ki: a kaszinó tagja úriember, aki mindenekelőtt tisztességes. Ez kifejeződik abban (is), hogy nyilvános botrányokban, szóbeli és fizikai sértésekben nem lehet érintett. Még kevésbé kezdeményezi ezeket, vagy fordítja indulatait tagtársai ellen. Nem kompromittálja a közösséget, amelynek tagja. A kaszinó tehát úgy ítélhette meg, hogy Vaiszlovich nem interiorizálta kellően ezeket az értékeket, következésképp nincs más út, mint a büntetés.

A kizárási aktushoz azonban kollektív szempontok is hozzájárulhattak, amelyeket döntése meghozatalakor a kaszinó szintén mérlegelhetett. Többek között azt, hogyan hathat Gyula normasértése a csoport egészére, a kaszinótagok moráljára; valamint azt is, hogy veszélyezteti-e a kaszinó kedvező megítélését a szélesebb nyilvánosságban, nem utolsósorban pedig az alapszabályzatban rögzített küldetését. Vaiszlovich kizárása bizonyos értelemben „kapóra jött” a kaszinónak: a büntetés publicitást biztosított számára, amit önmaga megjelenítésére és a társadalmi renddel kapcsolatos elgondolá-

348 Az „úriemberség” minimuma a középiskolai végbizonyítvány és az önálló egzisztencia volt (Kövér: *Magyarország társadalomtörténete...* 99–100). Az úriembertől azonban sajátos magatartást (önuralom, jó modor, lovagiaság stb.) is elvártak.

349 A párbajban a kiálláson – és nem az ellenfél megsemmisítésén – volt a hangsúly. (Clair Vilmos: *Párbaj-codex*. 180.)

350 Breznay Imre: *Az egri kaszinó...* 36–37., Kozma György: *A bereg megyei kaszinó...* 84–85., Budapesti Hírlap, 1898. június 14. 8., Pesti Hírlap, 1905. november 25. 6. A kizárásnak egyéb okai is lehettek: Popovics Viktor békéscsabai papot hazafiatlan viselkedése miatt rakták ki a helyi kaszinóból (Budapesti Hírlap, 1896. július 21. 7.), a tolnai kaszinó jegyzőjét, Anderle főtisztelendő a jegyzőkönyvek helytelen vezetése miatt (Pesti Hírlap, 1894. január 22. 2.).

351 A párbaj vétsége megosztotta a korabeli nyilvánosságot. Bár előfordult, hogy egy-egy kaszinó csatlakozott az időről időre kibontakozó párbajellenes mozgalomhoz, többségük nem utasította el a párbajt, néha kifejezetten elvárták a lovagias eljárást (Nagyváradai Napló, 1903. január 4. 3.).

sai bemutatására ki tudott aknázni. A szankcionálás azonban több volt, mint a kaszinó normáit, elképzeléseit reprezentáló „kulturális előadás” (David Garland),³⁵² ugyanis konstituáló ereje révén a fennálló viszonyok formálását is lehetővé tette. A kizárás által például a kaszinó tudatosítani tudta a normát, a tagsággal szembeni elvárásokat a csoporton belül. De a publicitásnak köszönhetően a kaszinón túli társadalom értékorientációját is képes volt befolyásolni, vagyis széles körben hatni. Azok számára, akik ismerték és elfogadták a választmány által képviselt normákat, a szankcionálásnak megerősítő funkciója lehetett; kevésbé szilárd tudás esetén a normatív tudás kiépülését segítette elő. A reparációval a kaszinó a pozícióit, presztízsét is erősíteni tudta.

A szankcionálást azonban nem lehet pusztán normatív oldalról megközelíteni, azt ugyanis számos egyéb ok is megalapozta, többek között a személyes szempontok és kapcsolatok.³⁵³ Ha abból indulunk ki, hogy a státus főbb elemei a hatalom, a jövedelem és a presztízs, valamint abból, hogy a megyei és városi kaszinó általában a vagyoni és presztízshierarchiában jól pozicionált polgárokat tömörítette,³⁵⁴ akkor elmondható, hogy a fivérek Nagyváradra való hazatértük után nem voltak túl előnyös, „kaszinóképes” helyzetben. Pallay Lajos ezzel szemben a város egyik közismert, respektált polgáraként kiszámítható jövedelemmel, pozíciói révén érdekérvényesítő képességgel, a helyi (megyei és városi) elitekben kiterjedt kapcsolatrendszerrel és tekintéllyel bírt.³⁵⁵ Renoméja részben családi háttérének volt köszönhető: apja, Pallay János Bihar vármegye tisztí főügyészeként, testvére Pallay Jenő pedig törvényszéki bíróként tevékenykedett.³⁵⁶ Ő maga jogászként kapcsolódott az államigazgatáshoz, de a közigazgatásban, a városi bizottságokban, társadalmi egyesületekben különböző pozíciók birtokosa és a városi törvényhatósági bizottság tagja volt.³⁵⁷ A sajtó által is megnevezett párbajsegédei, megbízottai és betegágyánál aggodalmaskodó barátai a városi és a

352 Garland, David: *A büntetés és jelentései...* 129.

353 A kutatások arra utalnak, hogy az egyesületek, a kaszinók működésében, tagságuk bővülésében meghatározók voltak a személyes kötődések, kapcsolatok. Tóth Árpád hívta fel a figyelmet a brit egyesületeket tárgyaló szakirodalom alapján arra, hogy bár az egyenlőség alapján szerveződtek, vezetőségük jellemzően oligarchikus jellegű volt (Tóth Árpád: *Önszervező polgárok...* 27). Ugyanó a reformkori Országos Kaszinót vizsgálva, a tagság bővülésénél a személyes kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozta (Tóth: *A pesti Nemzeti Casino...* 55–56.).

354 Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon...* 35.

355 „[M]inden társadalmi rétegben közszeretetnek és közmegebecsülésnek örvend.” (Nagyváradai Napló, 1902. május 3. 1.)

356 Pallay János gyászjelentése 1879 (OSZK), Pallay Jenő gyászjelentése 1913 (OSZK).

357 1898–1902 között egyebek mellett: a törvényhatósági bizottság, a köz- és magánjogi szakbizottság, a pénz- és gazdaságügyi bizottság, a színügyi bizottság, a pénzügyi és gazdasági bizottság tagja, az ügyvédi kamara választmányának póttagja, a Bihar megyei Népnevelési Egyesület választmányi tagja, a megyei gazdasági egyesület ügyésze, a Bihar megyei és nagyváradai kaszinó választmányi tagja, a Berettyó vízszabályozó és ármentesítő társulat számvizsgálója, a nagyváradai Takarékpénztár jogtanácsosa, a nagyváradai Szabadelvű Párt jegyzője, a Nagyváradai ügető- és löverseny-rendező bizottság tagja. (Vidosits–Porcsalmy: *Nagyvárad és Bihar megye cím- és névtára*, Sas–Marton: *A Nagyvárad képes naptára...*, *Magyarország tisztí cím- és névtára* 1902.)

megyei elitek köreiből kerültek ki,³⁵⁸ rokoni kapcsolatai a város legismertebb famíliáihoz kötötték.³⁵⁹ Pallay számos olyan nagyváradi polgárhoz kapcsolódott, akik az igazságszolgáltatásban és a kaszinóban is döntési pozícióban voltak. A tekintélyes kapcsolati hálózatban való tagsága és társadalmi-közéleti szerepvállalása egyaránt növelte az általa birtokolt tekintélyt és társadalmi tőkét.³⁶⁰

Feltételezhető tehát, hogy Vaiszlovich Gyula kizárásában szerepet játszott Pallay magasabb társadalmi pozíciója, tekintélye és „kapcsolati értéke”. Bizonyára előnye származott a kaszinó választmányi tagságának összetételéből is, ugyanis a kizárást tárgyaló választmányi üléseken olyan családok (Rádl, Hoványi, Szunyogh, Thury, Balás-házy, Sável) tagjai is részt vettek, akikhez baráti vagy rokoni kapcsolatok kötötték őt. Gyula szankcionálása tehát a magasan pozicionált, tekintélyes polgárnak (Pallaynak) címzett szolidaritási aktusként is felfogható.³⁶¹ A szankcionálás itt is formálta a fennálló viszonyokat, mégpedig azáltal, hogy erősítette a körön belüli összetartást, alkalmat kínált ugyanis arra, hogy a körön belüliek kifejezzék szolidaritásukat a kör egyik tagja iránt.

A kizárásnak lehettek kevésbé stratégiai mozgatói is: az indulatok és érzelmek. Vagyis nagyon is elképzelhető, hogy a szankcionálásban a „természetes igazságvágy”, az indulatok levezetésének igénye is közrejátszott. Ebből az aspektusból a történetek a következőképpen is értelmezhetők: az évek során Vaiszlovich Gyuláról (ahogy nagy eséllyel Emilről is) – érthető módon – kialakult az a benyomás, hogy igazi bajkeverő, környezetében feszültséget kelt. 1902 tavaszán az addig felhalmozódott feszültség kulminált és a rapid kizáráson mint szelepen keresztül tört utat magának. A botrány tehát

358 Párbaeségei voltak: Szunyogh Lóránd anyakönyvi felügyelő, a vármegyei alispán fia és Balás-házy Iván árvaszéki aljegyző, majd Thury Kálmán, az ítélőtábla elnöke és Rádl Ödön birtokos grófi család sarja, ügyvéd, a Szigligeti Társaság elnöke. A sajtó szerint betegágyánál megjelentek barátai: Hlatky Endre, a nagyváradi Szabadelvű Párt elnöke és Várady Zsigmond ügyvéd (előbbi egyben rokona is volt). Szintén barátjaként tartották számon Telegdy Józsefet, a Szabadelvű Párt élesdi kerületének országgyűlési képviselőjét, Csathó Ferencz kúriai tanácselnököt, Glatz Antalt, a Polgári Takarékos és Segélyszövetkezet igazgatóját, valamint Örley Kálmánt, a margittai kerület országgyűlési képviselőjét. (Például Nagyváradi Napló, 1902. május 1. 1., uo. 1902. május 3. 1., uo. 1902. október 6. 4., uo. 1904. december 14. 4.)

359 Édeasanyja, Bulyovszky Mária révén a volt polgármester (Bulyovszky József) családjával állt kapcsolatban, felesége, Szabó Fanni révén sógora volt Sável Kálmán királyi főügyész és Hoványi Gyula, a nagyváradi jogakadémia jogtanára. A városi elitet – az egymás között kötött házasságok nyomán – átszótták a rokoni szálak.

360 Vaiszlovich és Pallay pályájának és kapcsolatainak rekonstruálásához, a személyek azonosításához korabeli név- és címtárakat, gyászjelentéseket (OSZK) és különböző kiadványokat használtam (pl. Winkler Lajos: *Társadalom*..)

361 A Népszava tudósítójának ironikus megjegyzése a kizárást befolyásoló egyéni preferenciákról, kötődésekről: „Egy Krasznay nevű képviselő kijelentette, hogy a parlamentben indítványozni fogja az összeférhetlenségi törvény módosítását, hogy a parlament megfoszthassa mandátumától azokat, akik szerintük osztály- vagy államellenes izgatást követtek el! Hát elvégre a parlament nem kaszinó, ahonnan kizárhatják azt, ki nekik nem tetszik!” (Népszava, 1902. július 8. 3.)

eszközt adott a választmány kezébe ahhoz, hogy egyfelől utat engedjen a felgyülemlett indulatoknak, másfelől hogy megszabaduljon az egylet zavartalan működését, a társadalmi rendet, a tekintélyes nagyváradai polgárok biztonságát veszélyeztető, bosszantóan konfrontatív alaktól. És hogy megélje a viszonylagos nyugalmat.

A kizárás tehát – mindent egybevéve – lehetőséget kínált a kaszinónak a szereplésre, az önmegjelenítésre, normáinak népszerűsítésére, a szélesebb közeg értékorientációjának befolyásolására, a tagság körében a határok kijelölésére, a körön belüli szolidaritás kifejezésére és az indulatok levezetésére. Ezeknek a lehetőségeknek a kiaknázása egyúttal azt is jelenti, hogy a Vaiszlovich által kezdeményezett affér minden bizonnyal hozzájárult a társadalmi és kulturális (mentális) közeg belső adottságainak *módosulásához*.

Vaiszlovichot azonban nemcsak a bíróság által kiszabott büntetés és a kaszinó szankciója sújtotta: a sajtó és a városi társadalom szintén bekapcsolódott a kontrollfolyamatokba. A napilapok hűvösen viszonyultak a Vaiszlovich fiúkhöz, a lábadozó Pally sorsának alakulását viszont jóindulatú figyelemmel kísérték, és rendszeresen tudósítottak pillanatnyi fizikai állapotáról, magas rangú látogatóiról.³⁶² Pally felépülése a golyó eltávolítása, a seb elfertőződése miatt az év végéig elhúzódott, állítólag négy bordáját is kioperálták.³⁶³ Az állapotáról szóló, kínjairól, műtétjéről, lassú felépüléséről, elesettségéről szóló rendszeres tudósítások óhatatlanul is Vaiszlovich ellen hangolhatták az olvasókat. Vagyis a híradásokkal a sajtó bírálatot közvetített, egyúttal ráirányította a figyelmet a normakövető magatartásra, azaz működésével a közvéleményt, az esetről való közgondolkodást és szintén a normatív tudást formálta.

Emellett – ha hihetünk a sajtó ezzel kapcsolatos megállapításainak – a város társadalma, annak legalábbis egy része nyomást gyakorolt a hatóságokra. Az újságcikkek szerint Gyula a párbajt követően szokatlanul hosszú ideig volt az ügyészségi fogházban. Az ügyvédje által írt, fogsága ellen benyújtott írásbeli fellebbezést a törvényszék elutasította,³⁶⁴ május közepén pedig amikor Weiszlovits Adolf ismeretlen okból a fellejtés visszavonását kezdeményezte, ezt – ahogy már láttuk – a törvényszék megtagadta.³⁶⁵ A vádtanács határozata, amely a férfi vizsgálati fogságát fenntartotta, állítólag nagy meglepetést keltett „jogász körökben”.³⁶⁶ Végül Gyulát az ítéletábra „szabadította ki” a fogházból: május 23-án hatályon kívül helyezte a törvényszék vádtanácsának

362 Május 7-én például Sável Kálmán főügyész, Örley Kálmán országgyűlési képviselő, Hlatky Endre, a Szabadelví Párt nagyváradai vezére és barátja, Várady Zsigmond látogatta meg. (Nagyváradai Napló, 1902. május 8. 4.)

363 Például Nagyváradai Napló, 1902. május 1., uo. 1902. május. 3. 1–2., uo. 1902. május 4. 4., uo. 1902. május 6. 6., uo. 1902. május 8. 4., uo. 1902. május 10. 5., uo. 1902. június 25. 5., uo. 1902. július 6. 5., uo. 1902. november 6. 4., Nagyvárad, 1902. május 1. 1–2., uo. 1902. május 3. 1–4., uo. 1902. május 13. 4. stb.

364 Nagyváradai Napló, 1902. május 8. 5–6., uo. 1902. május 10. 5.

365 Uo. 1902. május 16. 6.

366 Uo. 1902. május 10. 6.

döntését. Végzésében az ítéletábra felhívta a figyelmet a visszaélésre, hangsúlyozta, hogy Gyula fogságát a törvényszék társadalmi nyomásra tartotta fenn, letartóztatására ugyanis nem volt elegendő ok, „és ha annak idején el is rendeltetett, magyarázatát abban leli, hogy a kedélyállapotok túlságosan fel voltak izgatva, a letartóztatás mintegy elégtételül szolgált”.³⁶⁷ A bírósági eljárásnak a sajtóból kihámozható ügymenete arra utal, hogy az ügyészek és Pallay védőügyvédjei sikeresen ténykedtek, és a bíróság nem vizsgálta ki Gyula verziójának minden elemét.³⁶⁸ Ráadásul a férfi szokatlanul súlyos büntetést is kapott. A Nagyváradai Napló munkatársa szerint jogászörökben még sokáig fognak vitatkozni a végső döntésről: „Mi ezúttal nem kommentáljuk meg, csak arra utalunk, hogy a nagyváradai törvényszék ilyen szigorú ítéletet még párhaj ügyében nem hozott.”³⁶⁹ A kommentárok tehát azt sugallják, hogy a felháborodás nyomán kialakult egyféle széles körű elvárás a döntéshozókkal szemben Vaiszlovich megbüntetésére vonatkozólag, és a társadalmi nyomástól az igazságszolgáltatás sem tudta/akarta teljesen távol tartani magát. Az újságírók és a nagyváradai polgárság egy meghatározhatatlan része tehát az érvényesnek gondolt normatív rendet támogatta a Vaiszlovichcsal szembeni kritika és a nyomásgyakorlás által. Ezáltal ők is bekapcsolódtak a társadalomszervezésbe, hiszen tetteiken keresztül maguk is normákat tudatosítottak, népszerűsítettek, az együttélés szabályain való gondolkodásra ösztönöztek – akár csak a kaszinó vagy a bíróság. Mindez jól érzékelteti, hogy a társadalomszervezés nemcsak intézményeken, formális eljárásokon keresztül működik, valósul meg. Hogy milyen egyéb „közvélemény-büntetéseket” (találkozás kerülése, köszönés mellőzése, gúnyos megjegyzések, macskazene stb.)³⁷⁰ alkalmaztak Gyulával szemben, arról nincsenek információink.

De mire vezethető vissza a bíróság, a kaszinó, a sajtó és a társadalom szankcionálási gyakorlatai közti összhang? Legalább részben azzal magyarázható, hogy a kifogásolt magatartás generikus normákat sértett. A kaszinóban érvényes úriemberi norma „generikus” vagy szocietális jellegű előíró normának tekinthető, és nem csoportspecifikusnak, ugyanis általánosabb érvényű volt, és a csoporton kívüliek, más csoportok, intézmények is osztoztak benne.³⁷¹ Szintén generikus jellegű a szabálykövetés normája, amely egyébként része volt az úriemberi normának is, és a büntetőjogi eljárásban (jogszabályi formában) is fontos szerepet kapott. A kaszinó tehát több generikus normát is védett és népszerűsített a büntetés révén, és ezáltal olyan intézményeket is támogatott, amelyek szintén azonosultak az adott normával – az igazságszolgáltatást

367 Uo. 1902. május 23. 3.

368 Például azt, hogy Pallay valóban terjesztett-e kínos pletykákat a fivérek állítólagos törvénytelen mivoltáról. (Nagyváradai Napló, 1904. december 14. 4–5.)

369 Uo. 1904. december 15. 4–5.

370 Angyal Pál: *A közvélemény-büntetés*.

371 Vö. *generic norms, societal norms*, Marques–Abrams–Serodio: *Being Better by Being Right...* 159–160.

például azzal, hogy a szabálykövetés és a tettegesség elutasításának normáját pártolta.³⁷² A kaszinó a „normaátfedések” miatt – Sally Falk Moore-t idézve – „félautonóm társadalmi mezőként” is felfogható, amelynek normái nem függetlenek a környezet kulturális és normatív tartalmaitól.³⁷³ Mindez láthatóvá teszi, hogy a generikus normák kapcsolatot teremtenek a különböző csoportok, intézmények, a „társadalmi mezők” között, valamint hogy a társadalmi rend több szereplő együttes tevékenysége nyomán jön létre és őrződik meg.³⁷⁴

3.4.3. A Vaiszlovich–Pallay-affér és a nagyváradai párbajjellenes mozgalom

Vaiszlovich Gyula fennálló viszonyokat alakító „képességét” azonban a századeleji nagyváradai párbajjellenes mozgalom létrejöttének körülményei mutatják leginkább. A mozgalom ugyanis a Vaiszlovich–Pallay-affér nyomán, annak következményeként bontakozott ki.

Ady Endre az – előző fejezetben már bemutatott – párbaj másnapján, a Nagyváradai Naplóban kirohanást intézett a párbajmániát okozó „exkluzív, lovagiaskodó kasztszellem” ellen (írásának címe: *Lovagias emberölés május elsején volt*). A cikk egyik alapgondolata az, hogy Nagyvárad „kicsiben teljes képe az országnak”, érzékletesen tükrözi a haladók és a maradiak konfliktusát. Ady szerint itt mindkét oldal erős, és a haladók kemény harcokat vívnak a főpapi aulával, a dzsentrivel, a kaszinóval és babonáikkal, lovagiaskodó szemléletükkel. Ady szerint Pallayt, a „jóravaló, derék embert” a vére szomjazó kaszinó, „a lovagias babonának, osztálygőgnek és beteg életprogramnak ez a különös intézménye” állította a golyó elé, és sodorta életveszélybe.³⁷⁵ A költő-közíró reményét fejezte ki, hogy a történetek kapcsán eredményes mozgalom fog indulni a párbajgyakorlat megszüntetésére. Ady tehát a maradiak és a haladók sematikus ellentétéből kiindulva a – dzsentrik, kaszinótagok, papok, általában a hagyományos elitek által megtestesített – „maradiak” elavult gyakorlatai egyikének tekintette a párbajozást, és cikke tanúsága szerint a Pallayval történetek felelősségét is rájuk hárította.

Az eset következtében Váradon széles körű párbajjellenes mozgalom bontakozott ki. Ezt az akciót természetesen nem egyszerűsíthetjük a Pallay iránti széles körű szimpátia következményének, a párbaj és annak a társadalom működtetésében játszott szerepe, jövője a sokat tárgyalt közéleti témák egyike volt ebben az időszakban,³⁷⁶ rá-

372 „The efficacy of law rests in the final analysis, on the support it receives from the operation of non-legal sanctions in the various domains of social life.” (Epstein, A. L.: *Sanction*. 5.)

373 Moore, Sally Falk: *A félautonóm társadalmi mező...* 138–146.

374 „There is in all societies a coincidence of sanctions, some of jural, some of a mystical or other character, all operating simultaneously toward the goal of achieving social control.” (Epstein: *Sanction*. 3.)

375 Nagyváradai Napló, 1902. május 3. 1.

376 A nyilvánosság különböző fórumain (a sajtóban, az országgyűlésben, egyesületi előadásokon stb.) a párbajkritikusok főként az igazságszolgáltatástól és a törvényhozástól várták a megoldást: elmarasztalták a bíróságok elnéző ítélethozatali gyakorlatát, és a büntetési tételek maxi-

adásul Nagyváradon előzményei is voltak a mozgalomnak. Hasonló szervezkedésre ugyanis a városban már 1893-ban sor került.

Az 1893. évi eset előzménye az volt, hogy egy színésznőről (Áporka Esztiről) szóló nagyváradi hírlapi kritika miatt két megyei tisztviselő az utcán bántalmazta a cikk szerzőjét, Újlaky Antalt. A párbaj a kollégájával szolidaritást vállaló Kálmán József újságíró-ügyvéd és a vele szóváltásba keveredő Örley György joghallgató között zajlott, és az ifjú újságíró halálával zárult. A párviadalt Kálmán József kezdeményezte, noha korábban amellet foglalt állást, hogy újságírók párbajkihívást ne fogadjanak el.³⁷⁷ A történetek megbotránkozást váltottak ki a helyi és az országos nyilvánosságban, a napilapok hasábjait ellepték a „párbajmánia” megszüntetésére vonatkozó javaslatok. Ekkor a párbajellenes mozgalom fő kezdeményezői a budapesti polgári körök voltak, elsősorban a terézvárosi és az erzsébetvárosi polgári kör járt elől a szervezkedésben, az előbbiben a Demokrata Pártot vezető országgyűlési képviselő, a későbbi igazságügyi miniszter, Vázsonyi Vilmos volt a hangadó. A fővárosi társaskörök a Nagyváradon történetek miatt kérvényekkel fordultak a miniszterelnökhöz és a képviselőházhoz, a párbaj büntetésének szigorítását, a párbaj elfajulásának megakadályozását kérve a hatóságoktól.³⁷⁸ A mozgalomnak azonban nem volt hatása, idővel elhalt. Vázsonyi nyolc évvel később a közömbösségre, a politikai szándék és a szervezők kitarításának hiányára vezette vissza a kudarcot.³⁷⁹

1901 a szervezkedés újabb fejezetét nyitotta meg. Ebben az évben Vázsonyi Vilmos parlamenti afférba keveredett a néppárti Szüllő Gézával, de elutasította annak párbajkihívását.³⁸⁰ A politikus elvi megalapozottságú lépése nagy sajtóvisszhangot keltett, és a főváros mellett Nagyváradon is felélesztette a párbajellenes mozgalmat: Ady Endre, Halász Lajos és Bíró Lajos „népgyűlés” szervezésébe fogtak. Annak elnökéül a későbbi párbajáldozatot, Pallay Lajost szemelték ki, aki állítólag „nemes, liberális gondolkodásához híven készséggel jelentette ki s ígérte meg, hogy élére áll a mozgalomnak, s elvállalja az elnökséget”. A gyűlést beharangozó hírlapi közleményben a szervezők a párbaj elutasítását a szólásszabadság iránti elkötelezettséggel kapcsolták össze, szerintük ugyanis a képviselő szólásszabadságát karddal vagy pisztollyal akarták elfojtani. A párbajt tehát a jograblás eszközének tekintették, és a polgárokat jogaik védelmére

---

mumának kiszabását követelték; a radikálisabbak a párbaj egyszerű testi vétségé váló átminősítését sürgették. Sokan azt hangsúlyozták, hogy a párbaj megelőzhető lenne azáltal, ha a becsületsértés büntetési tételeit szigorítanák, vagy ha a párbajok során közreműködő segédek és orvosokat is büntetnék, illetve ha a becsületbíróságok nagyobb szerepet kapnának. Természetesen megfogalmazódott az a gondolat is, hogy a társadalom, a katonaság párbajt elutasító magatartása kulcsfontosságú lenne a változáshoz.

377 Budapesti Hírlap, 1893. szeptember 23. 4–5., Szabadság, 1893. szeptember 22. 1–3.

378 Jogtudományi Közlöny, 1893. november 10. 360.

379 Csergő–Balassa: *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*. 65. (Új Század, 1901. december 8.)

380 Vázsonyi azzal tért ki a lovagias mérkőzés elől, hogy egyetlen becsületet ismer el, a polgári becsületet. (Nagyvárad, 1901. december 7. 3.)

szólították fel.³⁸¹ Az 1901. december 8-án a Fekete Sas nagytermében megtartott gyűlésen – amelynek elnöke váratlan elfoglaltsága miatt végül nem Pallay Lajos, hanem Berkovits Ferenc ügyvéd lett – a Nagyváradai Napló főszerkesztője, Dési Géza határozati javaslatot terjesztett elő, melyben kezdeményezte, hogy sürgöny útján üdvözlőjként Vázsonyi Vilmost, és kérjék fel Nagyvárad törvényhatóságát, hogy felirat formájában indítványozza az országgyűlésnél a magyar büntető törvénykönyv párbajjal és becsületsértéssel kapcsolatos passzusainak szigorítását. A határozati javaslatot a jelenlévők lelkesedéssel fogadták. A gyűlés fő szervezői és szónokai (Bíró Lajos, Dési Géza, Várady Zsigmond, Ady Endre, Halász Lajos) főleg értelmiségiek, ügyvédek és újságírók voltak.³⁸² Hogy a párbaj – Ady interpretációjával ellentétben – nemcsak a sokat ostorozott „maradiak” szokása, hanem alapvető, a „haladókra” is kiterjedő, széles körben elterjedt „társadalmi beállítódás”, kulturális reflex³⁸³ volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Ady, Halász és Bíró még a mozgalom idején is párbajoztak.³⁸⁴ A „maradiak” és a „haladók” azonban nemcsak a párbajozás szokásán, de a párbajjelenességen is osztoztak: ugyanis a „maradiak” (a kaszinó tagjai, a hagyományos elitek) köreiből is kimutatható a párbajjal szembeni kiállás, ahogy azt az 1902. évi nagyváradai példában is látni fogjuk. Már csak azért is így volt, mert a nagyváradai kaszinóra nem volt jellemző az exkluzivitás, tagsága széles körből rekrutálódott.

A legnagyobb hatású párbajjellenes szervezkedés kétségtelenül az 1902. évi Vaiszlóvich–Pallay-affér nyomán bontakozott ki, nem csak Nagyváradon. A mozgalom nyitánya a helyi jogakadémiai ifjúság mozgolódása volt, a hallgatók egy része ugyanis pár nappal az affér után párbajjellenes összejövetelt tartott. Ám a gyűlés végül „frivol játék, hecczcek sorozata, afférok kovásza” lett, az ülést ugyanis a párviadalt támogató ifjúság zsvijava szakította meg („Nem demokratáskodunk!”, „Éljen a párbaj!”, „Abczug Vázsonyi!”), és a helyszínen párbajkihívásokra is sor került.³⁸⁵ A történetek sokakban a mozgalom sikerével kapcsolatos szkepticizmust erősíthették. A Nagyváradai Napló újságírója *Műfelháborodás* című írásában a párharcokat követő tiltakozások szalmalángjellegére emlékeztetett, és hogy ezúttal más irányt vegyenek az események, az egész

381 Nagyváradai Napló, 1901. december 8. 4–5.

382 Uo. 1901. december 10. 3.

383 Hadas Miklós: *A modern férfi születése*. 85–92.

384 Halász Lajost 1902-ben a bíróság párbajvétség miatt ítélte el. (Nagyváradai Napló, 1902. május 22. 2.) Ugyanő 1903 márciusában hírlapi polémia miatt pisztolypárbajt vívott Lengyel Gézával, párbajsegédje pedig Ady Endre volt. (Uo. 1903. március 19. 5.) Néhány hónappal később Ady Endrének – akinek 1900 előtt már volt két kardpárbaja – ugyancsak Lengyel Gézával támadt konfliktusa, ami „a lovagiasság szabályai szerint” rendeződött el. (Uo. 1903. június 5. 5.) Bíró Lajos, a Szabadság munkatársa szintén párbajozott. (Uo. 1902. október 31. 5., uo. 1903. április 2. 6.)

385 Nagyvárad, 1902. május 6. 4–5., Nagyváradai Napló, 1902. május 7. 2–3.

társadalom kiállítását, a mozgalomnak erkölcsi súlyt adó tekintélyek bekapcsolódását sürgette.³⁸⁶

A további szervezkedések azonban időbe teltek. Az egyeztetések hónapokat vettek igénybe, de az is lehet, hogy csak hónapokkal a párbaj után kezdődtek el. Tény, hogy a napilapok szeptember végén adtak hírt arról: Nagyváradon nemsokára „hatalmas erővel” indul országos útjára a párbajellenesség „szép, világos” gondolata, és hogy a „nemes, lelkes, értékes” emberek által szervezett mozgalomhoz a városi társadalom csaknem valamennyi komoly, számottevő alakja csatlakozott.³⁸⁷ A szervezők azonban egy ideig még nem léptek színre, mert a tagtoborzással foglalkoztak: aláírási ívként is funkcionáló felhívást állítottak össze, s ezekre a lapokra a főbb támogatók nevét is felvezették. A felhívás szövege szerint az alapítók megelégtették, hogy a párviadalmat követő mozgalmak rendre kihunynak, ezért szövetség létrehozása mellett döntöttek. Céljuk az akarat életben tartása, a polgári társadalom „egészséges világnézetének” kifejezésre juttatása, valamint annak nyilvánvalóvá tétele, hogy a társadalom „igazán demokrata és művelt része” nem barátja a párbajnak, és nem veti meg azt, aki kiter elöle. Továbbá olyan közvélemény kialakítását nevezték meg céljukként, amely rábírja a törvényhozókat a becsületsértés és a párbaj szigorúbb büntetésére, az eljáró bíróságokat a törvények erélyes alkalmazására, a hírlapirodalmat pedig a párbajhírek közlésének mellőzésére, a párbajozók és becsületsértők megrovására. A felhívás és a későbbi alapszabály-tervezet nem szögezte le, hogy csak azokat fogadják be a mozgalomba, akik a párbajjal örökre felhagynak, és a felhívásba nem vették bele a párbaj mint különálló vétség eltörlésének követelését sem. Mindez vélhetőleg azzal magyarázható, hogy a szervezők széles körű támogatást reméltek, és nem akarták túl merésznek ítélt vállalásokkal hátráltatni a mozgalom terjedését. A felhívás tizenkét tételből álló névlistával, vagyis a kiemelt aláírók nevével zárult, ekképp: Hoványi Géza, a nagyváradai Takarékpénztár igazgatója, Huzella Gyula királyi kereskedelmi tanácsos, az ipari és kereskedelmi kamara elnöke, a királyi törvényszék kereskedelmi ülnöke, Sável Kálmán királyi főügyész, Nagy Ferenc királyi ítéletáblai bíró, Papp Miklós pénzügyigazgató, a legelőkelőbb családokkal rokoni kapcsolatban (és párbajhős hírében) álló Mezey Mihály királyi közjegyző, Sarkadi Lajos kereskedelmi és iparkamarai titkár, Kepes L. Miklós királyi törvényszéki bíró, Perczel Adolf albíró, Berkovits Ferenc ügyvéd, az ügyvédi kamara alelnöke, Grósz Menyhért királyi törvényszéki és fogházorvos, valamint Várady Zsigmond ügyvéd és újságíró.³⁸⁸ A mozgalom élére tehát ezúttal nem újságírók, hanem a helyi vezető körök tagjai, főtisztviselők, az igazságszolgáltatás tekintélyes képviselői kerültek. Többségük (Grósz, Huzella, Hoványi, Sável, Mezey,

386 Nagyváradai Napló, 1902. május 13. 1.

387 Uo. 1902. szeptember 25. 3.

388 MNL OL, P1100, 1/88. Aláírási ív.

Nagy, Papp, Perczel és Várady) elvileg „maradinak” minősült, hiszen tagjai voltak a kaszinónak, egy részük ráadásul a hagyományos elitek köreiből érkezett.³⁸⁹

Október 5-én a sajtó a felhívás teljes szövegét és a szövetség alapszabály-tervezetét is publikálta.³⁹⁰ December 14-én a szövetség végrehajtó bizottsága a Kereskedelmi Csarnok nagytermében tartott megbeszélést, ahol az ideiglenes ügyvivő bejelentette, hogy már több mint háromszáz aláírás érkezett, és ezért a szövetséget megalakítja. Az ülésen a bizottság elhatározta Heinrich Coudenhove gróf párbajjellenes röpiratának magyar nyelvű kiadását.³⁹¹ Ekkorra saját nyomtatványait már elküldték a hasonló szövetség megalakítását tervező településeknek, és a végrehajtó bizottság egy becsületügyben sikeresen közvetített a felek között. A gyűlésen Gergely Ede, a Magyar Országos Békeegyesület főtitkára is részt vett, aki örömét fejezte ki a nagyváradi mozgalom előrehaladott volta miatt, beszámolt a békeegyesület által újonnan kezdeményezett országos mozgalom részleteiről, és magához vette a nagyváradi liga felhívását és alapszabály-tervezetét, hogy az országos szövetség annak szabályai figyelembevételével jöjjön létre. Ugyanezen ülésen a végrehajtó bizottság az alakuló közgyűlés összehívását is elrendelte.³⁹²

Az alakuló közgyűlésre tehát hosszú előkészületek után, 1902. december 26-án került sor, a Kereskedelmi Csarnok nagytermében Hoványi Géza elnökletével. A megjelentek némi módosítással elfogadták az alapszabály-tervezetet, és megválasztották a szövetség tisztikarát: Ritoók Zsigmond nagyváradi ítéltáblai elnök a vezetője, Sável Kálmán, Nagy Ferenc, Papp Miklós és Hoványi Géza pedig az alelnökei lettek a szervezetnek. A csoportosulás védnökének Bourbon Alfonz herceget, titkárává Várady

389 A tagsághoz l. a kaszinó közgyűlési jegyzőkönyveit. (SJAN Bihor, Fond 85, inv. 137.)

390 Az alapszabály-tervezet szerint – melyet vélhetőleg külföldi minták alapján Kepes L. Miklós szerkesztett (Tiszántúl, 1902. december 28. 3.) – a szövetség célja a párbaj megszüntetése, amit úgy fog elérni, hogy becsületbíróságokat szervez, valamint arra fog törekedni, hogy a megsértett becsület az állami bíróságok eljárásában maximális védelmet kapjon. A szövetség a tagsági díjából és adományokból tartja majd fenn magát, szervei a közgyűlés és az igazgatóság lesznek. A befizetett tagdíjak mértéke alapján a tervezet megkülönböztetett alapító, működő és pártoló tagokat, de tiszteletbeli tagok választását is lehetővé tette. A szövetség tagjai kötelesek az egyesület céljait előmozdítani, saját és mások becsületbeli ügyei esetén párbajozás helyett becsületbírótságot kérni. A Nagyváradi Napló újságírója büszkeséggel kevert elégedettséggel nyugtázta a dolgok állását: „Ez a város sokban lehet kicsi és tehetetlen, de a világosság és humanizmus szolgálatában – ki merjük nyíltan mondani – a legeslegelső helyen áll. Ezzel a gyönyörű akcióval is ezt bizonyította be. Nagy lelkek, nagy intellektusok élnek itt, a kik tudnak termelni és munkálni az ideáért, a tökéletesedésért és világosságért.” (Nagyváradi Napló, 1902. október 5. 1.)

391 A következő évben meg is jelent, Várady Zsigmond és Kripka Henrik fordításában. (Coudenhove Henrik: *A becsület Minotaurusa...*)

392 Nagyvárad, 1902. december 16. 2–3., Tiszántúl, 1902. december 16. 3.

Zsigmondot választották meg. Emellett a választmányt is felállították.³⁹³ A belügyminiszter 1903 februárjában hagyta jóvá a nagyváradai szervezet alapszabályait.³⁹⁴

A történetek az egész országban visszhangot keltettek, a fejleményeket Vázsonyi Vilmos sem hagyta szó nélkül. Szerinte e „ritka intelligenciájú és felvilágosodott város” a formálódó mozgalom által a polgári társadalom „igazi véleményének” ad hangot. A koncepciót ugyanakkor kritikával illette, nehezményezte, hogy a szövetség tagjaitól nem követelik meg, hogy örökre szakítsanak a párbajozással, és azzal sem értett egyet, hogy a mozgalom becsületbíróságokat szervezzen (szerinte a mozgalom lényege éppen az, hogy nem ismer el a polgáritól különálló becsületet).³⁹⁵ A budapesti Deák Ferenc szabadművész-páholy később szintén kritizálta a szervezők eljárását; ugyanakkor a páholytagoknak a szövetségbe való belépést tanácsolta.³⁹⁶

A szövetség számára a legnagyobb elismerést Bourbon Alfonz hercegnek a nagyváradai szervezkedés vezéralakjait üdvözlő és bátorító, november eleji váratlan látogatása jelenthette. Az osztrák herceg, spanyol infáns, San Jaime grófja, a nemzetközi párbajellenes mozgalom fő szervezője a ligák történetéről szóló későbbi könyvében a magyarországi mozgalmat is ismertette. Szerinte a magyarországi megmozdulásnak Nagyváradon vetették meg az alapját, a Békeegyesület pedig a „nagyváradai úttörők” példáját követte, amikor az országos mozgalmat elindította.³⁹⁷ A hercegi látogatás idején a felek nem voltak ismeretlenek egymás számára, Bourbon Alfonz ugyanis már október közepén a ligát üdvözlő levelet küldött Sável Kálmánnak, Várady Zsigmond pedig köszönőlevelet fogalmazott meg a magas rangú támogatónak.³⁹⁸ A herceg november 4-én Bécsből érkezett Nagyváradra, titkára, Vesolle/Vessolla gróf kíséretében. Egy szerencsés véletlennek köszönhetően ugyanazon a vonaton utazott Hoványi Gyula nagyváradai jogakadémiai tanár is, aki szóba elegyedett vele. Hoványi a nagyváradai viszonyokba, a herceg pedig az évek óta tartó párbajellenes küzdelmeinek részleteibe avatta be beszélgetőtársát. Utóbbi egyúttal azon reményét is kifejezte, hogy a Nagyváradon most „elültetett mag” „hatalmas termőfává” fog növekedni. Megérkezése után a

393 Nagyváradai Napló, 1902. december 28. 2–3., Nagyvárad, 1902. december 28. 2., Tiszántúl, 1902. december 28. 3. Ritoók Zsigmond halálát követően Sável Kálmán lett a szövetség elnöke. (Nagyváradai Napló, 1906. május 18. 4.)

394 Nagyváradai Napló, 1903. február 20. 5.

395 Uo. 1902. október 9. 3–4. Az alapszabály-tervezet a tagok kötelességévé tette, hogy becsületbeli ügy felmerülése esetén párbajozás helyett becsületbírótságot kérjenek. (Uo. 1902. október 5. 2.)

396 Schillinger Zsigmond vitaindító előadásában dicsérendőnek nevezte ugyan a nagyváradai célokat, de úgy vélte, hogy a párbaj megszüntetésére választott eszközeik nem megfelelőek. Sajnálattal tartotta, hogy nem az arisztokraták álltak a mozgalom élére, és hogy a nagyváradai mozgalom „radikális operáció” helyett „enyhítő borogatásokat, csillapító szereket” alkalmazna a „betegség” ellen, vagyis a büntetés vonatkozásában megalégszik a meglévő törvényekkel, amennyiben a bíróságok kiszabják a büntetési tételek maximumát. (*A Deák Ferenc páholy évkönyve...* 85–93.)

397 Bourbon Alfonz: *Történeti vázlat...* 16–17.

398 Nagyváradai Napló, 1902. október 16. 5., uo. 1902. október 17. 3.

vendég Hoványi tanácsára a Rimanóczy Szállodába hajtattott, ahol a vacsora után Ady Endrének és Fehér Dezsőnek nyilatkozott. A mozgalom szervezőit, Hoványi Gézát, Várady Zsigmondot, Nagy Ferencet és Sável Kálmánt meghívó útján kérte magához,³⁹⁹ közülük Hoványi Géza és Nagy Ferenc kereste fel másnap a szállásán, a betegeskedő Sável Kálmánt pedig a herceg látogatta meg otthonában. A Várady Zsigmonddal való találkozás azonban elmaradt, az ügyvéd ekkor Budapesten tartózkodott. Bourbon Alfonz a következő napon elhagyta Nagyváradot, és párbajjelenes agitációját a fővárosban folytatta.⁴⁰⁰

Továbbra sem teljesen világos azonban, kik voltak a főszervezők, ugyanis a nagyváradi László király szabadkőműves-páholy főmestere, Grósz Menyhért 1903. július 10-én kelt levelében azt állította, hogy a szövetség a páholy szervezése nyomán jött létre.⁴⁰¹ A szervezők között valóban voltak olyanok, akik e páholy tagságához tartoztak (Berkovits, Sarkadi, Kepes, Perczel, Várady, Grósz), de hárman közülük egyúttal a kaszinó tagjai is voltak (Grósz, Perczel, Várady).⁴⁰² Tény az is, hogy a páholy már 1902-ben megjelentett egy párbajjelenes kiadványt, amelynek szövege nagyon emlékeztetett a szövetség retorikájára.⁴⁰³ Nem kizárt, hogy a páholy tagjai állították össze a felhívás és az alapszabály-tervezet szövegét, és hogy szorgalmasan mozgósítottak. A páholyon kívüli társadalom tagjainak azonban szintén meghatározó szerep jutott: a felhívás kiemelt aláíróinak fele nem volt szabadkőműves, és a szövetség tisztikarának zöme is közülük került ki. Továbbá a helyi sajtó és Bourbon Alfonz is szervezőkként tartotta számon – a nem szabadkőműves – Hoványit és Sávelt.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a tömörülés legaktívabb alakja annak titkára, a páholy egykori főmestere, egyben a kaszinó tagja, a Pallayval is jó viszonyt ápoló Várady Zsigmond volt.⁴⁰⁴ A mozgalom gondolata már a szövetség megalakítása előtt foglalkoztatta őt, 1901-ben a Vázsonyit üdvözlő népgyűlésen szónokként is részt vett.⁴⁰⁵ Utóbb úgy nyilatkozott, hogy elsősorban „két női sikoly” indította őt arra, hogy szer-

399 A francia és magyar nyelvű meghívón állítólag ez állt: „L’infant D’Alfonso d’Espagne serait tres heurus de vous voir demain mardi matain á 9 heures á hotel Rimanoczy, [al:] El Marques de Vessolla, Conde de Ayanz / Alfonz spanyol infáns nagyon szívesen látja önt kedden reggel 9 órakor a Rimanóczy szállóban (aláírás)”. (Nagyvárad, 1902. november 4. 2.)

400 Nagyváradi Napló, 1902. november 4. 1–2., uo. november 5. 3., Szabadság, 1902. november 4. 3., Tiszántúl, 1902. november 4. 3., Nagyvárad, 1902. november 4. 1–2.

401 A testvérpáholyoknak írt levél azt próbálta kipuhatolni, hogy a címzettek alakítottak-e már helyben párbajjelenes szövetséget, illetve hajlandóak lennének-e egy országos egyesületbe lépni, és a nagyváradi páholy párbajjelenes kiadványait terjeszteni. (MNL OL, P1100, 1/140.)

402 A szabadkőműves-páholy tagságához l. a vonatkozó levéltári fondot (MNL OL, P1100).

403 *Párbajjelenes szövetség alakításáról*. A szöveget a szerző a testvérpáholyoknak szánta. Ebben arra kérte őket, hogy vitassák meg a kiadványban foglaltakat, és hozzanak létre saját székhelyükön azonos célú szövetséget. Addig is lépjenek be a Nagyváradon alakuló párbajjelenes szövetségbe.

404 Várady Zsigmondról bővebben: Kupán Árpád: *Párhuzamos életrajzok*. 93–107.

405 A párbajjelenség a páholyoknak programot adó munkájában, a *Társadalmi program* második részében is megjelent (1900). (*Társadalmi program* II. ... 14.)

vezkedjen a lovagias mérkőzés ellen: az egyik 1893-ban hangzott fel, amikor barátját, Kálmán Józsefet holtan vitték haza a feleségéhez, a másikat pedig egy éve hallotta a párviadalban súlyosan megsérült Pallay nejétől.⁴⁰⁶ A Vaiszlovich–Pallay-párbaj tehát olyan eseményként értelmezhető, amely elindította a „lavinát”: megadta a végső lökést Várady-nak a cselekvéshez, így 1902-ben energikus szervezkedésbe kezdett. A páholytól és a páholyon kívüliektől pedig hathatós támogatást, tettekész partnereket kapott ambícióihoz. Várady a városon, a megyén kívül is mozgósított a párbaj ellen. Pesten, a terézvárosi társaskörben elhangzott beszédéből megismerhetjük idevágó nézeteit, amelyek a kor párbajkritikus elképzeléseivel több ponton is találkoztak.⁴⁰⁷

A Magyar Országos Békeegyesület 1902 végén egy, az egész országra kiterjedő mozgalom megalakításába fogott, és ennek folyamatában a nagyváradai szervezettel is felvette a kapcsolatot. Az Országos Párbajellenes Szövetség 1903. július 12-én alakult meg, élén 32 fős bizottsággal, amelynek tagsága részben a legfelsőbb körökből verbuválódott. Vezetője Rakovszky István, a számvevőszék elnöke, ügyvezető elnöke Dessewffy Arisztid képviselőházi elnöki tanácsos lett. A főtitkári feladatokat Gergely Ede látta el, a bizottsági tagok között pedig Várady Zsigmond is helyet kapott, olyan prominensek mellett, mint Berzeviczy Albert közoktatásügyi miniszter vagy gróf Csáky Albin, a főrendiház elnöke. Bourbon Alfonz herceget később dísztaggá választották. Az alakuláskor már öt helyi liga működött Magyarországon, legelsőként a nagyváradai, a győri és a szombathelyi szervezetek jöttek létre. 1907 nyarán a központi bizottság elhatározta, hogy megrendezi az első nemzetközi párbajellenes kongresszust, amelyre aztán 1908. június 4-e és 6-a között került sor különböző európai ligák küldötteinek részvételével. Itt hoztak határozatot a párbajellenes ligák központi irodájának felállításáról Budapest székhellyel.⁴⁰⁸

Az országos és a nagyváradai szövetség kapcsolata nem volt felhőtlen, a nézeteltéréseket a párbajellenes küzdelem ideális „módszertanáról” vallott, egymástól eltérő fogások okozták. Ahogy már láttuk, a nagyváradai szövetség ódzkodott attól, hogy a párbajt egyszerű testi sértésnek tekintse, külön jogi státusának eltörlését követelje.

406 Várady Zsigmond: *A párviadal ellen...* 5.

407 Várady szerint míg a protestáns államok számúzték a párbajt, addig Magyarországon elszaporodott, és a bosszú, az egyéni érvényesülés eszközüvé vált. Megjelenése azonban szükségszerű: ahogy az elődök tulajdonságai új formát öltve kiütnek a hetedik nemzedéken, úgy bukkan fel a múltból a német eredetű perdöntő bajvívás, immáron becsületpárbaj formájában. A párbajnak azonban nincs sok köze a becsülethez, nincs becsületet reparáló ereje, és a párviadaloikat generáló sértések nem becsületfosztók (csak az egyén cselekvései, mulasztásai által veszt el a becsület). Várady a felelősséget megosztotta a párbajozók, a párbajkényszert fenntartó társadalom, a politikusok, a hírlapok és az elnéző igazságszolgáltatás között. Szerinte a megoldás az, ha (1) komoly, erkölcsös férfiak egy állandó szervezet keretében szembeszállnak az előítélettel, (2) a becsületsértést és a párbajt szigorúbban büntetik (szükséges a büntetési tételek maximumának kiszabása, az államfogház helyett fogházbüntetés és a pénzbeli kártérítés bevezetése, a ségének szankcionálása), és (3) becsületügyi tanácsokat alakítanak. (*A párviadal ellen...*)

408 Bourbon: *Történeti vázlat...* 17–19., 50–51.

Ezzel együtt az országos szervezethez képest merészebb álláspontot képviselt. Az országos szövetség a liga tagjainak ugyanis nem tiltotta meg a párbajt, és a liga tagjaiból alakított becsületszék bizonyos esetekben a lovagias mérközést is elrendelhetette. Dessewffy szerint nem lehet kiiktatni a párbajt, egyelőre a meglévő gyakorlaton kell változtatni, a viaskodást a súlyosabb esetekre korlátozni. Úgy vélte, hogy ezzel a megengedő állásponttal a párbajozók csatlakozása is elérhető.⁴⁰⁹

Kevés adat van a nagyváradi szövetség 1902 utáni tevékenységéről és eredményeiről. Működésével valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy Nagyvárad közgyűlése 1903 tavaszán párbajellenes felirattal fordult a képviselőházhoz,⁴¹⁰ illetve, hogy csatlakozott a Győr város közgyűlése által kezdeményezett, ötven törvényhatóság által aláírt, a képviselőháznak szánt merész hangú párbajellenes felirathoz.⁴¹¹ A Nagyváradi Napló azonban 1908 februárjában már arról adott hírt, hogy a mozgalmon az „elernyedés” jelei mutatkoznak mind a becsületbírósi ügyek, mind az irodalmi akciók terén. Egyúttal arról is tájékoztatott, hogy a február 15-ére összehívott, Hoványi Géza által vezetett választmányi gyűlésen Várady Zsigmond titkár arra tett javaslatot, hogy „munkaerő hiányában” a nagyváradi szövetség egyesüljön a ligával. Mivel azonban csak 18-an jelentek meg, a választmány határozatképtelen volt.⁴¹² Miután a második választmányi gyűlésen sem jelentek meg elegendő számban a tagok, úgy döntöttek, hogy a harmadik összejevetelen már a jelenlévők számára való tekintet nélkül kimondják a beolvadást. A Nagyváradi Napló újságírója szerint a nagyváradi szövetség azzal a feltétellel válik a központi liga fiókjává, hogy a maga tagjai közt továbbra sem túri meg a párbajozókat.⁴¹³

Míg Bourbon Alfonz 1908-ban úgy értékelte, hogy a magyarországi szervezkedés sikeres volt, hiszen a közgondolkodás pozitív irányban változott, és a párbajok száma öt év alatt jelentős mértékben csökkent,⁴¹⁴ addig a sajtó nagyváradi munkatársa úgy találta, hogy „a párbajellenes törekvések ostromágyúí kevés kárt tettek benne [ti. a

409 Dessewffy Arisztid a mozgalomról szóló könyvében a nagyváradi felfogásról is szót ejtett: „Nagyváradon intransigens liga alakult, hajthatatlan merev állásfoglalással a párbaj ellen, fenn nem deklarálván, hogy annak jogosultságát semmiféle esetben sem ismerik el, s hogy tagjaik párbajra való minden kihívást visszautasítanak.” (*Párbajellenes mozgalom Magyarországon.* 13–14.)

410 *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója* XV. 107. (1901. május 1-jei ülés)

411 A felirat – melyet a képviselőház csak 1906. november 3-án tárgyalt – a becsületsértés és rágalmazás szigorú büntetését, a párbaj kiváltságos törvénykönyvi helyzetének eltörlését, a párbajsegedek büntetését, a párbajok hírlapi közlésének tiltását kívánta. Nagyvárad kiegészítése: a párbajnál a sérelmet szenvedett kártérítési igényt nyújthasson be. (*Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* III. 180. 1906. november 3-i ülés)

412 Nagyváradi Napló, 1908. február 16. 5.

413 Uo. 1908. március 3. 2.

414 Bourbon: *Történeti vázlat...* 19.

párbajban]”⁴¹⁵ Amennyiben a hercegnek igaza volt, és a párbajok száma 1902 után valóban csökkent, a Vaiszlovich–Pallay-párbaj, majd az ennek nyomán kibontakozó nagyváradi mozgalom minden bizonnyal hozzájárult ehhez az eredményhez.

3.4.4. A Vaiszlovich–Weiszlovits-botrány és a kaszinó

1904 őszén újabb incidens borzolta a kedélyeket, és ez is a kaszinó retorziójával ért véget. 1904. szeptember 15-én tettelegességig fajuló konfliktus zajlott le Vaiszlovich Emil és Weiszlovits Lajos között a Szilágyi Dezső utcában, Adorján Emil háza előtt. Az egyik napilap beszámolója szerint Lajos ebéd után az üzletébe indult, és az Adorján-ház környékén az előtte haladó Emilt meglátva mormolt valamit, majd hirtelen végigsuhintott a botjával öccsén, aki a kezében lévő nyitott esernyőjével védekezett, majd fellobbanó haragjában hatalmas pofonokat és ütlegeket mért támadójára, akinek eleredt és orrán-száján dőlt a vér. A dulakodó testvéreket végül Rigli József cipész és több más járókelő választotta szét. Weiszlovits Lajos még a délután folyamán bejelentette a történetet Papolczy Ferenc rendőrkapitánynak, később feljelentést is tett öccse ellen a királyi ügyészségnél. A szerző szerint a bíróságon fog folytatódni az ügy, „hol egyel ismét megszorodott a pöröknek az a légiója, a melyet a Weiszlovics testvérek folytatnak évek óta egymás ellen”⁴¹⁶ „Arról, hogy ki kezdte a verekedést, a legeltérőbb híresztelések kerültek forgalomba.”⁴¹⁷ A járásbíróságon megjelent tanúk (Rigli József, Faura Géza, Dávid Bernát) vallomásai nem segítettek ennek tisztázását, mivel – mint kiderült – egyikük sem látta kezdetétől az incidenst.⁴¹⁸ December elején arról tudósítottak a napilapok, hogy Vaiszlovich Emilt kizárták a kaszinóból, arra való hivatkozással, hogy méltatlan a tagságra.

A kaszinó tehát ugyanúgy járt el Emillel, mint ahogy Gyulával szemben, és ezzel Emil „pályafutását” is lezárta az egyletben. Emil kizárásának fennmaradt levéltári anyaga még inkább láthatóvá teszi, amit Gyula esetében már tapasztaltunk: a választmány a norma és a kaszinó védelme miatt döntött a büntetés mellett, és ezúttal is a tettelegességet, a „nyilvános utcai botrány” okozását mint a kaszinótagtól elvárt tiszteséges magaviselet követelményeinek nem megfelelő eljárást szankcionálta. A személyes szempontokról persze itt sem szabad megfeledkeznünk. A választmányi ülésen, amelyen Emil sorsáról döntöttek, Gyula és Emil ellenfele, Pallay is jelen volt.⁴¹⁹

Az alábbiakban csak a két eljárás közti néhány különbségre hívnám fel a figyelmet. Emil kapcsán plasztikusabban jelenik meg a kaszinónak az az igénye, hogy teljesítse az alapszabályzatban vállalt feladatát, és megvédje a maga presztízsét. A kizárást kezdeményezők ugyanis – amellet, hogy azzal érveltek: a történetek ellentétesek az alap-

415 Nagyváradi Napló, 1908. december 20. 5.

416 Uo. 1904. szeptember 16. 4.

417 Szabadság, 1904. szeptember 16. 5.

418 SJAN Bihar, Fond 85, inv. 137, dosar 36, 1904. 30. A járásbírósági jegyzőkönyv másolata.

419 Az eljárás levéltári anyaga: SJAN Bihar, Fond 85, inv. 137, dosar 36, 1904.

szabályzatnak a „tisztességes magatartást” előíró paragrafusával (7.§) – felhívták a figyelmet arra, hogy Emil további tagsága veszélyeztetné a kaszinó küldetését, „a társadalmi élet egészséges fejlődésének előmozdítását” (2.§). Szerintük ugyanis a kaszinó nem tudja megfelelően teljesíteni a feladatát mindaddig, míg van olyan tagja, akire „az egylet körén kívül eső társadalom” rásütheti, hogy a „correct úri emberhez méltó és tisztességes magaviselet szabályának” nem megfelelő a magatartása.⁴²⁰

Emellett Emil esetében az eljárás jóval lassabb és körülményesebb volt. A választmány csak hetekkel a botrány után, november 27-én Sável Kálmán vezetésével vitatta meg a kaszinó hat tagjának írásban beterjesztett kizárási indítványát, ráadásul úgy döntött, hogy lehetőséget ad a védekezésre (erre a szabályzat szerint módja volt): az indítvány másolatát elküldték az érintettnek, egyúttal értesítették, hogy jogában áll három napon belül „igazolást” benyújtani, és abban álláspontját előadni.⁴²¹ Emil élt is a lehetőséggel, és december 1-jén levelet írt a választmánynak, amelyet a járásbíróság nyilvános tárgyalásán készült, az ott elhangzottakat, az érintettek és a tanúk vallomásait tartalmazó jegyzőkönyv másolatával együtt küldött el a címzettnek. Levele elején bizakodását fejezte ki, hogy a „tényállás” megismerése után megtörténik a vádak revíziója, a végén pedig arra kérte a választmányt, hogy várja meg a bíróság határozathozatalát a tagságára vonatkozó döntéssel, vagy hallgassa meg az ő tanúit:

„Mélyen tisztelt Választmány!

A Biharmegyei és nvradi nemzeti Cassinó választmányi ülésének 859/1904 sz. cikkelyében foglalt tisztelt felhívásra, az alábbiakban terjesztem elő tisztelettel igazolásomat: az indítványtevőket személyökben nem ösmerem [...] tényállítások téves, feltevéseik alaptalanok és következtetésök helytelen; de felteszem a jóhiszemű indítványtevőkről azt, hogy a tényállás helyes megismerése után meg fogják találni a módját és formáját annak, miként a hozám méltatlan [bizonytalan olvasat – K. B.] kiengesztelni. [...] méltóztassék a határozathozatalt a bünper bírói elintézéséig felfüggeszteni, esetleg az általam bejelentendő és előállítandó tanúkat meghallgatva az indítványt elutasítani, és engem tagságomban továbbra is megtartani.”⁴²²

A december 5-i választmányi ülésen újból felolvasták a kizárási indítványt, majd Emil levelét és a csatolmányokat. Az utóbbiak között lévő tanúvallomások nem segítettek a kaszinónak annak tisztázásában, pontosan milyen körülmények között bonta-

420 SJAN Bihor, Fond 85, inv. 137, dosar 36, 1904. 25–26. Az 1904. november 27-i választmányi ülés jegyzőkönyve a kizárási indítvánnyal.

421 Uo. 29. Az 1904. november 27-i választmányi ülés jegyzőkönyve a kizárási indítvánnyal és a kézbesítési ív (1904. november 28.).

422 Uo. 27–31., 34–35. Vaiszlovich Emil levele (1904. december 1.) és a járásbíróági jegyzőkönyv másolata.

kozott ki a botrány, a csetepaté elejének ugyanis – ahogy már utaltam rá – nem voltak szemtanúi. Emil védekezése nem talált túl sok támogatóra, ugyanezen az ülésen 17 szavazattal 3 ellenében (tehát ezúttal nem egyhangúlag) a választmány kizárta őt a kaszinóból:

„Weiszlovits [sic!] Emil egyleti tagot azon botrányos magatartása miatt, hogy 1904. szeptember hó 15. napján testvére Weiszlovits Lajossal a Szilágyi Dezső utcán fényes nappal, többek szeme láttára összeverekedett, az alapszabályok 7. §-a értelmében a biharmegyei és nagyváradai nemzeti casino egylet kebeléből kizárja s nevét az egylet tagjai sorából kitörölni rendeli.”⁴²³

A kizárás formális alapját ebben az esetben is az alapszabály szolgáltatta, amit éppen Gyula kizárását követően, 1903-ban módosítottak: a morális követelményekre vonatkozó részeket kiegészítették, a kizárást részletesebben szabályozták, talán éppen Gyula botránya miatt.⁴²⁴ Ugyanakkor az új szabályzatban sem tisztázták, pontosan mi minősül tisztességtelen magaviseletnek. A szabályozás hiánya két okra vezethető vissza: egyfelől úgy gondolhatták, hogy a tisztességtelen szó jelentése mindenki számára ismert, másfelől talán mozgásteret kívántak biztosítani a kaszinó számára a döntéshez.⁴²⁵ A választmány feladata volt tehát ebben az esetben is, hogy eldöntse, történt-e kizárást érdemlő normasértés.

A kizárási procedúra lassúsága két fő okkal magyarázható: egyfelől az eset nem okozott akkora károkat és felzúdulást, mint az életveszélyes sérüléshez vezető párbaj, másfelől bátyja személyében Emil nem a kaszinóelit egyik kiterjedt kapcsolatrendszerrel bíró tagját inzultálta (hiszen Weiszlovits Lajos nem volt tagja a kaszinónak).

Az Emillel szemben gyakorolt ügymenet – a Gyula ellen indítottal szemben – higgadt, szabályozott bírósági eljárásra emlékeztetett. A kizárást kezdeményezők ugyanis írott formában „feljelentést” tettek a „vádlott” ellen, és „ügyszekre” emlékeztető módon védték a közösséget, fogalmazták meg a „vádbeszédet”. A „tárgyalás” részeként Emil, a „vádlott” „vallomást” tehetett, az ítéletet pedig a konszenzus alapján

423 Uo. 32–33. Az 1904. december 5-i választmányi ülés jegyzőkönyve.

424 Ahogy azt már láttuk a Gyula esetét tárgyaló fejezetben, a korábban alkalmazott szabályzat 3. §-a csak annyit tartalmazott, hogy „erkölcsi jellemében való megbélyegeztetés” esetén a választmány titkos szavazással kirekesztheti a kaszinótagot (SJAN Bihar, Fond 85, inv. 137, dosar 34, 1902. 46. Alapszabályzat, 1877.). Az új szabályozásban a 3. § előírta, hogy a kaszinónak „tisztességes, művelt, feddhetetlen előéletű önálló férfiak” lehetnek a tagjai. A 7. § úgy rendelkezett, hogy a kaszinó tagja „a feddhetetlen jellem és tisztességes magaviselet követelményeinek meg nem felelő magatartás miatt zárható ki”. Továbbá a kizárási indítványt írásban kell benyújtani, az ügyet tárgyaló választmányi ülésen legalább 18 tag jelenléte szükséges, és ha a választmány ehhez hozzájárul, az érintett „igazolást” nyújthat be. (Uo. 114–115. Alapszabályzat, 1903.)

425 A részletes szabályozás hiánya nem csak a nagyváradai kaszinót jellemezte. (Eőry: *Kaszinók Magyarországon...* 320.)

kijelölt „bírák” (a választmány tagjai) hozták meg. Az eljárás során egy rögzített szabályzat szerint jártak el, a döntnökök paragrafusokban rögzített előírásokra hivatkozva védték a rendet. A vádlott a „fellebbezés” lehetőségét is megkapta. Az eljárás mint a bírósági eljárások mimetikus formája azt érzékeltette, hogy a büntetés nem személyes érdekeket védő hatalmi aktus, hanem a közösségnek a rögzített szabályok és normák szerinti „szerződéses” kötelezettsége. Legfeljebb annyiban szolgál érdekeket, hogy a norma érvényesítéséért jár el.

Az eljárás azonban elsősorban azért fontos a számunkra, mert Emil levele lehetővé teszi, hogy az identitására vonatkozó következtetéseket vonjunk le. A kaszinónak küldött soraiban Emil a botránynak értelemszerűen saját, önvédelmét szolgáló olvasatát fogalmazta meg. Tudta, hogy érvelését az úriemberi normára kell építenie, mert a választmánynak épp az ő úriemberségével, tisztességével kapcsolatban vannak komoly kételyei. Érvelése során a neutralizáció módszertanának teljes készletét, „fegyvertárát” bevetette. A legalapvetőbb technika az ellenfél áldozat voltának tagadása volt.⁴²⁶ Vagyis az áldozatszerepbe illeszkedve azt bizonygatta, hogy nem ő, hanem ellenfele, Lajos volt az agresszor: egyrészt azért, mert már évek óta „bűnös cselekményekkel” inzultálta őt, másrészt a verekedést is ő kezdeményezte:

„Három év óta tart és dül ez az áldatlan viszály családjunkban megtévelyült testvérbátyám Veiszlovics Lajos bűnös cselekményei miatt. [...] Nincs ok, nincs alap arra a feltevésre, hogy bennem a támadót, az utcai botrányhóst lássák! [...] [Viszont – K. B.] amikor botjával megütött, amikor tetteleg inzultált, nem gondolkoztam [...]”

Annak idején Gyula is erre építette a bíróságon elhangzott védekezését, vagyis azzal érvelt, hogy az eset előtt őt Pallay megsértette: sok ismerős jelenlétében helyezte bírói zárlat alá az állatállományát, ami rendkívül kínos volt a számára, továbbá „túllépte azt a határt, amelyet az ügyvéd és gentleman nem szokott átlépni”. Ezzel Gyula arra utalt, hogy Pallay ellene hangolta apját, és rosszindulatú pletykát terjesztett róla (hogy tudniillik nem törvényes fia Adolfnak).⁴²⁷ Vagyis bár nem vitatták, hogy részt vettek az utcai botrányban, azzal érveltek, hogy az inzultus valójában a nyilvános botrány *előtt* történt, és tulajdonképpen provokálták őket. Ebben az olvasatban nem ők, hanem Pallay és Weiszlovics a támadó, a normaszegő.

⁴²⁶ Neutralizációs módszerek: a felelősség tagadása, az okozott sérelem tagadása, a szenvedő fél áldozat voltának tagadása, az ítéletmondók elítélése és a magasabb rendű eszmékre való hivatkozás (Sykes–Matza: *Neutralizációs módszerek...* 83). Ezek közül egyedül az ítéletmondók elítélésének eszközét nem használta. Neutralizációs módszernek tekinthető még a racionális érvelés (ő nem lehetett a támadó, mert a testvérénél kisebb testi erejű, testvére vastag bottal szerelkezett fel, míg nála csak egy esernyő volt, stb.), vagy a kedvező megítélésére való hivatkozás (őt a környezet úgy ismeri, mint aki nem cselekszik illetlenül vagy durván).

⁴²⁷ Nagyváradai Napló, 1904. december 14. 4–5.

A fivérek érveléséből látszik – és ez fontos –: sem Emil, sem Gyula nem helyezkedtek szembe az úriemberi normával, nem vitatták fontosságát. Ellenkezőleg, éppen amellet érveltek, hogy megfelelnek az érvényes normáknak. Különösen Emil esetében igazolható ez, aki a kaszinónak írt levelében mindvégig úriemberi voltát bizonygatta. Bevallása szerint ő nyugodt, türelmes személyiség, elnéző és nagyvonalú:

„[...] ezernyi idő óta a jelenleginél is sokkal súlyosabb természetű sérelmeket is elszenvedtem tőle, sőt köztudomású, hogy ellenem és családnunk minden tagja ellen légió számra indított rémesebbnél rémesebb tartalmú bűnperket, melyekben a bíróságok mindenütt felmentettek, a vádat valótlannak mondták, és nekem megadták törvényeink a módot és jogot arra, hogy ellene súlyos következményű megtorlásokkal élhessek! És én mégsem éltem törvényadta jogaimmal! Soha egyetlen esetben sem hurcoltam őt bíróság elé, sőt megakadályoztam azt is, hogy családnunk többi megtámadott tagjai azt tegyék!”

Amellett, hogy családközpontú, a családi ügyek, viták tekintetében diszkrét:

„Az igen tisztelt választmány felhívásáig nem fektettem súlyt ezen ügyemre, sőt nem is volt szándékomban az engem inzultált testvérbátyám ellen [az] említett okon kívül még azért sem váddal fellépni, mert felfogásommal és egyéni érzületemmel ellenkezik az, hogy családi viszálykodásból kifolyólag egyik családtag a másikat lépten-nyomon a bíróság elé [cítálja?] [bizonytalan olvasat], és ezáltal módot és jogot adjon a nagy nyilvánosságnak arra, hogy a szentnek mondott családi élet legbizalmasabb természetű dolgain keresztül kaput [nyithasson] [bizonytalan olvasat]!”

És természetesen udvarias, békés természetű, nem sért meg másokat:

„Az igen tisztelt választmány minden egyes tagja iránt bizalommal viseltek, de mégis elsősorban azok iránt, akik engem személyemben is ösmernek, kik tudják azt, hogy tőlem soha senki sértést nem szenvedett, soha senki egy illetlen cselekedetet nem látott, durva szót nem hallott! [...] E helyen még megjegyzem, hogy Veiszlovics Lajossal évek óta egy utcában, egymás átelében fekvő házban lakom, s így vele naponként többször, néha éjjel és olyankor is szoktam találkozni, mikor néptelen az utca, mikor nincs esernyő a kezemben, és bár még egyszer sem ment el mellettem sértő szavak használata nélkül, én nyugodt, higgadt természetemnél és jó ízlésemnél fogva tartózkodtam az utcai botrány előidőzésétől.”

Továbbá a közösségben visszafogott és alkalmazkodó személyiség, aki csak akkor vállalja a konfliktust, ha az elkerülhetetlen:

„[...] tisztelettel megjegyzem, hogy mint a kaszinó régi tagja, tagsági jogaimat mindenkor mérsékelve és a jó ízlés határain belül gyakoroltam, éveken át – míg a Zeiterer és Weiszlovits Lajos féle vádak bírói elintézését nem nyertek – távol tartottam a köztől magam, de mert amikor alaptalan magánvádra folyt ellenem bírói eljárás, nem láttam indokolt szükségét a tartózkodásra.”⁴²⁸

Felsorolt tulajdonságainak repertoárja a korabeli illemtankönyvekben a „művelt emberrel”, az „igazi gentlemannel” szemben támasztott követelményekre emlékeztet.⁴²⁹ Emil azokat a tulajdonságait emelte ki tehát, amelyek az úriember ideáltipikus tulajdonságaival összhangban voltak. Azt remélhette, ez elegendő lesz ahhoz, hogy bírját „jobb belátásra” térítse, és ezáltal meg fogja úszni a kizárást. Hogy magát úriembernek gondolta, és hogy a normát elfogadta, azt az is jelzi, hogy a kizárást kezdeményező kaszinótagoktól lovagias elégtételt kért. Továbbá az is, hogy – ahogy az egy úriembertől elvárható – aggasztották a kizárásnak a becsületére, a társadalmi megítélésére vonatkozó következményei, hogy kirekeszthetik az úriemberek társaságából. Az eset kapcsán az egyik újságírónak nyilatkozó Emil azzal nyugtatta magát, hogy „az általános társadalmi felfogás” szerint a kaszinóból való kizárás nem tekinthető diszkvalifikáló dolognak, és már volt arra példa, hogy a kaszinóból kigolyózott tagot a becsületbíróság érdemesnek tartotta a „kardbojtra”.⁴³⁰

De ha mindez igaz, miért ment bele az utcai botrányba? – tehette fel joggal a kérdést a kaszinó. Emil nyilván érezte, hogy az önuralom elvesztésére vagy a provokációra való hivatkozással a választmány nem fogja beérni. Jobbnak látta tehát, ha más, szintén érvényes szabályokra, legitim normákra hivatkozik.⁴³¹ A kaszinónak írt levelében azt állította, hogy a támadás pillanatában félretette a kaszinótagságával összefüggő elvárásokat, és valami másnak, „emberi” mivoltának, „természetes ösztönének”

428 SJAN Bihor, Fond 85, inv. 137, dosar 36, 1904. 34–35. Vaiszlovich Emil levele (1904. december 1.)

429 A korabeli illemtankönyvek szerint a „művelt ember”, az „igazi gentleman” a következő tulajdonságokkal bír: udvarias, jóakarátú, nagylelkű, nem sért meg senkit, legkevésbé azt, aki nála gyengébb. Kontrollálni tudja érzelmeit, tetteit, elnéző mások hibáival szemben. Tiszteli a nőket. A nyilvánosságban nem beszél családi ügyekről vagy távollévő egyénekről, és idegenekkel szemben sem vét az illem ellen. Az utcán udvarias és előzékeny. A testvérek közötti türelmetlenség és veszekedés a művelt modor elleni vétségnek minősül. (*A jó társaság modora és illem-szabályai*. 133., 137., 252–253, Kalocsa Róza: *Az illem könyve...* 34., 576.)

430 Szabadság, 1904. december 10.

431 A „normákkal normák ellen” módszer hatékony védekezési eszköz, de ellenállást válthat ki ott, ahol erős a konszenzus (Smith–Mackie–Claypool: *Szociálpszichológia*. 528–529.).

engedelmeskedett: védekezett a fizikai erő tekintetében fölényben lévő támadóval szemben:

„Ám akkor, amikor botjával megütött, amikor tetteleg inzultált, nem gondolkodtam – nem voltam már cassinó tag – csak ember. Ki természetes ösztönénél és elsősorban emberi, s csak másodsorban törvényadta jogánál fogva védte magát. Védelmemben nem mentem el addig [a] határig, melyet nekem a törvény biztosít, hanem csupán addig [,] ameddig természetes ösztönöm vezetett – a támadás visszaveréséig! Nem verekedtem tehát, hanem jogos önvédelemből ütöttem [bizonytalan olvasat] ki megtámadott!”⁴³²

Emil lényegében azt állította, hogy egy dilemma foglya volt, és kényszerűségből egy másik normát, az önvédelemét és a viszonzóságét érvényesítette, ami emberi jogilag, vagy akár törvény szerint is megalapozott reakció. Úgy is fogalmazhatnánk: átmene-tileg kénytelen volt univerzális, generikus szabályoknak engedelmeskedni a kaszinó partikuláris jellegű normái helyett.

A választmány számára azonban nem volt túl meggyőző az érvelés. Feltehető, hogy nem vitatták el a védekezéshez való jogát, de mint úriembertől bizonyára más önvédelmi „technikákat” (például az igazságszolgáltatáshoz fordulást) vártak el. Hogy megkérdőjelezték Emil úriember voltát, az nemcsak a kizárásról szóló döntésben fejeződött ki, hanem abban is, hogy a kizárási indítvány aláírói nem fogadták el a párbajkihívását, vagyis ezzel kinyilvánították: nem tekintik párbajképesnek – ezzel úriembernek sem. Emil megítélése azonban e tekintetben korántsem volt egységes. A becsületbíróság⁴³³ például úgy találta, hogy Emilnek jogában áll párbajt kérnie, és a kihívottakat elégtételadásra kötelezte. A párbaj december 15-én zajlott le, mindkét fél, Vaiszlovich Emil és Barthos Elemér (az indítvány aláíróinak képviselője) is megsérült, és kibékülés nélkül távoztak a helyszínről. Emil párbajsegédei Gyula egykori (1902) párbajmegbízottai, Kánitz Géza és Makkai Izor voltak.⁴³⁴

Még egy fontos fejleményt ki kell emelni. A sajtó – akárcsak Gyula botránja idején – ezúttal is éberen őrködött, ami nem kedvezett Emilnek. Egy írás – ahogy azt már láttuk – Káinnak nevezte, és hogy fokozza az izgalmat, a felháborodást, pontosan idézte az állítólag elhangzott mondatot („Nesze ha csak ez kell, nyomorult gazem-

432 SJAN Bihar, Fond 85, inv. 137, dosar 36, 1904. 34–35. Vaiszlovich Emil levele (1904. december 1.)

433 A becsületbíróság „a becsületügyben kifogásolt egyén erkölcsi minősítése felett döntő” választott bíróság volt, melyet akkor hívtak segítségül, ha a kihívó vagy a kihívott párbajképességét az ellenfél megkérdőjelezte. A szabályozás szerint a bírák „elismert tekintélyű, feddhetetlen jellemű” férfiak lehetnek. A tanácskozások zártak, a feleket segédek képviselik, a bíróság az általuk előterjesztett kérdéseket vizsgálja meg, és szavazattöbbséggel dönt (Clair: *Párbaj-codex*. 167–172.).

434 Szabadság, 1904. december 16. 5., Nagyvárad Napló, 1904. december 16. 4.

ber!”), és brutális részleteket is megosztott az olvasóval (a dulakodásban állítólag bátyja szemfogát is kiverte).⁴³⁵ Az újságokban azonban mérsékelt hangok, a normával kapcsolatos problémafelvetések is megjelentek, az 1897-es esethez hasonlóan. A kigolyózásról tudósító újságírók egyike azt firtatta, mi tekinthető jogos eljárásnak, és milyen a szabályszerű intézményi működés. Szerinte a társadalomnak állást kellene foglalnia a kérdésben: ok-e egy családi affér arra, hogy valakit kizárjanak a kaszinóból.⁴³⁶ Vagyis arra volt kíváncsi, meddig terjed egy csoport normatív befolyása, hol vannak annak „legitim” határai. Feltette a kérdést, vajon nem az történt-e, hogy a kaszinó önkényesen közüggé tett és – vitatható jogosultsággal – szankcionált egy intim családi ügyet. Az affér tehát ebben az esetben is „lehetőséget”, alkalmat kínált normák közvetítésére és bizonyos kérdések tisztázására. A kaszinó és a sajtó a szankcionálásokkal, a nyilvános kérdésfelvetésekkel normákat tudatosított, értékeket népszerűsített, határok meghúzásával kísérletezett, és ezáltal részt vett a *társadalomszervezésben* – akárcsak a korábbi Vaiszlovich-incidenseket követően.

A Vaiszlovichok botrányai által kiváltott reakciók, polémiák természetesen nemcsak a környezetre, hanem az „elkövetőkre” is komoly hatással lehettek. A jelentős gazdasági erővel és kapcsolati értékkel nem rendelkező, a társadalmi elvárások és nagybecsült polgárok ellenfeleinek tekintett fivérek magatartásukkal azt kockáztatták, hogy társadalmi pozícióik tovább gyengülnek. Nincs adatunk rá, hogyan érintette társadalmi kapcsolataikat, esetleg egzisztenciájukat a kizárás, a kritikus hangnem, de alapvető változásnak kellett történnie ahhoz, hogy a későbbiekben őket az elithez kapcsolják.

3.4.5. Háború a sajtóban és a sírkőraktárban

A század első évtizedének második fele sem telt nyugalomban, a testvérek közti nézeteltérések a végtelig fokozhatták a családon belüli feszültséget. Az újabb konfliktusok azért is váltak ismertté, mert a felek a sajtó hasábjaira is kiterjesztették a háborúszkodást. Ezeknek a botrányoknak azonban nem volt különösebb társadalomalakító „képességük”. Inkább családtörténeti adatokkal szolgálnak, és valamelyest a belső viszonyokba engednek betekintést. A három legjelentősebb incidenst ismertetem az alábbiakban.

A Vaiszlovich–Pallay-afférhoz Emil többféleképpen is kapcsolódott. Annak idején ő volt, aki bátyjának ügyvédet keresett, nyilatkozott a sajtónak,⁴³⁷ és a helyszínen várakozott, amikor Gyulát kiengedték a vizsgálati fogságból.⁴³⁸ Emellett a sajtóban vitába szállt Lajos bátyjával: cikket jelentetett meg egy budapesti lapban, amelyben azt állította, hogy a párbajnak és az egész viszálynak tulajdonképpen Lajos, az ő „megférhe-

435 Nagyvárad Napló, 1904. szeptember 16. 4.

436 Uo. 1904. december 10.

437 Nagyvárad, 1902. május 8. 4.

438 Uo. (Uo. 1902. május 23. 3.)

tetlen föllépése” az oka. Különböző esetekre hivatkozva annak a véleményének adott hangot, hogy Lajos fondorlatos módon elsíbolja a szülői jövedelmeket, nála tehát nincs jó kézben a vagyon. Még azzal is megvádolta, hogy anyjukkal rosszul bánik. Lajos azonban rágalmazás vádjával pert indított öccse ellen. A budapesti esküdtbíró-ság 300 korona pénzbüntetést mért Emilre, aki persze nem nyugodott bele a határozatba, és a kúriáig vitte az ügyet. Az ítéletábla 1905 februárjában, a kúria pedig november elején elutasította Emil semmisségi panaszát, és helybenhagyta a korábbi ítéletet.⁴³⁹ Az elsőfokú tárgyalás utáni napon azonban szokatlan tudósítás látott napvilágot, amelyben az az állítás szerepelt, hogy bizonyítást nyertek Emil vádjai. Lajos ebben az ügyben is pert indított, és a vizsgálat során kiderült, hogy a „tudósítást” maga Emil írta és hozatta le a sajtóban, megismételve a rágalmakat. A bíróság emiatt 240 korona pénzbüntetésre ítélte, ezt a királyi tábla nyolcnapos fogházra és 200 korona pénzbírságra súlyosbította. A határozatot fél év múlva a kúria is jóváhagyta.⁴⁴⁰

A Nagyváradai Napló 1908. június 4-i száma újabb, de az előzőhöz nagyon hasonló botrányról tájékoztatott. A tudósítás szerint nem sokkal korábban a budapesti sajtóbíró-ság egy újabb Vaiszlovich–Weiszlovits-affért tárgyalt, amelynek fókuszában ismét egy hírlapi cikk állt. Ezt Emil közölte 1907-ben a Független Magyarország és a Pesti Hírlap hasábjain. Emil azzal vádolta meg bátyját, hogy üzleti könyvei hamis adatokat tartalmaznak. Emiatt Lajos feljelentést tett ellene. A bíróság könyvszakértőket küldött ki az üzleti könyvek átvizsgálására, akik a könyvvezetést korrektnek találták, ezért a budapesti sajtóbíró-ság 500 korona pénzbüntetést szabott ki a vádló félre. Az ítéletet követően Emil állítólag újból közzétette állításait a Független Magyarországon és a Pesti Hírlapban, megtoldva azzal, hogy az eljárás végén vádjai bizonyítást nyertek. Mikor Lajos tudomást szerzett az újabb közleményről, újabb feljelentést tett, ismét rágalmazás címén. A sajtóbíró-ság elfogadta Emilnek azt a védekezését, hogy a tárgyalás izgalmainak hatása alatt reprodukálta ismételten a cikket, de megállapította bűnösségét, főleg az ítéletet érintő kiegészítés miatt. A törvényszék rágalmazás vétségében bűnösnek találta Emilt, és 200 korona fő- és 40 korona mellékbüntetéssel sújtotta. Lajos ügyvédje az ítélet súlyosbításáért fellebbezett.⁴⁴¹ Érdekes módon ugyanez a napilap két nap múlva korrigálni kényszerült. Azt állította, hibásan közölték, hogy Lajos tisztázta magát, és sikerült igazolnia, hogy öccsének vádjai alaptalanok. Most, utólag az első sajtóperben hozott ítéletből meggyőződtek, hogy Emil kész volt bizonyítani vádjait, ám Lajos elérte, hogy ne legyen vizsgálat. Emilt tehát a bíróság nem azért ítélte el pénzbüntetésre, mert testvéréről valótlant állított, hanem azért, mert a súlyos vádak hírlapi közlésének indokául a jogos magánérdek védelmét a bíróság nem fogad-

439 Az Újság, 1904. június 8. 16., Magyarország, 1905. február 4. 14., Pesti Napló, 1904. február 4. 15., Nagyváradai Napló, 1905. november 4. 6., Független Magyarország, 1905. november 4. 16.

440 Független Magyarország, 1905. november 1. 20., Budapesti Hírlap, 1908. november 11. 15–16., uo. 1909. június 13. 16.

441 Nagyváradai Napló, 1908. június 4. 3.

ta el.⁴⁴² A sajtó vélhetőleg nemcsak azért ment bele a Vaiszlovichok viselt dolgairól szóló *ellenőrizetlen* hírek publikálásába, mert „izgalmas” hírekkel, szenzációval akart szolgálni olvasói számára, hanem azért is, mert a korábbi tapasztalatokból kiindulva ezek a – főként Emilre nézve kínos – történetek nagyon is hihetőek voltak a számukra.

Háború a sírkőraktárban – ezzel a címmel vezette be az újabb, 1908. évi botrányról szóló tudósítását az újságíró.⁴⁴³ Ez a konfliktus valóban háborúvá dagadt abban az értelemben, hogy az ellentétek ismét tettelegességig fajultak, és a konfliktusba több, eddig a háttérben lévő családtag is involválódott, például az anya és a hűg (Lujza), akik a történetben Lajos ellenlábasaiként tűntek fel. Több sajtópublikáció alapján a következőképpen foglalhatók össze a történetek. Emil – állítólag anyja képviselőjében – feljelentést tett Lajos ellen, azt állítva, hogy a bátyja által működtetett sírkőraktár (Fő u. 3.) tűzveszélyes, építészeti és közegészségügyi szempontból is kifogásolható, amire a hatóságok tűzrendészeti szemlét rendeltek el. A család nőtagjainak fellépése az ügyben főként azzal magyarázható, hogy Weiszlovits Adolfné, akárcsak lánya, Lujza tulajdonosok voltak a Fő u. 5. szám alatt (a kúria épületében). A Fő utca 3. szám alatt lévő sírkőraktárban esetlegesen keletkező tűz értelemszerűen a mellette lévő épületeket, közöttük a kúriát is fenyegethette. Az augusztus utolsó napjainak egyikén megtartott szemlén az érintettek egy része nem jelent meg személyesen, Lajost Kabos Béla ügyvéd képviselte, Weiszlovits Adolfnét a fia, Emil. A hatóság részéről Eleméry Ferenc helyettes főkapitány, Zilahy Antal rendőrbiztos, Maszlay Károly tűzoltóparancsnok és Csordacsits Ferenc városi építész volt jelen. Emil a helyszínen előadta a feljelentésben is szereplő kifogásait, amire a megjelentek részletesen reagáltak. A szemle jegyzőkönyvét vezető Zilahy az elhangzott véleményeket írásba foglalta. Az újságíró szerint a hatóság dönteni fog abban a kérdésben, hogy a sírkőraktár tényleg tűzveszélyes-e; ha igen, megteszi majd a kellő intézkedéseket, ha nem, egyszerűen beszünteti az eljárást.⁴⁴⁴ Ennek a hírnek a közlését azért is tarthatta fontosnak a napilap, mert a segítségével meg lehetett nyugtatni a tűz miatt aggódó városi polgárokat. Ezt a sikeresnek mondható szemlét azonban egy verekedésre fajuló sikertelen tűzrendészeti felmérés előzte meg. Egy héttel korábban ugyanis már történt kísérlet a tűzveszély kivizsgálására, ami végül azért nem vezetett eredményre, mert a helyszínen megjelenő Vaiszlovich fivérek összeverekedtek Remes Gáspár műhelyvezetővel. Remes nem hagyta magát, de alulmaradt a verekedésben, súlyos ütlegeket kapott a fivérektől. A sajtótudósításokból nehéz kihámozni az ügy bírósági folytatását. A fivérek ellen több feljelentés is érkezett, főként a műhelyvezető részéről. Az egyik vád a könnyű testi sértés és becsületsértés volt. Emilt Remes gyilkosságra való felbujtás miatt is feljelentette, mert a verekedés hevében állítólag azt kiabálta bátyjának, hogy „Lódd agyon!” Gyulát pe-

442 Uo. 1908. június 6. 4.

443 Uo. 1908. augusztus 27. 3.

444 Uo.

dig – aki azt üvöltötte neki, amikor át akart haladni az udvaron, hogy „Ne gyere erre, mert lelőlek!” – életveszélyes fenyegetéssel vádolta. Lajos is feljelentette öccseit, mégpedig magánlaksértés miatt: engedélye nélkül és tiltakozása ellenére behatoltak a sír-kőraktárba. A legérdekesebb feljelentés azonban a húguké, özvegy Heimann Józsefné Weiszlovits Lujzáé volt: ő Lajost vádolta „tettleges és szóbeli” becsületsértéssel. Utóbb a fivérek azzal védekeztek, hogy a sértő kifejezéseket a verekedés hevében használták, és önvédelemből ütötték meg a provokatort.⁴⁴⁵ Emil így reagált a Nagyváradai Napló tudósítására:

„A Nagyváradai Napló tegnapi számában egész légióját olvasom azoknak a följelentéseknek, amiket Weiszlovits Lajos a testvérei ellen állítólag megtett. Ezek a feljelentések megtörténhettek, voltak akik a megtételről gondoskodjanak, – hiszen Weiszlovits Lajos nagyon sokszor tett már ellenem és bátyám ellen bűnvádi feljelentést anélkül, hogy annak eredménye lett volna. Mi csak jogos örökségeink megszerzéséért harcolunk vele szemben. A bíróság eddig sem hitt az ő vádjában s merem remélni, hogy ezúttal sem lesz oka abban hinni. Weiszlovits Emil.”⁴⁴⁶

Ami most számunkra érdekes, az a botrány családtörténeti vonatkozása. A fenti jeleneteket a fiatalabb testvérek örökségért folytatott küzdelmeként, majd az apa halála utáni osztozkodás borús epizódjaiként kell értelmeznünk. De hogy valóban megértjük őket, érdemes az előzményeket is felidézni.

Gyula és Emil az 1890-es években az apa vállalkozói mintájától eltérő pályára álltak, földbérlők lettek a Csáky-hitbizományban. De – ahogy azt láttuk – nem voltak igazán sikeresek a birtokon való gazdálkodásban, és időről időre szülői támogatásra szorultak, apjuk segítő „jobbára” támaszkodtak. Az 1902-ben lezajlott Vaiszlovich–Pallay-affér közvetlen előzményei arra utalnak, hogy a századelőre eladósodtak, és súlyos anyagi viták, ki nem fizetett tartozások terhelték az apjukkal való kapcsolatukat. Elképzelhető, hogy az apa tanulságként értelmezte fiai sikertelen körösszegi tevékenységét vagy az adóssághoz való, általa felelőtlennek tartott viszonyukat, és azt a következtetést vonta le, hogy nem lesznek jó gazdái az általa szerzett javaknak. A fivérek helyzetét csak ronthatta, hogy időről időre botrányokba keveredtek, ami szorongást és szégyenérzetet okozott a szolid életet élő, széles körben ismert, tekintélyt féltő apában. Feltehető, hogy a csalódott Adolf visszafordíthatatlanul elvesztette bizalmát

445 Uo. Ugyanebben a számban az újságíró, rendőrségi vélemények alapján számolt annak lehetőségével, hogy a hatóságok is fel fogják jelenteni a fivéreket. Ugyanis azzal, hogy megakadályoztak egy hatósági funkciót (a szemle megtartását), hatóság elleni erőszakot követtek el. Annál is inkább valószínű ez, a hatósági szemlén jelen lévő személyek hatósági személyeknek minősülnek, tehát Remes személyében hatósági személyt bántalmaztak a fivérek

446 Nagyváradai Napló, 1908. augusztus 28. 5.

irántuk, ezért figyelmét teljes mértékben legidősebb fiának, a hűséges és megbízható Lajosnak szentelte (a lányaival való kapcsolatáról szinte semmit sem tudunk). Lényegében a polgárságra jellemző generációs konfliktusról van itt szó. A polgárság körében a vagyon, az örökség jelentette a fő feszültségforrást, részben azért, mert a vagyont szerző apáknak óhatatlanul mérlegelniük kellett, vajon jó kézbe kerülnek-e a szerzett javak, képes lesz-e az utód a már komoly vállalkozással fejlődött családi üzemet működtetni.⁴⁴⁷

A fiatalabb testvérek ezután főként Lajost tekintették ellenfelüknek, meggyőződésük volt, hogy ki akarja semmizni őket, ezért újabb és újabb támadásokat intéztek ellene („Mi csak jogos örökségeink megszerzéséért harcolunk vele szemben.”). Küzdelmeik egy részét átterelték a sajtótermékek hasábjaira, ahol vádakát fogalmaztak meg, tisztázni próbálták magukat, egyúttal bátyjuknak is üzentek. Lajos hitványságát, a kifosztásukra irányuló aljas praktikáit a nyilvánosságban próbálták „leleplezni”. Ezzel nem sok szimpátiát kelthettek környezetükben.

Az anya azonban nem „mondott le” róluk, és úgy döntött, segíteni fogja őket a boldogulásban. A fiatalabb testvérek pártolásában a férjével való rossz kapcsolata is közrejátszhatott. A rossz viszonyra utal az, hogy még férje halála előtt elindult a vagyonszétosztás felszámolása, és 1905-ben Weiszlovitsné – talán átmenetileg – Pesten lakott, közjegyző útján érintkezett a férjével.⁴⁴⁸

A fivérek végül nem váltak kisémmizetté, és apjuk halála (1907) után figyelemre méltó javakhoz jutottak. Ezzel lényegében esélyt kaptak arra, hogy felépítsenek egy új életet és egzisztenciát (ekkor már majdnem 40 évesek voltak). Megszerezték ugyanis – ahogy arra már korábban is utaltam – a későbbi Park Szálló helyéül szolgáló belvárosi épületet, annak udvarát; továbbá a szomszédos telket is, rajta a régi színpárral, a bazárépülettel és annak udvarával (Fő utca 3–5.). Ezek a javak részben az apa vagyona utáni kötelesrészként, részben a család nőtagjainak köszönhetően jutottak a kezükre általam nem ismert feltételek, körülmények között. Nem zárható ki azonban az sem, hogy nem ez volt az egyetlen apai örökségük.

447 Szakál: *Vállalkozó győri polgárok...* 29. A fivérek közti ellentét nem egyedi, l. például Kövér: *A Schosberger-klán*. 50.

448 1903-ban közjegyzői iratba foglalt egyezséget kötöttek egyik, közös tulajdonukban lévő, közszerelemnek minősülő ingatlanukra, mely szerint az egyezés lejáta után, 1906-ban a felek az őket megillető fele-fele rész felett korlátlanul és egymástól függetlenül fognak rendelkezni, és ki-ki jogosult lesz az ingatlan öt megillető részének jövedelme felett elszámolás nélkül mint kizárólagos tulajdona felett intézkedni és rendelkezni. Egy 1905-ben keletkezett újabb közjegyzői irat szerint azonban Adolf az eredeti egyezséggel szemben – mint „főszerző” – kezelési jogot akart szerezni az ingatlan felett. Vagyis maga akarta bérbe adni az ingatlan részét képező lakásokat, a fele jövedelem feleségének való biztosítása mellett. A közokiratban a kezelési jog átengedését kérte a – Pesten, a Gyár utca 23. szám alatt lakással rendelkező és ott tartózkodó – feleségétől, ő azonban tiltakozott ez ellen. (BFL VII. 193. a, 1905–0183. Charmant Oszkár közjegyző által kiállított jegyzőkönyv, 1905. február 22.) Köszönöm Csíki Tamásnak, hogy felhívta a figyelmemet a forrásra – K. B.

A belvárosi ingatlan megszerzése azt jelentette, hogy a Fő utca 3. szám alatt lévő sírkőraktárnak és Lajosnak is mennie kellett onnan. 1908 nyarán, a fent tárgyalt botrány idején a terület átvételére türelmetlenül készül Vaiszlovichok már egyáltalán nem palástolták indulataikat a bátyjukkal szemben. A céggel szembeni feljelentéssel, a tűzveszély vádjával, a munkát akadályozó tűzrendészeti szemlével, a helyszínen történő zaklatásokkal, verekedéssel bizonyára Lajos mielőbbi távozását akarták kikényszeríteni.⁴⁴⁹ Forrásaink arra utalnak, hogy ahogy haláláig apjukkal, úgy idősebb bátyjukkal sem rendezték kapcsolatukat a későbbiekben.⁴⁵⁰

3.5. A FIKCIÓ MINT A MOBILITÁS ESZKÖZE – GYULA TIGRISVADÁSZATON

3.5.1. „Achmadabadból Jaypurig”

Az Új Idők 1911. április 23-i számában, a 430–431. oldalakon egy útleírást találunk. Az *Ázsia szívében: Achmadabadból – Jaypurig* címet viselő írás egy indiai út és tigrisvadászat történetét mutatja be, a végén a szerző aláírásával: Vaiszlovich Gyula.

A szöveg születésének megjelölt helye és ideje: „Jaypur, március 14”. A dátumból sajnos kimaradt az évszám, mindenesetre kétséges, hogy 1911 márciusáról volna szó. Ez ugyanis azt jelentené, hogy az írás és a közlés időpontja közt eltelt öt hét alatt a szerző hazatért Nagyváradra, elküldte jegyzeteit az Új Időknek, amely azonnal közölte azokat a folyóirat soron következő számában. Vagyis észszerűbb azt feltételeznünk, hogy az utazásra 1910-ben vagy előtte került sor. A rövid, pár hasábos útleírás inkább retrospektív, mintsem napló jellegű, a szerző az utazás egy későbbi, nyugodtabb napján (március 14-én) foglalta össze élményeit. A cím azonban félrevezető, ugyanis nem a teljes Ahmadábád és Dzsaipur közti út (kb. 650 km) tapasztalatait írta le, hanem mindössze két nap történéseit, a Dzsaipurba való megérkezés napjának és az azt megelőzőnek az élményeit.⁴⁵¹ Vaiszlovich képeket is csatolt leírásához („Rayputana maharadszája: Savi Ram Sing”, „A maharadza palotájának belsősege” és „Séta elefántháton Jaypurba”). Alig valószínű, hogy az indiai környezetet jó minőségben illusztráló fényképeket ő készítette.

449 A másik – de a fentit nem kizáró, inkább kiegészítő – magyarázat az lehet, hogy a sírkőraktár (Fő u. 3) valóban veszélyt jelentett a környezetére nézve. Erre a feltételezést alapozza meg az az októberi hír ugyanebből az évből, amely szerint a Weiszlovits-házból kéményéből kiszállott pernye a szomszédos Guttman-ház udvarán lévő fatároló zsindeletetejére hullott, és meggyújtotta azt. Mielőtt a tűz komoly kárt okozhatott volna, a kivonult tűzoltóság elfojtotta azt. (Nagyváradai Napló, 1908. október 18. 6.)

450 1911-ben szintén összeakaszkodtak az utcán. Állítólag késsel támadtak egymásra. (Budapesti Hírlap, 1911. július 14. 11., Pesti Napló, 1911. július 14. 9.)

451 A teljes, elefánt vagy teve hátán megtett, vadászatokkal megszakított út több hetet is igénybe vett volna.

18. ábra. Vaiszlovich Gyula ismeretlen időpontban.
Forrás: magántulajdon (Moldován Ferenc)

Útleírását Vaiszlovich Gyula egyik indiai reggelének élményeivel, a majmok és a pávák pirkadati nyüzsgésének leírásával kezdi. A karaván tagjai – akiknek személye mindvégig homályban marad – teveháton, nyeregbe akasztott fegyverekkel indultak útnak, és tevelés közben „a reggeli trainingjüket végző különböző majomfajták ezer és ezerjének” játékát, kergetőzését, valamint a vetéseken eleséget szedegető pávák szá- zainak nyugodt tevékenységét figyelték, a hozzájuk bizalommal közeledő majmoknak pedig tenyérből kínáltak fel kenyérdarabokat. A bekezdésből nem derül ki a szcenárió pontos helye, ideje, egy bekezdéssel lejjebb is csak annyi, hogy egy kiszáradt folyóme- derben haladva végül elérték „Rajputana királyság” határát, „amely a tigris, a párduc és leopárd főfészke India földjén”:

„Itt már nem bujkál a szép bestia, itt otthon van, és ő maga a szenvedélyes vadász, aki ártatlan antilop, foltos hiéna, sőt a falvakból legelni kicsapott és elkódorgó zebukra, bivaly, kecske, teve és lovakra cserkészget; sőt ha e passzi- ójában zavarni próbálják, úgy a jószágaikat megmenteni akaró pásztorokra is.”

Az első pár bekezdés idilljét a következő bekezdések feszültsége opponálja, azok ugyanis már a tigrisvadászatról szólnak. A karaván teveháton ülő tagjai, köztük Vaiszlovich Gyula „lövésre kézben tartott fegyverekkel”, csendben haladtak előre, és shikárik⁴⁵² segítségével, csapatban vadásztak a tigrisre. A szerző a tevék riadalmának leírásával fokozza a feszültséget:

„Tevéink finom szimatjukkal tüstént megérik a nyom szagát, hogy aztán szűkülve nyújtogassák hosszú és kifordított hattyúnyakukat, forgassák száraz kis fejüket.”

A vadászok először egy leopárdot ejtettek el, a tigris pedig a leopárd vérének szagára tűnt fel. A puskagolyóval leterített „szép bestia” látványa, mozgása csodálattal töltötte el a szerzőt:

„Egy szép leopárd akad először lövésre, de még a lenyúzásával készen sincsenek shikárjaink, mikor már jön a nagy melegben oly hirtelen rothadó vér szagára egy gyönyörű tigris. Mintha észre se venne bennünket, jön bátran, kecses ugrásaival karavánunk felé. Csak mikor szíven vágja golyónk, áll meg és néz reánk egy pillanatig, hogy aztán felhördülve, egyetlen ugrásban adja ki lelkét.”

A tigris „halálordításától” megrémült és elmenekült tevék csak valamennyi idő elteltével nyugodtak meg, a shikárik pedig kikészítették és bambuszbotokra tűzték a szép bőröket. Vaiszlovich végig többes szám első személyben beszél a vadászatról, nem sajátítja ki magának a sikert.

A vadászok egy vasúti töltés mellett vertek tábort éjszakára, majd reggel továbbutaztak, és még aznap megérkeztek Dzsaipurba. A várossal szembe fordított leírásban a szerző Dzsaipur közigazgatási státusáról, politikai viszonyairól, a város történetéről oszt meg néhány alapvető adatot az olvasóval. Többek között azt állítja, hogy Dzsaipur Rádzsputána központja. Rádzsputána pedig független királyság, amely elismeri ugyan a brit fennhatóságot, de indiai király irányítja Sawai Ram Singh maharadza személyében. Vaiszlovich a színes ruhákba és ékszerekbe öltözött helyi lakosság külsejét és életigenlő magatartását is leírja. A látvány meglepetést okoz neki, és az indiaiak arcvonásaiban a hazai cigányság vonásait fedezi fel:

„De mi ez? Álom, vagy valóság? Hiszen a csillagalakra, pompás bizarr hindu stílusban épült és rózsaszínre festett palotasorokkal szegélyezett város fásított széles utcáin tevék, elefántok és szép paripák hátán büszkén nyargalászó,

---

452 Indiai bennszülött vadászok.

díszes hintókban kevélykedő hindu férfiakban, asszonyokban – a mi faluról falura vándorló cigányainkat vélem láthatni! Ugyanaz a typus, ugyanaz az arc és termet, járás, tartás és tekintet!”

Ugyanakkor a különbségekre is rávilágít, és a hazai cigányság összehasonlíthatatlannul rosszabb helyzetét hangsúlyozza. Mert az indiai ember „itt nem rongyokban didergő, csendőr és fősolgabírótól rettegő, hanem délceg, aranyba, bíborba öltözött alakok”, akik szabadon, gond nélkül élnek. Majd megállapítja:

„Hej, kár is volt nektek a hinduk boldog meleg földjéről, a ti bálványisteneitektől elszakadni, mert megvert benneteket a ti büntető istenetek, Shiwa, amiért hűtlenül elhagytátok őket!”

A Dzsaipurról szóló bekezdések a szerző rácsodálkozását, a város iránti elismerését közvetítik.

A beszámoló zavarba ejtő könnyedséget sugároz: a messziről jött férfi gond nélkül beilleszkedik az egzotikus tájba, és a tigrisvadászatba is figyelemre méltó könnyedséggel, rutinnal kapcsolódik be. A hajtóvadászat rendkívül gördülékenyen zajlik, és nem tűnik túl időigényesnek sem. Az olvasó nem tudja beleélni magát a történésekbe, gyors egymásutánban peregnék előtte a jelenetek. A vadászat drámája helyett inkább annak sajátos esztétikuma elevenedik meg a sorokban, akárcsak az indiai közegé, amelynek leírása idillinek tűnik, és az egész inkább egy „szöveges képeslapra” emlékeztet. Vaiszlóvich vadászkaraktere a brit útleírásokban is megjelenő ideált, az adaptív, nyugodt, rezzenéstelen tigrisvadász mintáját tükrözi,⁴⁵³ a természet, a környezet iránti kíváncsisága, elismerése pedig az európai vadászati etikát, a civilizált európai vadással szemben támasztott követelményeket. A korabeli vadászati szakírók szerint ugyanis az ideáltipikus vadász természetszerető, érdeklődő, és sikerét nem az elejtett vadak számával, hanem a természet megfigyelése során szerzett tapasztalatokkal, élményekkel méri.⁴⁵⁴ Az egzotikum érzékeltetése és a lakosság életigenlő magatartásának leírása a Kelettel kapcsolatos korabeli képzeteket idézi.⁴⁵⁵

Az útinaplórészlet azonban dilemmákat, kérdéseket vet fel a kritikus olvasóban. A fivérek a század első évtizedének végén jutottak hozzá értékes belvárosi ingatlanjukhoz, ami – a bérleti díjnak köszönhetően – jelentős jövedelmet hozhatott a konyhára, amire abból is következtethetünk, hogy 1911-ben már mindketten virilis tagjai voltak a törvényhatósági bizottságnak. De vajon valóban *akkora* bevételük volt, hogy nemcsak a felújítási munkálatokat, de az indiai utazást és a vadászatot is megenged-

453 Sramek, Joseph: „Face Him Like a Briton”... 671.

454 Például Vojnich Oszkár: *Hogyan vadászunk*... 29.

455 A Kelet többek között a „csodák földje”, és „a mesteri fokon űzött életművészet hona”. (Said, Edward W.: *Orientalizmus*. 294., 295., 300., 309.)

hették maguknak? A Vaiszlovichokról szóló későbbi tudósítások, írások szerzői közül néhányan mindenesetre szintén azt állították, hogy a háború előtt Gyula (vagy Emil, esetleg mindketten) járt Egyiptomban és Indiában, ahol egyesek szerint tigrisre és oroszlánra vadásztak.⁴⁵⁶

Az alábbi fejezetben arra keresem a választ, mennyi lehet a valóságtartalma Gyula útleírásának és az állítólagos tigrisvadászatnak. Valóban járt Indiában? Részt vett ott egy tigrisvadászaton? Amennyiben igen, mit jelentett ez a számára? A válaszadáshoz nélkülözhetetlen írásának alaposabb vizsgálata, valamint a tigrisvadászat korabeli jelentéseinek és társadalmi gyakorlatának megértése, emberi és anyagi feltételeinek feltárása is.

Számos jel utal arra, hogy az írás nem merő fikció, a szerző valóban járt a helyszínen. Az útirajz több valóságosnak tűnő elemet is tartalmaz: a gudzsaráti, rájputánai pávákról és majmokról, a tevékkel való közlekedésről vagy a dzsaiपुरi pompáról más útleírások is beszámolnak.⁴⁵⁷ A márciusi időpont is elfogadhatónak tűnik, a források szerint a tigris legfőbb vadászidénye a tavasz, március, április és május hónapok.⁴⁵⁸ Amennyiben Vaiszlovich Gyula valóban eljutott Indiába, vélhetőleg Triesztben vagy Brindisiben szállt hajóra, útja pedig majdnem két héten át tarthatott.⁴⁵⁹ Az útleírások alapján tudható, hogy az utasszállító hajók végighaladtak a Földközi-tengeren, Port Szaidnál (Egyiptom) délre fordultak, majd áthajóztak a Szuzei-csatornán, a Vörös-tengeren, és végül az Arab-tengeren át Bombayben (a mai Mumbai) kötöttek ki. Nem derül ki, vajon innen Vaiszlovich hogyan folytatta útját. Nem valószínű, hogy a Bombay és Ahmadábád, valamint az Ahmadábád és Dzsaiपुर közti több száz kilométeres távolságot teveháton tette meg, bizonyára részben a vasúti közlekedést használta.⁴⁶⁰ Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy útirajzát a korban elérhető utazási irodalomból (például útleírásokból, a Vadász- és Versenylap utazási, vadászati leírásaiból) is összeállíthatta.

456 Váradai Hét, 1919. január 20. 7., 9., Újság, 1927. december 8., 4–5., Újság, 1940. szeptember 14. 5., Ötvös: „...és megbüntetem hetedéziglen”. 299., Dutka: *A Holnap városa*... 41.

457 Például Vojnich Oszkár: *British India*... 63., 69., 72., 75., Mocsáry Béláné Fáy Mária: *India és Ceylon*... 67–68., Széchenyi Zsigmond: *Nahar*... 106.

458 Tallián Emil: *Útinaplómból*... 165., Vojnich: *Hogyan vadásszunk*... 131., 211., Mocsáry: *India és Ceylon*... 67–68. Apponyi Henrik februárra és márciusra tervezte a tigrisvadászatot. (Apponyi Henrik: *Úti- és vadásznaplóm*... 26.)

459 Mocsáryné Fáy Mária 1893. december 3-án indult el Brindisiből, és december 17-én kötött ki Bombayben. (*India és Ceylon*... 13., 30.) Tallián Emil Triesztből indult útnak 1897-ben, és majdnem ugyanennyit, 16 napot utazott. (*Útinaplómból*... 100–116.) Apponyi Henrik útja 13 napot tartott, ő Marseilles-ben szállt hajóra 1930 januárjában. (*Úti- és vadásznaplóm*... 16–22.)

460 Mocsáryné Fáy Mária a Bombay–Dzsaiपुर-távolságot vasúton tette meg, Ahmadábád és Dzsaiपुर 1893-ban 24 órára volt egymástól vasúton. (*India és Ceylon*... 64.)

3.5.2. A tigrisvadászat mint társadalmi gyakorlat

A tigrisvadászat módszertanának és gyakorlatának már a századelőn számos leírása született. Ezekből világosan kiderül, hogy a vadászutazók csakis csoportos vadászat keretében és komoly előkészületek után, helyi brit főtisztviselők, tisztek hozzájárulásával és társaságában, illetőleg helyi, indiai előkelők engedélyével és azok kíséretében vadásztak tigrisre. A britek vagy az indiaiak helyismeretét, tudását és apparátusát nélkülöző magányos vadászat nem volt jellemző. A vadászok gyalog vagy elefántháton közelítették meg a tigrist, és a fán lévő lesszékéből (*machant*) vagy az elefánt hátán elhelyezett nyeregkasból (*howdah*) lőttek az állatra. A tigris után nyomozó shikáriknak és a hajtóknak szintén fontos szerep jutott. Vojnich Oszkár szerint a maharadzsák egy-egy tigrisvadászat idején egész falvak lakosságát rendelték ki hajtónak, de szakácsokat, kocsisokat, lovászokat, elefánthajcsárokat is vittek magukkal. A vadászterület közelében fényűzően berendezett sátrakat húztak fel a maharadzsa vendégei és a vadászat szüneteiben zajló társasági élet számára. A vadászatot a shikárik jelentése alapján tervezték meg, és a hajtók által körülfogott területen hajtották végre.⁴⁶¹ 1910 körül a vadászatnak nem volt egységes, az egész országra kiterjedő jogi szabályozása.⁴⁶²

A nagyvadakra való vadászat, általában a vadászat elsősorban a hagyományos elittek (arisztokraták, nem főrangú nemesek, földbirtokosok, koloniális főtisztviselők és katonatisztek) életmódjához, szabadidős tevékenységéhez tartozott, akik a szocializációjuk során sajátították el az ehhez szükséges tudást.⁴⁶³ A különleges tapasztalatokat, a vadászati élmény csúcspontját átélni akaró előkelők sok esetben egzotikus afrikai és ázsiai tájakra utaztak, ahol kockázatos kalandokra, többek között oroszán- és tigrisvadászatokra vállalkoztak.⁴⁶⁴ Az afrikai és ázsiai nagyvadak itthon is felkeltették az érdeklődést, főként arisztokraták vágtak bele külföldi vadászutazásokba.⁴⁶⁵ A polgárság tagjai (köztük a zsidó polgárok) inkább belföldön folytattak vadásztevékenységet és vadá-

461 Tallián: *Útinaplómból...* 166–168., Vojnich: *Hogyan vadásszunk...* 127–136. stb.

462 A vadállomány védelmét az egyes régiók, államok külön rendeletekkel szabályozták. A britek közvetlen irányítása alatt álló területeken „vadászjegyre” volt szükség, az önkormányzatisággal rendelkező indiai államokban a maharadzsától kellett engedélyt kérni. (Vojnich: *Hogyan vadásszunk...* 209.)

463 Hadas: *A modern férfi születése...* 81–84. Gyáni: *Az utca és a szalon...* 200.

464 Tallián Emil szerint „Az Indiába utazó legtöbb európai vadász vágyainak netovábbja a tigrislövés [volt].” (*Útinaplómból...* 164.)

465 Természetesen kivétel is akadt. Kittenberger Kálmán múzeumi segédpreparátor, majd tanító több oroszánvadászaton is részt vett. Afrikai útjai azonban nem magánjellegűek voltak, a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából végzett állattani gyűjtést. Több tízezer tételből álló zoológiai gyűjteménye a múzeumba került, azonban nagy része elpusztult 1956-ban. (Damaszkin Arzén: *A maszáj fennsíkon.* 7., Krizsán László: *Magyar vadászutazók...* 101–102.) A nem vadászati célú külföldi utazások a polgárság körében is népszerűek voltak. A rendszeres, turista jellegű vagy rekreációs külföldi utazások elsősorban a nagypolgárság életformájához tartoztak. (Bácskai Vera: *Havel Lipót...* 107.)

szati szakírást.⁴⁶⁶ Az itthoni vadászok körében Afrika volt a legnépszerűbb külföldi helyszín, és az Indiában megfordult magyar vadászutazóknak nem India volt az egyetlen külhoni vadászati célállomásuk.⁴⁶⁷

Név	A vadászat dátuma
Andrássy Manó gróf	1849
Orczy Elek báró	1874
Batthyány Elemér gróf	1874
Széchenyi Béla gróf	1878
Kund Béla (földbirtokos)	1881
Kégl István (földbirtokos)	1885
Esterházy Lajos herceg	1886
Latinovits Géza (földbirtokos)	1896
Tallián Emil (földbirtokos, főszolgabíró)	1897
Vojnich Oszkár (földbirtokos)	1911
Apponyi Henrik gróf	1930
Széchenyi Zsigmond gróf	1937, 1938

19. ábra. Indiában tigrisvadászaton részt vett magyar utazók.

*Források: Andrássy: Utazás Kelet-Indiákon..., Kreitner: Gróf Széchenyi Béla keleti utazása..., Latinovits: A maharadsák honából, Tallián: Útinaplómból..., Vojnich: British India..., Apponyi: Úti- és vadásznaplóm..., Széchenyi: Nahar... Vadász- és Versenylap, 1874. július 29., uo. 1877. március 28., uo. 1881. augusztus 25., uo. 1881. szeptember 1., uo. 1881. szeptember 8., uo. 1881. november 17., uo. 1883. március 29., uo. 1885. március 19., uo. 1885. július 23., uo. 1886. augusztus 26., uo. 1887. június 2.*⁴⁶⁸

A tigrisvadászaton való részvétel nemcsak a vadászszenvedély kielégítésére, hanem a társadalmi státus, a hatalom és a személyes képességek reprezentálására is szolgált. A vadászok a részvétellel jelezték, hogy valamely, a tigrisvadászatra „alkalmas” elit exkluzív csoportjához tartoznak (vagy hozzájuk kapcsolódnak valamiképp), és hogy jelentős gazdasági erő birtokában vannak; a vadászatnak ez a típusa ugyanis a legdrágább időtöltések egyike volt. A nagymacskák vadászatával értelemszerűen a kivételes maskulinitást, a kiemelkedő férfias képességeket is kifejezésre lehetett juttatni. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a jól szervezett tigrisvadászatok – a mind hatéko-

466 Például Herman Ottó, Illés Nándor, Bársony István, Fónagy József, Keleti Károly, Krisztoforovics János, Moscovitz Geyza, Herzog Péter stb. (Zoltán János: *Vadászat az Osztrák–Magyar Monarchiában – A korszak neves magyar vadászai* c. fejezet, Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl...* 156., Kövér György: *M. L. Herzog & Comp...* 67.)

467 Zoltán: *Vadászat az Osztrák–Magyar Monarchiában* (A korszak neves magyar vadászai c. fejezet), Balázs Dénes: *Magyar utazók lexikona*. 22., 232., 373.

468 A táblázat összeállításában a források mellett a szakirodalom (Például Balázs: *Magyar utazók lexikona*, Krizsán: *Magyar vadászutazók...*, Zoltán: *Vadászat az Osztrák–Magyar Monarchiában*) is segítségemre volt.

nyabb fegyvereknek, a mind biztonságosabb körülményeknek köszönhetően – egyre kevésbé számítottak kivételes férfikvalitásokat igénylő vállalkozásoknak, és bár nem voltak kockázatmentesek, a 19. század végén inkább társadalmi eseményekre, exkluzív mulatságokra, elitista sporttevékenységre emlékeztettek.⁴⁶⁹ A változást Tallián Emil magyar utazó is észrevette. Szerinte a nagy apparátussal megvalósított tigrisvadászat már nem igazi és nemes próbatétel, a hajtók kiabálása, trombitálása, lövöldözése által felriasztott állat ugyanis lassú léptekkel közeledik a vadászvonalhoz, ahol golyók zápora fogadja.⁴⁷⁰ A szélesebb közönség, a kevésbé tájékozott közvélemény bizonyára nem érzékelte a változásokat, a tigrisvadászaton (akárcsak az oroszánvadászaton) továbbra is a férfiaság csúcának, kivételes próbatételnek tekintette.

Akik vállalkoztak rá, a tigrisvadászaton nemcsak az önmegjelenítés, hanem az önfejlesztés eszközeként is tekintették. Vagyis úgy vélték, hogy személyes képességeiket formálhatják, önbizalmukat, adottságaikat acélozhatják vele.⁴⁷¹ A vadászat emellett a társadalom tekintélyes tagjaival való kapcsolattartást, -építést is lehetővé tette, amire a szervezési munkálatok, majd a hosszúra nyúló vadászatok bőven teremtettek alkalmakat. A brit hivatali és katonai elitekhez tartozók, akik az indiaiaktól tanulták el a tigrisvadászat „mesterségét”, szimbolikus harcra, erőfitogtatásra is felhasználták. Vagyis a tigris legyőzésével azt demonstrálták – főként a helyieknek –, hogy képesek uralni a vad természetet, és hogy a mogul uralkodókhöz hasonlóan birtokában vannak annak az erőnek, hatalomnak és tudásnak, amely őket India méltó urává teszi. Köreikben megjelent az a paternalista értelmezés is, amely szerint a helyiek nem alkalmasak önmaguk megvédésére, így ezt a feladatot a briteknek kell átvállalniuk. Az állat elejtése ebben az esetben a közérdek szolgálatát jelentette.⁴⁷² Ugyanakkor az úti beszámolókból egyértelműen kitűnik, hogy saját szervezésű vadászataik során az európaiak mindvégig a helyiek ismereteire és közreműködésére szorultak.

469 Sramek: „Face Him Like a Briton”... 666., Cohen, Erik: *Tiger Tourism*... 196.

470 Tallián: *Útinaplómból*... 168. L. még Vojnich: *Hogyan vadásszunk*... 134.

471 Kund Bélának az önbizalma nőtt a tigris leterítése által: „Végre elértem czéломot: előttem fekszik első tigrisem [...] leírhatatlan elégedettség fogta el vadászszívemet: most már nyugodtan várom a további eseményeket, és oly bizalom támadt bennem önnönmagam iránt, hogy bátran merem állítani, hogy ha Hubertus kegyelme és oltalma folytán még lesz alkalmam és esélyem tigrisre, minden lövésem találni fog.” (Vadász- és Versenylap, 1881. augusztus 25. 316. Brit példák: Sramek: „Face Him Like a Briton”... 665.) A vadászat nevelő funkciójára Wesselényi Miklós is felhívta a figyelmet: „a rókavadászat, pályázás általában az ezeknek kíséretében járó sok lovaglás, sokat férfiasította nagyon elpuhult s még most is sok edzésre szoruló ifjainkat”. (Wesselényi Miklós: *Teendők a lötenyészítés körül*. 3–4.) Bársony István vadász úgy vélte, ez a „legférfiasabb szórakozás” és a vadászat „minden tekintetben testileg-lelkileg, egész embert kíván és nevel”. (Tomai-Zoltán: *Régi képeslapok*... 12.)

472 Az indiai tigrisvadászat a brit gyarmati elitek körében játszott szerepének, funkcióinak kiterjedt irodalma van. A fenti bekezdés forrásai: Storey, William K.: *Big Cats and Imperialism*..., Sramek: „Face Him Like a Briton”..., Cohen: *Tiger Tourism*...

A fenti táblázatban megnevezettek nem tekinthetők egyszerű „puskásoknak”.⁴⁷³ Az útleírások ugyanis arról tanúskodnak, hogy szerzőik vadászszenvedélye, reprezentációs ambíciói felfedezési vágygal, a „tündérmesék országa” iránti kíváncsisággal, tudományos (geológiai, földrajzi, növény- és állattani, néprajzi) érdeklődéssel és gyűjtőszenvedéllyel kapcsolódtak össze.⁴⁷⁴ Útleírásai, beszámolóí alapján Széchenyi Bélát sokkal inkább felfedezőnek, mintsem vadásznak kell tekintenünk. Ismeretterjesztő és tudományos fórumokon közreadott megfigyeléseik, a tróféákból, tárgyakból, élő és preparált állatokból álló gyűjteményeik nemcsak különleges tapasztalataikat és kivételes teljesítményüket „dokumentálták”, de a hazai tudományosságot és a közgyűjteményeket is gazdagították.⁴⁷⁵

Az ily alkalmakon való részvétel azonban az arisztokraták számára sem volt könnyen elérhető. Az utazásnak és a vadászatnak ez a típusa rendkívül költségesnek számított, a hosszú hajóút, a szárazföldi utazás, a helyi megélhetés, a vadászathoz szükséges eszközök (megfelelő sátor, ruházat, fegyverek, orvosi felszerelés stb.) megvásárlása, a segítők (shikárik, hajtók, elefánthajcsárok) alkalmazása, a vadászelefántok beszerzése és ellátása, a helyi elitek tagjaival való találkozások, a vadásztáborokban zajló társasági élet óriási összegeket emésztettek fel.⁴⁷⁶ Ezekon felül további kiadásokkal is számolni kellett, például az importált fegyverek után szedett magas vámmal.⁴⁷⁷ Kund Béla egy tapasztalt brit tiszttel vágott neki egy hosszabb „vadászkirándulásnak”. Karavánjuk tizenkét bennszülött szikh lovaskatonából, egy szakácsból, több kuktából, cse-

473 A vadászetika szerint a vadász tanulmányozza és tiszteli a természetet, a „becsületes játék” szabályainak szem előtt tartásával választja ki az elejtendő vadat, és megkíméli a nőstényt. És sohasem keresi a dicsőséget, hogy sok vadat mutathasson be a „vadászjegyzéken”. A puskást a gátlástalan öldöklés és a terjedelmes löjegyzék érdekli. „Az ilyen ember lehet kitűnő lövő, de nem vadász és elítélendő.” (Vojnich: *Hogyan vadászunk...* 12.)

474 Például Tallián Emilt saját bevallása szerint a vadászszenvedély mellett a „nyugtalan előretörés”, a „kelet pompájának” megismerése, az „exoticus vidékek”, az óceán, a misztikus India iránti kíváncsisága hajtotta Keletre. (*Útinaplómból...* 99.)

475 Széchenyi Béla és a társaságában utazó szakértők három kötetben publikálták az indiai és távol-keleti utazások tapasztalatait, földrajzi, földtani, növény- és állattani, nyelvészeti megfigyeléseiket. 1880-ban Széchenyi Béla a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett. (Zoltán: *Vadászat az Osztrák–Magyar Monarchiában*. 106.) A vadászutazók (például Latinovits Géza vagy Vojnich Oszkár) írásaikban fontos néprajzi ismeretekkel is szolgáltak, betekintést engedtek a helyiek életébe, szokásaiba, kultúrájába. Vojnich Oszkár fényképekből összeállított gyűjteménye is jelentősnek mondható (Krizsán: *Magyar vadászutazók...* 69., 75.) Kund Béla és Batthyány Elemér élő tigrist adományozott a budapesti állatkertnek. (Zoltán: *Vadászat az Osztrák–Magyar Monarchiában*. 96.) Tallián Emil tróféáit, kitömött állatait, madárgyűjteményét végrendeletében a Torontál Megyei Múzeumra hagyta (Lelbach Gyula: *A világljáró földesúr...* 110–111.) Az afrikai oroszánvadászok között is bőven akadtak olyanok (Teleki László, Kittenberger Kálmán stb.) akik tudományos eredményekkel és értékes gyűjteményekkel tértek haza.

476 Vadászati kézikönyvében Vojnich Oszkár több oldalon keresztül sorolta, hogy mire van szüksége a vadásznak terepen. (*Hogyan vadászunk...* 17–34.)

477 Az érték 10%-át képező vámot vetettek ki az importált fegyverek után. (Tallián: *Útinaplómból...* 170.)

lédekből, inasokból, fegyverhordókból, lovászokból, teve- és elefántvezetőkből, összesen hetvenkét személyből, továbbá huszonhét tevéből, hét elefántból, tizenöt lóból állt.⁴⁷⁸

A tigrisvadászat nemcsak stabil anyagi hátteret, hanem helyi ismeretiségeket is feltételezett, ugyanis a magyar vadászok többnyire helyi szervezésű tigrisvadászatokba kapcsolódtak be, vagy brit tiszték társaságában indultak vadászni. A felszerelés lényeges elemeit, a betanított howdah elefántokat és a tapasztalt hajtókat csak a brit és indiai vadászelit tagjai révén tudták beszerezni. A kapcsolatok fontosságára Vojnich Oszkár is felhívta a figyelmet:

„Hogy igazán élvezhessük az elefántokkal való tigrishajtást, elkerülhetetlenül szükséges, hogy összeköttetésben álljunk magasrangú angol tisztviselővel, mert csakis ilyen segítséggel szerezhethetjük be a szükséges elefántokat, s vadászhatunk a magunk kedve szerint. Aki ilyen összeköttetésre nem tud szert tenni, az egy vadász-maharadzsával kössön ismertséget, és látni fogja a tigrisvadászat menetét.”⁴⁷⁹

Kund Béla egy angol alezredes, Gilbert Gerard⁴⁸⁰ meghívására és társaságában vadászott, és ehhez személyzetet is kapott.⁴⁸¹ Andrassy Manó egy ír származású brit fő-tisztviselő (Mr. Th.) által szervezett vadászaton és annak társaságában űzte a tigrist a „nazim” elefántjainak „közreműködésével”.⁴⁸² Széchenyi Béla a mysorei radzsától kapott shikárik és hajtók segítségével folytatott tigrisvadászatot.⁴⁸³ Néhány példából az is látható, hogy a helyi előkelőkkel való kapcsolatfelvételhez közvetítőkre volt szükség, akik személyesen vagy ajánlólevelek útján segítették vadászatot tervező ismerőseiket. Kund Béla és Gerard között vélhetőleg Batthyány Elemér vagy Orczy Elek közvetített, ők ugyanis korábban épp az ezredessel folytattak eredményes vadászatokat.⁴⁸⁴ Apponyi útinaplójának előszavában megköszönte oxfordi angol „barátainak”, hogy „a legmelegebb hangú ajánlólevelekkel” látták el Lord Irwin indiai alkirályhoz, több angol

478 Vadász- és Versenylap, 1881. augusztus 25. 314.

479 Vojnich: *Hogyan vadásszunk veszélyes vadra...* 133.

480 Sir Montague Gilbert Gerard (1843–1905) indiai, afganisztáni, perzsiai, egyiptomi hadműveletekben is részt vett, és ezredesi rangig vitte. Állítólag több mint 200 tigrist ejtett el. (Lanz, Tobias S.: *The life and fate of the Indian tiger*. 24.) Vojnich Oszkár a vadászat módszertanáról szóló könyvében Gerard munkájára is támaszkodott.

481 Vadász- és Versenylap, 1881. augusztus 25. 314. Ugyanez a brit kapcsolat Kégl István későbbi utazása során is meghatározó volt. (Vadász- és Versenylap, 1885. március 19. 120. Uo. 1885. április 23. 170). Közvetítésre még antilopvadászat esetében is szükség volt. (Tallian: *Útinaplómból...* 160)

482 Andrassy Manó: *Utazás Kelet-Indiákon...* 155.

483 Kreitner Gusztáv: *Gróf Széchenyi Béla keleti utazása...* 100.

484 Vadász- és Versenylap, 1881. augusztus 25. 314.

vezető tisztviselőhöz és a legbefolyásosabb maharadzákhoz.⁴⁸⁵ Arról is tudósít, hogy egy Harvey nevű brit tiszt, az alkirály katonai titkára bejuttatta a bhopali maharadzsza tigrisvadászatára, valamint március egyik hetére egy „pompás vadászterületet” is szerzett a számára Teraiban.⁴⁸⁶ Írásaikban a vadászutazók az ajánlólevelek fontosságára is felhívták a figyelmet.⁴⁸⁷ A kapcsolatok, az ajánlólevelek és maga a tigrisvadászat azonban nem voltak elérhetőek bárki, bármely státusú vadász számára. Vojnich Oszkár úgy tudta, Rádzsputánában – ahol Vaiszlovich Gyula állítólag részt vett egy tigrisvadászaton – óvták a tigrist, és „csak meghívott nagy úr” vadászhatott rá.⁴⁸⁸

A tigrisvadászat tehát komoly elvárásokat támasztott a vadással szemben: jártasságot, jelentős vagyont és magas szintű kapcsolatokat feltételezett. Mindezek fényében alig képzelhető el, hogy Vaiszlovich Gyula részese volt az általa leírt élményeknek. Ő ugyanis csak 1911-ben lett a városi törvényhatósági bizottság virilis tagja, azt megelőzően nem volt kivételes jövedelmi helyzetben. Ráadásul a Park Szálló építésének megkezdése jelentős megtakarításokat, jövedeleminvesztíciót igényelhetett. A magas szintű kapcsolatokhoz való hozzáférése is rendkívül kétséges. Bár számos példája volt a gazdag zsidó polgárok, birtokosok, ritkábban középpolgárok és az arisztokraták, köznemesi eredetű birtokosok, a keresztény tisztviselői kar közti eltérő intenzitású kapcsolatoknak – és vidéken, főként Bihar vármegyében ez még jellemzőbb volt, itt integráltabbak voltak az elitek tagjai –,⁴⁸⁹ semmilyen adat nem utal arra, hogy Vaiszlovichnak bármilyen kapcsolata lett volna a tradicionális bihari előkelőségekkel, még kevésbé a hazai és tengerentúli arisztokrata és katonai vezető rétegekkel. Ahogy annak sincs semmi nyoma, hogy a vadászat „mesterségében” jártas lett volna. Vagyis aligha megalapozott azt feltételeznünk, hogy Vaiszlovich biztosítani tudta a szükséges anyagi és emberi feltételeket egy indiai „presztízisberuházáshoz”. Mindezeket követően felmerül a kérdés: járt-e egyáltalán Indiában? A kérdés megválaszolásához érdemes az Új Időkben továbblapoznunk.

485 Apponyi: *Úti- és vadásznaplóm...* 5.

486 Uo. 18., 24.

487 Tallián Emil például így írt: „[...] sikerre való kilátással csak az esetben lehetséges vadászni, ha akár valamelyik indus nagy úr, akár egy magasabb rangú angol tiszt vagy tisztviselőhöz ajánló levelünk van, mert csak ezeknek állanak rendelkezésükre a tigrisvadászathoz feltétlenül megkívánt betanított elefántok s a nagy számú hajtók serege [...] Ily összeköttetések hiányában kárba veszett fáradság, hiába való idő és pénzpocsékolás a tigrisvadászat kísérlete, mivel azok rendszerint eredményre nem vezetnek.” Tallián: *Útinaplómból...* 165.

488 Vojnich: *British India...* 70.

489 Konrád: *Zsidóságon innen és túl...* 156–178., Gyáni Gábor: *A magyar polgári elitek...* 10. Arisztokratákkal, keresztény birtokosokkal kapcsolatot létesítettek: Moscovitz Geyza zempléni birtokos, Schwartz Jakab szatmári birtokos, Sváb Károly birtokos és politikus, Wahrmann Mór nagykereskedő és politikus stb. Biharban Kepes Samu kereskedelmi ügynök, Brüll Adél és szülei, Farkas Izidor kereskedő, háztulajdonos, virilis. (Konrád: *Zsidóságon innen és túl...* 156–158., 162–163., 173–174.) Megjegyzendő azonban, hogy az 1880-as évektől kezdve csökkent az „úri társadalom” részéről a hajlandóság a kapcsolatépítésre. (*Zsidóságon innen és túl...* 157.)

3.5.3. „Levél a szerkesztőhöz”

Július 16-i számában (65–66. oldal) az Új Idők egy olyan olvasói levelet (*Ázsia szívében – Levél a szerkesztőhöz*) publikált, amely Vaiszlovich Gyula útleírására reflektált. A szerző egy évtizedek óta Bombayben élő magyar, bizonyos Telléry S. J. volt, aki levélében csalódottságának adott hangot, és azt állította, hogy a nagyváradi férfi írása teljesen félrevezető:

„Tisztelt Uram! Mint harmincöt éve Indiába szakadt magyar, nem kis örömmel pillantottam meg április 23-iki 17-ik számukban Vaiszlovits Gyula úr cikkét, amely »Ázsia szívében« címmel Indiáról írt. [...] Sajnos, igen-igen csalódtam, úgyannyira, hogy elhatároztam, hogy ennek kifejezést is adok, egy önöknek írandó levélben. Mert amit V. úr ír, az az elejétől végig téves.”⁴⁹⁰

Telléry, aki azt várta, hogy az írás segíteni fog eloszlatni a modernizálódó Indiát övező misztikumot és hamis elképzeléseket, azt nehezményezte, hogy Vaiszlovich – szerinte – toposzokat ismételt, és emellett valótlanosságokat közöl. Telléry azt állította, hogy a Rádzsputánával és a Dzsaipurral kapcsolatos állításai tévesek: Rádzsputána nem független királyság, hanem szoros brit ellenőrzés alatt álló régió, amely több államból áll, Dzsaipur, ugyanezen nevű fővárosával, csak egy az államok közül.⁴⁹¹ A dzsaipuri maharadzsaról készült kép pedig nem aktuális, mert az uralkodót fiatalon ábrázolja, ráadásul a feltüntetett név is hamis, az éppen regnáló radzsa neve ugyanis nem Savai Ram Szingh, hanem Savai Madho Szingh (Savai Ram Szingh az elődje volt).⁴⁹² Telléry a karavánút leírásával sem volt elégedett. Ahmádábád és Dzsaipur között állítása szerint 635 kilométer van, amit két nap alatt nem lehet teveháton megtenni. Továbbá a táj, a fauna leírása sem felel meg a valóságnak: az Ahmádábád és Dzsaipur közti terület nem szűkölködik vízben, a városokon kívül élő majmok nem viselkednek úgy, mint ahogy azt Vaiszlovich bemutatta, tevéket pedig már nem használnak közlekedésre.

A levélíró természetesen a vadászat megtörténtét is kétségbe vonta, és kételyeinek ironikus hangnemben engedett utat:

„Vadászat! Képzelem, hány magyar vadász szíve dobban meg, olvasva, hogy V. úr csak úgy futtában egy leopárdot s rögtön utána egy tigrist lőtt! Szép is volna.”⁴⁹³

490 Új Idők, 1911. július 16. 65.

491 Rádzsputána valóban egy régió, Dzsaipur pedig annak részét képező állam volt.

492 II. Savai Madho Szinghről van szó. Elődje II. Savai Ram Szingh volt.

493 Új Idők, 1911. július 16. 65.

Telléry felhívta rá a figyelmet, hogy a tigrisvadászat fáradságos, költséges, nehezen megvalósítható „multság”,⁴⁹⁴ és ha valamelyik radzsa vadászatot rendez, az akkora eseménynek számít, hogy a sajtó is beszámol róla. Ráadásul a részvételhez befolyásra és meghívólevélre van szükség. „V. úrnak pedig ilyen vadászatra meghívása nem volt.” Vagyis Tellérynek meggyőződése volt, hogy Vaiszlovichnak nem álltak rendelkezésére a tigrisvadászathoz szükséges anyagi és kapcsolati feltételek. Nem mondta ki kerek perec, hogy Vaiszlovich hazudik, de egyértelművé tette, hogy írását javarészt kitalációnak tartja, szerinte a vonatkupé ablakából szerzett felületes tapasztalatai alapján írt útibeszámolót a folyóiratba.

Vaiszlovich Gyula nem hagyta annyiban a dolgot, és az Új Idők 1911. augusztus 6-i számában (130–131. oldal) válaszolt Telléry vádjaira. Azt, hogy a vonat ablakából szerzte információit, és hogy nem vett részt a tigrisvadászaton, természetesen elutasította, és azzal érvelt, hogy nem lexikont vagy „naplószerű útvezetőt” akart írni, ezért előfordulhatnak pontatlanságok írásában. Válaszának csak néhány fontosabb elemére térek ki bővebben. Elismerte, hogy a maharadzsa neve valójában Madho Szingh. Arra a felvetésre, hogy annak időskori képe helyett a fiatakorit publikálta, úgy reagált, hogy azt a kényszer diktálta: „öt magát nem fotografálhattam le, miután ez időben a maharadzsa éppen Calcuttában tartózkodott”⁴⁹⁵. Vagyis azt sugallta, hogy bejárása volt Dzsaiपुर uralkodójához, és csak a körülményeknek tudható be, hogy nem lehetett a társaságában. A vadászatról azt állította, hogy az kis költségvetésű, privát szervezésű vadászat volt, alacsony fix bérért, és az elejtett nagyvadak utáni jutalom fejében fogadták fel a shikárikat. A vízhiányt azzal magyarázta, hogy „esztelenségük”, „tudatlanságuk” és az „ostoba bennszülött shicarik” útmutatásai nyomán falvaktól, kutaktól, utaktól és emberektől távol eső menetirányt választottak. Újdonságnak tekinthető az az állítása, hogy nemcsak tevéket, de elefántokat is használtak, azt viszont nem tisztázta, hogyan és kitől szereztek be az állatokat. Illetve ezúttal úgy nyilatkozott, hogy nemcsak leopárdra és tigrisre, hanem medvére és vaddisznóra is vadásztak abban a két napban. Válaszában ugyan nem mondta ki, de közvetve elismerte azt, hogy útleírásának címe félrevezető volt, ugyanis megerősítette, hogy valóban nem tette meg az Ahmádábád és a Dzsaiपुर közti távolságot, ebből mindössze 130 kilométert utazott a karavánnal. Ez a távolság egyébként nagyjából az Ajmer–Dzsaiपुर távolságnak felel meg. Ebből pedig az következik, hogy a vadásztúrát Ajmer–Merwara régióban kezdhették meg, majd a Rajputana Agency (ügynökség) részét képező Dzsaiपुर állam területén folytatták. A karaván általa megjelölt sebessége (átlagosan 65 km/nap) azonban irreálisnak tűnik, főleg ha számításba vesszük, hogy a menetelést – elvileg – vadászatokkal szakították meg.

494 „Ismerek én öreg, viharedzett vadászokat, akik 25-30 évi vadászat alatt sem tudták annyira vinni, hogy egy tigrist puskavégre kapjanak.” (Új Idők, 1911. július 16. 65.)

495 Uo. 1911. augusztus 6. 130.

A Vaiszlovich anyagi, kapcsolati adottságait ismerő, Telléry kritikájával és Vaiszlovich döcögő magyaríráskódásával szembesülő olvasóban joggal merül fel a gyanú, hogy az útleírás teljes egészében az író fantáziájának szüleménye volt, és az indiai utazás sohasem történt meg. Mégis elhamarkodott lépés lenne a bizalmat egészen megvonunk az útbeszámoló írójától, kritikus levelében maga Telléry tájékoztatja ugyanis az olvasókat arról, hogy a nagyváradi férfi bizony járt Indiában, és huzamosabb ideig ott tartózkodott:

„Örültem neki, hogy végre oly író [Vaiszlovich Gyula] tollából jelenik meg cikk, aki két hónapot itt töltött, s akinek így módja is lehet a valóságnak megfelelő dolgokat írni.”⁴⁹⁶

Sőt találkozta is egymással, Telléry vendégül látta és segítette Vaiszlovichot az eligazodásban. Saját bevallása szerint éppen ezért várta el, hogy korrekt India-képpel szolgáljon a nyilvánosságnak.⁴⁹⁷ Az utazás időpontja azonban Telléry írásából sem derül ki. Az igazsághoz tehát leginkább az a verzió állhat közel, hogy főszereplőnk eljutott Indiába, tigrisvadászaton azonban nem vett részt. De ha nem vadászutazó volt, milyen céllal érkezett a szubkontinensre? A válaszhoz Telléry személye és a Park Szállóról készült későbbi beszámolók visznek közelebb.

3.5.4. Szőnyegek, dísztárgyak, műreemek

A Nagyszentmiklóson született Telléry János István, angolosított nevén Stephen John [S. J.] (1847–1912) 1877 körül telepedett le Indiában, ahol az évek folyamán széles körben ismert, sikeres nagyvállalkozó lett. Delhiben szőnyeggyárat alapított, később bútorgyárat is nyitott, bekapcsolódott a gránitbányászatba és -forgalmazásba, teatünetvények tulajdonosa volt Ceylonban, és saját gyártmányait, valamint a helyi kézműipar termékeit értékesítette indiai (Bombay, Kalkutta, Simla, Delhi) és New York-i üzleteiben.⁴⁹⁸ Részt vett az indiai műipar kormányzatilag is támogatott népszerűsítésében, megújításában, hazai (indiai) kiállítások lebonyolításában, amerikai és európai fogyasztókat keresett az indiai műreemek számára, és a kereslet növelése érdekében a gyártás során figyelembe vette a nyugati igényeket. Az 1893. évi chicagói világkiállí-

496 Új Idők, 1911. július 16. 65.

497 Telléry ugyanis azt állította, hogy India belsejébe több helyre is ajánlólevéllel látta el Vaiszlovich Gyulát (ezek bizonyára nem vadászatra szóló ajánlólevelek voltak). Új Idők, 1911. július 16. 65. Nem Vaiszlovich volt az egyetlen magyar utazó, akit Telléry vendégül látott Indiában. Latino-vits Gézáról és útítársairól is gondoskodott, lakást biztosított számukra egy szállodában. (Vasárnapi Újság, 1896. november 15. 765.) Az Indiába érkező Stein Auréllal is kapcsolatba lépett. (Kelényi Béla: *Egy magyar nábob Indiában...* 90.)

498 Pécsi Napló, 1893. február 2. 3–4., Pesti Napló, 1900. október 7. 6., Kelényi: *Egy magyar nábob Indiában...* 86–95.

táson India képviselőjében az indiai pavilont szervezte.⁴⁹⁹ Ugyanebben az évben vállalta, az S. J. Telléry & Co. egy, az indiai kézműipart bemutató kiadványt (*The industrial art manufactures of the Indian Empire*) is megjelentetett. Telléry a magyar kormánnyal is kapcsolatban állt, a Magyar Kereskedelmi Múzeum bombayi képviselőjeként az volt a feladata, hogy a kivitellel foglalkozó magyar cégek részére Indiában üzleteket közvetítsen, a piaci viszonyokról tájékoztassa őket, és hogy kelet-indiai termékeket közvetlenül importáljon Magyarországra.⁵⁰⁰ A magyar iparcikkek Indiába való kiközvetítése azonban kudarccal végződött.⁵⁰¹ Donátori indíttatását mutatja, hogy indiai műtárgyakat adományozott az Iparművészeti Múzeumnak.⁵⁰² A századvégi sajtóbeszámolók szerint az „indiai magyar nábob”⁵⁰³ cége által forgalmazott termékek (szőnyegek, bútorok, kisplasztikák stb.) kiemelkedő minőséget képviseltek, és iparművészeti értéküknél fogva igen népszerűek voltak a külföldi és a magyar elitek körében. Az újságíró szerint:

„[...] a világ leggazdagabb emberei hozzá fordulnak egyenest, ha különösen díszes és maradandó becsű szőnyeget kívánnak beszerezni. Most a cárevics megrendeléseinek dolgoznak gyárában, s már másfél év óta dolgoznak szakadatlanul egyetlenegy nagy szőnyegen. [...] az Indiákat megjárt magyarok nemcsak felkeresték Telléry vendégszerető házát Delhiben, hanem egyúttal elvittek sok szép és becses holmit onnan haza. Különösen a Majláth grófok, báró Atzél és neje, báró Brenner és még sok mások hoztak a Telléry-üzletből számos díszes tárgyat. Aki ezek szalonjaiban megfordult, megbámulta e csodadolgokat; de nem sejtette, hogy előállításuk egy Indiában lakó magyar ember buzgóságának köszönhető.”⁵⁰⁴

Az indiai motívumok iránti érdeklődés a nagypolgárság körében is kimutatható.⁵⁰⁵

499 Codell, Julie F: *Indian crafts...* 156., 165., Kelényi: *Egy magyar nábob Indiában...* 96–99. A pécsi újságíró szerint az amerikai kiállítás idejére gyerekeit Budapesten hagyta, és itt nevelőket keresett a számukra, hogy „egy kis magyar szellemet és nyelvet sajátítsanak el”. (Pécsi Napló, 1893. február 2. 4.) Egy másik publicista úgy tudta, hogy „Tellerly a távolban is jó magyar maradt, s gyermekeit is Magyarországon nevelteti. A gyermekek Budapesten jártak iskolába, előkelő születésű angol neje is szorgalmasan tanulja itt a magyar nyelvet.” (Pesti Napló, 1900. október 7. 6.)

500 Pesti Hírlap, 1895. április 28. 12., *Magyarország tisztí cím- és névtára 1898.* 341.

501 Kelényi: *Egy magyar nábob Indiában...* 89.

502 Az általa adományozott tárgyak, a dzsaipuri ipar (az agyag-, fa-, fém- és a textilművesség) termékei, valamint az ásványok először a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek, később az Iparművészeti Múzeum vette át a gyűjteményt (Művészi Ipar, 1886. szeptember 425., Kelényi: *Egy magyar nábob Indiában...* 88.)

503 Például Pesti Napló, 1913. november 18. 6.

504 Pécsi Napló, 1893. február 2. 4.

505 Zsolnay Vilmos lánya, a gyár számára motívumokat tervező Júlia „minden vágya” egy régi indiai művészetekről szóló könyv volt, amit apja meg is szerzett a számára. (Jávor Kata: *Életmód és életmód-stratégia...* 122.)

Vaiszlovich Gyula bizonyára nem vadászutazóként, hanem vásárlóként érkezett Indiába, azzal a céllal, hogy indiai műremekeket (szőnyegeket, berendezési tárgyakat stb.) vásároljon ahmadábádi, dzsaipuri és egyéb kereskedésekben.⁵⁰⁶ Ebben az ügyben Telléryt is felkereste.⁵⁰⁷ A Vaiszlovichok ugyanis luxusszállodává kívánták tenni a Parkot, amihez elengedhetetlen volt, hogy minőségi tárgyi környezetet alakítsanak ki benne. A fivérek nemcsak a színvonalra, de különlegességre és a divattal való lépéstartásra is törekedtek, és a sajátos miliőt – az orientalizmus akkori divatjára ráhangolódva – keleti, köztük indiai eredetű tárgyak, az általuk képviselt egzotikum révén teremtették meg. Az indiai formák, a keleti motívumok iránti vonzalmuk abban is kifejeződött, hogy a Park Szálló belső tereinek kialakításakor a szecesszió irányzatát részesítették előnyben.⁵⁰⁸ Lényegében maga a tigrisvadászat is felfogható a kelet felé fordulás, az orientális javak iránti vonzódás jeleként.⁵⁰⁹

Az indiai vásárlás megtörténtét a szállodát vagy annak tulajdonosait méltató írások igazolják. Egy újságcikk szerint

„Vaiszlovich Gyula nagyobb utat tett Indiában, s onnan perzsa- és szmirna-szőnyegek tömegével jött haza, amelyeknek háromszor annyi volt itthon az értékük, mint az egész utazási költség. Ezekkel a szőnyegekkel s nagyon értékes fából készített bútorokkal rendezték be a szálló harminc szobáját. Ma is messzeföldön a legelegánsabban berendezett szálló [...]”⁵¹⁰

Nem sokkal a szálloda megnyitását követően az újságíró úgy nyilatkozott, hogy a Park „exotikus látványosság”, „ajándék” Nagyvárad számára, és a szálloda berendezé-

506 Mocsáryné Fáy Mária úgy emlékezett vissza, hogy Ahmadábádban olyan szőnyeggyár működött, ahol kézimunkával készítettek drága szőnyegeket. Bútorkészítőkkel, fafaragókkal is találkozott, akik bútorokat, ajtókat, karnisokat, szantál- és ébenfa faragványokat készítettek amerikai megrendelésre. „E dolgok leírhatatlan szépek, de mesés drágák.” Dzsaiurban is „igen szép dolgokat”: szantál-, ébenfa és márványfaragványokat, szőnyegeket gyártottak művészi igénnyel, és rézbe „emaiiliroztak”. (*India és Ceylon...* 62–63., 70.)

507 Egy korábbi írásomban (Kulcsár Beáta: *Egy nagyvárad polgár tigrisvadászata nyomában...* 182.) azt állítottam, hogy Vaiszlovich Gyula azért utazott Indiába, hogy a helyi kereskedőktől, köztük Tellérytől berendezési tárgyakat vásároljon. Egy azóta megjelent tanulmányból (Kelényi: *Egy magyar nábob Indiában...* 101.) azonban tudható, hogy Telléry 1902-ben csődbe ment, és hogy – egy forrás szerint – 1904-ben már nem volt meg a vállalkozása és a szőnyeggyára. Elképzelhető tehát, hogy Vaiszlovich nem vásárolt közvetlenül tőle, viszont fontosnak tarthatta a vele való találkozást, Telléry ugyanis helyismerettel és kapcsolati tőkével is rendelkezett.

508 A szecesszió és India kapcsolatához l. Gellér Katalin: *Magyar szecesszió.* 32–34.

509 A szecessziós stílusjegyeket hordozó irodalomban a szereplők egyik alapélménye az elvágódás. „Az anyagilag tehetősebb hősök külföldre, főként Párizsba menekülnek, s ha felejtésnek ez is kevés, Indiában, Egyiptomban s afrikai vadászaton keresnek kalandot. [Péter gróft például] Európa kifárasztotta; a színházak és a lóversenyek untatják, a szarvas cserkészetnek és falkavadászatnak nincs immár ingerük” (Gozsdu Elek: *Napraforgó*, részlet – idézi: Ajtay-Horváth Magda: *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában.* 68.)

510 Újság, 1940. szeptember 14. 5.

se, a gyönyörű váradi bútorok, perzsaszőnyegek, indiai asztalterítők örömet szereztek az iparművészet kedvelőinek.⁵¹¹ Máshol azt olvassuk, hogy a Parkban „valódi keleti szőnyegek, indiai szőttesek díszelegtek”.⁵¹²

A minőség iránti elkötelezettség a fivérek belső szükséglete, mélyen interiorizált igénye lehetett, erre utal Bodnár Mária beszámolója a Parkról. Szerinte a szálloda műremekei, köztük az „indiai tropheumok” olyanok voltak, mintha „a szépség szeretetének megfogalmazásából nőttek volna ki”, vagyis a szállodatulajdonosoknak a minőség és a szépség iránti természetes igényét fejezték ki.⁵¹³

A szállodabelső alapos ismerete hiányában sajnos nem tudható, valóban művészi minőséget képviseltek-e a fivérek által a szállóban elhelyezett tárgyak, vagy hogy a szépség iránti igényükhöz társult-e esztétikai érzék is, és a különböző helyekről származó tárgyakat ízlésesen helyezték-e egymás mellé; hogy a sokféleség ellenére harmonikus belső tereket teremtettek-e. A Parkot jellemző korabeli és későbbi szerzők mindenestre nagy elismeréssel nyilatkoztak az eredményről. Arra a kérdésre azonban még mindig nincs válasz, mit jelentett Vaiszlovich Gyula számára a tigrisvadászat, mi volt a célja a történet publikálásával, miért vezette félre az olvasókat.

3.5.5. A fikció szerepe

A tigrisvadászat fiktív történetének megírását, publikálását több tényező motiválhatta. Az útleírásban Vaiszlovich magát a legfelsőbb körök exkluzív csoportjának tagjaként jelenítette meg. A kitalált történetet úgy használta, mint egy, a nyilvánosságnak kiállított vadásztrófeát: általa mutatta be (elképzelt) pozícióját, és próbálta formálni az imázsát. Célja elsősorban az volt, hogy elhitesse környezetével: immáron kiemelkedő anyagi erő birtokosa, finanszírozni képes exkluzív úri gyakorlatokat; emellett komoly társadalmi tőke gazdája: kiterjedt kapcsolatrendszere és bejárása van a legfelsőbb körökbe. Nem utolsósorban személyében is alkalmas arra, hogy beilleszkedjen az előkelőségek világába: a történetben olyan könnyedén vadászik a veszélyes állatokra, mint egy gyakorlott, vérbeli arisztokrata. A szerző vélhetőleg azt szerette volna elérni, hogy változzon megítélése, hogy széles körben növekedjen társadalmi megbecsültsége. Vaiszlovich tehát felismerte a tigrisvadászat reprezentáló és konstituáló képességét is, azt, hogy a felsőbb körök státusszimbóluma, és hogy felhasználható arra, hogy presztízsemelkedést generáljon vele, ezáltal esetleg pozíciójavulást érjen el, és könnyebben integrálódjon a helyi elitekbe.

Az, hogy a tigrisvadászat fiktív történetének közreadása a Vaiszlovich(ok) „mobilitációs programjának” része, még inkább érzékelhető, ha azt nem önmagában, hanem a Park Szállóval összefüggésben tárgyaljuk. Ebben az esetben az üzletpolitika része-

511 Nagyvárad Napló, 1915. július 4. 5.

512 Ötvös–Horvát: *Porrá és hamuvá*. 19.

513 Szabadság, 1934. február 11. 8.

ként is felfogható. Nem zárható ki ugyanis, hogy a fivérek jó előre és pontosan eltervezték a Park Szálló felépítésének menetét, arcukat, és hogy „brandjének” kialakításához a fikciót is segítségül hívták. Az átalakításokat 1912-ben kezdték el.⁵¹⁴ Gyula azonban még ezt megelőzően elutazott Indiába, és beszerezte a szálló igényes berendezésének néhány darabját. Az utazás és az importált indiai tárgyak felkelítették a városi közönség figyelmét, megalapozták a vélekedést, hogy a fivérek gazdagok, ráadásul kifinomult ízlésük van, és már az úri társadalomhoz tartoznak. Ezt követően megjelentették a vadászatról szóló történetet, amellyel tovább erősítették az elképzelést, hogy a Vaiszlavichok világához az elitista környezet, a fényűzés és az egzotikum kapcsolható. Vagyis jóval a nyitás előtt elkezdtek kialakítani saját brandjüket, „mitoszukat”. Mire működni kezdett a szálloda, egyértelművé tették, hova sorolják magukat, és kiknek a társaságára, szállodájukban milyen vendéggörre számítanak.

A fentiek arra utalnak, hogy itt nem dzsentrifikációról, a dzsentroid szokások belső interiorizálásáról, hanem racionális mobilitási projektről van szó, mivel a leírtak azt hangsúlyozzák, hogy a tigrisvadászatról szóló fiktív történetet a szerző érdekérvényesítésre (erőforrás-teremtésre, pozíciójavításra) és nem önkifejezésre (őszinte preferenciái, identitása kinyilvánítására) használta.⁵¹⁵ A kettő azonban nem zárja ki egymást. Nagyon is valószínű, hogy Gyula tigrisvadászként való megjelenése egyéni ízlését is kifejezte, és a történetet részben az önkifejezés céljával adta közre. Ezt több motívum alátámasztja. Szívesen írt a vadászatról, élvezettel helyezkedett a tigrisvadász szerepébe, bizonyára olyan „jelmezt”, szerepet választott, amely közel állt hozzá, amellyel azonosulni tudott. Az is világos, hogy – számos kortársához hasonlóan⁵¹⁶ – polgárként több nemesi eredetű életmódelemet is magáévá tett: párbajozott, hagyományos presztízsintézményekhez (kaszinó, OMGE) csatlakozott, állítólag fivérével együtt az angol lordok divatja szerint öltözködött⁵¹⁷ és a bihari birtokon úgy viselkedett, mint egy

514 Nagyvárad hivatalos közlönye publikálta az építési engedélyeket (Nagyvárad város hivatalos közlönye, 1912. január 24. 35., uo. 1912. március 27. 89., uo. 1912. december 11. 383., uo. 1914. január 6. 3.)

515 A dzsentrifikáció fogalmával több mindent jelölnek a szakirodalomban, például a gazdasági igazodást (földbirtokvásárlást, vidéki ház szerzését), a kulturális hasonulást (a nemesség szokásainak és mentalitásának, identitásának „átvételét”) vagy a társadalmi asszimilációt (a földbirtokos társadalomba való beilleszkedést). A gazdasági hasonulás és a szokások átvétele ellenére sokan megőrizték polgári identitásukat; kérdéses, hogy ezekben az esetekben beszélhetünk-e dzsentrifikációról, lezajlott-e a dzsentrifikáció. (Tímár Attila: *Kulturális asszimiláció...*) Egy megközelítés szerint az arisztokratikus, nemesi allúriok inkább a stratégiai gondolkodással, a piaci magatartással magyarázhatók. (Szakál: *Vállalkozó győri polgárok...* 34–36., 54.)

516 Az üzleti élet számos képviselője késztetést érzett a nemesi életmódelemek átvételére, a hagyományos formák továbbvitelére. (Gyáni: *A magyar polgári elitek...* 10–13.) Példák erre: Jávor: *Életmód és életmód-stratégia...* 120., Kövér: *M. L. Herzog & Comp...* 62–73. A polgárság és a hagyományos elitek a saját életmódjukkal, értékrendjükkel kölcsönösen hatottak egymásra („integráció interaktív folyamata”). (Gyáni: *Előszó...* 17.)

517 Dutka: *A Holnap városa...* 41.

földesúr.⁵¹⁸ Egy későbbi híradás sem szívélyes szállodai vállalkozóként, hanem önkényes, a maga birtokán teljhatalmú várúrként ábrázolta őt az olvasóknak.⁵¹⁹ Nehezen képzelhető el, hogy ezek a viselkedési elemek, úriás allűrök csak egy jól felépített, érdekorientált magatartás-koreográfia részei voltak, hogy a vadászatot mint a „nemesi férfiállítódás”⁵²⁰ egyik legalapvetőbb elemét csak mobilitásának előmozdítására használta. Ezek vélhetőleg a szerző személyiségét, annak belső diszpozícióit is tükrözték. Az exkluzív környezetet nyújtó luxusszállót sem lehet csak a piaci igényekhez való alkalmazkodás eredményeként értelmezni, az a fivérek identitását is kifejezte.

A történet megírásának volt egy további funkciója is: oldotta a belső lelki feszültséget, azt a belső szorongást, amelyet a vágyott és a valóságos közti distancia, vagyis a *remélt* társadalmi státus és társasági élet, valamint az annál szokványosabb, közönségesebb *tényleges* közti távolság okozott. Továbbá élményt is nyújtott a szerző számára: az írás által valamiképp átélte, amit a valóságban – megfelelő adottságok híján – nem tudott. A fivérek imázsa és mobilitása azonban nem a fikciónak, hanem főként gazdasági teljesítményüknek köszönhetően változott meg.

3.6. AZ INTEGRÁCIÓ ÚTJÁN: GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁS

3.6.1. A Park Szálló

A Park Szálló helyszínéül szolgáló ingatlant és a mellette lévő kertet 1727-ben Csáky Imre katolikus püspök adományozta a premontreieknek. Itt a rend adminisztrátora, Graff Vazul csak egy kis házat építtetett, amelyben 1737-től gyógyszerár működött. 1785-ben az épület és a telek gróf Teleki Sámuel főispán tulajdonába került, aki a házat barokk stílusban átépíttette, és kiegészítette. A Teleki-palotának a későbbiekben több tulajdonosa is volt: gróf Rhédey Ádám, majd gróf Bethlen Gergely, később pedig annak örökösei. 1833 és 1888 között ennek az épületnek az emeletén működött a kasszinó.⁵²¹

Az eredetileg az apjuk, az anyjuk és Lujza húguk által tulajdonolt kúria épülete, annak udvara és a szomszédos telkek (Fő utca 3–5. szám) – ahogy arról már többször is szó esett – a fivérek tulajdonába kerültek. Az 1909-ben kiadott címtár még a két asszonyt tüntette fel háztulajdonosokként.⁵²² 1912-ben már a teljes épület- és telek-együttes a testvérek birtokában lehetett, minthogy az az évi címtár őket jelölte meg.⁵²³

518 Az újságíró szerint a régi lovagvárak korára emlékeztet a szomszédjához (Zeitererhez) való konfliktusos viszonya. (Nagyváradai Napló, 1899. március 1. 3–7.)

519 Nagyváradai Napló, 1899. március 1. 3.

520 Hadas: *A modern férfi születése...* 65.

521 Péter I.: *Nagyvárad 900 éves múltja...* 191., 210., uő: *Mesélő képeslapok...* 74.

522 Kemény L.: *Nagyváradai címtár.* 156.

523 Kemény L.: *Biharvármegyei és nagyváradai címtár.* 314.

Spett Gyula kanonok 1912-ben, amikor a Fő utcán tapasztalható magas bérleti díjak miatt méltatlankodott, a „Weiszlovits fiúkat” mint az Orsolya-zárdával szemben álló épület (Fő utca 3–5.) üzlethelyiségeinek birtokosait kritizálta.⁵²⁴

A fivérek a kúria földszintjén lévő üzlethelyiségeket magas áron⁵²⁵ adták bérbe tehető kereskedőknek, teljesen új arculatot adva az épületnek.

„A nagyváradai kereskedelem legelevenebb, legforgalmasabb metropolisává varázsolták az évek hosszú során át parlagon heverő régi grófi Bethlen-házat. Az emeletes épület hosszú földszinti frontján díszes, modern áruházak egész sora pompázik.”⁵²⁶

A sajtó szerint az 1910-es évek végén a Bethlen-kúria (földszintje) volt a város legértékesebb bérháza, a kereskedelmi élet centruma.⁵²⁷ Gyula és Emil a szálló udvarát is rendezték, kertjét igényes, szépséges parkká tették:

„Az egykori gizgazos, kavicsos, hatalmas udvari telken gyönyörű lombos és virágos parkerdő ékeskedik, melynek határán a nagyváradai garszon ifjak pensiója van berendezve.”⁵²⁸ „[...] a szálloda udvara idillikusan szépen parkírozott tágas térség, platánjai, gondozott virággrupos, betonozott útjai, borostyánokkal befuttatott műgrottái és terméskövekből emelt műomladékai tették romantikus szépségűvé a Park Szálloda kertjét.”⁵²⁹

Egy újságíró 1911-ben arról tájékoztatott, hogy a testvéreknek nagyívű terveik vannak: újra felépítik a Bazár vendéglőt, az udvaron lesz nyári vendéglő, cukrászda és mozgóképszínház is, továbbá egy új kávéház építését is elhatározták, amelynek tervezésével Rimanóczy Kálmánt bízták meg. Ezek az elképzelések a Fő utca 3. számra vonatkoztak, és részben a régi funkciók felélesztését, újak bevezetését, összességében a terület kereskedelmi-szolgáltatóipari revitalizációját szolgálták volna. A későbbi Park Szálló épülete, az egyszintes kúria (Fő utca 5. szám) emelete hasznosításának mikéntjét a cikk nem tárgyalta. A fivérek vállalkozó kedve azonban a későbbiekben ennél szolidabb eredményeket produkált.

1912-ben nagyarányú építkezésekbe, átalakítási munkálatokba fogtak. A kúria földszintjét továbbra is bérbe adott üzlethelyiségekként hasznosították, a munkálatok,

524 Népszava, 1912. február 14. 9.

525 „[...] a milliomos Weiszlovits-fiúk nyúzzák a lakóikat.” (Népszava, 1912. február 14. 9.)

526 Nagyváradai Napló, 1911. november 1. 4–5.

527 Uo. 1919. szeptember 7. 3.

528 Uo. 1911. november 1. 4–5.

529 Ötvös–Horvát: *Porrá és hamuvá*. 19. A leírás nagyon hasonlít erre: Katona Béla: *Várad a viharban*. 124.

a felújítások ugyanis jelentős bevételeket igényeltek; vélhetőleg ugyanezen oknál fogva kölcsönt is felvettek.⁵³⁰ 1912 januárjában építési engedélyt kaptak a Fő utca 3. szám alatti átalakításokra.⁵³¹ Az évtized első felében átépítették a színekört színházi és mozgófilmszínházi előadások számára, a régi Bazár vendéglőt pedig szintén átalakították.⁵³² A fivérek életében tehát váltás történt: gazdasz múltjukat hátrahagyva a szolgáltatóiparban keresték a boldogulást. Színház- és mozialapítási, -fenntartási kísérletükről a Nagyváradi Napló is beszámolt.

„Két esztendővel ezelőtt, a nagy fellendülés, városfejlődés, pénzbőség idején, mikor az általános vagyonosodással arányosan növekedtek a szórakozást, művelődést kereső igények, megpendült az eszme, hogy még egy színházat kell a nagyváradi teatrális művészet kultiválására felállítani. De a nemes plánum lekerült a szőnyegről, pedig akkortájt közóhajt jelentett egy új színház. A színházi élet a szó szoros értelmében izzott, egy páholyért vagy egy földszinti ülőhelyért valóságos harcot vívtak az emberek. Maga Erdélyi Miklós is ambicionálta az új színházat. Erre számított Vaiszlovich Gyula és Emil, akik elhatározták, hogy újjáépítik a régi arénát, amelyhez köztudottan a nagyváradi színházi élet fénykora fűződött. Blaha Lujza, Vízvár Mariska és a mai színészgeneráció legértékesebb tagjai játszottak a deszkákon. A régi színháznak tradíciói vannak, és keresve sem lehetett volna jobb helyet találni a modern igények szerint átalakított régi színháznál. A Vaiszlovich testvérek nagy ambícióval fogtak a renováláshoz. Kibetonozták, színeit felfrissítették, újból berendezték, a színpadot megnagyobbították, a kulisszákat kidekorálták, szóval úgy átalakították, hogy nem lehet ráismerni. Szóval úgy áll a dolog, hogy Nagyváradnak ma már egy új színháza áll készen, amely befogadóképességét tekintve vetekedik a Szigligeti Színházzal. És mégsem lesz színház. Legalább is ez idő szerint. A mai viszonyok még a régi színház fenntartását is lehetetlenné teszik. A közönség alig jár színházba.”⁵³³

A beszámolóból az is kiolvasható, hogy az ötlet nem volt megalapozatlan, csakhogy az építkezések időszakában bekövetkezett valamiféle válság,⁵³⁴ amely ellehetetlenítette

530 A hitelfelvételre Emilnek egy 1919. évi nyilatkozata utal. Az újságírónak azt mondta, „törlesztéses kölcsöneinek” fizetésével hátralékban van. (Nagyvárad, 1919. február 9. 2.)

531 Rákóczi út 3–295., az engedélyes: Weiszlovits Emil és tsai, a felelős szakiparos: Tarr György, az építkezés: átalakítás, az engedély száma: 22612–911. (Nagyvárad város hivatalos közlönye, 1912. január 24. 35.)

532 Péter I.: *Mesélő képeslapok...* 75., 77., uő: *Régi képeslapok, régi történetek...* 201., Nagyváradi Napló, 1915. július 4. 5.

533 A Nagyváradi Naplót idézi: Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon.* 84–85.

534 Az 1912. évi, Nagyváradon is érzékelhető válságról (Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 22.) lehet itt szó. Esetleg a háború hatásáról.

a színház fenntartását. Ennélfogva nem a fivéreknek a kereslet felmérését, az igények kalkulálását illető kompetenciája mondott csődöt, inkább a körülmények nem várt alakulása okozhatta a kudarcot. A Vaiszlovichok még próbálkoztak a vállalkozás megmentésével, de színház-, mozi- és vendéglőműködtetői tevékenységük nem bizonyult tartósnak.⁵³⁵ A Fő utca 3. szám alatti színikört végül átengedték Lujzának és a Heimann családnak, akik ugyanitt a későbbiekben tartósan és eredményesen működő filmszínházat alapítottak (1924).⁵³⁶ Feltehető, hogy Lujza a kúria épületében lévő részéért cserébe kapta meg ezt a területet. Emil és Lujza viszonya még egy ideig jó volt,⁵³⁷ egy későbbi forrás szerint végül összevesztek az örökségen.⁵³⁸ Emilnek Lujza fiával sem volt felhőtlen a kapcsolata.⁵³⁹

A fivérek által kapott építési engedélyekből kiolvasható, hogy 1912-ben a Fő utca 5. szám alatt is elindultak az építkezések.⁵⁴⁰ A forrásokból az is tudható, hogy a szomszédos utcában is tulajdonosok lettek, vagyis megszerezték a kúria udvara mögötti, a Nagysándor utcáról nyíló telket (Nagysándor u. 3–5.), ahol szintén moziépítő munká-

535 Péter I.: *Mesélő képeslapok...* 75., 77., Péter I.: *Régi képeslapok, régi történetek...* 201., Nagyvárad-i Napló, 1915. július 4. 5.

536 Péter I.: *Mesélő képeslapok...* 77., Kupán: *A mozi évszázada Nagyváradon.* 144–229.

537 Egy fennmaradt dokumentum arra utal, hogy Emil egy alkalommal Lujza helyett intézkedett. A közjegyzői irat szerint Lujza felhatalmazta Emilt, hogy egy kölcsön felvétele ügyében helyette járjon el (a kölcsön célja nem derül ki): „Elöttem, dr. Stamberger Ferencz budapesti királyi közjegyző előtt [...] özvegy dr. Heimann Józsefné született Vaiszlovich Lujza úrnő, magánzónő, budapesti (VIII. Kisfaludy utca 28/b szám alatti) lakos [...] sajátkezűleg aláír egy Budapesten, 1914. évi márczius hó 19-napjáról keltezett, 1 korona bélyeggel ellátott, Vaiszlovich Emil nagyvárad-i lakos részére kiállított meghatalmazást, 350 000 korona kölcsönnek a magyar Jelzálog-Hitelbanktól való felvétele tárgyában oly kérelemmel, hogy aláírását hitelesítsem.” (BFL, VIII. 176a, 1914–0882. Stamberger Ferenc közjegyző jegyzőkönyve.)

538 Zsolt Ágnes: *Éva lányom.* 16.

539 „[Emil] Rokonaival nem nagyon tartotta a kapcsolatot, sőt sógorával és szomszédjával, Heyman mozitulajdonossal hosszú időn át pereskedett – egy tűzfal miatt... A Park Szálloda déli oldala a sógora telkére nézett, ahol nyári mozit létesítettek. A mozi és a kert jellege megkövetelte a zöld színt. Sógora a szálloda tűzfalát zöldre mázoltatta. Vaiszlovich, akinek kedvenc színe a lila volt (ez a szín dominált a szállodában kívül-belül), amint tudomást szerzett a dolgról, mázólokát fogadott és a tűzfalat – lilára kenette át. A sógor sem hagyta magát, amint megszáradt a fal, ismét zöldre festette. Így ment ez egész nyáron a váradiak legnagyobb derűtségére, és három munkanélküli legnagyobb örömére, mert egész szezonra volt munkájuk. Télen pedig a törvényszéken folytatták a pereskedést...” (Szász: *A várad-i kemény ember.* 212.) A „sógor” itt valójában az unokaöccse, Heiman Béla lehetett.

540 Rákóczi út 5., az engedélyes neve: Weiszlovits Emil, felelős szakiparos: Kocsis Károly, az építkezés minősége: toldalék és raktár, az engedélyszám: 5791–912. (Nagyvárad város hivatalos közlönye, 1912. március 27. 89.) Rákóczi út 5., az engedélyes neve: Vaiszlovics Emil, felelős szakiparos: Műipari Portál és Üzletép. Rt. (Budapest), az építkezés: boltkapuzat, az engedély száma: 22801–912. (Uo. 1912. december 11. 383.)

latokba fogtak, a város által 1911-ben és 1914-ben kiadott engedélyek alapján.⁵⁴¹ Az „általános ipari pangás” miatt azonban ezeket nem fejezték be.⁵⁴²

A kúria (Fő utca 5.) radikális változáson ment át: a testvérek az alsó szintet megtartották üzlethelyiségeknek, az emeleten pedig szállodát alakítottak ki: az épület belső tagolásának átalakításával hatvan szobát különítettek el, ezeket vízvezetékkel, villanyvilágítással, légfűtéssel, részben fürdőszobákkal látták el.⁵⁴³ A homlokzat is ekkor kapott új arculatot, csak a kovácsoltvas díszítésű erkély maradt meg, a felette lévő egykori, nagyméretű timpanon helyére ívelt oromzat került. Átalakították az alatta lévő kapualjat is. Egészét tekintve a homlokzat eklektikus stílust, a bejárati ajtó viszont szecessziós kovácsoltvas díszítést kapott. A szecesszió a belső dekoráción is visszaköszönt, akárcsak a szálloda udvari homlokzatán.⁵⁴⁴ Nem világos, hogy a barokk épület mely részeit hagyták érintetlenül.⁵⁴⁵ A szálloda végül 1915 márciusában nyitott meg, a város hetedik hoteljeként.⁵⁴⁶ A belvárosban ekkor hat szálloda (Rimanóczy, Pannónia, Fekete Sas, Széchenyi, Európa, Arany Sas) működött. Kortárs beszámoló szerint az ízlésesen, iparművészeti igénnyel berendezett Parkot már a nyitás után a város unikális „intézményének” tekintették:

„[...] a Park Szálloda majdnem több, mint egy exotikus látványosság. Egy üdülőhely a város közepén, ahová még Svájcból is eljönnek nyaralni az emberek. [...] A város számára nagy ajándék, az iparművészet kedvelője számára pedig váratlan meglepetés, amit a Park Szállodában az ember lát. Váradon készült gyönyörű bútorok, perzsaszőnyegek, indiai asztalterítők: stílus és tisztaság. A tisztaságnak, az ízlésnek és a pihenésnek ez az oázisa kellett Nagyváradnak, ezért olyan végtelenül kedves ez a háborús ajándék.”⁵⁴⁷

Ebben a cikkben, akárcsak későbbi írásokban, is előfordul, hogy a Park Szállót egy, a valóságon túli különleges szigetként, oázisként láttatták, olyan helyként, ahol a kifo-

541 Nagysándor u. 3., az engedélyes neve: Weiszlovits Emil és tsai, a felelős szakiparos: Czoczek Alajos, az építkezés: egyemeletes mozgófénykép színház, az engedély száma: 18927–913. (Nagyvárad város hivatalos közlönye, 1914. január 6. 3.) A Nagysándor u. 5. számhoz már korábban is kaptak építési engedélyt. Az engedélyes neve: Weiszlovits Emil és tsai, felelős szakiparos Máté Imre, az építkezés minősége: mozgófényképszínház és nyitott csarnok, engedély száma: 11449–911. (Nagyvárad város hivatalos közlönye, 1911. augusztus 9. 233.) A Nagysándor utca 3. szám előzőleg Weiszlovits Adolf tulajdonában volt, ahogy azt láttuk.

542 Nagyvárad Napló, 1915. március 25. 8.

543 Uo. 1914. június 25., Péter I.: *Nagyvárad 900 éves múltja...* 210.

544 Péter I.: *Nagyvárad 900 éves múltja...* 210–211., Bihari Napló, 1998. december 12–13.

545 Péter I. Zoltán úgy vélte, hogy csak a pincerész és a tartófalak maradtak meg a korábbi épületből. (Péter I.: *Mesélő képeslapok...* 74.)

546 Az újságíró szerint az emberek gyönyörködnek a nagy fenyves parkban, és elcsodálkozva nézik a modern berendezést. „Nagyvárad gazdagabb lett egy modern szállodával.” (Nagyvárad Napló, 1915. március 14. 8.)

547 Uo. 1915. július 4. 5.

gástalan kényelem, a szemet gyönyörködtető szállodabelső és a park idilli zöldje nyugalommá „szelídíti” a látogató külvilágból hozott nyugtalanságát, zaklatottságát.

A szálloda infrastrukturális adottságai pontos dokumentáció hiányában egyéb levéltári források, illetve címtárak segítségével rekonstruálhatók valamelyest. 1918-ban az Országos Idegenforgalmi Iroda a kereskedelemügyi minisztérium megbízásából felmérést készített a városok idegenforgalmi adottságairól, továbbá az egyes települések idevágó jövőbeli terveiről és a helyi idegenforgalmi javaslatokról. Az egyes idegenforgalmi egységek kérdőíveket kaptak, amelyeket ki kellett tölteniük, a városi és a vármegyei törvényhatóságok pedig egy külön íven összegezték az adatokat. A nagyváradi törvényhatóság az összegzésben felsorolta a szállodákat (Európa, Arany Sas, Rimanóczy, Fekete Sas, Széchenyi, Pannónia, Park, Magyar Király), és bemutatta ezek legfőbb paramétereit.

A Parkban tulajdonosként – bár Gyula ekkor még élt – csak Emilt tüntették fel. Ekkor 69 szoba volt itt, csak az impozáns Fekete Sas előzte meg e vonatkozásban 71 szobával. A Pannóniában 61 szoba volt, a Rimanóczyban 57.⁵⁴⁸ A leírásból az is kiderül, hogy lényegében kétféle kategóriát különböztettek meg: azokat a szállodákat, amelyeknek a berendezése „kielégítő” vagy „a középosztály kívánalmait kielégítő”, és azokat, amelyeknek a berendezése „úriás” vagy „a legnagyobb igényeket kielégítő”. A Park mint „a legnagyobb igényeket kielégítő” szálloda, az „úriás” Rimanóczy mellett az elitek igényeihez igazodó luxuskategóriát képviselte. Felfutó vállalkozásuk, mind híresebbé váló szállodájuk nemcsak a maguk boldogulását segítette elő, de a városi környezetre is fejlesztőleg hathatott.⁵⁴⁹

Tulajdonos	A szálloda neve	A szobák száma	Egyéb
Somogyi Ernő	Fekete Sas	71	„berendezése a középosztály kívánalmait kielégíti”
Weiszlovits Emil	Park	69	„berendezése a legnagyobb igényeket kielégíti”
Weisz Dezső	Pannónia	61	„berendezése a középosztály kívánalmait kielégíti”
Nagyvárad város	Rimanóczy	57	„berendezése úriás”
Fülöp István	Európa	35	„berendezése kielégítő”
Schüch Józsefné	Széchenyi	29	„berendezése a középosztály kívánalmait kielégíti”
Leitner Ferenc	Arany Sas	12	„berendezése kielégítő”
özv. Varga Andrásné	Magyar király	5	„berendezése kielégítő”

20. ábra. A nagyváradi szállodák adottságai (1918). Forrás: MNL OL, K664, 57/1918

548 MNL OL K664, 57/1918. Kérdőív és kimutatás (1918. július 13–14.)

549 Például Keszthelyen a szállodaiparban tapasztalható bővülés jelentős hatást gyakorolt a város kulturális adottságaira. Az idegenforgalom fellendülése miatt ugyanis a városi kulturális kínálat is jelentős mértékben bővült, az 1890-es években már kellő számú színházat igénylő réteg létezett itt. (Tar Ferenc: *Idegenforgalom és vállalkozás...* 174.)

3.6.2. Közéleti jelenlét és virilis státus

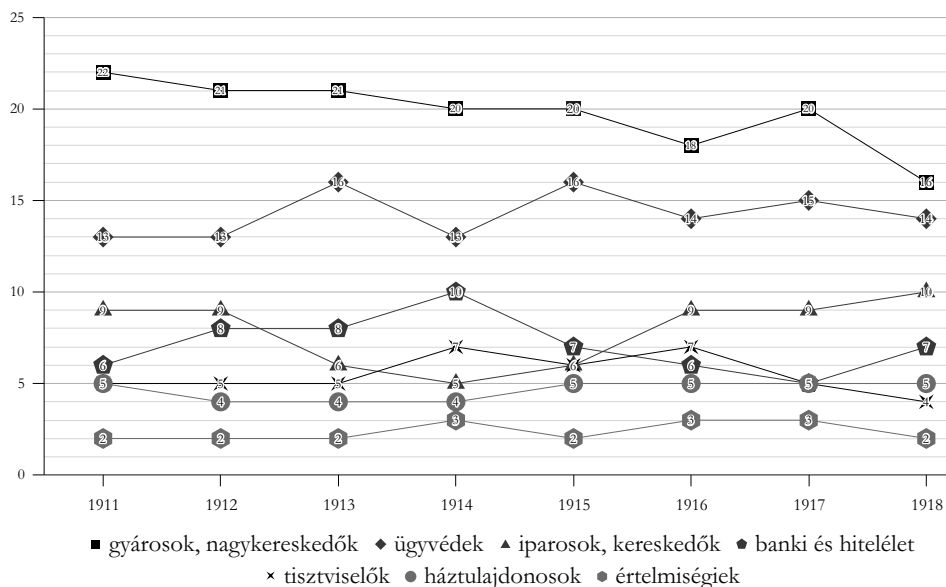
A fivérek 1911 és 1918 között megszakítás nélkül a városi törvényhatósági bizottság tagjai voltak. Az alábbiakban Gyula és Emil virilisekként való szereplését vizsgálom, előtte azonban a nagyváradi virilizmusról adok átfogó képet. Az elemzés során a virilisek – mindenekelőtt a fivérek – jövedelmi viszonyaira, egzisztenciális helyzetére, gazdasági erejére vonatkozóan tesztek megállapításokat annak tudatában, hogy hiányosságaik folytán a virilisjegyzékek nem fejezik ki pontosan a megadózott személyek vagyoni, jövedelmi helyzetét.⁵⁵⁰

Ha a virilisek foglalkozásszerkezetéről készült diagramra (21. ábra) tekintünk, viszonylag stabil struktúrát látunk. Mindvégig a gyárosok, a nagykereskedők, az ipari-kereskedelmi részvénytársasági vezetők alkották a többséget, bár számuk (az 1917. évi növekedéstől eltekintve) a vizsgált időszakban 22 főről 16-ra csökkent. Az iparosokkal és a kereskedőkkel kiegészülve a gyárosok és a nagykereskedők a virilisek karakteradó csoportját alkották.⁵⁵¹ Az ügyvédek alkották a második legdominánsabb foglalkozási egységet. A sikeres vállalkozásokat vezető, inkább a középpolgársághoz tartozó iparosok és kereskedők (például temetkezési vállalkozó, cukrászdatulajdonos, virágkereskedő, kávé) viszonylag kis csoportot alkottak, és számuk ingadozó volt: 1912 és 1915 között nem tudták tartani pozíciójukat, a bank- és a hitelélet képviselői (takarékpénztári igazgatók, bankigazgatók) megelőzték őket a harmadik helyen. 1914-ben azonban újra emelkedni kezdett a számuk. Hozzájuk hasonlóan a pénzvilág képviselőinek száma is ingadozást mutatott. A virilisek körében az utolsó három helyet a tisztviselők, a háztulajdonosok és az értelmiségiek foglalták el, az utóbbi két csoport létszáma stabil volt.

A fentiekből az derül ki, hogy a város jövedelmi elitjét a nagyiparos, nagykereskedői réteg képezte, és az értelmiség köréből az ügyvédi kar rendelkezett jelentős anyagi potenciállal. A háztulajdon 4-5 embernek tudta tartósan biztosítani a közszerepléshez kellő anyagi hátteret. Lényegében azt látjuk, hogy az a szerkezet erősödött tovább, amely már a századfordulón, Weiszlovits Adolf virilizmusa idején jellemző volt.

550 A virilislílistákat a város hivatalos közlönyéből (Nagyvárad Város Hivatalos Közlönye), címtárakból és a sajtóból rekonstruáltam. A közlöny minden vonatkozó év elején közölte a neveket, abc-sorrendben és az adóösszeg nagysága szerinti sorrendben is. Hátránya, hogy nem tüntetett fel adóösszegeket és foglalkozást. A sajtóban néha a foglalkozást és az adóösszeget is közölték. A foglalkozásokat és a tevékenységeket a címtárak és a pénzügyi compassok segítségével igyekeztem tisztázni, az összegekről azonban nincsenek pontos adataim. L. a 117. jegyzetet.

551 A jövedelmi viszonyokra, az alkalmazottak számára vonatkozó pontos adatok híján nagykereskedőknek tekintettem mindazokat, akikről bebizonyosodott, hogy a városban, a megyén túli érdekeltségekkel, piacokkal rendelkeztek.

21. ábra. A nagyvárad virilisek foglalkozásszerkezete (1911–1918).

Források: Nagyvárad Város Hivatalos Közlönye számai, nagyvárad címárak

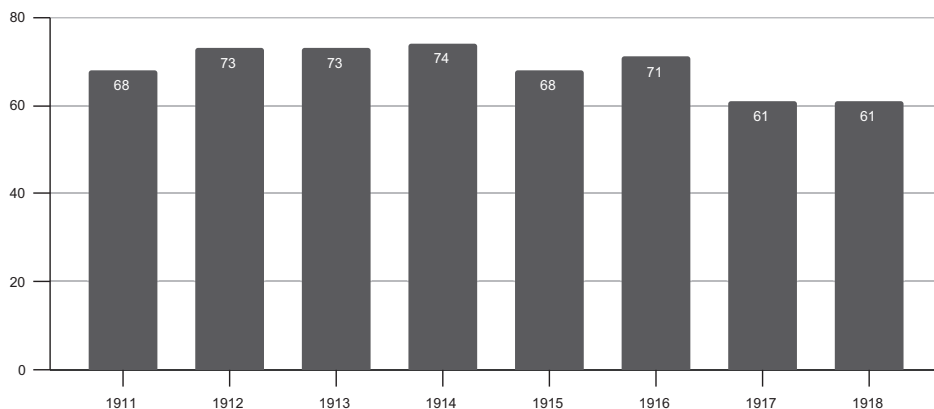
Ami a diagramból nem látható, az a virilisek sokrétű tevékenysége: a gyárosok általában nagykereskedők is, lényegében ipari, kereskedelmi vertikumokat működtető, különböző részvénytársaságokban, pénzintézetekben részvénytulajdonnal és pozíciókkal bíró vállalkozók voltak.⁵⁵² Az értelmiségből látszólag csak az ügyvédek emelkedtek ki. Pedig az építészek is fontos szereplői a listáknak; mivel azonban ők nemcsak szakértelmiségieknek, hanem építési vállalkozóknak (építőanyag-gyártóknak, kivitelezőknek) is minősültek, a vállalkozók köréhez soroltam őket. A többiekhez hasonlóan ők is rendelkeztek banki érdekeltségekkel.⁵⁵³ Az ügyvédek, orvosok, tisztviselők egyúttal háztulajdonosok vagy részvénytársaságok „ügyészei”, igazgatóságok tagjai is voltak.⁵⁵⁴ Az ügyvéd, nagyiparos virilisek között számos bankalapítót talá-

552 Például Deutsch K. Ignác üveg- és porcelángyáros, kereskedő, a Gazdasági és Iparbank Rt., a Tégla- és Cserépgyár Rt. stb. részvényese és igazgatósági tagja. Weinberger Lajos malomtulajdonos a Vulkan Tégla- és Cserépgyár Rt. (alapították 1906-ban) igazgatóságának tagja.

553 Például Rimanóczy Károly építész és építési vállalkozó, téglagyáros, a Bihar megyei Kereskedelmi Ipar- és Terményhitelbank Rt. felügyelőbizottságának, a Bihar megyei Tűzifaárúsító Rt. igazgatóságának tagja.

554 Például Váradi Ödön ügyvéd, háztulajdonos, a Belvárosi Takarékpénztár Rt., a Nagyvárad Kereskedelmi és Forgalmi Bank Rt., a Belényesi Hitelbank Rt. igazgatóságának, a Nagyvárad Bőrönd- és Bőráru gyár Rt. felügyelőbizottságának tagja. Munk Béla orvos négy ház tulajdonosa. Adorján Emil ügyvéd a Vulkan Tégla- és Cserépgyár Rt. megalapítója és részvényese.

lunk.⁵⁵⁵ A főtevékenységet kiegészítő melléktevékenységek és pozíciók népszerűségét mutatja, hogy a virilisek 61–74%-a (1911–1918) bizonyosan kapcsolódott bankokhoz, takarékpénztárakhoz, valamint ipari, kereskedelmi részvénytársaságokhoz, ami meglepően magas szám (22. ábra).⁵⁵⁶ A virilisek tevékenység szerinti besorolása egyik vagy másik kategóriába ennél fogva jóval nehezebb, mint Weiszlovits Adolf időszakában. Nagyváradon is felismerhető a Budapestre jellemző sajátosság: a sokrétű tevékenység nyomán egyre kevésbé különültek el egymástól a foglalkozási csoportok, aminek az oka az volt, hogy a „kifejlett tőkés társadalom” öntudatos tagjai a piaci lehetőségeket kihasználva diverzifikált tevékenységet folytattak. Ez pedig a határok fellazulását eredményezte.⁵⁵⁷

22. ábra. Banki, takarékpénztári, részvénytársasági pozíciók (%) a nagyváradai virilisek körében (1911–1918). Források: pénzügyi, közgazdasági évkönyvek (szerk. Galánthai Nagy Sándor), nagyváradai címtárak

A diagramból számos további következtetés levonható. A város jövedelmi elitjét – ahogy azt már láttuk – a nagyiparos, nagykereskedői réteg képezte, akárcsak a közeli bányásági nagyvárosokban.⁵⁵⁸ A nagyváradai vezető köröknek tehát a *Wirtschaftsbürgertum* volt a jellegadó csoportja, szemben a kolozsvárral, ahol az értelmiségi és tisztviselő középosztály (*Bildungsbürgertum*) szerepe volt hangsúlyos.⁵⁵⁹ A kiterjedt piacokkal rendelkező nagykereskedők, a vertikumokat működtető nagyvállalkozók domi-

555 Adorján Ármin, Weinberger Lajos, Deutsch K. I., Moskovits Mór stb.

556 Az adatok a Compassokból és címtárakból származnak. Budapesten az élcsoport 707 tagjából csak 161 kapcsolódott bankokhoz. (Vörös: *Budapest legnagyobb adófizetői...* 133.)

557 Uo. 133.

558 Temesvár, Arad és Brassó helyi elitjét szintén a vállalkozó polgárság dominálta ebben az időszakban (Kolozsváron ez a nagy túlsúly nem alakulhatott ki az értelmiség igen jelentős pozíciói miatt). (Gyáni Gábor: *A középosztály és a polgárság...* 171.)

559 Gyáni: *Milyen a magyar „mintapolgár”?* 152–154.

nanciája és a csak háztulajdonból élők, a tisztviselők alacsony száma a virilisek körében a város iparosodott, polgárosodott voltát mutatja. A gyárosok és a nagykereskedők számában azonban csökkenés tapasztalható (ha nem is drámai), ami az 1912-ben kibontakozó válságnak⁵⁶⁰ és a világháború hatásainak⁵⁶¹ tudható be. A náluk szolidabb eredményeket produkáló iparosok és kereskedők számának 1914-től kimutatható emelkedése talán a „nagyok” krízisével magyarázható. Az iparosok és kereskedők stabil jelenléte mindenestre tartós keresletre utal a lakosság körében. A bank- és takarékpénztári igazgatók viszonylag nagy száma értelemszerűen jól jövedelmező hiteléletet feltételez. Az ügyvédek szintén kiugróan jó szereplése urbanizált, polgárosodott közeget, fejlett gazdasági és pénzügyi viszonyokat jelez. A tőkés nagyvállalatok, részvénytársaságok igazgatóságai, felügyelőbizottságai ugyanis – ahogy már láttuk – az értelmiség számára is megnyíltak, és az elfoglalt pozíciók hozzájárultak jövedelmi viszonyaik javulásához.

A viriliszjegyzékekből az is látható, hogy a kereskedők, az iparos-kereskedők körében döntően az élelmiszeripari, illetve az építőipari, textilipari és -kereskedelmi érdekeltségek túlsúlya volt jellemző, fokozottabb mértékben, mint Weiszlovits Adolf századeleji virilizmusa idején. Ebből pedig az következik, hogy a modernizáció korábbi időszakában kialakult struktúra az 1910-es években is jellemző maradt, még mindig ezek az ágazatok biztosították a legjelentősebb jövedelmeket. Az adatok összességében iparosodott, urbanizált környezetre utalnak, és arra, hogy a világháború nem okozott drámai törést a helyi viszonyokban. A relatív stabilitásnak több oka lehetett: a korábbi időszakra jellemző lendület kitarzott az 1910-es években is, a háború ellenére továbbra is volt fizetőképes kereslet, valamint a vertikális elősegíthette az alkalmazkodást, szükség esetén egy másik tevékenységre vagy ágazatra való átállást.

A listákban összesen 116 név fordul elő. A legnagyobb csoport azoké, akik csak egyszer lettek virilisek (35 fő = 30,43%). A második legnépesebb viszont azoké, akik mind a nyolc évben bekerültek a virilisek közé (28 fő = 24,35%) – az ő gazdasági, pénzügyi hátterük rendkívül stabilnak mondható. Többségük gyáros és nagykereskedő (12 fő), illetőleg ügyvéd (8 fő) volt. De ide tartozott még négy háztulajdonos, három pénzember és egy tisztviselő is.

Ha a listáknak csak az első húsz helyét vesszük figyelembe, szintén szembetűnő a nagyiparosok, a nagykereskedők dominanciája. Köztük végig többségben voltak az élelmiszeriparhoz és -értékesítéshez kapcsolódó nagyvállalkozók (malomtulajdonosok, szeszgyárosok, fűszer-nagykereskedők stb.). Rendszerint egy faipari (Diósi La-

560 Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 22.

561 A háború hatásai, melyek az egyszerű iparosokat és kereskedőket ugyanúgy sújtották: a frontszolgálat miatti fizikai távollét, áruhiány, a nyersanyagok beszerzésének akadózása, az árak emelkedése, infláció. 1916-ra általánossá vált az áruhiány, kevés volt a tüzelő és az élelmiszer. Maximálták az árakat, rekvirálásokat hajtottak végre, megadóztatták a házbéreket. (Fleisz: *Város, kinek nem látni mását...* 22–23.)

jos), két-három építőipari és időről időre egy-két textilipari vállalkozónak (utóbbiak személye változó) volt még bejárása ebbe a csoportba. 1911-ben (egyetlen faiparítól eltekintve) csak élelmiszeripari vállalkozók kerültek be ebbe a körbe. Míg az építőiparhoz és a textiliparhoz kapcsolódók között szinte csak alapítókat találunk az első húszban (Reisinger József, Rendes Vilmos, Incze Lipót, Rimanóczy Kálmán stb.), addig az élelmiszeripari vállalkozók esetében a második generáció jelenléte a jellemző, vagyis többségük már egy sikeres vállalkozás folytatója volt. Ez is mutatja, hogy az élelmiszeripari és -értékesítési vállalatok régebbiek voltak, ezekben az ágazatokban jóval hamarabb megindult a tőkeakkumuláció. Ugyanakkor élelmiszeripari cégalapítóval is találkozunk a lista felső harmadában, olyannal, aki több évtizede kezdte el a tevékenységét (Moskovits Adolf 1912-ben és 1914/15-ben szerepelt az első húszban). Tartós jelenléte a viriliselitben legalább részben arra vezethető vissza, hogy nyitott volt az újításokra, az új vállalati formákra. Az élelmiszeripari vállalatoknak a többivel szembeni kiemelkedő stabilitását mutatja az is, hogy az ágazathoz tartozóknak egyenletesebb volt a jelenléte a virilisek élcsoportjában. Az építő- és textilipari vállalkozók körében jellemzőbbé vált a kicserélődés, az időszakos eltűnés, majd a későbbi visszatérés a húszas csoportba. Bár változott a képviselőjük száma, olyan nem fordult elő, hogy az élelmiszeripari „birodalmat” működtető Moskovits családot legalább két fő ne képviselje ebben a legfelső harmadban. A listában szereplő élelmiszeripari, építőipari és textilipari vállalkozók cégei jellemzően a századforduló előtt jöttek létre,⁵⁶² ami azt mutatja, hogy a fiatalabb vállalatok fejlődése nem volt olyan ütemű, hogy a korábbi alapítások teljesítményét elérjék, és tulajdonosaik, vezetőik bekerüljenek az első húszba. A listák további érdekessége, hogy az építőipari cégek tulajdonosai még ha alacsony számban is, de szinte végig jelen voltak az első húszban, ami arra utal, hogy a háború ellenére Nagyváradon nem álltak le az építkezések, igény volt az építés-kivitelezők munkájára (az egyetlen kivétel 1915, amikor nem találunk építőipari vállalkozót a felső harmadban).

De pontosan kik voltak ezek a vállalkozók, és az érvényesülés mely típusai azonosíthatók a körükben? Kikkel szerepeltek egy társaságban a Vaiszlovichok? Például második generációs, gazdag élelmiszeripari vállalkozókkal, akik nemcsak továbbvitték, de meg is újították az átvett cégek tevékenységét, infrastruktúráját, és az alapítók tevékenységét meghaladó eredményeket produkáltak.⁵⁶³ A vezető virilisek között igazi

562 Három szereplő esetében (Incze Lipót, Róth Henrik, Oláh Ferenc) nem ismerem az alapítási évet.

563 Újabb tevékenységekbe fogtak, korszerűsítették az üzem technológiáját, a részvénytársasági formát választották. Andrényi Gusztáv már nem vasgyáros, hanem a Vas- és Rézipari Rt. legnagyobb részvényese volt. Diósi Lajos apjától, Diósi Ignáctól egy fakereskedő céget örökölt, amit külföldi piacokkal rendelkező, részvénytársaságokból álló fakitermelő-fakereskedelmi komplexummá fejlesztett. Egyike volt azoknak, akik a kereskedelmi tőkét a gyáriparba fektették. Ezzel szemben Löblé László először volt iparos, és csak azután kereskedő. Apjának, Löblé Henriknek a szeszfinomító gyárát vitte tovább, tevékenységét kibővítette (modernebb ágazatokhoz, a pá-

*self-made man*nel is találkozhatunk Moskovits Farkas személyében (1913). Nem világos, pontosan milyen rokoni kapcsolatban állt az élelmiszeriparban érdekelt Moskovitsokkal, de a források szerint egyszerű vargából lett cipő- és csizmagyáros, a Monarchia hadseregének egyik fontos beszállítója.⁵⁶⁴ Az első húszban olyan virilisek is helyet kaptak, akik nem az elődök által alapított céget vitték tovább, hanem valami teljesen másba vágtak bele – mégis jelentős pozícióra tettek szert. Jó példa volt erre Kenéz-Kurlander Ede, Kurlander Rafael fűszer- és gyarmatáru-nagykereskedő fia, aki bankigazgatóként és szállodalapító vállalkozóként lett a virilis elit tagja (1911–1913). Ami igazolja, hogy Nagyváradon, bár az élelmiszeripar biztosította a legjelentősebb jövedelmeket, a mobilitásnak más eszközei, az emelkedésnek más útjai is léteztek. Lényegében az ifjabb Vaiszlovich fivéreket is ide kell sorolnunk, akik szintén nem egy régi múltra visszatekintő családi vállalkozás folytatóiként, hanem új tevékenység nyomán lettek sikeresek, és ugrottak a virilisek élmezőnyébe. Nagyváradon – Budapesttel ellentétben – alig találunk háztulajdonosokat a listákban, de a négy-öt főből három jellemzően mindig benne van az első húszban, ketten általában a sor legelején. Ez arra utal, hogy a háztulajdonosság néhány főnek (például a Vaiszlovichoknak) igen fontos jövedelemforrást biztosított, ezzel is az elit körébe lehetett emelkedni.

A Vaiszlovich fiúk előzmények nélkül tűntek fel az 1911. évi virilislistákon, és töretlenül jelen voltak egészen 1918-ig (23. ábra), mindvégig a város vezető gyárosai, nagykereskedői, bankárai között. A virilislisták „tetején” való szereplésükhöz nagyban hozzájárult, hogy felsőfokú – Emil esetében dokumentumokkal is igazolható – tanulmányaik miatt adóösszegüket megduplázták, aminek következtében már 1911-ben a lista legelejére kerültek, olyan nagyvállalkozók illusztris társaságába, mint az ipari és kereskedelmi vertikumokat működtető Moskovitsok, Grósz Sándor bankigazgató vagy Diósi Lajos faipari nagyvállalkozó. 1912-ben és 1918-ban az első két helyen lettek virilisek, 1911-ben és 1913–1916 között a 2–3. helyen kerültek be a végleges listába, egyedül 1917-ben volt visszaesés, ekkor a 18–19. helyen „végeztek” (elképzelhető, hogy ebben az évben valamiért elmulasztották megduplázni az adóösszegüket; duplán számolva a lista elejére kerültek volna). Ha az 1911 és 1918 közötti adóösszegeiket megfelezzük, akkor is a lista első harmadához tartoznak – persze 1917-et leszámítva.

---

linka- és líkőgyártáshoz is kapcsolódott), és az értékesítést a határokon túlra is kiterjesztette. Jellemzően a hagyományosabb profilú, tőkeerős cégek játszottak fontos szerepet a modernebb ágazatok meghonosításában. Weinberger Lajos apjától, Weinberger Jakabtól vette át az Emilia malmot, amit nyugati minták alapján gépesített, korszerűsített, forgalma és piacai évről évre bővültek.

564 Vállalatát 1887-ben alapította, a századfordulón már 150 munkást foglalkoztatott, és gyári kapacitása 70 000 cipőre és csizmára rügött. Az ország számos pontján hozott létre fióküzleteket. (Csíki: *Városi zsidóság...* 164.)

év	Vaiszlovich Gyula		Vaiszlovich Emil		Weiszlovits Lajos
	összeg (korona)	helyezés	összeg (korona)	helyezés	helyezés
1911	6747,46	3.	7152,96	2.	16.
1912	7616,96	2.	7616,96	1	-
1913	8566,76	2.	8566,76	3.	32.
1914	5143,68	3.	5146,68	2.	-
1915	4554,02	3.	4554,08	2.	-
1916	n. a.	3.	n. a.	2.	-
1917	4787	19.	4787	18.	53.
1918	n. a.	2.	n. a.	1.	56.

23. ábra. Vaiszlovich Gyula és Vaiszlovich Emil nagyvárad virilisekként.
 Források: Nagyvárad Napló, 1910. szeptember 18., uo. 1911. szeptember 12., uo. 1912.
 szeptember 12., uo. 1916. október 18., Nagyvárad Város Hivatalos Közlönye,
 januári legelső számai. n. a. = nincs adat

Adataink arra utalnak, hogy jövedelmeik hirtelen ugrottak meg, és egy évtől eltekintve rendületlenül őrizték pozíciójukat. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy jövedelmi viszonyaik nem változtak, bevételeik nem csökkentek (1914-től alacsonyabb összeggel szerepeltek a listában), de mivel a háború, a nehézségek másokat ugyanúgy sújtottak, pozíciójuk viszonylag stabil maradt. A virilisek ama kisebbségi csoportjához tartoztak, akiknek ekkor – tudomásom szerint – nem voltak részvénytársasági, pénzintézeti érdekeltségeik, pozícióik. Jövedelmeik döntően az ingatlanok hasznosításából származtak, ezeket egészíthették ki a szállóból 1915 végétől csordogáló bevételek. Weiszlovits Lajos jócskán leszakadva tőlük, a lista alsó traktusában tűnt fel néhány évben.

Vajon mely tevékenységük vált jövedelmi szempontból dominánssá? Az egyik lehetséges válasz az, hogy működésük, egyes tevékenységeik súlya a háború alatt változott, és a szállodai jövedelmek mind nagyobb jelentőségre tettek szert. A kereskedőknek, vagyis bérlőiknek, potenciális ügyfeleiknek a frontra való távozása és fizetőképességük csökkenése valószínűleg rosszul hatott a házbérijövedelmekre, viszont a lakáshiány és a fokozódó forgalom⁵⁶⁵ szállodai bevételeik növekedését idézhették elő. A hangsúlyeltolódásra, a szálloda jelentőségének emelkedésére Vaiszlovich Emil is utalt egy, a sajtónak adott nyilatkozatában:

⁵⁶⁵ 1919-ben szükségszállodát is berendeztek, az Erdély belső részeiből átutazó menekülőknél. (Nagyvárad, 1919. január 30. 4.)

„A közterhek horribilisan emelkedtek. Mikor a háztulajdonos szegényedik, akkor a lakó az ő rovásukra nem gazdagodhatik. Nekem mint szállodatulajdonosnak van jövedelmem, de a házam nem hoz semmit.”⁵⁶⁶

A források azt is mutatják, hogy a háború éveiben sikerült elkerülniük az egzisztenciális válságot. A háború végén ugyanis nem szorultak rá, hogy kompromisszumokat kössenek, és a kereskedőknek a korábbiakhoz képest olcsóbban adják bérbe üzlethelyiségeiket.⁵⁶⁷ Ez két körülménnyel magyarázható: a szolgáltatóipar rendkívül megbízhatóan működött, kiszámíthatóan biztosította a kompromisszumkötés elkerüléséhez szükséges bevételeket; a másik lehetséges válasz az, hogy az üzlethelyiségek bérletének piacán mégsem volt drámai a visszaesés. Stabilitásukban meghatározó szerepe lehetett annak, hogy legalább „két lábon” álltak.

A Vaiszlovichok számára azonban a virilizmus mást jelentett, mint apjuknak, ahogy azt a megyei példán is láttuk. A tagságot ők nem (csak) társadalmi státusuk automatikus következményeként értelmezték, hanem lehetőségként is a szereplésre, a döntéshozatalban való részvételre. A közéleti aktivitás iránti igényük már a korábbi időszakban is kimutatható: Körösszeg község képviselő-testületének és különösen a megyei törvényhatósági bizottság tagjaiként – ketten vagy felváltva – időről időre megjelentek a közgyűléseken. Nagyváradi virilisekként ezt folytatták, mindenekelőtt Vaiszlovich Gyula, aki nemcsak jelen volt, de rendszeresen hozzászólt a vitákhoz, és javaslatokat is megfogalmazott.

Gyula felszólalt a városi tejjelátással kapcsolatban,⁵⁶⁸ és indítványt terjesztett elő a városi tejközpont ügyében.⁵⁶⁹ A hadba vonult tisztviselők illetményeinek tárgyalásakor is kifejtette véleményét.⁵⁷⁰ Egy alkalommal az iránt érdeklődött, hogy az a szerződés, amelyet a kormány a városi lakosság élelmezésére a malmokkal készül kötni, intézkedik-e a gabona és a liszt tűzkár ellen való biztosítása ügyében, mivel több

566 Uo. 1919. február 9. 2.

567 A frontról hazatért nagyváradi kereskedők beadványt intéztek a lakáshivatalhoz, hogy rekvirálják a számukra Vaiszlovich-ház üresen álló üzlethelyiségeit, hogy folytathassák tevékenységüket. Azt is kérték, hogy számukra az 1914-re jellemző béreket állapítsák meg. Vaiszlovich Emil így tiltakozott az eljárás ellen: „Az én magánügyeimbe nem lehet beavatkozni. A békeáron képzelenség az üzleteket kiadni. A kereskedő sem árusít békeáron. Spitzer Ede, Schwartz Adolf, Barna Jenő, Pfaff Kálmán tíz-tízezer koronát fizetnek az óriási adó- és fenntartás költségével, valamint a pénz értékének csökkenésével. Hogy én kinek adok ki helyiséget – ismertette Vaiszlovich Emil –, az az én privát dolgom. Én a ki az én magánügyembe bele mer avatkozni, azért nem állok jót.” A lakáshivatal által végzett helyszíni szemlén pedig Vaiszlovich Gyula így nyilatkozott: „Csak megfelelő elsőrangú kereskedő jöhet be. Csődben levőkkel, bukottakkal nem álllok szóba.” (Nagyvárad, 1919. január 30. 4.) A lakáshivatal végül nem vállalta a rekvirálás ódiúmat, egyetlen kereskedőtől eltekintve. (Nagyvárad, 1919. február 9. 2.)

568 Nagyvárad város hivatalos közlönye, 1913. január 8. 8.

569 Uo. 1915. május 12. 88.

570 Nagyváradi Napló, 1914. október 9. 3.

árusítóhely is szeszraktárak és egyéb gyúlékony anyaggal telített üzletek tözsomszéd-ságában van. A napilap szerint 400 vagon terményt fog kapni a város, amelyet a hely-béli malmokba visznek őrlésre.⁵⁷¹ Egy másik alkalommal a városnak a Szigligeti Szín-ház bérletére kötött szerződéséhez tett módosító javaslatot.⁵⁷² Később a piaci drágaság és a visszaélések korlátozásának problémájához szólt hozzá. Szerinte különbséget kell tenni az indokolt és az indokolatlan élelmiszerár-emelés között, és javaslatokkal is előállt az árak mérséklésére vonatkozóan (a kofák és a termelők kartelljének megszüntetése, az elővétel korlátozása stb.).⁵⁷³ Ágoston Péter jogakadémiai tanárral (miniszter, majd népbiztos) együtt indítványt fogalmaztak meg a drágaság csökkentésére.⁵⁷⁴ Gyula azokba a vitákba is bekapcsolódott, amelyek Nagyvárad „krónikus betegségéhez”, a háborúval együtt járó menekülés, migráció okozta lakásínséghez kapcsolódtak. Az ülésen részt vevők építkezést, üresen álló épületek, épületrészek felhasználását, átala-kítását, lakhatóvá tételét vetették fel megoldásként. A rekvirálás is szóba került. Vaiszlovich Gyula humánusabb álláspontot képviselt, és kreatív ötletekkel is előállt: nem javasolta az idegenek kiutasítását, és lehetőségként a kaszárnyák hasznosítását is javasolta:

„[...] rögtön kell segíteni a kaszárnyák felhasználásával. A nagy lakások, bérházak építését elő kell segíteni, hogy megtalálja az építető a számítását, s rendelkezhegsek a tulajdonával. A beözönlő idegeneket házépítésre kell szorít-tani.”⁵⁷⁵

A lakásínség terén a Vaiszlovichok személyesen is érintettek voltak, fenyegetett ugyanis a veszély, hogy hatósági úton szorítják rá őket az elszállásolásokra.

Emil esetében is tudunk közgyűlési felszólalásról, 1918-ban a tisztviselő-étkezde felállítása és a színházi jegyáremelés kérdésében mondta el véleményét.⁵⁷⁶

Idővel a fivérek adakozókedvükről is bizonyágot tettek. 1914-ben bekapcsolódtak a nagyvárad-i izraelita hitközség által indított jótékonyági mozgalomba.⁵⁷⁷ Anyjuk el-hunyta (1915) alkalmából özv. Heimann Józsefné (Lujza) 25 koronát, Gyula 25 koronát, Emil 25 koronát adományozott a népkonyha céljaira.⁵⁷⁸ A hadikölcsönjegyzést intéző bizottság tagjai voltak.⁵⁷⁹ 1918-ban Gyula a nagyvárad-i újságírók által rendezett

571 Uo. 1915. március 12. 2.

572 Uo. 1915. március 13. 4.

573 Uo. 1915. június 11. 4–5.

574 Nagyvárad város hivatalos közlönye, 1915. augusztus 11. 154–155.

575 Szabadság, 1919. február 19. 3., Nagyvárad-i Napló, 1919. február 19. 3.

576 Nagyvárad-i Napló, 1918. augusztus 10. 1., uo. 1918. augusztus 10. 4.

577 Uo. 1914. november 25. 6.

578 Uo. 1915. február 24. 5.

579 Uo. 1918. június 13. 3.

hangversenyen felülfizetett.⁵⁸⁰ 1919-ben Emil 25 koronát adott az izraelita nőegyletnek,⁵⁸¹ ugyanebben az évben mindketten 20 koronát a népkonyha céljaira.⁵⁸² Emil 1919-ben hűgával együtt nagy adományt tett a zsidó fiúárvaháznak (5000 koronát) és leányárvaháznak (5000 koronát), a hitközség iskolai ösztöndíjalapjára (5000 koronát), és egyéb célokra több mint 20 000 koronát bátyja elhalálózása alkalmával.⁵⁸³ Emil – már az új „rend” keretei között – 1920. november 18-án részt vett a színház jótékony célú, a hadiárvák javára rendezett előadásán, és kiemelkedően magas összeget, 500 lej adományt vállalt.⁵⁸⁴ A vállalkozás építése, a közéleti aktivitás és a jótékonykodás már „konszolidációt”, a polgári normának való fokozottabb megfelelési szándékot és integrációs sikert jelzett.

3.7. AZ ÉLETPÁLYÁK ÖSSZEGZÉSE

Az ifjabb Vaiszlovich fiúk pályája néhány ponton kétségkívül a Weiszlovits Adolféra emlékeztet. A fivérek működésében is megmutatkozott a vállalkozó polgár számos vonása: a jó helyzettelismerő képesség, a kezdeményezőkézség, a bátorság. A tőkés vállalkozókra jellemző gondolkodás fejeződött ki abban is, hogy egzisztenciájuk alapját nem az apai cég, hanem a piaci igények, lehetőségek és a várható haszon határozták meg. Ezek a tulajdonságok már a korai időszakban, a körösszegi bérgazdálkodás idején kifejtették hatásukat, de leginkább az 1910 utáni időszakban hoztak látványos eredményeket. Apjukhoz hasonlóan „több lábon” álltak (szállodaipar, háztulajdonosság). Az ő pályájuk is azt igazolta, hogy azok számára is lehetséges volt a látványos társadalmi mobilitás, a Weiszlovits Adolfét meghaladó mértékben is, akik nem a nagy jövedelmeket biztosító élelmiszer- és építőiparhoz, hanem a szolgáltatóiparhoz kapcsolódtak, és akik nem egy régi múltra visszatekintő vállalkozás folytatói voltak. A polgároktól elvárható módon és apjukhoz hasonlóan 1914 után kimutathatóan ők is jótékonykodtak.

Különbséggként említhető, hogy ők sokkal kevésbé tűnnek az egzisztenciateremtés röggös útján egyedül induló *self-made man*eknek, hiszen a Bihar megyei bérgazdaság és a szállodaipari vállalkozás elindításához, részben működtetéséhez is jelentős szülői, rokoni segítséget vontak be. Különbségnek tekinthető a közszerepléshez, a politikai participációhoz való viszonyuk, stratégiájuk is: míg apjuk és idősebb fivérük elsősorban a városfenntartói szereppel azonosult, addig a fiatalabbak (különösen Gyula) számára a várospolitikai szerep és az ezzel járó társadalmi presztízs is fontos volt; akár-

580 Uo. 1918. október 13. 6.

581 Nagyvárad, 1919. február 18. 6.

582 Szabadság, 1919. március 9. 6.

583 Nagyvárad, 1919. szeptember 17. 3., uo. 1919. szeptember 18. 2.

584 Szabadság, 1920. november 30. 2.

csak az, hogy rangos társadalmi szervezetekhez kapcsolódjanak. Eltérés mutatkozott életmódjukban és habitusukban is, minthogy életvitelük a „nemesi beállítódás” jegyeit viselte magán, nyilvános magatartásukat pedig a konfliktuskeresés, a krakélerség jellemezte – utóbbi nagyban hozzájárult lassú integrációjukhoz. 1910 utáni jövedelmi viszonyaik és a luxuselemeket is tartalmazó életvitelük miatt a fivérek könnyebben kapcsolhatók a nagypolgársághoz. A Vaiszlovichok a jelek szerint végül meghaladták azt a szerény, visszafogott polgári modellt, amely az idősebb családtagokat jellemezte. Ugyanakkor apjuk és bátyjuk stratégiája kiszámíthatóbbnak bizonyult, a fiatalabb fivérek esetében sokáig kétséges volt, sikerül-e eredményes szakmai pályát befutniuk, és magas társadalmi pozíciót elérniük. Elszánt munka és több adaptálódás (kevesebb normasértés) kellett ahhoz, hogy jelentős anyagi és társadalmi tőke képződjön a „kezőkön”.⁵⁸⁵ Ezeket a javakat 1915 előtt leginkább az a társadalomszervező potenciál, „képesség” helyettesítette, amelyet főként botrányaiknak köszönhettek.

3.8. A HÁBORÚ VÉGÉN

A szálloda és tulajdonosai a háború végén több megpróbáltatáson is átestek a makropolitikai események hatására. Ismeretlen okoknál fogva a fivéreket felmentették a katonai szolgálat alól. 1918 augusztusában Emilnek mégis be kellett vonulnia. A nagyváradi hadkiegészítő parancsnokságtól levelet kapott azzal az utasítással, hogy augusztus tizedikén jelentkezzen Belgrádban az ezredénél. Az újságíró szerint „fölmentésének hatálytalanítását sokféleképpen kommentálták”.⁵⁸⁶ Emil valóban távozott a városból, aminek következményeként a szálloda bezárása mellett döntöttek. Katonai szolgálata azonban nem tartott sokáig, szeptember közepén már Nagyváradon volt, a szállodát pedig újranyitották.⁵⁸⁷ Az újságíró szerint a Park Szálloda bezárása katasztrófával fenyegette Nagyvárad idegenforgalmát.⁵⁸⁸ A háború végén, a front mind nyugatabbra tolódásával egyre több volt a menekült, a Park egy részében „szükségsszálloda” létesült.⁵⁸⁹

1919. március 22-én kezdetét vette a proletárdiktatúra időszaka. Utolsó napjainak egyikén a hatóságok elrendelték a szállodák „szocializálását”, azaz kisajátították a szállodákat „a proletáriátus szolgálatára”. Az irányítást egyelőre nem kívánták az egykori tulajdonosok kezéből kivenni.⁵⁹⁰ A szocializáló bizottság vezetője, Kalmár Emil úgy

585 L. ehhez Klement: *A 19. század végi gazdasági elit...* 180–181.

586 Nagyváradi Napló, 1918. szeptember 14. 4.

587 Uo. 1918. szeptember 14. 4.

588 Uo. 1918. augusztus 12. 5.

589 „szükségsszálloda”, „tandleráj” (Nagyvárad, 1919. január 30. 4.)

590 Nagyvárad, 1919. április 19. 2. L. még: Nagyváradi Napló, 1919. április 29. 5., uo. 1919. április 26. 2.

nyilatkozott, hogy az akció Nagyváradon „simán, gyorsan ment”. Ám sokat sejtet a Vaiszlovichok reakciójából, hogy az újságíró rögtön hozzátette: a hatóságok a Park Szállóban őrséget állítottak fel.⁵⁹¹ Egy későbbi tudósítás szerint Gyula alkalmazottai előtt kijelentette, hogy inkább felrobbantja az épületet, hogysen „szocializálni” hagyja. A hatóságok állítólag e kijelentés nyomán helyezték a szállodát és magát Gyulát is katonai felügyelet alá.⁵⁹² A kisajátítás azonban nem volt hosszú életű.

1919. április közepén elkezdődött a korábban Csucsánál feltartóztatott román hadsereg offenzívája. Április 18-án Oroszlán Pál, a Hadügyi Népbiztosság nagyváradai megbízottja ostromállapotot hirdetett, felállította a rögtönítelő katonai törvényszéket, internáltatta a helyi román elit több tagját, és védmű készítését rendelte el Fugyivásárhely és Nagyvárad között. Oroszlán arra készült, hogy a vörös hadtestek megérkezéig öt-hat napon keresztül tartani fogja a várost és a frontot. A város Jánossy Gyula főkapitány és Halász Sándor százados vezette rendvédelmi szervei azonban ellenállásba kezdtek, amelybe katonaviselt tisztviselőket is bevontak. Halász a felfegyverzett tisztviselőkkel megszállta a vármegyeházát, és tiszti gárda szervezését jelentette be. A jelentkező tiszteket Vaiszlovich Gyula vette előjegyzésbe a Park Szállóban. A város háborús területté való átalakításának megakadályozása és a tanácsrendszerrel szembeni ellenállás jegyében lefegyverezték a város területén lévő vöröskatonákat, a frontról visszavonuló egységeik előtt pedig lezárták a városba vezető utakat. Arra a hírre, hogy Budapestről vöröskatonákat szállító vonat indult el, Berettyóújfalu közelében megrongálták a Nagyvárad felé vezető vasútvonalat. 1919. április 20-án a román katonaság Traian Moşoiu tábornok vezetésével bevonult Nagyváradra, megtörtént a megszállás. A korábbi rendelkezések érvényüket veszítették, bevezették az ostromállapotot, a kijárási és gyülekezési tilalmat, a cenzúrát, elrendelték a fegyverek beszolgáltatását. 1919. június 4-én beiktatták Coriolan Pop prefektust.⁵⁹³ Minden szállodatulajdonos köteles volt 24 órán belül jegyzékben bejelenteni a térparancsnokságnak a lakásaiban tartózkodó, nem családjához tartozó személyeket, tartózkodásuk céljával együtt.⁵⁹⁴

1919. szeptember 6-án Vaiszlovich Gyula váratlanul meghalt. Halálának körülményei elég zavarosak. Magyarországon egyesek úgy tudták, hogy egy súlyos atrocitás, a megszálló tisztekkel való konfliktus következménye volt, ami Gyula esetében nem is lenne valószínűtlen. Németh Aladár debreceni szállodás szerint azért következett be a tragédia, mert „hazafiasságból és magyar érzésből nem engedte szállodájába a megszálló román tiszteket s inkább életét áldozta fel, semhogy hazafias érzéséről lemondjon”. Éppen ezért a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos

591 Nagyváradai Napló, 1919. április 19. 5.

592 Uo. 1919. április 26. 2.

593 Fleisz: *Egy város átalakulása...* 8–12., Kormányos László: *Nagyvárad krónikája*. 682., Nagyváradai Napló, 1919. április 30. 3.

594 Nagyváradai Napló, 1919. április 27. 7.

Szövetségének a budapesti Royalban tartott, 1920. június 3-i közgyűlésén azt indítványozta, hogy a közgyűlés jegyzőkönyvben örökítse meg Vaiszlovich Gyula emlékét. Az indítványt a közgyűlés résztvevői egyhangúlag elfogadták.⁵⁹⁵ Pár hónappal később, 1920. szeptember 20-án az országgyűlésben elmondott, részben a magyar zsidósághoz kapcsolódó beszédében Sándor Pál képviselő azt állította, hogy Vaiszlovich Gyula huszonöt botot kapott azért, mert a menekülteket nem akarta eltávolítani vendéglőjéből [a tisztak kedvéért? – K. B.]. Amikor pedig ezután sem engedelmeskedett, újabb huszonöt botot kapott, és meghalt.⁵⁹⁶ Természetesen nem lehetetlen, hogy ezek a verziók a későbbi időszakra oly jellemző nemzeti „mitoszképzés” jellegzetes példái voltak.

Az elhunyt után közvetlenül megjelent gyászjelentések, beszámolók ellenben azt állították, hogy hastífusz okozta a férfi halálát, és előtte két hónapig betegeskedett. Betegségét szívbaja is súlyosbította. Állítólag „a hatalmas fizikumú férfit a betegség annyira hatalmába ejtette, hogy sem szívós szervezete, sem az orvosok gondos igyekezete nem tudta az életnek megmenteni”.⁵⁹⁷

Számításba kell vennünk ugyanakkor azt is, hogy a cenzúra miatt aligha lehetett volna publikálni azt, hogy a férfi halálát a megszállók által elkövetett erőszakoskodás okozta, vagy legalábbis hozzájárult Gyula halálához. A két magyarázat valójában nem zárja ki egymást. Elképzelhető, hogy a férfi a konfliktus idején már beteg volt, és egy kisebb összetűzés tovább rontott törekeny egészségi helyzetén. Vaiszlovich Gyula gyászszertartásán, a szálloda „remekszép” udvarán Kecskeméti Lipót neológ rabbi mondott beszédet.⁵⁹⁸ Az újságíró úgy vélte, hogy Gyula személyében a város egyik „legegységibb” férfinak halt meg.⁵⁹⁹

3.9. NARRATÍVÁK: DOLGOS POLGÁR, KÜLÖNC POLGÁR

A Gyula halálát, temetését tárgyaló gyászjelentések, tudósítások nyelvezete, tartalma elgondolkodtató. A korábitól eltérő hangnemben beszéltek az előzőleg – jó okkal – renitensként, bajkeverőként ábrázolt férfiról. És a váltás érezhető módon több volt, mint a halottat megillető kegyelet és a gyászoló családnak kijáró együttérzés megnyilvánulása. Az egyik tudósítás szerint Vaiszlovich Gyula az úri társadalom tagja volt, aki

595 MNL OL, P1664, 1/2, 60. Jegyzőkönyv (1920). Ugyanezt az állásfoglalást a szövetség szaklapja is publikálta: A vendéglős, 1920. június 10. 1.

596 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója V. 446. Az utókor átvette ezt a történetet, Szász Zsombor angol nyelvű munkájában (1927) azt állította, hogy Vaiszlovichot agyonverték, mert a repatriáló magyaroknak szállást adott. (Szász: *The minorities in Romanian Transylvania*. 116.)

597 Nagyvárad, 1919. szeptember 7. 2., Nagyvárad Napló, 1919. szeptember 7. 3.

598 Nagyvárad Napló, 1919. szeptember 10. 3.

599 Nagyvárad, 1919. szeptember 7. 2.

„maradandó alkotást” (szállodát és bérházat) hagyott maga után. „Halála nagy veszteséget jelent a városnak, amely méltó részvétellel áll koporsója mellett.”⁶⁰⁰ Utolsó útján állítólag ott volt Nagyvárad „úri társadalma”, és a Park Szálló udvara megtelt a temetésen részt vevők seregével.⁶⁰¹ Mindezek azt jelzik, hogy Gyula megítélése 1919-re jelentős változáson ment keresztül.

A botrányok áttekintésekor már volt lehetőségem a fivérekkal kapcsolatos vélemények bemutatására, a hozzájuk való viszony érzékeltetésére. Az alábbiakban szövegeket, kortárs kommentárokat elemzek az 1910 utáni időszakból, és arra keresem a választ: milyen volt a megítélésük, milyen beszédmodok, narratívák jelentek meg velük kapcsolatban; továbbá hogy ezek milyen funkciót tölthettek be. A vizsgálatnak lényegében ugyanaz a hozadéka, mint a botrányokra adott reakciók elemzésének: betekintést enged a korabeli viszonyokba, a normákba, és érzékelteti az egyén társadalomalakító „képességét”. Előzetesen azonban érdemes leszögezni néhány alapvető sajátosságot.

Az elbeszélés tartalmát és építkezésének módját számos elem befolyásolja, alakítja, amelyek a szövegnek egyfajta szubstruktúráját alkotják. Ilyenek az antropológiai meghatározottságok (például az események történetekbe rendezésének készítése), az olvasóközönség (kiknek szól, kiknek szánják a szöveget), a politikai és a szociokulturális közeg (normák, elvárások), a szerző – szocializációtól, társadalmi valóságtól nem független – intenciói stb. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az elbeszélések reprezentálják a fennálló viszonyokat, és betekintést engednek a közlés közegébe.⁶⁰² A nyilvánosságban megjelent szövegek azonban – ahogy arról már szó volt – nemcsak reprezentálják a valóságot, de *formálják* is, társadalomszervező és -fenntartó erővel bírnak.⁶⁰³ A szövegeknek ez a jól ismert képessége ösztönözte tulajdonképpen a szerzőket vagy legalábbis egy részüket arra, hogy a nyilvánosságban megszólaljanak, és Vaiszlovich magatartásához, incidenseihez kommentárokat fűzzenek.

Kérdés persze, kikhez tartoznak ezek a szövegek: egyénekhez-e vagy csoportokhoz? Bár az egyén magatartása társadalmilag meghatározott (nem lehet teljesen elválasztani a közegtől), az alábbi narratívák nehezen köthetők határozott körvonalakkal rendelkező csoportokhoz. Az 1920 előtti időszakban legfeljebb a polgári értékek iránt

600 Nagyvárad Napló, 1919. szeptember 7. 3.

601 Uo. 1919. szeptember 10. 3.

602 Nevezhetjük őket szocionarratívumoknak is. A kontextuális narratológia szerint a szocionarratívumokban olyan hatalmi stratégiák, szociális, etnikai szituációk nyilvánulnak meg, hagyományot, amelyek meghatározzák a szociális csoport imaginációját. (Thomka Beáta: *Kulturális és kontextuális narratológia*. 1375. <http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Thomka.pdf>; az utolsó leltöltés dátuma: 2017. június 2.)

603 Keszeg Vilmos szerint a szövegek nem ártatlanok, hozzájárulnak egy szimbolikus és kognitív világ megteremtéséhez. A történetek és az általuk hordozott jelentések alakítják ki a szolidaritást, a világhoz, annak ideologikus struktúrájához, objektumaihoz való viszonyulást. A narratív hagyomány olyan mikrotársadalmi tudást képez, mely a település lakossága körében láthatatlan kapcsolatokat tart fenn. (Keszeg Vilmos: *Homo narrans...* 257–258., 281.)

elkötelezettek „csoportjáról” vagy inkább a társadalmi magukban hordozó szövegeket publikáló egyénekről, főként újságírókról beszélhetünk. Nem világos, mennyire volt elterjedt az általuk használt beszédmód, hogy szövegeik egy általánosan elfogadott Vaiszlovich-képet tükröznek-e. 1920 után már jobban kirajzolódnak a közösség, a kisebbségivé váló magyarság csoportjának, csoportjainak körvonalai. Az elemzett írások nem szépirodalmi művek, nem rendelkeznek narratív komplexitással, többnyire az átlátható szerkezet, a lineáris elbeszélés (az események egymásutánisága) és rövid leírások jellemzőek rájuk. Nagy részük egyszerű sajtótudósítás.

Ahogy azt a botrányok elemzése kapcsán láttuk, a fivérek magatartása 1897-ben inkább csak felháborodást váltott ki környezetükből, illetve a sajtóból. 1902-ben Ady lényegében gyilkosként vagy gyilkos szándékúként tekintett Gyulára (mint a kaszinó tagjára), 1904-ben egy újságíró Emilt ördögi figuraként, Káinként ábrázolta. Nem tudjuk, volt-e rájuk vonatkozó, általánosan elterjedt közvélekedés abban az időszakban, de az bizonyos, hogy nem jelentek meg gazdász vagy egyéb teljesítményüket dicsérő, velük kifejezetten szimpatizáló írások. A Park Szálló építését követően ebben fordulat következett be.

A változások egyike az volt, hogy a sajtó kíváncsiságának horizontja kitágult, és már nemcsak botrányaikról és azok dramatikus részleteiről, de életük békés, érdekes epizódjairól is tájékoztattak, mintegy lehetőséget adva az olvasóknak arra, hogy életükbe jobban bepillantsanak. Ennek következtében számos érdekes részlet is napvilágot látott velük kapcsolatban, mind gazdagabb lett a tulajdonságprofiljuk. Az egyik beszámoló szerint, bár tőkés vállalkozók voltak, őriztek még valamit a céhmester gondos kézimunkáját dicsérő, archaikus iparos normából, ugyanis amit lehetett, saját műhelyükben tervezték és készítették el:

„A parkot nem kertész csinálta, a sziklából faragott lugasokat nem építész tervezte és építette, a szálloda berendezése az ajtótól az íróasztalokig nem idegen gyáraknak vagy műhelyeknek a termékei, minden ott készült a Rákóczi úti nagy házban, a két munkás ember terve szerint, az ő felügyeletük alatt, a műhelyükben.”⁶⁰⁴

A másik döntő változás a fivérek pozitív megítélése volt, ami főként az 1910 után tapasztalt szorgalmukra, értékkeremtő munkájukra vezethető vissza. Már a Park Szálló építésének időszakában megjelentek a testvérekkel szimpatizáló, őket dolgos polgároként láttató írások. 1915 nyarán egy újságíró szinte gyanakvást keltően túlszorduló rajongással övezte a testvérpárt, és a lokális valóságból kiszakítva moralizáló hangnemben értékelte „páratlan” működésüket. Az írás azt nyugtázta, hogy „emberanyag”, fegyver és muníció tekintetében Magyarország váratlanul jól bírja a háborús megráz-

604 Nagyvárad Napló, 1915. július 4. 5.

kódtatásokat, de felhívta a figyelmet arra, hogy a kereskedelmi, a gazdasági sikerek, a győzelmet követő békés időszakra való dolgos készülődés ugyanolyan fontosak. Majd felsorolta azokat a kivételes teljesítményű nagyváradi személyiségeket, akiknek biztos perspektíváik vannak, és a háború nehéz éveiben is lendülettel, a jövőre szegezett tekintettel dolgoznak. A kivételek között a Vaiszlovich fivéreket is sorolta:

„A fölfedező riport örömen kívül a nagyváradi polgár büszkeségével is jelenthetjük, hogy ez a város a háborús esztendőben egy olyan ajándékot kapott két dolgozó munkásembertől, amelynek nincsen párja ebben az országban. Jött két férfiú, és csöndben, szubvenció és reklám nélkül hatalmas parkot teremtett egy kopár földterületen. A park köré épített egy olyan szállodát, hogy az ember mikor bejut, elfelejti, hogy Nagyvárad kellős közepén van, hogy egy perccel azelőtt a zajos Rákóczi úton járt, hanem egy óriási angol nagyúri kastélyban képzelet magát, messze a város zajától, poros tikkasztó levegőjétől. [...] Ez a két ember Vaiszlovich Gyula és Emil nem tőkésítették a háborút, hanem páratlan energiájukkal még a németeket is megszégyenítve dolgoznak a békére. Nem sietnek, hogy ma sok pénzt keressenek.”⁶⁰⁵

Az 1919-ben Vaiszlovich Gyula koporsója felett beszédet mondó Kecskeméti Lipót rabbi szövegében visszaköszönnek a fentiekben említett sajátosságok: a férfi iránti kíváncsiság, a pozitív olvasat és a dolgos polgár (de nem a profitorientált tőkés!) képe. Kecskeméti nem hallgatta el főszereplőnk „problémás” tulajdonságait, de – részben a műfaji adottságokból következően (halotti beszédről van szó) – úgy építette fel a szöveget, hogy a rosszra feloldozást, a jónak pedig hangsúlyt adjon. Ezt úgy érte el, hogy a kritika tárgyává tett tulajdonságokat (haragudott, gyűlölt, kíméletlen, indulatos, szemtelenül magabiztos volt) átértelmezte,⁶⁰⁶ kedvező magyarázatokat fűzött hozzájuk,⁶⁰⁷ esetleg pozitívakkal ellentétezte őket (lány, lírikus alkat és csupa jószág volt, erő lakozott benne, és hasznos, szenvedéllyel teli, kötelességtudó, munkás életet élt).⁶⁰⁸

605 Vasárnapi levél azokról, akik a háború alatt is dolgoznak. (Nagyváradi Napló, 1915. július 4. 5.)

606 Például indulatossága „bibliai indulatosság” volt, vagyis olyan típusú, amely a rosszat gyűlöli, nem a jót. Nem örök kötekedő, hanem az „erkölcsi szépség” híve volt. (Kecskeméti: *Halotti beszédek*. 50.)

607 Például az elhunyt pimasz magabiztosságáról (mely a szerző szerint lelkének inkább görög-pogány és nem zsidó eleme) így ír: „ha úgy került, valósággal rá tudott izenni az Úristenre, hogy legyen hát isten, de az ő gondolkozására valón, mert másképp nem is az; olyankor volt az, amikor nagyon bántotta, ami az életben nem szép”. A haragot, az indulati tetteket pedig így indokolja: „Haragod és gyűlöleted soha nem szólt másnak, csak a rossznak [...] mert ilyen volt, igazságos és impulzív, könnyen azzá lett, ami volt: mindenkinek a bírálója, a vizsgálóbiztos; túl azon, hogy mi nem szabad, abban is, hogy mi nem illik, mi nem szép. Igazi arbiter elegantiarum, de elpuhultság nélkül való.” stb. (Kecskeméti: *Halotti beszédek*. 50–52.)

608 „A harag és a gyűlölet embere, és mégis az igazságosság embere [voltál], tudtál haragudni, tudtál gyűlölni, és soha nem voltál igazságtalan; akkor sem, amikor igazságtalan voltál, mert abban a tudatban voltál, hogy igazságod van.” (Kecskeméti: *Halotti beszédek*. 50.)

Hogy aztán kifusson a legfőbb mondanivalóra: bármennyire ellentmondásos személyiség volt is Vaiszlovich Gyula, érdekes és értékes életet élt, és számos vonása lényegében a polgárság mintaképévé emelte:

„[...] az emberideálok egyikének, a dolgozó-polgárinak volt az egész embere, tudatos és annak az akarataival akaró. És nem tudom én, nem úgy van-e, hogy volt idő, talán csak egy nap, talán csak egy óra, amikor ennek az éleslátásnak ő volt a legegészebb embere: hogy amikor a munkától tovalökötteknek a gúny vágott neki, hogy aki nem dolgozik, az ne is egyék – ő nem hagyta béklyóra a kezét, öklét mutatta, odavágta: én dolgozó polgár vagyok.”

A rabbinál a „dolgozó polgár” típusához a következő tulajdonságok tartoznak: célorientáltság, nélkülözéseket is magában foglaló kitartó szorgalom („koplalt is, robotolt is, ha a teremtés munkájában lemondások és törmelékek útja vitte a széphez”), kötelességtudás, a rendre való igény, a szép és mások számára is hasznos teremtőmunka. Lényegében semmi lényeges eltérés nem tapasztalható a klasszikus polgári ideáltól.

Kecskeméti gyászbeszédének meglehetősen egyedülálló eleme az összetett tulajdonságprofil, amelyet a gyászolt férfihoz kapcsol. Ebben olyan, újdonságnak számító elemek is felbukkannak, mint az esztétikum iránti rajongás, a „néppártiság” vagy az „emberi jogok” iránti elkötelezettség. Kecskeméti szerint Vaiszlovich összetett karakter, és sokrétű személyiségéből ki-kí kénye kedve szerint hangsúlyoz egy-egy elemet, ad személyiségének valamiféle domináns jelleget:

„[...] más-más szemeknek, minden is volt, semmi is; sansculotte meg grandseigneur; a lámpavas néptribunja meg konzervatív burzsoá; Gorkij-alak meg Aranyember.”⁶⁰⁹

A korszerű munkákban sokat hangoztatott sajátosságoknak: a személyiség komplexitásának, az intencióktól és a szubjektumtól függő szelektivitásnak, a jelentésadás önkényességének a felismerése rejlik a rabbi találó soraiban. Kecskeméti Lipót szövegében érzékelhető a beszélő és a főszereplő közti távolság csökkenése, ami annak a következménye, hogy „főhősét” a szerző csoporttagnak tekinti – tökéletlen volta dacára is.

A Váradi Hét újságírójának 1918-ban megjelent, könnyed stílusú, már-már a bulvár műfajába tartozó elbeszélése sok tekintetben emlékeztet Kecskeméti narratívájára. Vaiszlovich Gyula nála is ambivalens, de alapvetően mégis pozitív, értékteremtő személyiség: karakán, hangos és kemény, ugyanakkor vajszívú, derék, jó ember. Valamint

---

609 Uo. 50–52.

kíváncsi, erőtől duzzadó és szabadságot kereső jellem. Emellett fivérével együtt dolgos, munkás életet él:

„Nem tétlen, renyhe életet élt a két Waiszlovich. Fiatalkorukban tizenkét évig a legkeményebb erőfeszítést kívánó gazdálkodást folytattak a gróf Csáky-féle birtokon, azután tanultak, dolgoztak, harcoltak a vagyonért, melyet nem tekintettek szinekurának, hanem sajátos rafinált ízlésükkel a régi Bethlen-házból páratlan szállót formáltak.”

Kecskemétihez képest viszont van egy különbség: ő nem a *dolgos* polgárt, hanem az *érdekes, különleges* nagyváradi polgárt állítja fókuszba. Ennek megfelelően a fivérek – későbbiekben gyakran emlegetett – meghökkentő, külön vonásaira, már-már abszurdításba hajló magatartásukra tereli a figyelmet, például a rend és a kontroll iránti roppant erős, az ügymenetet is akadályozó vágyukra:

„Ismeretes, hogy a régi Bazár vendéglőből készült aranyosfehér gyönyörű vendéglőt csak azért nem tudták bérletbe adni, mert a legteljesebb felügyelet, ellenőrzést s előírást kötötték ki maguknak étel, ital és kiszolgálás kifogástalansága tekintetében.”

Vagy az akkoriban és később is sokat emlegetett, megmosolyogtató, „emblematis” szállodai etikára:

„[...] éjjel is ellenőrizték, hogy szállodájukban szerelmespárok ne verhesenek fészket, különösen Gyula mester volt e részben kijátszhatatlan, meg is csípett egy ismert kereskedőné, aki egy zászlósánál katonaruhában és kabátban tett látogatásokat, s kocsin távozott haza. A zászlós még Szegeden is emlegette, hogy neki azonnal felmondták a szobát. Ő volt az, aki a gyanús párokat külön helyezte el, a férfit az emeleten, a nőt egy udvari földszinten panzióban, s a személyzetnek nem volt szabad megmondani egyiknek se, hol van a másik elszállásolva, hanem ha kellett valami törülköző vagy fogkefe, a szobaleányok vitték azt a türelmetlenkedőhöz, aki legalább a szobaszámot szerette volna tudni, ahol a másik szintén türelmetlenül vár.”⁶¹⁰

610 A szöveg folytatása: „No, aztán ha jött egy ismert pár, amelynél a férj nem volt a nő férje, a feleség nem volt a férj felesége, Gyula mester metsző gúnnyal hirtelen eléje tett a nőnek is, a férfinak is egy-egy bejelentőlapot s követelte: – Tessék azonnal kitölteni. A nő és a férfi megkezdték a műveletet, a nevet be is írták, de annál a rovatnál, hogy »a házastárs neve«, odafordult a férfi a nőhöz, zavarodottan kérdezve. – Hogyan is hívnak téged, drágám? Vagy a nő: – Ennye, nem jut eszembe az uram neve. Akkor aztán jött a magyar frazeológia s az ékes kitessékelés. A Park Szálló, a színikör s a mozi tulajdonosainak tehát volt elég dolguk.” (Váradi Hét, 1919. január 20. 7–9.)

Illetve az idősebbik Vaiszlovich páratlan bátorságára, világlátottságára és legendásan sikeres kurafi voltára:

„Gyula mester emellett ki is törte a karját egy ízben, mikor leesett a színház mögött lováról. A kart rossz helyre téve, rosszul forrasztották össze, s az összekötő ínszalagok egyik helyen rövidebbek lettek, a másik helyen hosszabbak. Ezt a kart aztán Bartha tanár Budapesten újra kitörte, s jó helyre tette, de ott már csont képződött, és betöltötte a forgócsont helyét. Ezt el kellett simítani, de nem lehetett elaltatni a páciens, mert szívbeteg, hát ébren ment végbe a rettenetes műtét. Azt mondják, hogy Gyula mester, a női nem tisztelője, még szédítő kínjai között is szerelmet vallott a maga módja szerint a szolgálatot tevő piros képű angol ápolónőnek. Jó, hogy ez nem tudott magyarul.”⁶¹¹

A túlzás narratív eszköze a korábban elutasított férfit különös és egyben rendkívüli alakká emeli a szövegben. A Váradi Hét szerzőjénél Vaiszlovich Gyula tulajdonságprofiljában új vonások is megjelennek, ilyen például a világlátottság, és teljesen újszerű elemként egy, a kulturális tőkéhez tartozó tulajdonság, az olvasottság. A publicista egyúttal a fivérek személyiségének megkülönböztető „esszenciáját” is kutatja, amelyet végül az örökös lázadásban, az éppen regnáló viszonyokkal szembeni folytonos ellenkezésben, tehát valójában a különködésben talál meg.⁶¹²

611 A szöveg folytatása: „A háború alatt rengeteget dolgozott Vaiszlovich Gyula, aki olvasott, világot járt ember, egy ízben a Vörös-tengeren keresztül Indiába ment, s ott meglátogatta a világ legszebb templomát, a Tadzsh-Mahalt, ahol gyermektelen asszonyok imádkoznak az áldásért. Akkor ott főpapnak akarták megválasztani, úgy értette a szertartásokat. E tekintetben jó renomé előzte meg őt, a bihari faluban ahol gazdálkodott, a gyerekek fele fekete hajú, a fele szőke, ez utóbbiak Gyula mesterre bámulatosan hasonlítottak. Indiában is eredményeket ért el, s méltán képviselte a magyar férfierőt és tehetséget. De nem maradt ott, hazajött rengeteg képpel, szöveggel, dísz tárggyal s azzal a jelszóval: »A váradi nőket elfelejteni nem lehet.« Aki szebben és érthetőbben vall szerelmet a nőknek, mint ő, akár írásban, akár szóval vagy tettel, az már szemfényvesztő. Gyula mester sokféle tevékenységében kifáradt, s pihenni akar. Idegei nem bírják a háborús háborgatásokat. Elutazott Nagyváradról, és útlevelet kért Egyiptomba. A háború ezt a szívós, daliás, nagyszerű harcost is megörölte. Sok női lélek gondol rá, sok leány és asszony szív mereng el utána.” (Váradi Hét, 1919. január 20. 7–9.) A Vaiszlovichok nőcsábász voltát Nagy Andor is kiemelte munkájában. (Nagy Andor: *Tavaszi Várakon...* 172–175.)

612 „Harcban állottak mindennel és mindenkivel, még a hozzájuk közelálló szociáldemokráciával is, utálták a németeket, a Tisza-uralmat, Vilmos császárt, a háború ellenségei voltak, s nem spóroltak a kifejezésekkel, mikor véleményükről volt szó.” A betagozódást akadályozó öntörvényűséget hangsúlyozza egy másik, cinikus hangvételű szöveg is, melyben a szerző pártonkívülieknek írja le őket. Arra próbálja felhívni a figyelmet, hogy a törvényhatóságban ülőknek nincsenek szilárd elveik, stabil világnézetük, nem besorolhatók pártállás szerint. Közönségét arra kéri, hogy írását azonnal olvassa el, mert egy-két órán belül idejé múlt lesz, elképzelhető ugyanis, hogy egy-két városatya időközben pártállást változtat. Mindenesetre megkülönbözteti azokat, akik kötődnek bizonyos pártokhoz, és azokat, akik teljesen pártonkívüliek. Szerinte „A munkapárti töredékhez/disszidens számít még Weiszlovics Lajos halottpárti és Fábry József

Az írás másik sajátos vonása, hogy itt már megjelenik a velük kapcsolatban oly gyakran használt *anekdotikus* elbeszélési mód, abszurditásba hajló tetteik komikus felhangú, de nem gunyoros ábrázolása. A komikumnak ez a formája oldotta a főszereplők botrányos magatartása által okozott feszültséget, kisebbitette annak súlyát, komolyságát, sőt még rokonszenvet is keltett irántuk. Bár a szöveg, ahogy az anekdotikus szövegek általában, normák összeütközését ábrázolta,⁶¹³ a szerző nem szégyenítette meg az egyik felet (a Vaiszlovichokat), ugyanis nem az volt a célja, hogy az egyik életvilágnak a másikkal szembeni elsőbbségét, érvényességét hangsúlyozza. Nem az egyediség akceptálhatatlanságát érzékeltette, hanem ellenkezőleg, annak elfogadhatóságát juttatta kifejezésre. Vagyis azt, hogy bár a Vaiszlovichok különcök, és viselkedésüket tekintve eltérnek a visszafogott polgári mintától, a helyi társadalomnak mégis teljes jogú tagjai, sajátos magatartásukkal pedig jólesően színesre „festik” a város társadalmának „szövetét”.

Összességében az új kommentárok szerzői a fivérekről szóló szövegeikkel új értelmezési lehetőségeket kínáltak a közönségnek, és ezáltal újrendezték a Vaiszlovichokról, egyúttal a közösségről való tudást is. Először is pozitív olvasatot „javasoltak” a fivérekkel kapcsolatban, másodszer „felajánlották” a közönség számára a dolgos, értékkeremtő, illetve a különc, furcsa dolgokat művelő polgárokról szóló képet is. A két ábrázolás (dolgos, különc) látszólag teljesen más „logikát” követett, hiszen míg az egyik (dolgos polgár) inkább a társadalmiságot, a *normális*at, a mindenki által megvalósíthatót hangsúlyozta, addig a másik (külcnc polgár) az *individuális*ra, az *eltérő*re, a megismételhetetlenre helyezte a fókuszot. Mindazonáltal a két narratíva nem került konfliktusba egymással, ahogy az a Várad Hétben megjelent szövegből is látható: a vonások könnyűszerrel „fuzionáltak”, olvadtak össze egyetlen karakterben, a „dolgos különcök” képzetében. Lényegében az e munka bevezetőjében tárgyalt, Vaiszlovich Emil pályáját összefoglaló portré is erre a fúzióra épül, de ott nem a különcön, hanem a dolgos polgáron van a hangsúly. A fókusz a különcre is kerülhetett, abban az esetben a szöveg óhatatlanul anekdotikus jellegű lett. A hosszabb, portréjellegű szövegek általában erre a dualitásra (dolgos-külcnc) épülnek.

De mitől olyanok a szövegek, amilyenek? Mire vezethető vissza a megítélésükben beállt változás? Mindenekelőtt a fivérek által felmutatott jobb eredményekkel magyarázható: amint a Vaiszlovichok úriemberekhez méltó magatartást tanúsítottak – a környezetük szerint is, gazdasági téren értékelhető eredményeket mutattak, továbbá azt a benyomást keltették, hogy képesek megfelelni a társadalmi normáknak, megítélésük pozitívabb, kedvezőbb lett. A teljesítményért „cserében” környezetük „elfelejtette” korábbi botrányaikat, elfogadta különc magatartásukat. A változásnak azonban más

mamuskapárti.” Pártonkívüliek Kecskeméti Lipót, Vaiszlovich Emil és Gyula. A gerinctelen törvényhatóság: (Várad Hét, 1918. január 18. 9–12.)

613 Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. 200.

oka is volt. Keszeg Vilmos szerint a szövegekben kimutatható változás a történeteket fenntartó kognitív, ideológiai és társadalmi kontextus változásának a jele,⁶¹⁴ vagyis a történetmesélésben tapasztalható fordulatok azt jelzik, hogy a kontextusban átrendeződés történt. Az átrendeződés jelen esetben azt jelenti, hogy a világháború, a megszállás, a makropolitikai folyamatok bizonyos elmozdulást okoztak a normatív rendszerben. Háborús viszonyok között például némely tulajdonságok felértékelődhettek: a szorgalmas munka, az építő tevékenység. A nyilvánosságban megszólalók vélhetőleg úgy ítélték meg, hogy a Vaiszlovichok a munka tekintetében kiemelkedő teljesítményt nyújtanak, ezért példaként szolgálnak, és figyelemre érdemesek.

További kérdés, hogy mi volt a szövegek funkciója? A Vaiszlovich fivérekről szóló textusok szerzői különböző valós és képzelt tulajdonságokat válogattak, kombináltak össze, egyes vonásokat kiemeltek. Persze úgy, hogy megmaradjon az egyén mozgásterre, hogy még hihetőnek, valósnak tűnjön a karaktere.⁶¹⁵ A művelettel egy külön „személyiséget” teremtettek, amelyet különböző, a jelen igényeiből következő célokra használtak fel. Azok a szerzők, akik elsősorban a dolgos polgárokat láttatták a Vaiszlovichok alakjában, mintát, normát közvetítettek a szélesebb közönség számára. Lényegében ugyanaz történt, mint hosszú évekkel korábban: a társadalmi rend erősítése érdekében instrumentalizálták a fivéreket,⁶¹⁶ csak hogy ezúttal nem normaszegőkként, hanem normakövetőkként „vetették be” őket a normatív neveléshez. A Vaiszlovichokat elsősorban különcökként megjelenítő írásoknál feltételezhető a szórakoztató funkció, de az is, hogy lokális hiteket („Nagyvárad sokszínű város”), és ezáltal a helyi identitást akarták erősíteni vele.⁶¹⁷ Emellett dokumentáló „küldetést” is teljesítettek ezek a szövegek, ugyanis megörökítették, közvetítették és értelmezték a lokális életvilágot. Egy szöveg több funkciót is betölthetett egyszerre. Ezek a textusok azt mutatják, hogy az 1910-es évek vége felé a fivérek által addigra kiharcolt materiális tőkét immáron a presztízsből és megbecsülésből kifejeződő szimbolikus tőke is kiegészítette.

614 Keszeg: *Homo narrans...* 2002: 258.

615 Ehhez az eljáráshoz I. Réthey Prikkel Miklós: *Az igaztörténet...* 129. Főként a szenzációorientált szövegek, a különös-hóbortos férfiakra szóló, anekdotikus hangvételű narratívák esetében vehető fel a kérdés, hogy meddig terjedt az írói önkény, mennyi lehet a fikciós elem ezekben a szövegekben. Bizonyára nem kevés, de talán még a legkülönösebb narratívák is igényeltek tény-szerű alapot.

616 Az instrumentalizálást szelektív-torzító eszköznek tekinti Michael Schudson (a kollektív emlékezet esetében). (Jakab Albert Zsolt: *Emlékkállítás és emlékezési gyakorlat...* 41–42.)

617 A szövegek társadalomszervező erejét emeli ki Keszeg Vilmos is, aki szerint a szövegek nem ártatlanok, hozzájárulnak egy szimbolikus és kognitív világ megteremtéséhez. A történetek és az általuk hordozott jelentések alakítják ki a szolidaritást, a világhoz, annak ideológikus struktúrájához, objektumaihoz való viszonyulást. A narratív hagyomány olyan mikrotársadalmi tudást képez, mely a település lakossága körében láthatatlan kapcsolatokat tart fenn. (*Homo narrans...* 257–258., 281.)

4. VAISZLOVICH EMIL – AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS (1920) UTÁN

4.1. NAGYVÁRAD: KONTINUITÁSOK ÉS DISZKONTINUITÁSOK

Nagyvárad 1920 után is jelentős városnak számított a népességszám alapján. 1930-ban több mint 82 000 főt számláló lakosságával Románián belül a nagyvárosok közé tartozott, a két világháború között végig a nyolcadik legnagyobb városként. Emellett megyei jogú város (municipium), illetve megyeközpont volt.⁶¹⁸

év	teljes (fő)	román	magyar	zsidó	német
1910 (anyanyelv)	64 169	3 604	58 421	-	1416
1920 (nemzetiség)	68 081	8 441	40 744	17 880	598
1930 (nemzetiség)	82 687	22 412	42 630	14 764	927
1930 (anyanyelv)	82 687	20 914	55 039	4 112	1118
1941 (nemzetiség)	92 942	4 835	85 383	1 546	671
1941 (anyanyelv)	92 942	4 873	85 466	1 259	863

24. ábra. Nagyvárad (polgári, katonai) népességének anyanyelvi, etnikai megoszlása (1910–1941). Forrás: Varga E. (szerk.): Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II. 112.⁶¹⁹

1920 után folyamatosan nőtt a lakosság száma (ami a 24. ábrában nem látható: 1930 és 1940 között volt egy kisebb visszaesés⁶²⁰). A népességmozgás egyfelől a jelentékeny magyar kivándorlásból (repatriálásból), másfelől a kis arányú magyar és a

618 Fleisz: *Egy város átalakulása...* 22–23.

619 1920-ban a kolozsvári statisztikai hivatal végrehajtott egy összeírást, ám az adatfelvétel és az adatfeldolgozás során alkalmazott kétes eljárások miatt erős fenntartásokkal kell kezelni az adatokat. Az adatokat tartalmazó 1921. évi kötetet összeadási és nyomdahibákból eredő pontatlanságai miatt a román statisztikusok sem tekintették megbízhatónak. (Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II...* 28–29.) 1927-ben egy sebtében végrehajtott regisztrációban a „népi leszármazás” homályos töltetű fogalmát használták. A nemzetiségi hovatartozást sok esetben a lakosok tényleges bevallását figyelmen kívül hagyva névelemzéssel vagy a felekezeti kötődés alapján állapították meg. A regisztráció részletes eredményeit nem hozták nyilvánosságra (uo. 36.). 1930-ban már nagyobb tudományos igénnyel és körültekintéssel végezték a népszámlálást (uo. 36.) Ugyanakkor az 1930. évi népszámlálással kapcsolatban is sok kritika merült fel a kortársakban. A táblázatban nem tüntettem fel az „egyéb” kategóriát.

620 1930: 82 687. 1939: 80 732 fő. (Fleisz: *Egy város átalakulása...* 21.)

rendkívül nagy mértékű román bevándorlásból következett.⁶²¹ 1930-ra a románok száma majdnem megháromszorozódott, és a későbbiekben is emelkedett. A magyar anyanyelvűek számában visszaesés tapasztalható 1910-hez és különösen 1920-hoz képest, főleg ha a teljes lakosság számához viszonyítjuk az adatot: a magyar anyanyelvűek 1930-ban már csak az össznépeség 66%-át adták (1910-ben több mint 91%-át). Emellett a század első felében nőtt mind a görögkatolikusok, mind a görögkeletiek aránya: 3385 főről (1910) 8161 főre (1930) ugrott a görögkatolikusok aránya, a görögkeletieké pedig megháromszorozódott, 4649-ről 14 394-re emelkedett.⁶²² Az adatok a görögkeleti egyház térnyerését és a román lakosságszám jelentékeny növekedését mutatják.

A nagyváradi társadalomban és gazdasági életben történt változások vonatkozásában kevés szakirodalmi adatra támaszkodhatunk. Ezek alapján az impériumváltás⁶²³ és annak következményei a hagyományos birtokos elitet, az értelmiséget, a tisztviselői kart érintették a legérzékenyebben, amelyeknek tagjai részben repatriáltak. Az itt maradók helyzetét, egzisztenciáját a földreform és a hivatalokból való fokozatos kiszorítás rendítette meg.⁶²⁴

A magyar anyanyelvű gazdasági elit egy része azonban adaptálódni tudott. Az impériumváltás valójában két, egymással ellentétes hatású következménnyel járt az ipari, kereskedelmi nagyvállalkozók életében. A gazdasági elit azon része, amely birtokain, piacain, fiáléin keresztül sok szállal kapcsolódott Magyarországhoz, és nem tudott az új helyzetre gyorsan reagálni, válságba került. Főként az élelmiszeripari (malomipari, szeszipari stb.) vállalkozókra volt ez érvényes, akik bihari, békési agrárterületeket veszítettek el, sokan a Monarchiában lévő felvevőpiacikat is. A földkiszajátítást magával hozó földreform további veszteségeket okozott számukra. A híres Moskovits Adolf

621 Makkai Sándor szerint a magyar vidéki népesség bevándorlása „olyan elemekkel gazdagította az elvérző magyar városokat, amelyek, meggyökerezvén, a jövődő szilárd biztosítékául szolgálnak, így főleg a kisiparosság”. (Makkai Sándor: *Erdély társadalma*. 260.) Az 1920-as felmérés adatfelvételeinek visszásságai miatt a szám a feltüntetetttnél nagyobb lehetett.

622 Varga: *Erdély településeinek vallási adatai...* 124.

623 A kötetben az elterjedtebb „impériumváltás” fogalmat használok. Nyilvánvaló azonban, hogy a politikai, közigazgatási, jogi, társadalmi berendezkedés határmódosulás utáni módosulása egy hosszabb változási folyamatnak tekinthető, mintsem egy gyors váltásnak.

624 Makkai: *Erdély társadalma*. 255–258., Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 151–156. A nagyváradi tisztviselői kart fokozatosan lecserélték. A távozó tisztviselők néha kilátástalan helyzetbe kerültek. Singlár Gyula volt MÁV főfelügyelő az áttelepülés és a nyugdíj reményében levelet írt Tolnay Kornélnak, aki azt Bárczy István államtitkárnak továbbította, közbenjárást kérve a miniszterelnöknél. Érdekében Beöthy László (egykori kereskedelemügyi miniszter) is közbenjár. A levél hátuljára valaki ráírta a végeredményt: mivel Nagyváradon nyugdíjat kap, és nem is optált, a kérés teljesítése lehetetlen, egyéb intézkedést a kérés nem igényel. A levél írója egyébként azzal érvelt, hogy egy percig sem volt román szolgálatban, valamint azért nem repatriált és optált, mert magasabb helyről jött a figyelmeztetés: ne jöjjenek át, tartsanak ki. Sólyom Kálmán nagyváradi lakos is kérelmet nyújtott be annak érdekében, hogy a román bírói karból vegyék át a magyar bírói karba. (MNL OL, K28, 155/ 260, 1924. Hangulatjelentések I.)

és Fia cég leépült, üzemrészei csődbe jutottak, tulajdonosa, Moskovits József öngyilkos lett. Több sikeres, kereskedelmi tevékenységet is folytató ipari vállalkozás (például a Hungária Cipőgyár Rt.) magyarországi fiókhálózatától szakadt el, ami óriási veszteséget okozott a cégnek.⁶²⁵ A vállalatok nacionalizálása is elkezdődött, de ennek nagyváradi lefolyásáról és következményeiről nincs adatunk. A következő nagy megpróbáltatást az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején világméretben is tapasztalható gazdasági válság jelentette. 1927-ben a kisiparosok állítólag százával adták vissza az iparendéyleket,⁶²⁶ a kereskedők pedig sorra jelentették be fizetési képzetlenségüket.⁶²⁷ A válságjelek láttán az Országos Magyar Párt nagyváradi elnöksége 1928. március elején felhívást tett közzé, amelyben a magyar lakosságot a magyar iparosok és kereskedők támogatására kérte fel.⁶²⁸ Bár a Nemzeti Liberális Párt bevezette az iparosítás politikáját,⁶²⁹ a kisebbségi ipar és kereskedelem nem számíthatott támogatásra, és számos sérelem érte.⁶³⁰

A gazdasági elit egy része azonban különböző adaptációs módszereknek (fúziók, profilváltás, más ágazatok felé fordulás, új piacok keresése stb.) köszönhetően átvészelte a kezdeti nehéz időszakot,⁶³¹ majd a világválságot is, új nagyvállalatok is létrejöttek, amelyek bővülni, erősödni tudtak. Főként azok számíthatnak stabilitásra (újra-stabilizálódásra), akik a korszerűbb élelmiszeripari ágazatokat, valamint az építőipart,

625 Csíki: *Városi zsidóság...* 240–242.

626 Nagyvárad, 1928. február 25. 2., Keleti Újság, 1928. március 16. 10.

627 Keleti Újság, 1928. január 22. 10–11., Brassói Lapok, 1927. december 30. 5.

628 Nagyvárad, 1928. március 2. 1.

629 Az 1920-as éveknek a Nemzeti Liberális Párthoz köthető gazdaságpolitikáját a gazdasági elzárkózás, a függetlenség elve, a „prin noi înşine” (saját erőnkől) doktrínája, a gazdasági nacionalizmus, a külföldi tőkével szembeni idegenkedés jellemezte. A fejlesztések fókuszába a nagyipar került, protekcionista vámtarifákat vezettek be. Az egyik legnagyobb kihívást a lej stabilizációja jelentette. Az 1928-ban kormányra kerülő Nemzeti Parasztpárt szakított a liberális gazdaságpolitikával, a mezőgazdaság primátusát és a nyitást („porţile deschise”) helyezte előtérbe, de a kibontakozó válság miatt a kormányzat kénytelen volt a román gazdaságot az elzárkózás eszközeivel védelmezni. (Murgescu, Bogdan: *România şi Europa...*, Axenciuc, Victor: *Introducere în istoria economică a României...*, Postolache, Tudorel: *Economia României...*)

630 A hitelezést végző Creditul Industrial (Ipari Hitelintézet) és a Credit al Meseriaşilor (Kézműipari Hitelintézet) célja a román ipar támogatása, hitellel való ellátása volt. (Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 169–170) Az erdélyi vállalkozók magasabb kereskedelmi adót fizettek, mint regátbéli társaik. (Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 202.) Egy törvény értelmében az idegen nyelven vagy betűkkel írt cégtáblák után 8000 lej községi adót vethettek ki (1923). (*A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 204.) Pótadó megfizetésére voltak kötelezhetőek azok az iparosok és kereskedők, akik könyvelésüket nem románul vezették (1935). (*A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 204–205.) A sérelmekhez l. még: György Béla: *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez* I. 114., 134., 172. és általában a Magyar Kisebbség korabeli lapszámain. A központi, állami iparvédelmi politikának az erdélyi vállalatokra tett jótékony hatását vitatja: Móricz Miklós: *Erdély gazdasági élete...*

631 Például a La Roche–Darvas-cég faipari és kereskedelmi vállalata, Moskovits Farkas cipőgyára stb. (Csíki: *Városi zsidóság...* 243., 245.)

a vegyipart, a vas- és fémipart, a textil- és bőripart részesítették előnyben.⁶³² Egyes vállalatokra kedvezően hatott, hogy olyan nemzetgazdaságba kerültek, amelynek immár a legfejlettebb régiójában működtek, és amely új tőkeelhelyezési színtereket, új piacokat nyitott meg a számukra.⁶³³ Előnyt jelentett az is, hogy a nagyváradi zsidó vállalkozó polgárság tőkével, tapasztalatokkal és kapcsolatokkal rendelkező adaptív rétegének pozícióit nem veszélyeztette erős román vállalkozó polgárság. A románság főleg a kiskereskedelem, az új hitel- és bankszektorban, valamint a kiépülő közigazgatásban volt tevékeny.⁶³⁴ Erdély és Magyarország gazdasági kapcsolatai – a magas vámok és egyéb korlátozások ellenére – nem szűntek meg az impériumváltással.⁶³⁵

Összességében elmondható, hogy az előnyök összeadódtak, és a város megőrizte magyar jellegét („határtalanítás”). A demográfiai változások ellenére a lakosság többsége magyar maradt, a teljes lakossághoz viszonyított arányuk (66%) a legmagasabb volt az erdélyi, partiumi és a bánsági nagyvárosok körében.⁶³⁶ A város gazdasági életében továbbra is a magyar anyanyelvűek domináltak, akiknek egy része átvészelte az impériumváltást, és gyarapodni is tudott. A magyar kultúra és életvilág presztízséből is sok minden megmaradt. Ennek egyik jele volt, hogy a helyben született, szocializálódott románság egy meghatározhatatlan része továbbra is a magyar lakosság szokásaihoz hasonult (akkulturáció), a köznapi érintkezésekben a magyar nyelvet használta, a magyar napilapokat olvasta.⁶³⁷ A város tehát a két világháború közti időszakban az erdélyi-partiumi magyarság egyik meghatározó kulturális-gazdasági-demográfiai bázisa volt. A helyi nacionalizáló román elit azonban nemcsak az itteni románság egy részének a magyar életvilágba való integráltságával, „nemzeti közömbösségével”⁶³⁸ kellett hogy számoljon, hanem azzal is, hogy a nagyváradi zsidóságban nehezen talál-

632 Bányai Ernő: *Az erdélyi magyar ipar...* 130–134., Csíki: *Városi zsidóság...* 242–247. A két világháború között figyelemre méltó pályát futott be Wasserstrom Sándor téglagyáros, Erdős Zsigmond vasöntőde- és vagongyár-tulajdonos, Rippner Farkas fésű- és celluloidgyáros, Deutsch Ignác kalapgyáros stb. (Csíki: *Városi zsidóság...* 243.)

633 Csíki: *Városi zsidóság...* 240–247.

634 Uo. 241. A nagyváradi magyar gazdasági elithez l. még Fleisz: *Egy város átalakulása...* 33–39.

635 Rónai András: *Erdély gazdasági élete...* 241.

636 A nagyvárosok adatainak összehasonlítását elvégezte: Fleisz: *Egy város átalakulása...* 28.

637 A radikális román politikus, Nicolae Iorga kolozsvári lapjában egy román ügyvéd felháborodottan számolt be arról, hogy 1926-ban még mindig magyarul társalognak az emberek a nagyváradi korzón és a hivatalokban. (Codarcea, Corneliu I.: *Kolozsvár–Cluj...* 738.) A szatmári tanfelügyelőség a minisztériumnak küldött jelentésében pedig megdöbbenésének adott hangot, amikor beszámolt arról, hogy egy, az impériumváltás utáni Nagyváradon készült fényképen román tanítók „Attila-stílusú ruhákban” láthatóak. (Livezeanu, Irina: *The politics of culture in Greater Romania...* 152.) A román lapok hiánya miatt magyar lapokat olvastak, részben azért, mert informatívabbak voltak. (Leuştean, Lucian: *România și Ungaria...* 128., 137.) A román viselet, nyelv és sajtó használatának elhanyagolását, mások „majmolását” már korábban is kritika érte. (Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság...* 314–317., 404–405., 417–430.) L. még Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika...* 359.

638 Tara Zahra fordulata. (Zahra, Tara: *Képzelt nemközösségek...*)

hatott szövetségesre, ugyanis az magyar identitású volt vagy erős szálakkal kapcsolódott a magyarsághoz. Nem véletlenül tekintették Nagyváradot sokan az „idegenség városának”.⁶³⁹ A magyar pozíciók azonban kétségkívül gyengültek: a magyar elitek elvesztették politikai hatalmukat, korábbi érdekérvényesítő képességüket, képviselőik közül sokan a gazdasági erejüket is, az állam felszámolta a magyar tannyelvű iskolákat, megnehezítette a magyar egyesületi életet, és a közigazgatási pozíciókból fokozatosan kiszorította a magyarokat.⁶⁴⁰

Nagyvárad esetében az utcakép is változást mutatott. Helyzeténél fogva a város „különleges elbánásban” részesült: az ostromállapotot a többi városhoz képest hosszabb ideig tartották fenn és a sajtócenzúra is szigorúbb volt.⁶⁴¹ Bizonyos időszakokban nemcsak a határ menti helyőrségeket erősítették meg, de katonasággal támogatták a nagyváradai városi rendőrséget, külön katonai őrzőjáratokat is bevezettek, a középületek elé katonai őrségeket állítottak, a rendőrök pedig bot helyett tűzfegyverrel teljesítettek szolgálatot.⁶⁴²

Ami az új viszonyok közé kerülő zsidóságot illeti, az impériumváltással a zsidók – Gáll Ernő fordulatával élve – „kettős kisebbségi” helyzetbe kerültek, és jogi pozíciójukat tekintve visszalépést szenvedtek el. Jogegyenlőségüket az 1923. évi alkotmány rögzítette ugyan, de ez nem ment át rögtön a gyakorlatba.⁶⁴³ A kormányzati politika egyik jellemző eleme a disszimilációs törekvés, vagyis a zsidóságnak a magyar népeiségről való kulturális, nyelvi leválasztása, a szolidaritás megszüntetése volt. Ennek jegyében minisztériumi rendelet, majd törvény (1921, 1925) tiltotta, hogy zsidó felekezetűek magyar nyelvű iskolába iratkozhasanak be. Csak román vagy héber tannyelvű iskolát választhattak, a népszámlálás idején (1930) pedig nyomást gyakoroltak rájuk, hogy a

639 „Ennek a román megyének a központjában minden idegen, kezdve a tisztviselőkkel az utcátárláig. [...] szinte semmi sem változott a magyar uralom óta.” (Infrățirea, 26 ianuarie 1924) Nagyvárad és Bihar „az idegenek szigete”, egyetlen vidék sem került annyira az „idegenek” befolyása alá, mint ez. (Vestul României, 20 martie 1924. 2.)

640 Mindeközben a román kulturális egyesületek száma gombamód szaporodott. A magyar szervezetek 1925 után már a fennmaradásért küzdöttek. (Fleisz János: *Nagyvárad civil társadalma...* 93–102.)

641 1918. július 1-je és 1920. január 14-e között az egész országban ostromállapot volt. 1920 júliusában a határsávban ostromállapotot, és az egész országban cenzúrát rendeltek el. 1922-ben enyhítettek a cenzúrán, kivéve az ostromállapot hatálya alatti területeken, beleértve a határsávvot. 1923-ban a nyugati határsávnak tekintett területet kibővítették. 1928-ban rendelettörvény szüntette meg az ostromállapotot az egész ország területén, a magyar és az orosz határ menti 10–15 km-es övezet kivételével. 1938-ban újból kiterjesztették az ostromállapotot az ország egész területére (Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 88–92.). L. ehhez még: SJAN Fond 8, nr. inv. 96, 2/1921, 6–10. Az ostromállapot fenntartására vonatkozó utasítás (1921. június 7.), Katona: *Tíz esztendő a cenzúra uralma alatt*.

642 HIM HL, B/180. 2. osztály, 4321. 647.

643 Az izraelita vallásfelekezetet csak az 1928-ban elfogadott vallásügyi törvény iktatta a történelmi vallások közé, ráadásul a törvényt csak 1932-től alkalmazták. (Gáll Ernő: *Kettős kisebbségben*.)

zsidó nemzetiséghez tartozóknak vallják magukat.⁶⁴⁴ Az erdélyi zsidóság ebben a helyzetben különböző „identitásstratégiákat” választott, ami a korábbiakhoz képest differenciáltabb társadalmat eredményezett.⁶⁴⁵

Nagyváradot a magyar tudatú, kultúrájú zsidóság egyik központjaként tartották számon, amelynek élén olyan kiemelkedő személyiségek álltak, mint Kecskeméti Lipót neológ rabbi, Konrád Béla neológ hitközségi elnök és Hegedűs Nándor újságíró-politikus.⁶⁴⁶ Kötődésük a magyar identitáshoz, kultúrához és államisághoz a helyi gazdasági-társadalmi struktúrákba való mély beágyazottságot is jelzi. A nagyváradi zsidóság számos tanújelét adta kötődésének. Beszédeiben Kecskeméti Lipót rabbi nem nemzeti/etnikai, hanem vallási közösségként értelmezte a zsidóságot,⁶⁴⁷ kezdeményezésére 1920-ban megszületett a nagyváradi zsidó gimnázium, ahol – ameddig

644 A 63.875/1921 sz. minisztériumi rendelet megtiltotta, hogy *felekezeti* iskolába eltérő vallású tanuló beiratkozhasson, eltérő vallású tanár taníthasson ott. A magánoktatásról szóló törvény (1925) szerint a zsidók által fenntartott iskolák tanítási nyelve csak román vagy héber lehetett. (Diószegi–R. Süle: *Hetven év... 24., 28., Nagy: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete... 134–136.*) Ami a magyar iskolákat illeti, az 1924. évi törvény leszögezte, hogy az állami *elemi* iskolai oktatás egységes, nyelve a román, de nem román településeken létesíthetők nem román előadási nyelvű iskolák (ez nem ment át a gyakorlatba; a magyar nyelvű állami iskolákat megszüntették). A *középfokú* oktatásról szóló 1928. évi törvény szerint a középfokú állami iskolákban a tanítás nyelve a román, a kisebbség nyelve csak mint fakultatív tantárgy oktatható. Kisebbségi településeken felállítható kisebbségi nyelvű tagozat, de több tantárgy csakis román nyelven oktatható. A magánoktatásról szóló 1925. évi törvény úgy rendelkezett, hogy az államnak felügyeleti joga van a magániskolákban, és bizonyos tárgyak csakis románul taníthatók. A felekezeti oktatás gyakorlatilag állami támogatás nélkül folyt. (*A kisebbségek alkotmányjogi helyzete... 120–121., 126–127., 134–135., Hetven év... 24–30., Löwy: Az úri város zsidó lakosai... 99–103.*)

645 Erdélyben a zsidóságon belül a magyar identitású, vagy magyar–zsidó kettős kötődésű zsidóság képezte az egyik legnagyobb csoportot. A kettős kötődést jelzi Réz Pálnak a Nagyváradon orvosként dolgozó apjára, Raffy Ádámra vonatkozó megjegyzése: „Nagy magyar is volt, igaz, minden volt egyszerre, nagyon ismerte a zsidó történelmet, emellett sok dzsentroid dolga volt.” (Réz Pál: *Bokáig pezsgőben... 17.*) A *cionisták* az erdélyi zsidóság egynegyedét tették ki a második világháború előtt. Sokan voltak olyanok, akik ugyan nem kapcsolódtak be a zsidó nemzeti mozgalomba, de a zsidó etnikai önmeghatározás felé mozdultak el. A cionizmus nem jelentette a magyar kultúrával való szakítást, vegyesen használták a zsidó és a magyar intézményeket. (Gidó Attila: *Magyarból zsidó... 93.*) Kohn Hillelnek például zsidó etnikai identitása mellett magyar kulturális identitása volt (Gidó: *Az ideológiai utas... 160.*). A cionizmussal kezdetben a neológ és az ortodox rabbik is szembefordultak Erdélyben, később azonban reális alternatívaként tűnt fel. A románsághoz való közeledés „kerülőútnak” számított még a zsidóság szemében is, tartózkodtak attól, hogy a romániai integrációhoz szükséges cselekvések minimumát átlépjék (például a Román Zsidók Szövetségébe való belépés nem volt elterjedt). (Gidó: *Az erdélyi zsidó identitások... 121–124.*) A cionista zsidóság körében előfordult a *kommunista mozgalom* felé való nyitás is (l. Kohn Hillel pályáját, *Gidó Attila Az ideológiai utas... c. tanulmányában*). A magyar identitású zsidósághoz, a nemzeti zsidósághoz l. még *Gidó Attila: Úton... 17–29., 42–51., 86–93.*

646 Az Erdélyi Élet újságírója 1924-ben azt írta, Nagyváradra jellemző leginkább az, hogy a zsidó polgárok a hatóság tiltakozása ellenére magyarnak vallják magukat. Ő Kecskeméti Lipótot, Vaiszlovich Emil és Perczel Adolfot tekintette ezen csoport legismertebb alakjainak. (Erdélyi Élet, 1924. január 5. 9.)

647 Kecskeméti Lipót: *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság...*

lehetett – magyar nyelven oktattak, magyar irodalmat, magyar történelmet is tanítottak.⁶⁴⁸ Hegedűs Nándor sem etnikai, hanem felekezeti alapon érvelt, amikor a nagyvárad Erdélyi Lapok antiszemitizmusát bírálta: szerinte az újság hangvételét a felekezeti (és nem az etnikai) gyűlölség jellemzi, és a magyarság egységének megbontásával fenyeget.⁶⁴⁹ A kötődés jelének tekinthető az is, hogy amikor a népszámlálás idején erős nyomás érte a zsidókat, hogy magukat a zsidó etnikumba sorolják, a nagyvárad izraelita vallású lakosságának (csak) a 74,1%-a vallotta magát zsidónak, szemben Kolozsvárral, ahol ez az arány 96,7% volt.⁶⁵⁰ A román nemzetépítő elitek így is gyengíteni tudták a magyar identitású, kultúrájú zsidó közösség pozícióját, a kibontakozó, Nagyváradon is érzékelhető román antiszemitizmus azonban nagyban akadályozta az erdélyi zsidóság és a románság egymáshoz való közeledését. Ugyanakkor a két világháború között Nagyváradon is működött a cionista mozgalom, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség nagyvárad csoportja már az 1920-as évek elején létrejött (vezetője Bárdos Imre ügyvéd lett), és az EZSNSZ nagyvárad ülésén mondták ki az erdélyi Zsidó Párt megalakulását (1930).⁶⁵¹

Vaiszlovich Emil 1920 utáni pályájának vizsgálata a korábban kijelölt „mederben” halad. Az *életútelelemzést* a makro- és a mikroszint közti kapcsolatteremtés (léptékváltás) révén igyekszem megvalósítani. Ennek során nemcsak a fordulatok válnak láthatóvá, hanem számos *kontextuális* elem is. Mert bár Emil nem tekinthető a kisebbségi társadalom szervezésében vezérszerepet játszó politikai, értelmiségi elit tagjának, életútja feldolgozásának folyamatában számos, a többségi és a kisebbségi társadalommal összefüggő kérdés vizsgálható, számos strukturális elem feltárható (az 1920 utáni egyéni adaptációs stratégiák, az erdélyi magyar közösség önvédelmi stratégiái, a román narratív nemzetépítő gyakorlatok stb.). Emellett az *egyén* hatásának, társadalomszervező „képességének” kérdése sem vész el a szemünk elől. A kisebbségi társadalom számos – politikai-kulturális értelemben kiemelkedő – tagjáról készültek kötetek, tanulmányok, amelyek rendszerint abból a kérdésből indultak ki: milyen egyéni teljesítményt nyújtott az írás „főszereplője”, hogyan írható le kapcsolata saját közösségével, milyen módon járult hozzá a kisebbségi társadalom építéséhez?⁶⁵² Írásomban amellet érvelek, hogy Vaiszlovich Emilnek volt társadalomalakító „képessége”, a többségi társadalommal szembekerülve ugyanis hozzájárult a román nemzetépítéshez, továbbá a kisebbségi társadalom „erős szerkezeteként” a magyar nemzeti kisebbség⁶⁵³ szerveződését, a közösségi identitás erősítését is elősegítette. Mindezt részben közvetlenül: a

648 Brassói Lapok, 1928. február 11. 1.

649 Gidó: *Úton...* 51., 183., Nagyvárad Napló, 1933. április 25. 94.

650 Gidó: *Úton...* 32.

651 Uo. 56., 63., Löwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 98.

652 Az egyik legutóbbi nagyobb vállalkozás a Bárdi Nándor és Tóth Ágnes által szerkesztett kötet, melynek fókuszában egyén és közösség viszonya áll. (Bárdi–Tóth: *Egyén és közösség...*)

653 A szövegben leginkább „magyar kisebbségként” vagy „magyar nemzeti kisebbségként” hivatkozom az erdélyi magyar közösségre. Az utóbbi az „etnikai kisebbséghez” képest tágabb fogalom.

magatartásán, részben közvetve: a magatartását övező diskurzusokon, a botrányait kommentáló és alakját sztereotipizáló szövegeken keresztül érte el. A kiemelkedő személyeknek („erős szerkezeteknek”) a kisebbségi társadalomban betöltött fontos, közösségformáló szerepére Bárdi Nándor így hívta fel a figyelmet:

„[...] kiválasztási és ellenőrzési gyakorlat hiányában a kisebbségi világban egy-egy közösség sorsa attól függ, hogy azon belül milyen erős szerkezetek működnek. A közösségi élet intenzitása, modernizálása a legtöbb esetben nemcsak a (nemzeti) intézmény jelenlétének függvénye, hanem egy mintaadó tanár, lelkész, gazdálkodó, vállalkozó, család stb. teljesítményétől függ. Ezeket nevezhetjük erős szerkezeteknek, amelyek egy-egy helyi közösség, téma kör ügyeit vállalják fel.”⁶⁵⁴

4.2. A PARK SZÁLLÓ

A Park Szálló a két világháború közti időszakban egyre ismertebb és elismertebb lett. Ahogy már láttuk, az Országos Idegenforgalmi Iroda felmérése szerint 1918-ban „a legnagyobb igényeket kielégítő” szálloda volt.⁶⁵⁵ Pozíciójában nem történt visszaesés a későbbiekben sem. Az 1924-ben megjelent városmonográfia is kiemelten kezelte a Parkot, és a minőség, a luxus kritériuma alapján az első helyre sorolta (*cel mai luxus*).⁶⁵⁶ Hasonlóképp járt el az 1923. évi címtár szerzője is, aki a szállodák rang (I., II. osztályúak) szerinti bemutatásakor a Park Szállót mint I. osztályú szállodát az első helyen szerepeltette.⁶⁵⁷ Egy 1923-ból származó adat is arra utal, hogy ez volt a legdrágább és vélhetőleg a legrangosabb szálloda a városban. A különágó ugyanis 45 lej/nap volt a Parkban, ezzel szemben a Rimanóczy, a Palace és a Metropol szállodákban 35, a többi hotelben pedig csak 20 lej.⁶⁵⁸ A rangsorban elfoglalt helye később sem változott, 1931-ben a városi hatóság (Primăria Municipiului Oradea) által a *Ghidul României* szerkesztőbizottságának összeállított kimutatásában a három nagy belvárosi szálloda

---

lom és a két világháború közötti időszakban elfogadott önelnevezés volt. (Bárdi Nándor: *Tény és való...* 19.)

654 Uo. 35.

655 MNL OL, K664, 57/1918. Kérdőív és kimutatás (1918. július 13–14.)

656 A második helyre a Rimanóczy Szálló került, amely központi fűtést, gőzfürdőt és egy gondosan tartott éttermet is kínált vendégeinek. A városismertető felsorolja a többi belvárosi szállodát is: Palace, Metropol, Regina Maria, Europa. (Firu, Nicolae: *Oradea-Mare*. 99.)

657 Horváth József: *Ghidul oraşului Oradea-Mare...* 118. A Park után tüntette fel a Rimanóczyt, a Palace-t (az egykori Pannóniát), a Metropolit (a volt Fekete Sast), az Európát, a Regina Mariát (a volt Széchenyit), a Vulturul de Aurt (Aranysast), a Centralt és végül a vasutasok szállóját.

658 Nagyvárad, 1923. október 19. 2.

közül a Park került az első, egyben a legdrágább szálloda helyére.⁶⁵⁹ E kiemelkedő pozícióra számos további forrás utal. 1934-ben a Vaiszlovichcsal amúgy ellenséges Vestul Romániei újságírója a Parkot országos jelentőségűvé emelve azt állította, hogy „a legápoltabb szálloda az országban”.⁶⁶⁰ Az 1937-ben megjelent városi útmutató pedig egyedül a Park esetében tüntette fel a szálloda neve mellett zárójelben a tulajdonos nevét is, ami arra enged következtetni, hogy Vaiszlovich neve „fogalomná” vált.⁶⁶¹ A helyzet néhány évvel később sem volt más, az Erdélyi Kalauz 1941-ben kiemelten foglalkozott a Park Szállóval, nemcsak Várad, de egész Erdély „legszebb és legértékesebb” szállodájának nevezve.⁶⁶²

A szállodában valamikor a két világháború között átalakítások történtek, ugyanis 1941-ben a szálloda-szakirodalom 61 helyett 59 szobáról tudott. Ekkor 74 ágy, 12 fürdőszoba, hideg-meleg víz, központi fűtés és villanyvilágítás volt a szállodában; az egyágyas szobák ára: 4–6 pengő, a kétágyasoké 9–14 pengő, attól függően, hogy tartozott-e hozzájuk fürdőszoba. Az infrastrukturális adottságok alapján a legelső helyen állt a nagyváradai szállodák rangsorában, holtversenyben a Rimanóczyval.⁶⁶³ Az infrastruktúra tovább javult, 1943-ban 59 szobához 84 ágy és 13 fürdőszoba tartozott, természetesen villannyal, folyó hideg-meleg vízzel, központi fűtéssel.⁶⁶⁴

szálloda	szobák száma	ágyak száma	fürdőszobák száma
Hunnia	71	104	12
Pannónia	65	90	5
Park	59	84	13
Rimanóczy	55	78	n. a.
Európa	26	36	n. a.
EMKE	24	34	5

25. ábra. A nagyváradai szállodák adottságai (1943).
Forrás: Papp: Nagyvárad városismertetés...

659 A lista első helyén a Park szerepel. Az egyágyas szoba ára a Parkban: 130–220 lej, külön fürdővel 270 lej volt. A Rimanóczyban 85–115 lej, a Palace-ban 100-120 vagy 140 lej attól függően, hogy az utcára vagy az udvarra nézett a szoba ablaka. (SJAN Bihor, Fond 8, inv. 96, 5/1931. 102.)

660 Vestul Romániei, 10 octombrie 1923. 2.

661 Fodor–Gál–Pásztor: *Ghidul oraşului Oradea...* 197.

662 Aba Sándor: *Erdélyi útikalauz...* 57. A szerkesztő Vaiszlovichot is jellemezte, szerinte „A dúsgazdag Vaiszlovich Emilnek egyetlen passziója az a szálloda, ebbe öli bele egész vagyontát és jövedelmét. Ezt akarja a művészi tökély olyan magas fokára emelni, amit a szálloda ipar csak elérhet.” Két évvel később Papp Lajos szintén a legszínvonalasabb és a legdrágább szállodaként írt a Parkról. (Papp: *Nagyvárad városismertetés...* 27.)

663 Fekete Guido: *Magyarország szállodáinak névjegyzéke 1941.* 81.

664 Papp: *Nagyvárad városismertetés...* 27.

A városban a két világháború közötti időszakban hat és nyolc között volt a belvárosi szállodák száma.⁶⁶⁵ A kereskedőket, iparosokat, termelőket képviselő Baross Szövetség nagyváradi fiókja 1942-ben azonban olyan vásárlási címjegyzékkel állt elő, melyből hiányzott a Park Szálló. A hiány az antiszemitizmusra vezethető vissza, a szerkesztő ugyanis így érvelt a bevezetőben: „A névsor összeállításánál a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. t.c. és a 7720/1939. M. E. számú végrehajtási rendelet rendelkezésein túlmenőleg az alapszabályoknak a keresztény származás követelményére vonatkozó szigorú határozmányait tartottuk szem előtt.” Továbbá a címtár „a vásárló közönségnek a keresztény árubeszerzési forrásokról való tájékoztatását kívánja szolgálni”.⁶⁶⁶ Papp Lajos egy évvel később sem követte a kirekesztő irányelveket, városismertetésében feltüntette a Parkot.⁶⁶⁷ A szálloda a tulajdonos halála és a világháború után is működött, ismeretlen tulajdonosi háttérrel.⁶⁶⁸

Ami a szálloda két világháború közti működését illeti, az új körülményekhez való adaptálódás nem lehetett zökkenőmentes, az 1920-as évek elejéről veszteségekről is van adatunk. 1923-ban a városi tanács a szállodák könyvelése és az általános pénzügyi viszonyok alapján hatósági áremelési engedélyt adott a szállodák számára. A Park Szálló esetében 30%-os emelést tettek lehetővé, mégpedig a hónapokon keresztül halmozódó veszteségek miatt:

„A Park Szálloda az elmúlt 11 hónap alatt 16 százalék veszteséggel dolgozott, éppen ezért és arra való tekintettel, hogy luxusszálló, a mostani áraknak 30 százalékkal való emelését engedélyezi a tanács azzal, hogy október 15. – április 15. közti időben fűtésért annyit számlázhat fel, amennyit a többi szállodának is engedélyeztek.”⁶⁶⁹

665 1918-ban Nagyváradon nyolc szálloda működött, a Park mellett az Európa, az Aranysas, a Rimanóczy, a Fekete Sas, a Széchenyi, a Pannónia és a Magyar Király. 1923-ban ugyanennyi, de a nevek részben megváltoztak: a Park, a Rimanóczy, a Palace (a volt Pannónia), a Metropol (a volt Fekete Sas), az Európa, a Regina Mária (a volt Széchenyi), a Vulturul Aur (Fekete Sas) és a Central (a volt Fábry-panzió). Az 1930-as évek végén hat: az Astoria, az Europa, a Metropol, a Palace, a Park és a Rimanóczy. (Horváth József: *Ghidul oraşului Oradea-Mare...* 118.) 1941-ben az egyik címtár hat szállodáról tájékoztatott: a Park mellett az EMKE, a Pannónia, a Royal, a Rimanóczy, az Európa és a Sas szállodákat nevezte meg. (Grünvald Sándor: *Nagyvárad város általános tájékoztató címtára*) Egy másik címtár szerzője ugyanakkor nyolcra tudott: EMKE, Európa, Hunnia, New York, Orient, Pannónia, Park, Rimanóczy (Dvorzsák: *Nagyvárad és Bihar megye útmutatója*. 84.)

666 *A Baross Szövetség címjegyzéke...* 5. Ugyanezen címtár viszont feltüntette a Concordia temetkezési vállalatot, tulajdonosa nevét is.

667 Papp: *Nagyvárad városismertetés...* 27.

668 L. pl. Lukács, Ladislau: *Compass Comercial...* 133.

669 Nagyvárad, 1923. október 19. 2.

Emilnek később is nehézségekkel kellett szembenéznie, főként az állami beavatkozás és a magas adók miatt. A gondok egyik forrása a szabadpiaci működést gátló ún. „spekulatörvény” volt, amely a városi hatóságoknak lehetőséget biztosított a piaci árak szabályozására, az élelmiszeripari cikkek árának, a házbéreknek, a szállodák, vendéglők, kávéházak és fürdők árszabásának meghatározására.⁶⁷⁰ A feszültség másik forrásának az a gyakorlat számított, amelyet a városi hatóságok az adóalap kiszámításakor alkalmaztak: a bruttó jövedelemből bizonyos kiadásokat levontak. Kereskedők és iparosok esetében az üzlethelyiségek és a műhelyek bérét, az igénybe vett kölcsönök kamatait, a személyzet fizetését, az alkalmazottak után fizetett betegsegélyezési és baleset-biztosítási járulékokat, a forgalmi adót, a fenntartási és biztosítási költségeket. Az iparvállalatok és a részvénytársaságok további kedvezményeket kaptak, például az üzem céljaira vásárolt ingatlan törlesztési részletét (5% erejéig) is elszámolhatták, valamint a berendezések után 15%-nak megfelelő amortizációt. Az adóalapot egy bizottság állapította meg, amelyben a kincstár, az adózó szakmacsoport és a városi adóhivatal egy-egy képviselője működött közre. A bizottság határozata megfellebbezhető volt az érintett és a kincstári képviselő részéről is.⁶⁷¹ A mindenkori bizottságok munkáját azonban az adóalap meghatározásának módja és a magas összegek kiszabása miatt sok kritika érte.⁶⁷² Az adóalap váratlan megemelése miatt 1930. február 19-én Vaiszlovich Emil bezárta a Park Szállót.⁶⁷³ Állítólag, hogy informálja az érkezőket, egyúttal kritizálja a hatóságokat, kiírta a bejáratra: „Adónyomorítás miatt zárva!” A feliratot – az „adónyomorítás” szó állítólagos sérelmes volta miatt – a rendőrség leszedette.⁶⁷⁴ A szállodás egy későbbi interjúban így emlékezett vissza a történetekre:

„Egymillió lejes adóalapot vetettek ki rám, olyan hatalmas adóösszeget, amely a szálloda jövedelmezőségével sehogysen volt arányban. Az adókivevést természetesen megfellebbeztem. A fellebbezés egészen a tábláig jutott, a súlyos hibát azonban nem reparálták.”⁶⁷⁵

A sajtó úgy tudta, hogy végül maga az adóhivatal visszakozott, a nagyváradi törvényszék elnökének vezetésével bizottság szállt ki a helyszínre, köztük a helyi pénzügy-igazgatóság képviselője, és a szálloda kinyitását kérték a tulajdonostól. Miután Vaiszlovich ígéretet tett erre, a bizottság leszállította az adót „a méltányosság határáig”.

670 Horváth: *Ghidul oraşului Oradea-Mare...* 76–77., Kabos Ármin: *A kereskedelem szabadságát sértő rendelkezések...* 62.

671 Horváth: *Ghidul oraşului Oradea-Mare...* 140.

672 A korabeli sajtóban rendkívül gyakoriak voltak az ezzel kapcsolatos panaszok.

673 Nagyvárad Friss Újság Naptára 1931. 31.

674 Budapesti Hírlap, 1930. március 18. 14., Nagyvárad Friss Újság Naptára 1931. 31. Gondjait tetézte, hogy a bezárás körülményei miatt eljárás indult ellene, a törvényszék hatheti fogházra és 15 000 lej mellékbüntetésre ítélte. (Pesti Napló, 1930. június 24. 13.)

675 Nagyvárad Napló, 1933. szeptember 2. 3.

Így két és fél év szünet után 1933 augusztusában a Park újra megnyílt az utazóközönség előtt.⁶⁷⁶ A szállodás és az adóhivatal között a későbbiekben is előfordult konfliktus: 1935-ben az üzlethelyiségek 1934. évi jövedelmei után követeltek magas adóösszeget (200 000 vagy 293 000 lejt), és mivel ő késlekedett az adó befizetésével, fellebbezésének elbírálása előtt lefoglalták a szálloda berendezésének egy részét. Erre kilátásba helyezte a szálló újbóli bezárását.⁶⁷⁷

Ami az adózást illeti, Emil vélhetőleg nemcsak a szállodája utáni jövedelemadót (a tiszta jövedelem 10%-át) fizette, hanem a házadót is, az épületek, bérlemények tiszta jövedelme után 12%-ot (ipari épületek esetében más volt a szabályozás). Bizonyára az ingó vagyonadó (például a takaréketétek utáni kamatokra kivetett adó) is vonatkozott rá.⁶⁷⁸

Nincs azonban jele annak, hogy a zárva tartás éveiben megrendült volna a szállodás anyagi helyzete, a korábbi szállodai forgalom és az üzlethelyiségekből származó haszon vélhetőleg megfelelő anyagi bázist jelentett számára a „szűkebb esztendőknél” is.⁶⁷⁹ Esete azonban nem lehetett általános. A kortárs szerint azon kevesek közé tartozott, akik megengedhették maguknak, hogy kitartoan ellenálljanak a hatósági végzéseknek:

„Vaiszlovichnál tudniillik az volt a helyzet, hogy ő ráért várni akár hús évig is, ráért zárva tartani pompás, luxuriózus hoteljét évek hosszú során át, és azzal sem törődött, ha csak halála után nyitják ki a híres Rákóczi úti szálloda perzsaszőnyegekkel kipárnázott szobáit, amelyek hiába várták az utóbbi időben a vendégeket. Mert csak Vaiszlovich engedhette meg magának azt a luxust, hogy tüntetésül évszámra lehúzza a hotelszobák utcára néző zöld [sic!] rollóit, és még hírmondót se engedjen be a Park Hotel gondosan lezárt kapuján. [...] de – ismételjük – nem minden adófizetőnek a háta mögött áll ott a Vaiszlovich vagyon, tehát nagyon kevés ember tudja elérni azt, hogy passzív rezisztenciájával egy ily objektív bizottság kiküldését kikényszerítse.”⁶⁸⁰

676 Budapesti Hírlap, 1933. július 22. 7., Nagyvárad, 1933. augusztus 31. 3., Nagyvárad Napló, 1933. július 21. 2., uo. 1933. szeptember 2. 3. A közvéleményt foglalkoztatta az ikonikus szerepet betöltő és a város rangját emelő szálloda sorsa, és a nyitást sürgették. (Nagyvárad Napló, 1932. január 24. 9.)

677 Szabadság, 1935. március 10. 13., uo. 1935. március 12. 2.

678 A jövedelemadó esetében a banküzletekből származó jövedelmekre jóval magasabb adót vetettek ki; bizonyos üzemeknek, például bánya- vagy vasúti szállítási vállalatoknak viszont kedvezmény járt. A házadó esetében öt éven keresztül mentesek voltak az adó alól a középületek és az új épületek; a javított épületek nem. (A Nagyvárad Naptára 1930. 80.)

679 Zavartalan jövedelemszerzésről azonban nem beszélhetünk. Az üzlethelyiségek kihasználtságában időről időre zavarok támadtak. 1935-ben állítólag 17 bolthelyiség közül csak három volt használatban. (Szabadság, 1935. március 10. 13.)

680 Nagyvárad Napló, 1933. július 21. 2.

1927-ben már az a pletyka járta, hogy az „országos hírű”, „rettegett hoteltulajdonos”, „a kifogástalan úriember” vagyona 100 millió lejre rúg, ami miatt persze irigyei vannak.⁶⁸¹ Anyagi helyzetét és a Park Szállót azonban – teljesen új elemként – a nyílt politikai küzdelem is veszélyeztette. 1927. december elején, a nagyváradi antiszemita zavargások idején ugyanis – ahogy azt később részletesebben is látni fogjuk – a szállót és tulajdonosát súlyos támadások érték a Nagyváradon tartózkodó antiszemita román diákok részéről. A támadás azonban nem bizonyult végzetesnek. A budapesti Újság a zavargások utáni állapotokat felmérő tudósítója december harmadik hetében utazott Nagyváradra, és a Park Szállóban vett ki szobát; ekkor állítólag már nyoma sem volt a csetepaté jeleinek.⁶⁸² Vaiszlovich tehát azon szerencsések közé tartozott, akik tartalékaikra, jövedelmeikre támaszkodva viszonylag gyorsan „regenerálódtak”, és nem voltak teljesen kiszolgáltatottak a román kormány kártérítésre vonatkozó, egyre kevésbé hihető ígéreteinek, az elhúzódó kifizetéseknek.⁶⁸³ A kármegállapító bizottság szerint Vaiszlovich Emil kára 20 221 lejre rúgott, ami egyébként eltörpült más cégeknek a zavargások idején elszenvedett veszteségei mellett.⁶⁸⁴ 1927 decembere közepén az idegenforgalom még a bénultság állapotában volt,⁶⁸⁵ február közepére azonban már rendeződni látszottak a viszonyok, ennek jeleként a Park Hotelben ismét feltűntek a jól fizető vendégek.⁶⁸⁶ Míg a nagyváradi kereskedők romló anyagi helyzetükből kifolyólag már nem tudták támogatni a jótékony zsidó intézményeket,⁶⁸⁷ addig Vaiszlovich több adományt is biztosított számukra (ahogy a következő fejezetben látni fogjuk).

681 Erdélyi Élet, 1927. május 25. 9.

682 „Mindent rendbehoztunk, az élet megy tovább, az üzemet fenn kell tartani!” (Újság, 1927. december 25. 5.)

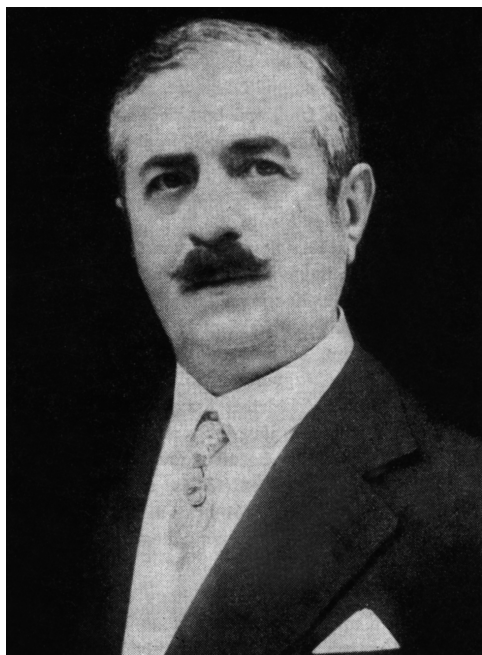
683 A károk felmérésére a helyi hatóságok bizottságokat állítottak fel, melyeknek tagjai sorra járták a kárt szenvedett kereskedéseket, kávéházakat, és december közepére összeállították a kárlistát. A 6,5 millió lejnyi végösszeg nem tartalmazta a zsinagógák milliós veszteségeit, ezeket a kormány külön kezelte. (Nagyvárad, 1927. december 8. 4., uo. 1927. december 17. 5., uo. 1927. december 16. 1–2., uo. 1927. december 18. 17.) A bukaresti magyar követségi tanácsos szerint azonban ez az összeg január közepén még mindig csak utalvány formájában létezett. (MNL OL, K28, 68/117, 1927. 25. sz. 4.)

684 A legnagyobb kárt – a neki megítélt 214 130 lej alapján – a Spitzer és Weinberger női divat- és konfekció-áruház szenvedhette el, ezt követte a Palace kávéház vesztesége, a maga 212 017 lejével. A lista szerint a Burberry angol cégnek ítélték meg a legnagyobb összeget (263 060 lejt), de feltételezhető, hogy kivételeztek vele, és a többiekkel ellentétben teljes kártérítést kapott. (Nagyvárad, 1927. december 16. 1–2.)

685 A Nagyvárad újságírója szerint az idegenforgalom szinte megszűnt, a szállodákban két-három belföldi vendég lézengett. (Nagyvárad, 1927. december 16. 3.)

686 Február közepén Albertina Ferrari híres hegedűművésznőt (Nagyvárad, 1928. február 16. 3.), márciusban az erdélyi körúton lévő Georges Baklanoff híres operanékest (uo. 1928. március 8. 5.) szállásolta el.

687 Brassói Lapok, 1928. március 2. 5. „A nagyváradi zsidó kórházat és az aggok házát a tönk szélére juttatták a rombolások” (Keleti Újság, 1928. február 15. 6.)

26. ábra. Vaiszlovich Emil ismeretlen időpontban.
Forrás: Schön et al. (szerk.): A tegnapi városa... 78.

Szállodájának stabilitását, pénzügyi erejét mutatja az is, hogy amikor az 1930-as évek végén Tabéry Géza elbeszélte „Oradea metamorfózisát”, a vezető magánvállalatok között elsőként a Park Szállót tüntette fel, Deutsch K. Ignác nagy múltra visszatekintő vállalata és bőven a többi szálloda előtt.⁶⁸⁸

A szálloda számos rangos vendégnek nyújtott szállást. Többek között Eric Colbannek, a Népszövetség kisebbségi ügyekért felelős osztályvezetőjének, aki erdélyi körútján román kísérei társaságában a Park 43. számú szobájában szállt meg, és itt fogadta az újságírókat.⁶⁸⁹ Vendégei között üdvözölhette többek között Heltai Jenőt, Woodrow Wilson özvegyét és Iuliu Maniu román miniszterelnököt.⁶⁹⁰ Szó, ami szó, a szálloda a zárva tartás éveiben azért nem volt mindenki előtt zárva. 1932. április 20-án ugyanis Scitovszky Tibor, a Bethlen-kormány korábbi külügyminisztere, felsőházi tag, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója tett látogatást Nagyváradon. Állítólag a nagyváradai fiókintézet „fogadtatási rendezésének” volt tulajdonítható, hogy előtte megnyíltak a szálló kapui. Vaiszlovich a hotel legelőkelőbb lakosztályában szállásolta

---

688 Tabéry Géza: *Oradea metamorfózisa*. 137.

689 Nagyvárad, 1926. október 22. 1–2.

690 Uo. 1923. október 16. 3., uo. 1926. szeptember 23. 3., uo. 1935. június 8. 5.

el a rangos vendéget.⁶⁹¹ Egy adat arra utal, hogy az 1930-as évek közepén cukrászda nyitását, működtetését is tervezte, ez azonban ismeretlen okoknál fogva meghiúsult.⁶⁹²

4.3. ADAPTÁCIÓS STRATÉGIÁK, IDENTITÁS, JÓTÉKONYKODÁS

Vaiszlovich Emil korábbi polgári életvitelének gyakorlatai között folyamatosnak tekinthető az izraelita és nem izraelita intézményeket, célokat támogató adakozás. 1928 februárjában és márciusában a fiúárvaháznak, a leányárvaháznak és az aggok házának összesen 5300 lejt juttatott.⁶⁹³ A Bihar megyei és Nagyvárad Római Katolikus Nőegyletet sem hagyta ki a sorból, a Móra Ferencet üdvözlő ünnepi rendezvény megszervezésére is adományozott 1000 lejt. Az estet szervező nőegylet január 29-én a Nagyvárad napilap hasábjain köszönte meg az adományokat, a lista szerint Vaiszlovich a második legnagyobb összeget ajánlotta fel, ugyanannyit, mint a polgármester.⁶⁹⁴ 1933-ban a bihari tûrázóknak szánt építésre adományozott jelentékeny összeget, 1000 lejt.⁶⁹⁵ Az árvaházat, az aggok házát fenntartó Bihar megyei és nagyváradai nőegylet egyik legjelentősebb támogatója volt. A kortárs újságíró így tolmácsolta az egyleti elnöknő, Horváth Árpádné véleményét:

„Nem mulaszthatom el megemlíteni, hogy milyen nagy segítségünkre vannak adományaikkal az apostoli kormányzó, a lat. szert. káptalan, Gerliczy báró és Vaiszlovits Emil, akik állandóan nagyobb összeggel támogatnak.”⁶⁹⁶

Az általam ismert legnagyobb adománya a Kecskeméti Lipót rabbi emlékére alapított emlékalaphoz kapcsolódik, Incze Lipót mellett 10 000 lejjel támogatta az intézményt (például báró Rothschildné Wertheimstein Rózsi 5000, a Dreher Sörgyár és a Magyar Általános Hitelbank 4000 lejt adományozott).⁶⁹⁷ Az alapítvány a szegény líceumi és rabbiszemináriumi növendékeket segítette; alaptőkéjét a hitközség biztosította (a 100 000 lejnek megfelelő tőke évi kamatát), a magánadományok csak kiegészí-

691 „Mi, váradiaik tudjuk, hogy ez a legnagyobb tisztelet jele.” (Nagyvárad Napló, 1932. április 30. 3.)

692 Az újságíró így tájékoztatta terveiről: „Valami egészen finomat akarok, vagy semmit. [...] Arany és plüss, stílus meg hangulat.” Állítólag eredetileg éttermet szeretett volna, de azok akiket alkalmasnak tartott a vezetésére, mind repatriáltak. (Szabadság, 1935. október 6. 9.)

693 Februárban a fiúárvaháznak 1000, az aggok házának szintén 1000 (Nagyvárad, 1928. február 10. 7.), a leányárvaháznak pedig 1100 (uo. 1928. február 29. 3.) lejt adományozott. Márciusban újból megadományozta az aggok házát és a fiúárvaházat, ezúttal 1100–1100 lejjel. (Uo. 1928. március 7. 6.)

694 Nagyvárad, 1928. január 29. 16.

695 Biharország. A Bihari Turista Club lapja, 1933. január, 2.

696 Magyar Szó, 1930. január 8. 3.

697 *Emlékkönyv Dr. Kecskeméti Lipót főrabbi temetéséről...* 137–140.

tették azt.⁶⁹⁸ Társadalmi felelősségvállalási hajlandóságára utal az az interjúrészlet is, amelyben azt állította: fontosnak tartja, hogy ő maga is részt vegyen a munkahelyteremtésben, a munkanélküli-segély ugyanis „demoralizálja” a társadalmat:

„Az én nézetem ugyanis az, hogy a munkanélküliséget nem lehet csupán a munkanélküli-segélyekkel megoldani. Tessék mindenkinek munkaalkalmat teremteni, és akkor nincsen szükség segélyre semmiféle formában sem. A munkanélküli segély nagyon alkalmas arra, hogy a munkást bizonyos vonatkozásban demoralizálja.”⁶⁹⁹

Számos további forrás is kiemelte a szállodás nagyvonalúságát.⁷⁰⁰ Többek között Ditrói Mór, a kolozsvári nemzeti színház egykori igazgatója, aki úgy emlékezett vissza, hogy 1928-ban, amikor – nyugdíjasként – rossz anyagi körülmények között élt, Vaiszlovich a segítségére sietett: havi apanaszt állított be neki hálából azért, mert gyermekkorában egy egész évadon keresztül ingyen látogathatta a karzatot az ő jóvoltából.⁷⁰¹

Ugyanakkor egyes források azt állították, hogy a szállodás fukar volt, néha egyébként még saját magával szemben is, amit olykor kritizáltak,⁷⁰² máskor szórakoztató különcködése részének tekintették.⁷⁰³ Emlékezetes, hogy csak bírói beavatkozás után volt hajlandó kifizetni Albertina Ferrari hegedűművésznő kárát és Fischer Imre orvos honoráriumát.⁷⁰⁴ Habitusa, magatartásának mintázata azt valószínűsíti, hogy dacos ellenállást elsősorban magasan pozicionált vendégekkel, partnerekkel szemben és határozott elvárások, tőle követelt nagy összegek esetében tanúsított. Nagyvonalúsága inkább önkéntes támogatások formájában nyilvánult meg. Ma már megítélhetetlen, hogy lehetőségeihez képest mennyire volt bőkezű.

Bár felajánlásaival, adományaival az 1920 előtt is adatolható adakozási gyakorlatát folytatta, lehetséges, hogy jótékonykodása polgári normatív megalapozottságát nemzeti-kisebbségi célzat egészítette ki, vagyis legalább részben a kisebbségi népszolgálati

698 Uo. 41.

699 Nagyváradai Napló, 1933. szeptember 2. 3. Saját állítása szerint az impériumváltást követően azért is tervezte az étteremnyitást, hogy az állását veszített Lukács Ödönnek állást tudjon kínálni. Mivel repatriált, már nem tartotta fontosnak. (Szabadság, 1935. október 6. 9.)

700 „Soha nem zárkózott el a szegények elől” (Erdélyi Élet, 1927. június 25. 9.), „Valahányszor gyűjtés volt, a magyar színház megmentésére (erre a célra többször is), vagy elzárt emberek védelmére, magyar kulturális dolgokra, egészen természetes dolog volt, hogy a gyűjtők első útja Vaiszlovichhoz vezetett, aki a maga tekintélyes részével azonnal hozzájárult.” (Újság, 1940. szeptember 14. 5.). stb.

701 Ditrói Mór: *Komédiások*. 161–163.

702 A Brassói Lapok újságírója az adományozás tekintetében teljesen passzívnak írta le a szállodást, és elítélte állítólagos fukarságát. (Brassói Lapok, 1934. november 1. 8.)

703 Utóbbi jellemzi például ezt az írást: Keleti Újság, 1934. november 12.

704 Ezekhez a konfliktusokhoz l. a 4.4.2. és a 4.4.3. fejezeteket.

eszményhez, az „önösszeszedés” követelményéhez is kapcsolódott, vagyis némileg módosult adományozási gyakorlatának eszmei alapja.⁷⁰⁵ Ezek az adományok mindenestre jelentős szerepet tölthettek be: a magyar nyelvű kisebbség tagjai létviszonyainak javulásához és a közösség védelméhez járultak hozzá.

Vaiszlovich Emil esetében nem mutatható ki nagyfokú érdeklődés a társadalmi, politikai szervezeti munka iránt. A sajtó szerint 1922-ben az izraelita neológ hitközség elöljárósági tagja lett,⁷⁰⁶ illetve 1926-ban az Országos Magyar Párt (OMP) nagyváradi tagozatának helyi választmányában kapott helyet.⁷⁰⁷ A magyar tudatú zsidóság körében gyakori volt az OMP-hez való csatlakozás.⁷⁰⁸ Aktív politizálásának és közéleti szerepvállalásának azonban nincs nyoma, erre utal az is, hogy amikor az újságíró egy képzelt riport keretében azt a kérdést „tette fel” neki, mit gondol az új városi tanácsról, a szállodás így „felelt”: „Uram! Engem a politika nem érdekel!”⁷⁰⁹

Társadalmi kapcsolatairól is keveset tudunk, az azonban nyilvánvaló, hogy Kecskeméti Lipót neológ rabbinak nagy tisztelője volt. Nagy Andor szerint Emil és korábban Gyula is kereste Kecskeméti társaságát.⁷¹⁰ A tudós rabbi temetésekor a hitközség elöljárósága, a képviselő-testület delegált tagjai a zsinagógától a sírhelyig kézben szállították a rabbi koporsóját. Vaiszlovich Emil az elnökségi és elöljárósági tagokból álló csoport résztvevőjeként a Sas Palotától a villamosmegállóig vitte a koporsót.⁷¹¹

Identitása vonatkozásában eddig leginkább úriemberi voltát és a mobilitás iránti igényét, elltagsági tudatát tapasztalhattuk meg, még ha a mindennapokban időről időre figyelmen kívül is hagyta a gentlemanekkel szemben támasztott elvárásokat. Az impériumváltás, az új viszonyok azonban identitásának korábban nem ismert szegmentumaiba: etnikai, vallási, politikai meggyőződéseibe is betekintést engednek. A forrásszűke, mindenekelőtt az *ego*-dokumentumok hiánya miatt azonban nem lehet árnyalt képet rajzolni ezekről a belső tartalmakról. Elfogadva azonban a premisszát, hogy a róla szóló források, a vele készült viszonylag rövid interjúk és a cselekedetei

705 A népszolgálat eszményéhez l. Bárdi Nándor: *Otthon és haza...* 454–468. Egodokumentumok híján és a cenzúra által sújtott nyilvánosság keretei között keletkezett források alapján nem végezhető el annak vizsgálata, hogy 1920 után mi motiválta adakozását.

706 Nagyváradi Napló, 1922. január 10. 1–2. Hitközségi elöljárósági tagságára egyelőre nem találtam további adatokat, forrásokat.

707 Magyar Kisebbség, 1926. január 15. 2. sz. 69.

708 Fivére, Weiszlovits Lajos is belépett az OMP-be. (György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története...* 79.)

709 Nagyváradi Napló, 1932. június 19. 11.

710 „[L]egnagyobb tiszteletüket dr. Kecskeméti Lipót, a váradi neológ zsidók híres, szépen szónokló, erős magyar érzésű főrabbija iránt mutatták. Boldogok voltak, ha a szép, férfias, imponáló megjelenésű főrabbival végigsétálhattak a korzón –, ami viszont a főrabbi számára misszió volt; igyekezett jó mederbe szelídíteni ezt a két veszedelmes szilaj embert, fajtájuk különös példányait.” (Nagy: *Tavaszi Váradon...* 172.)

711 *Emlékkönyv Dr. Kecskeméti Lipót főrabbi temetéséről...* 22.

reprezentálják identitását, mégiscsak megkísérlek néhány megállapítást megfogalmazni önazonosságával, csoportszintű kötődéseivel kapcsolatban.

A botrányok és azok korabeli értékelései – ahogy azt majd látni fogjuk – láthatóvá teszik magyar identitását, és azt, hogy zsidóságát vallási, felekezeti alapon közelítette meg. Az OMP-tagsága is a magyarsághoz való demonstratív kötődését mutatja. A magyar nemzet iránt elkötelezett zsidóként ábrázolták az 1940 után megjelent, a zsidóságnak a magyarság iránti lojalitását bizonygató munkák is.⁷¹² Az impériumváltás, az etnikai feszültségek és a román nemzetépítő gyakorlatok – míg sokakban a magyar nemzethez való kötődést gyengítették – Vaiszlovichban a magyar önazonosságot, a „magyar ügy” iránti lojalitást erősíthették. Esetében azonban más identitáselemek is azonosíthatók. Öltözete, amely a két világháború között is az 1920 előtti korszakot idézte,⁷¹³ a Monarchia korához való kötődését mutatja, a Fényes Samuval⁷¹⁴ való konfliktusa pedig a baloldali radikalizmus elutasítását vagy valamiféle patriotizmust jelez. A könyveit Erdélyben népszerűsítő Fényes Samunak állítólag kerek perec megmondta, hogy nem kíváncsi a munkásságára, a következő mondat kíséretében: „Nem fizetek elő [...] mert ön emigráns, és pedig az emigránsokat nem tekintem magyaroknak!”⁷¹⁵ Az „emigráns magyarok” fordulat itt azokat a polgári radikálisokat vagy kommunistákat jelöli, akik a Tanácsköztársaság bukása után külföldre menekültek (Fényes Samu a proletárdiktatúrát követően börtönbe került, majd Bécsbe emigrált). További támpontot ad Bárdos László Vaiszlovichcsal készített interjúja (1928). Az újságíró szerint a beszélgetés során az interjúalany feltárta egyik szekrényének ajtaját, és „definiálta” magát, megmutatta, „ki volt ő”, vagyis egyértelműen kinyilvánította önazonosságát:

„Ez voltam... látja... én... [...] [A szekrényben] az akasztókon kék tisztí huszárattila függött, s az attila alatt vörös huszárnadrág, s mindkettő felett a csákó, a bojtos huszárcsákó lehunyt simléderével, szomorúan.”⁷¹⁶

712 Például Sós Endre: *A nagyváradi zsidók útja...* 77–78., Mezey Sándor: *A mi utunk, igazságunk...* 23.

713 Az őt személyesen ismerő Réz Pál szóbeli közlése alapján.

714 Fényes Samu (1863–1937): jogász, író. Kezdetben Kassán volt ügyvédi irodája, amit 1907-ben Budapestre költöztetett. Ugyanebben az évben a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének elnöke lett. 1918–1919-ben támogatta a forradalmi mozgalmakat. 1920-ban Bécsbe emigrált. 1933–1934 között Bukarestben élt. Számos szépirodalmi művet jelentetett meg, tárcákat és politikai tartalmú cikkeket írt különböző heti- és napilapokba. A bukaresti Új Magyarok kiadója és tulajdonos főszerkesztője volt (1933–1934). (Markó László: *Új Magyar Életrajzi Lexikon* II. 618.)

715 Nagyváradi Napló, 1932. április 5. 6.

716 Bárdos László: *Látogatás Vaiszlovich Emilnél*. Brassói Lapok, 1928. január 16. 3.

Bárdos úgy vélte, hogy a „huszáridentitás” illet hozzá, hiszen „huszárosan állta” az impériumváltás utáni veszedelmeket, sorscapásokat.⁷¹⁷ Egy halála utáni beszámoló szerint a szállodás büszke volt tartalékos magyar huszártiszti státusára.⁷¹⁸ Vaiszlovich „identitásuniverzumában” tehát a magyar nemzeti identitás a tiszti identitással és a magyar nemzetállam iránti elköteleződéssel is összekapcsolódott. De hogyan alkalmazkodott az új környezethez?

Az államnemzeti keretből az etnokulturális közösségi vagy kisebbségi létbe való kerülés sajátos helyzetet teremtett, a kisebbség tagjai körében kérdéssé vált az adaptáció mikéntje. A kisebbségi elit – saját társadalmára és Magyarországra támaszkodva – intézmények létrehozásával, adaptációs és integrációs programok, technikák kidolgozásával végezte a romániai magyar „nemzetkisebbség” szervezését.⁷¹⁹ Vajon Vaiszlovich Emil esetében milyen adaptációs technikákról beszélhetünk? Magyar identitású zsidóként a magyar közösség keretében tagozódott be a romániai viszonyokba.⁷²⁰ De milyen alkalmazkodási stratégiái voltak az impériumváltás utáni időszakban a magyar kisebbség tagjaként?

Ernest Gellner a kisebbségek esetében az asszimiláció, a kivándorlás és az irredentizmus lehetséges stratégiáit különböztette meg,⁷²¹ Anthony Smith az alkalmazkodás, az irredentizmus, az izoláció, a szeparatizmus (elszakadási kísérlet), a kulturális autonómiára való törekvés és a kommunalizmus (saját társadalom építése) stratégiákat azonosította.⁷²² Egy megközelítés szerint a romániai magyarság túlnyomó többségét az elszigetelődés jellemezte. E felfogás szerint a magyarok és a románok közötti érintkezést a legszükségesebbekre kell korlátozni, s ennek is az értelmiségi, politikai elit szintjén kell zajlania. Az elzárkózás értelemszerűen a nemzeti önazonosság megőrzését szolgálta, a pozíciók konzerválását a társadalmi intézményekben. Ugyancsak jellemző volt köreikben a kommunalizmus (saját társadalom építése).⁷²³ Ezek azonban mind csoportstratégiák, amelyek makroszintű tendenciákat jeleznek, és óhatatlanul egyszerűsítenek. Egyéni szinten számos, az individuum kompetenciáival, tevékenységével, előzetes ismereteivel is összefüggő individuális stratégia kimutatható a magyar vezető körökben.

Az OMP vezető politikusának, Jakabffy Elemérnek az egyéni adaptációs stratégiája például az volt, hogy részben feladta egyes korábbi tevékenységeit, ambícióit (például az ügyvédi pályát, országos szintű köztisztviselői pozíciókra vonatkozó esetleges ter-

717 Uo.

718 Katona: *Várad a viharban*. 124.

719 L. ehhez Bárdi–Tóth: *Egyén és közösség*.

720 L. ehhez még: Gidó: *Úton...* 26.

721 Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. 127.

722 Smith, Anthony D.: *The ethnic revival*. 15–20.

723 Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között...* 275–278.

veit), más tevékenységeket helyezett előtérbe (a kisebbségi szakírást),⁷²⁴ amit pedig lehetett, folyamatosan továbbvitt (például a politikai szerepvállalást, a parlamenti képviseleti munkát, a társadalmi, kulturális egyesületekben való részvételt). Jakabffy sikeres adaptációját nagyban elősegítette, hogy voltak olyan, a korábbi időszakban elsajátított készségei (a politikai szerepléssel járó gyakorlati teendők ismerete, az egyesületi munka, a szakírás tapasztalata), amelyek a tudáskészletéből most előhívhatóak voltak. Pozíciójából is adódóan az izoláció nem is került szóba, az OMP alelnökeként, a bán-sági tagozat elnökeként és országgyűlési képviselőként gyakran érintkeznie kellett a román elitekkel. Finanziális szinten a diverzifikált tevékenység volt a stratégiája: a kisajátítások (1921) után megmaradt földbirtok-jövedelmeit⁷²⁵ képviselői fizetéssel, írásai utáni bevételekkel egészítette ki. A nagy makrostratégiák (például a kommunalizmus vagy az autonómiára való törekvés) inkább célként tételeződtek a számára, amelyeknek megvalósítását egyéni stratégiákkal alapozta meg.

Más volt a helyzet Paál Árpád újságíró és politikus esetében. 1920 előtt helyettes alispán volt, az impériumváltás azonban derékba törte vármegyei főtisztviselői pályáját. Az ő stratégiája a pályamódosítás lett: elsősorban az újságírói hivatást, mellesleg a politikusi tevékenységet választotta (1927–1931 között országgyűlési képviselő volt). Jakabffyval ellentétben azonban nem tudott szocializációs mintákra, korábban elsajátított kompetenciákra támaszkodni, 1918 előtt ugyanis nem folytatott számottevő publicisztikai tevékenységet, a nagypolitikában való részvétel tekintetében pedig nem voltak tapasztalatai. Adaptációs stratégiája kevésbé volt sikeres, mint a Jakabffyé, ami egzisztenciális helyzetében is tükröződött.⁷²⁶

Vaiszlovich nem kényszerült döntő pályamódosításra, rendhagyó választásokra. Bár lehettek nehézségei, különösen 1927-ben, majd az 1930-as évek elején, amikor bezárta szállodáját, vállalkozását sikeresen mentette át, és vitte tovább az új körülmények között. Az impériumváltás nem mért végzetes csapást a szolgáltatási ágazatra, a határmentiség, az átmenőforgalom miatt a szállodaipar nem került válsághelyzetbe; inkább az adópolitika okozott gondokat számára. Vaiszlovich helyzetének stabilitását az is elősegítette, hogy korábban elsajátított kompetenciái, 1920-ig kiharcolt társadalmi tőkéje (ismertsége, megbecsültsége) hasznosíthatók voltak az új környezetben is. Bár nem tanult meg románul, a nyelvtudás hiánya – adataim szerint – nem akadályozta számottevően vállalkozói tevékenységét. A bihari magyar életvilág fennmaradása, a nyelvi viszonyok relatíve lassú változása, vendégkörének specifikus volta⁷²⁷ és anyagi lehetőségei miatt (bizonyára alkalmazni tudott románul jól beszélő munkatársakat) elodázható volt a román nyelv elsajátítása. E hiányosság inkább a mély integráció és új

724 Megalapította a magas színvonalon megírt elemzéseket közlő, külföldön is ismert kisebbségvédelmi folyóiratot, a Magyar Kisebbséget. Emellett szakmunkákat írt.

725 Peres úton visszacapott 100 hold szántóföldet és 100 hold erdőt.

726 Kulcsár Beáta: *Visionen und Schicksale...* 199–226.

727 Vendégköre a társadalmi elitekből kerülhetett ki, vélhetőleg tudtak magyarul vagy németül.

társadalmi kapcsolatok kialakításának lehetett akadálya. Beágyazódásnak, mély integrációs szándéknak azonban nincs nyoma, ellenkezőleg: a Park Szállóban megvalósított „magyar életvilága”, „univerzuma” arra utal, hogy inkább az elkülönülés és a kivárási stratégiáját választotta. Teljes izolációról azonban mégsem beszélhetünk, szolgáltatási tevékenysége ugyanis megkövetelte legalább a viszonylagos nyitottságot: foglalkozásából adódóan – személyesen vagy közvetítőkön keresztül – óhatatlanul érintkeznie kellett a román közigazgatás képviselőivel, a többségi nemzet tagjaival (mindazonáltal ezek a hatósági személyek egy ideig főleg helyiek lehettek, akik tudtak magyarul). A források arra utalnak, hogy adakozása révén a kommunalizmus (a kisebbségi társadalom építése) stratégiájához is kapcsolódott. A korábbi magyar nemzetállami keretek, más politikai viszonyok között talán aktívabb szerepet vállalt volna a városi társadalmi és politikai közéletben.

Nehéz megállapítani, milyen helyet foglalt el Vaiszlovich életműve a két világháború közötti magyar kisebbség, valamint Románia történetében, hogy gazdasági szereplőként milyen befolyással volt a makroszintű struktúrára: az erdélyi-partiumi magyar kisebbség belső viszonyaira és Románia határ menti gazdasági életére. Főként mint szimbolikus szereplőnek vizsgálható a makroszintű struktúrára való hatása, mindenképp a nemzetépítés⁷²⁸ terén betöltött szerepe, jelentősége. Ehhez azokat a botrányokat, atrocitásokat érdemes vizsgálnunk, amelyeknek 1920 után részese volt.

4.4. AZ INTEGRÁCIÓ AKADÁLYAI: ATROCITÁSOK, BOTRÁNYOK

A két világháború közti konfliktusok, támadások, botrányok már nem családi kötődésűek voltak, az impériumváltás előttiéhez képest sokkal inkább a politikában zajló folyamatokra „reflektáltak”. Viszont ezúttal is jellemző volt, hogy azért kaptak széles

728 Kérdésként tehető fel, hogy lehet-e a magyar nemzeti kisebbség esetében nemzetépítésről beszélni, hiszen előzőleg már létrejött a nemzet. Egyesek a nemzetépítést olyan folyamatként fogják fel, mely megelőzi a nemzet létrejöttét. (L. Hroch, Miroslav: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig...* 8–7.) A nemzetépítés dinamikus modelljének megfelelően mások a nemzet létrejötte utáni nemzeti érdekvédelmi munkát is nemzetépítésként fogják fel. (Kántor Zoltán: *Kisebbségi nemzetépítés...* 226., 230.) A magyar kisebbség esetében a nemzetépítést olyan tevékenységnek tekintem, mely a már létező, de kisebbségivé váló nemzet pozícióinak javítására, érdekeinek védelmére, a kisebbség szempontjából kedvező viszonyok „építésére”, az összetartozás-érzet növelésére irányul. Az impériumváltás utáni magyar nemzetépítők céljai (az anyanyelv használata, az iskolák megőrzése, a kulturális élet védelme, a politikai öngazgatás megteremtése) nagymértékben emlékeztetnek a nemzet létrejöttét megalapozó mozgalmak célkitűzéseire. És bár a szakemberek a nemzetépítést többnyire szándékos, „felülről” szervezett intézményépítésnek, az értelmiségi, politikai elitektől eredő teljesítménynek tekintik (l. például *Kisebbségi nemzetépítés...* 223., 225.), a jelenséget én tágabban értelmezem: nemzetépítésnek tekintem az „alulról” érkező, nem intézményes jellegű, nem szándékolt, de a nemzetkisebbség viszonyait, identitását mégis befolyásoló tevékenységet is.

körü figyelmet, és váltak botránnyá, mert ismert személyiséghez kapcsolódtak, mert ütköztek bizonyos csoportok normáival, érdekeivel, fenyegetést jelentettek az új „rendre”, mert alkalmat kínáltak fontos, aktuális kérdések (ki a jó román, ki a jó – kisebbségi – magyar stb.) megvitatásához, és mert az eseteken keresztül népszerűsíteni lehetett valamely értékrendet, identitást. Ahogy korábban is, a „sértett” fél a „rend” védelmével: a destruktív erők beazonosításával, a norma megerősítésével, saját identitása népszerűsítésével, cselekvéspolitikák terjesztésével válaszolt a történetekre. Ez a fél ezúttal a többségi nemzet, jobban mondva a többségi nemzet nevében megszólaló értelmiségiek voltak. A helyzet azonban bonyolódott a korábbiakhoz képest, ugyanis azok, akik Vaiszlovich magatartását nem gondolták sértőnek, sőt áldozatnak tekintették őt, szintén rendszeresen megszólaltak a nyilvánosságban. Ők – főként újságírók – rendszerint a magyar kisebbség soraiból kerültek ki, és az előző csoporthoz hasonlóan identitást, cselekvési „programot” kínáltak fel az olvasóknak írásaikkal. Már amennyire a cenzúra – különösen Nagyváradon – ezt megengedte, nem voltak ugyanis ki-egyenlítették a feltételek az önmegjelenítés, a közösségi védelem vonatkozásában a többségi és a kisebbségi nemzet körében.

Az elemzés során először az atrocitásokat, botránnyokat mutatom be, majd egy önálló fejezetben az ezekre adott értelmiségi válaszokat, az identitások, normák védelmének diszkurzív technikáit, eljárásait tárom fel és elemzem. Az elemzés a korábbi gyakorlathoz hasonlóan hármas fókuszú: egyrészt élettörténeti adatok gyűjtésére, másrészt a kontextus és „nagy kérdések”, problémák (a román antiszemitizmus, a román és a magyar nemzetépítés stb.) vizsgálatára, harmadrészt az egyén ágenciájának megragadására irányul.

4.4.1. Bérlők és katonatisztek: az 1920-as évek első felének botránnyai

1920. július 12-én a Nagyvárad Hétféi Lap arról tudósított, hogy Vaiszlovich Emil amnesztiát kapott. Február 16-án ugyanis a Parkban afférra került sor egy tiszt és a tulajdonos között, amelyről a helyszínen jegyzőkönyvet vettek fel. Vaiszlovich nem írta alá a dokumentumot arra hivatkozva, hogy „olyan jegyzőkönyvet, amelynek nyelvét nem érti, nem ír alá”. Letartóztatták, majd az ellene indult eljárás során „a román katonai igazságszolgáltatás iránti bizalmatlanság és a hadsereg megsértése” miatt háromhavi fogházra és 3000 lej pénzbüntetésre ítélték. Fellebbezése nyomán azonban a bukaresti katonai törvényszék megsemmisítette a korábbi ítéletet, és új vizsgálatot rendelt el, amelynek lefolytatására a kolozsvári VI. hadtest bíróságát delegálta. A kolozsvári hadbíróság háromszor is kihallgatta a szállodást, majd június 30-án megszüntette az eljárást arra hivatkozva, hogy „a vád tárgyát képező bűncselekmény az amnesztiarendelet körébe tartozik”.⁷²⁹

729 Nagyvárad Hétféi Lap, 1920. július 12. 2.

1923-ban azonban Vaiszlovich már nem volt ilyen szerencsés. Ez év október 6-án ismét a kolozsvári hadbírótság elé került, ahova egy katona kísérte el. Indulása előtt Vaiszlovich úgy rendelkezett, hogy amennyiben október 9-ig nem tér vissza, zárják be a szállodát. Senkit sem jelölt ki helyettesként a hotel élére.⁷³⁰ Az eljárásból kiderül, hogy több feljelentés is érkezett ellene, és hogy az eljárás keretében több ügyet is tárgyalták.⁷³¹ (1) Az ekkor vizsgált ügyek egyike a Stupariu-eset volt. A szállodás egy alkalommal – a hatályos szabályokkal ellenkezően – állítólag nem fogadta el a lakáshivatal (*oficiul de închiriere*) döntését: nem rakta ki egyik bérlőjét, Klein Simont, hogy a hivatal kedvezményezettjének, Stupariunak, a Carmen Sylva-drogéria román tulajdonosának engedje át a helyiséget.⁷³² Ehhez kapcsolódott terhelő vallomásként az a nyilatkozat, amely szerint Vaiszlovich egy alkalommal kijelentette: az üzlethelyiségeiben egyáltalán nem tűr meg románokat („Ha erőltetnék, hogy befogadjak még egyet [Păcală gyógyszerészen⁷³³ kívül – K. B.], inkább felgyújtom az ingatlant.”).⁷³⁴ Az eljárás során vizsgált további ügyek már főként katonatisztekhez kapcsolódó incidensek voltak. (2) Az egyik feljelentés szerint a román hadsereg magas rangú tisztjével bánt el akkor, amikor annak „puccerját” a szállodai szabályokra hivatkozva és a tiszt határozott kérése ellenére nem engedte fel a szobába. Az őt feljelentő katonatiszt a tárgyaláson állítólag úgy nyilatkozott, hogy a „puccerre” azért volt feltétlenül szüksége, mert a szállodai takarítónők nem tudtak románul. (3) Egy további esetben egy ezredes, akinek „katonailag rekvirált” szobája⁷³⁵ volt a Parkban, anyagi vitába keveredett Vaiszlovichcsal, majd a hadsereg megsértése címén feljelentette őt. Vallomása szerint annak ellenére, hogy a szabályzat szerint napi 15 lej kellett volna fizetnie a szobáért, Vaiszlovich a rendes árnak (160 lej/nap) legalább a felét követelte tőle. Utóbb megparancsol-

730 Keleti Újság, 1923. október 7. 4., Nagyvárad, 1923. október 10. 2., Vestul României, 10 octombrie 1923. 2.

731 Például Vestul României, 10 octombrie 1923. 2.

732 Klein Simon 1921-ben kötött szerződést Vaiszlovichcsal egyik üzlethelyiségének kibérléséről. (Nagyvárad Hétféi Lap, 1921. október 10. 3.) A sajtóbeszámoló alapján azonban az üzlethelyiséget a lakáshivatal Stupariu drogériatulajdonosnak utalta ki, aki a „lakásbérletügyi bíróság” előtt eljárást kezdeményezett Klein ellen, annak kilakoltatása érdekében. Klein azzal érvelt a bíróságon, hogy a szerződést még az új lakástörvény életbe lépése előtt írta alá. A bíróság felfüggesztette az eljárást. (Nagyvárad Napló, 1921. november 20. 7.) A későbbiekben Kleinnek mégis távoznia kellett. (Vestul României, 10 octombrie 1923. 2.) Az üzlethelyiség Rákóczi út és Nagy Sándor utca sarkán volt. (Nagyvárad Napló, 1921. november 20.)

733 Gheorghe Păcală gyógyszerész Vaiszlovich egyik bérlője volt (Szabadság, 1921. március 18. 5.), egyébként az antiszemita szervezet, az Acțiunea Românească nagyváradai tagozatának tagja. (Vestul României, 23 martie 1924. 3.)

734 Vestul României, 10 octombrie 1923. 2.

735 1919. április 25-én a lakáshivatal utasítást adott a város „közönségének”, hogy nélkülözhető, bútorozott szobáit a megszálló csapatok tisztjei részére 24 óra alatt a lakáshivatalnál jelentse be. Rögzítették, hogy amennyiben az önkéntes felajánlás útján nem lenne kellő számú szoba, a lakáshivatal személyre való tekintet nélkül fogja a szükséges számú szobát rekvirálni. (Nagyvárad Napló, 1919. április 26. 1.)

ta a portásnak, hogy amennyiben a vendég nem hajlandó a kért árat kifizetni, egy filért se fogadjon el tőle, mert a „tizenöt lej borraivalónak is kevés, ha tehát, az ezredes úr nem akarja a szoba árának legalább a felét megfizetni, akkor lakjék ingyen”, és maradjon adós. Vaiszlovich úgy nyilatkozott, hogy csak a fűtés, a világítás és a naponként biztosított tiszta ágynemű többe kerül 15 lejnél. (4) Ugyanennek az ezredesnek a fivére (maga is ezredes) azért fordult a bírósághoz, mert szerinte Vaiszlovich mindig elfordította a fejét, ha találkoztak, nyilván azért, hogy ne kelljen a köszönését fogadnia. A szállodás tagadta a vádat.⁷³⁶ (5) Az eljárás keretében tárgyalta legsúlyosabb incidens kétségtelenül a Petrescu-ügy volt, mivel a konfliktus tettelegességig fajult. A Vaiszlovich és Petrescu százados között a szállodában lezajlott összetűzés lefolyásának pontos részletei nem tisztáztak, de tény, hogy a százados először a portással, majd szállodással is összetűzésbe került.⁷³⁷ Főként ebből az ügyből kifolyólag helyezték Vaiszlovichot Kolozsváron előzetes letartóztatásba.⁷³⁸ A tárgyalás során tagadta, hogy románellenességből szándékosan keresné a konfliktusokat, vagy hogy a Petrescu-ügyben ő lett volna a támadó. Azzal védekezett, hogy emberi kötelessége volt a tiszt által megtámadott alkalmazottját megvédeni, és való igaz, hogy kést rántott, de a jogos önvédelem határát nem lépte túl.⁷³⁹ A hatóságokat azzal vádolta, hogy a lefolytatott eljárás szabálytalan volt, és hogy a jog hivatalos képviselői méltatlanul jártak el vele szemben.⁷⁴⁰ A sajtó szerint magas rangú katonatisztek is bejelentett védőtanákként.

736 Keleti Újság, 1923. október 10. 4.

737 A Keleti Újság tudósítója szerint Petrescu személyes megállapodás alapján hajnalban át akarta venni az 58. számú szobát az onnan távozó bukaresti főtisztviselőtől és családjától. A szálloda portása azonban a szabályokra hivatkozva útját állta, mire Petrescu arcul ütötte. A zajra felbukkanó tulajdonos közbelépett. Vaiszlovich szerint a katonatiszt rántott kardot, ő zsebkésével védekezett. (Keleti Újság, 1923. október 7. 4.) A Vestul României ezzel szemben azt állította, hogy Petrescu éjjel egykor egy ismerősét szerette volna felkeresni a szállóban, Vaiszlovich azonban megakadályozta, és botrányt csinált, kést emelt Petrescúra. (Vestul României, 10 octombrie 1923. 2.)

738 Keleti Újság, 1923. október 10. 4.

739 „Petrescu kapitány vádjaira kijelenttem, hogy késemet önvédelemből akartam használni, és a portásomat akartam megvédeni a támadástól. A hadbíró azt mondta, ez az állításom az események szerint sem logikus, és én voltam a támadó. Erre elmondottam a hadbíró úrnak, hogy Petrescu úr hétven voltak, én pedig magam. A tanúk szerint a kapitány három lépést tett felém, én a helyemen maradtam. Nincs az a logika, amely ilyen körülmények között azt igazolná, hogy én voltam a támadó.” (Részlet a Nagyváradnak adott interjújából) (Nagyvárad, 1923. október 11. 4.)

740 „Én, ahogy a Petrescu-ügyet kezdték tárgyalni, megkérdeztem a hadbíró, hogyan lehetséges az, hogy engem, aki román állampolgár vagyok, bejelentett lakásom van, és vagyonom is van, egyszerűen elővezettek, ahelyett, hogy megidéztek volna. A hadbíró kijelentette, hogy ez a katonai szabályzatban van előírva, és Petrescu kapitányt is 'mandat' alapján állították a bíróság elé. [...] Kértem ezután, hogy tegyék polgári bíróság elé az ügyet, mert az illetékes dönteni. A hadbíró úr szabadon bocsájtott azzal, hogy a bíróság ezután fog dönteni, melyik bíróság illetékes az ügyemben. A döntés eredményéről majd értesítenek.” (Nagyvárad, 1923. október 11. 4.)

A sajtó figyelme a konkrét ügyről Vaiszlovich tanúvallomása felé terelődött, mint-hogy a tárgyalás során a szállodás világos kijelentéseket tett nemzeti identitására vonatkozóan. Vlădescu hadbíró előtt ugyanis úgy fogalmazott, hogy ha választania kellene a zsidósága és a magyarsága között, utóbbira esne a választása. A Nagyváradra – vélhetőleg még 9-én este vagy 10-én hajnalban – visszatérő Vaiszlovichsal egy helyi napilap interjút készített, amelyben így emlékezett vissza az identitásával kapcsolatos nyilatkozatára:

„A nacionálémnál baj volt. – Mi a nemzetisége, kérdezték. Magyar. Vallása? Zsidó. Az ezredes úr azt mondta, hogy zsidó vallású nem lehet magyar nemzetiségű. Erre én kijelentettem, hogy inkább ragaszkodom a magyar nemzetiségemhez, mint a vallásomhoz. Ezt kérem, vegyék fel a jegyzőkönyvbe is.”⁷⁴¹

Vlădescu hadbíró és Vaiszlovich egymástól eltérő kijelentései a zsidóságról vallott két különböző álláspontot tükrözték. Vaiszlovich a magyar identitású zsidósághoz tartozott, amely zsidó voltát vallási, nem pedig nemzeti kérdésként fogta fel, ezzel szemben Vlădescu a hivatalos román álláspontot képviselte, amely a disszimiláció elősegítése érdekében a zsidóságot etnikai közösségnek tekintette. A bíróság, mivel illetékességi problémák merültek fel, elrendelte a vádlott feltételes szabadlábra helyezését,⁷⁴² aki legkésőbb október 10-én már otthon is volt. Egy forrás alapján valószínűsíthető, hogy a Petrescu-ügyet 1930-ban zárták le, bizonyítékok hiányában Vaiszlovich felmentésével.⁷⁴³

A fentiek számos tanulsággal szolgálnak. Az esetekben az impériumváltás utáni etnikumközi ellentétek tükröződnek, különösképp a románság szenzibilitása, ingerültsége. A tudósítások szerint a feljelentők a szállodásban nemzetellenes kisebbségit láttak. A későbbiekben Vaiszlovich is úgy nyilatkozott, hogy a „nemzetellenesség” vádja miatt kellett bíróságra mennie, illetve azért, mert azt feltételezték róla, hogy azzal összefüggésben szándékosan keresi az összetűzést a román hadsereg tisztjeivel.⁷⁴⁴

741 Nagyvárad, 1923. október 11. (a címlapon október 12.) 4. L. még ehhez: Keleti Újság, 1923. október 10. 4. Különösen ingerült román nyelvű beszámoló ugyanerről: *Cazul Emil Vaiszlovich – o atitudine caracteristică.* (Vestul României, 12 octombrie 1923. 1.)

742 Keleti Újság, 1923. október 10. 4.

743 Az emberölési kísérlet vádját ejtették, és állítólag csendháborításra változtatták, majd elévültnek minősítették. A tudósítás szerint Vaiszlovich fellebbezett a döntés ellen. („Nem kell nekem sem amnesia, sem elévülési szakasz, én nem vagyok bűnös! Fellebbezek!”). Másodfokon azonban bizonyítékok hiányában felmentették Vaiszlovichot. (Budapesti Hírlap, 1930. április 2. 15.)

744 Nagyvárad, 1923. október 11. 4.

A konfliktusok kialakulásában nemcsak etnikumközi feszültségek játszhattak közre. A felek vélhetőleg „az aktuálisan rendelkezésre álló anyagi, kognitív, kulturális erőforrások függvényében”,⁷⁴⁵ és nem utolsósorban egyéni habitusuknak, valamint nem etnikai jellegű interiorizált normáiknak megfelelően hozták meg döntéseiket. Jobban mondvá ezeknek megfelelően is. Vaiszlovich esetében ez azt jelenti, hogy botrányait nemcsak a románokkal szemben érzett idegenkedése, az új határokkal szembeni averziója és erős magyar identitása határozta meg; továbbá nem egy készen kapott, a kisebbségi nemzetépítés keretében „kidolgozott” konfrontatív „cselekvési norma” irányította tetteit (még csak az 1920-as évek elején járunk). Magatartását több tényező is meghatározta, többek között a hatalomváltás és az új viszonyok okozta természetes belső feszültség, az ismerősök elvesztése miatti bizonytalanságérzet, anyagi érdekei védelmének szándéka, személyes tulajdonságai, habitusa (öntörvényűsége, konoksága, a szigorú szállodai etikához való kérlelhetetlen ragaszkodása stb.), vagy akár az úriemberi normához való ragaszkodása is (esetleg úgy értékelhette, hogy vendégei nem gentlemanekhez méltó módon viselkednek). A konfliktusok talán érthetőbbekké válnak, ha felidézzük az 1920-as évek elejének sodró eseményeit, a szinte egymásra torlódó és nehezen feldolgozható változások özönét.

Az impériumváltás elemi hatással volt a mindennapokra, a városi élet viszonyaira. Nagyvárad képe megváltozott: itt haladtak át, és itt tartózkodtak ideiglenesen a Magyarországra repatriálók. A nagyvárad magyarság egy része szintén útra kelt, egyes becslések szerint a helyiek száma hetenként kétszáz fővel fogyatkozott. A hátramaradt lakásokba a hatóságok idegeneket költöztettek be.⁷⁴⁶ Feszültségforrást jelentett a mindeközben zajló Cserey–Lukács-per, és az, hogy a nagyváradai tisztviselőktől is hűségesküvet követeltek.⁷⁴⁷ A hatóságok a megyében lefoglalták a gazdák terménykészletét, a termelőknél csak a saját szükségletet fedező fejadagokat hagyták – ami zavart okozott a közellátásban.⁷⁴⁸ A városban ostromállapotot, postai és hírlapi cenzúrát tartottak fenn, és súlyosan korlátozták a postacsomag-szállítást.⁷⁴⁹ A főhatalomváltás nyomán a lakosság és az adminisztráció is a beilleszkedés, az adaptálódás kihívásával, felgyülemllett belső feszültségekkel küzdött.

Az esetek az 1920-as évek elejének ingatlanpiaci válságába és az ingatlanpiac etnicizált szabályozásába is betekintést engednek. A konfliktusok egyike ugyanis láthatóvá teszi, hogy a román megszállás idején, a súlyos lakáshiány körülményei között a hatóságok a hadsereg tisztjei számára különleges díjszabást állapítottak meg. Egy másik eset pedig azt láttatja, hogy a húszas évek elején a lakáshivatal beavatkozott a piaci

745 Szijártó István: *A történész mikroszkópja...* 99.

746 Nagyvárad Hétfői Lap, 1920. szeptember 6. 2., uo. 1920. szeptember 13. 1.

747 Ezt számosan elutasították. (Nagyvárad Hétfői Lap, 1920. július 26. 2.)

748 A megye közellátását gabonaimporttal kellett megoldani. (Nagyvárad Hétfői Lap, 1920. július 12. 1.)

749 Nagyvárad Hétfői Lap, 1920. augusztus 9. 1.

viszonyokba, a bérlő és a tulajdonos kapcsolatába (megszabta, hogy a tulajdonos kit engedjen be a tulajdonába).

Vaiszlovich impériumváltás utáni, fentebb tárgyalt botrányai, majd a bírósági intézkedés és annak következményei *hatást* gyakoroltak a társadalmi közegre – akár csak 1920 előtt. Az incidensek és az szállodás identitásnyilatkozata mindenekelőtt affektív szinten érezte hatását: bizonytalanságérzetet és indulatokat keltettek a többségi nemzet tagjaiban. Ugyanez a nyilatkozat a magyar kisebbség oldalán inkább a megalégedettség érzését okozhatta, és a zavartság állapotában igazodási ponttá vált. A bírósági eljárás viszont már megkönnyebbülést, elégtételérzetet váltott ki a román-ság körében, szorongást a másik oldalból. De a történetek nemcsak emocionális jellegű kollektív élményeknek teremtettek alapot, mozgósították ugyanis a nemzetépítő értelmiségieket (főként az újságírókat), akik narratíváikon keresztül közönségük gondolkodását, normatív tudását, víziót, ellenségképét alakították.

4.4.2. Botok és üvegszilánkok: az 1927. évi antiszemita zavargások

Vaiszlovich alakja az 1927. évben őt ért súlyos támadás kapcsán vált igazán ismertté a városhatárokon túl is. 1927 decemberében a magyarországi napilapok megdöbbentő nagyváradi incidensekről számoltak be. Mivel a telefonos összeköttetés a várossal megszűnt, a honi újságírók többnyire a Romániából érkező vonatok utasainak beszámolóí alapján tárták olvasóik elé a december 5-én és 6-án lezajlott eseményeket. A sajtó szerint román diákok végigpusztították a belvárost: betörték az üzletek kirakatait, összezúzták a cégtáblákat, kárt tettek a zsinagógákban és a magyar hírlapok szerkesztőségeiben, fosztogattak, zsidó és magyar járókelőket bántalmaztak. A beszámoló a hatóságok rombolókkal szembeni tehetetlenségét és elnéző magatartását is hangsúlyozták,⁷⁵⁰ a botokkal felszerelkezett diákoknak pedig gyilkosságokat is tulajdonítottak.⁷⁵¹

Ahogy a napok teltek, egyre több részletre fény derült. 1927. december 4-e és 6-a között Nagyváradon rendezték meg az országos diákkongresszust, amelyre Románia nagy egyetemi központjaiból százával érkeztek egyetemi és főiskolai hallgatók. Az 5000 főre duzzadó diáksereg egy részét a városi lakosság szállásolta el. December 4-én (vasárnap) a városi színházban tartották a kongresszus ünnepélyes megnyitóját, amelyen Nagyvárad polgármestere és a helyi egyházak vezetői is részt vettek. A diákság – az egyetemi szabályzattal ellentétesen – politikai kérdéseket is megtárgyalt, a leghevesebben a numerus clausus bevezetését követelte. A zsidó- és részben magyarelles

750 Az Új Nemzedék egyenesen azt állította, hogy a rombolókat nagyváradi román tisztviselők és „Sziguráncá-detektívek” segítették a magyar célpontok megtalálásában. (Új Nemzedék, 1927. december 8. 2.)

751 Az állítólagos halálesetek számáról különböző verziók keringtek. Két halottról írt: Kis Újság, 1927. december 7. 5., három halottról: Budapesti Hírlap, 1927. december 7. 3., Soproni Hírlap, 1927. december 8. 1., négy halottról: Debreczen, 1927. december 7. 2. stb.

diskurzus által uralt kongresszus tiszteletbeli elnökei, tagjai között olyan ismert antiszemita is felbukkantak, mint A. C. Cuza vagy C. Z. Codreanu. Néhány kisebb botránytól eltekintve a vasárnap még nyugalomban telt, hétfőn azonban a diákok súlyos támadásokat követtek el: bezúrták belvárosi boltok kirakatait, cégtábláit, magánházak ablakait, kiszórták a zsidó boltosok áruit, és több lakost is súlyosan bántalmaztak. Másnap, a kongresszussal párhuzamosan a zavargások is folytatódtak. Különösen az esti órákban váltak hevesé a támadások. Betörték több zsinagógába, belső berendezésüket tönkretették, a kegyeszek egy részét eltulajdonították. A Nagyvárad napilap szerkesztőségében is kárt tettek. A zavargások során négyen súlyosan megsérültek. A Nagyváradról elutazó diákok Bánffyhunyadon, majd Kolozsváron folytatták a vandál cselekményeket. Nemcsak a hazafelé, hanem a Nagyváradra vezető újtjukat is az állomásokon elkövetett botrányos cselekedetek kísérték.⁷⁵²

A diákok korábbi rendezarásait minden tekintetben felülmúló nagyváradai és kolozsvári zavargások a román parlamentben élénk, a felelősség kérdését feszegető vitát eredményeztek,⁷⁵³ a magyar országgyűlés pedig elítélte a történeteket, és a Genfben tartózkodó Bethlen István miniszterelnöktől azt várta, hogy a Népszövetség elé vigye az ügyet.⁷⁵⁴ A zavargást követően a román nyilvánosságban többnyire bagatellizálták a történeteket, magyar oldalon pedig súlyos kritikákat fogalmaztak meg Romániával szemben. A Nagyváradon és Kolozsváron történtek nemzetközi porondon is visszhangot keltettek, annál is inkább, mert angol, amerikai és olasz állampolgárok is voltak a kárvallottak között.⁷⁵⁵ Az antiszemita diákságnak nem ez volt az első és az utolsó rendbontó megmozdulása.⁷⁵⁶

A nagyváradai események valójában egy széles körű antiszemita diákmozgalom kontextusába illeszthetők, és a formálódó Vasgárda korai történetéhez kapcsolhatók.⁷⁵⁷ A zavargások azonban legalább részben a román politikai elit számlájára írha-

752 A bekezdés a sajtópublikációk és az eseményt eltérő terjedelemben, mélységben tárgyaló szakmunkák (Schön el al.: *A tegnap városa...* 121–124., Mózes: *Váradai zsidók.* 142–148., Fleisz: *Egy város átalakulása...* 90–94., Rigó Máté: *A felelhető pogrom...* 126–141.) adatai alapján készült.

753 Az 1927. december 8-i román képviselőházi ülés jegyzőkönyve: Scurtu–Tampa–Troncota–Bel-diman: *Ideologie și formațiuni de dreapta în România...* 100–118.

754 Budapesti Hírlap, 1927. december 8. 5., uo. 1927. december 10. 3. Bethlen ekkor nem vitte a Népszövetség elé az ügyet (Budapesti Hírlap, 1927. december 14. 2.)

755 A külföldön megjelent sajtóhírekből összeállítást közöl: Magyar Kisebbség, 1928. január 1. 1. sz. 34–38., uo. 1928. január 15. 2. sz. 61–64.

756 1922-ben a kolozsvári magyar nyelvű zsidó újság, az Új Kelet szerkesztőségét és nyomdáját zúzták szét egyetemisták, 1923-ban a Balázsfalvára tartó vonaton bántalmaztak zsidó utasokat. 1924-ben a nagyváradai zsidó temetőt dúlták fel, 1925-ben pedig a helyi jogakadémián bontakoztak ki antiszemita zavargások. 1926-ban egy román joghallgató felrobbantotta Jászashely (Arad megye) zsinagógáját. 1927-ben egy bukovinai bíróság a román diákszervezetek nyomására felmentette Nicolae Tutu jászvárosi joghallgatót, aki bevallottan antiszemizmusból lelőtte David Fallik izraelita diákot (stb.) (Rigó: *A felelhető pogrom...* 129.)

757 Az egyetemi, főiskolai diákság antiszemita mozgalmához l. Năstasă, Lucian: *Antisemitismul universitar...* (Bevezető tanulmány), Livezeanu, Irina: *Cultural Politics...* 245–296., Miskolc

tók, a liberális kormány ugyanis szövetségest látott az antiszemita diákságban, és nem tett határozott lépéseket a mozgalom korlátozására, illetve elfojtására.⁷⁵⁸ Irina Livezeanu szerint a radikális diákmozgalom lényegében a Nemzeti Liberális Párt nemzetesítő stratégiájából nőtt ki.⁷⁵⁹ A román diákság és a nemzeti mozgalom közötti kapcsolat azonban jóval korábbra nyúlik vissza, a román egyetemisták fontos szereplői voltak a két román állam egyesítéséért küzdő, fél évszázaddal korábbi törekvéseknek, megmozdulásoknak is.⁷⁶⁰ Az erdélyi magyar zsidóság kiszolgáltatottságát növelte, hogy a román ajkú zsidóság – kormányral szövetséges – politikai elitje nem bizonyult elég elszántnak a történetek kritikájában és feltárásában.⁷⁶¹

A nagyváradi incidenseket, az antiszemita diákmozgalmat elsősorban politikai aspektusból tárgyalom a Vaiszlovichsal történetekkel összefüggésben.⁷⁶²

Ami a nevesített áldozatokat, a sajtóban bemutatott inzultusokat illeti, kétségtelesen Vaiszlovich Emil kapta a legnagyobb figyelmet, részben ismertségéből, részben az eset súlyosságából fakadóan. Ugyanis a szállóban verekedésig fajuló vitába keveredett több diákkal is, aminek következtében súlyos fejsérüléseket szenvedett. A csetepatéban két diák is könnyebben megsérült, mivel a szállodás késsel védekezett. A magyarországi napilapok az esetről drámai hangvételű írásokat publikáltak. Egyes sajtóorgánumok a szállodás halálhírére keltették.⁷⁶³ Az Újság szerint tragikus sorsa nemcsak a nagyváradiak körében keltett fájdalmat, hanem mindazokban, akik „élég szerencsések voltak, hogy ezt a különösen értékes, nagyszerű embert ismerhették.”⁷⁶⁴

Az összetűzés okairól és körülményeiről több verzió is fennforgott. Az egyik újság szerint Vaiszlovich azzal vívta ki a román diákok haragját és támadásait, hogy nem volt hajlandó elszállásolni őket, arra hivatkozva, hogy a „szmirnaszönyegekkel”, értékes műtárgyakkal felszerelt szobák nem alkalmasak diákszállásnak.⁷⁶⁵ Máshol úgy tudták, hogy a támadást a szállodatulajdonosnak a rombolások elleni tiltakozása vál-

---

Ambrus: *A Vasgárda... Iordachi, Constantin: Karizma, politika, erőszak...* 147–161. A diákmozgalmak „militáns keménymagja” három regionális egyetemről: a kolozsváriról, a jászvásáriról és a csernoviciról került ki. (Iordachi: *Karizma, politika, erőszak...* 150.)

758 Rigó: *A felejthető pogrom...*, Miskolczy: *A Vasgárda...* 60–61.

759 Livezeanu: *Cultural Politics...* 245. Az „új generáció” azonban idővel ellenfele lett a régi eliteknek. (Iordachi: *Karizma, politika, erőszak...* 148.)

760 Iordachi: *Karizma, politika, erőszak...* 147–148.

761 Rigó: *A felejthető pogrom...* 129., 133.

762 A történeteknek azonban lehetséges egy szociokulturális, pszichológiai megközelítése is. A kollektív cselekvés vagy az erőforrások mobilizációs elméletére (Mikecz Dániel: *Az ellenállás kultúrája...*) támaszkodó elemzés a kollektív erőszak társadalmi és kulturális vonatkozásaira, pszichológiai sajátosságaira irányíthatná rá a figyelmet.

763 Pesti Napló, 1927. december 8. 2., Újság, 1927. december 7. 2. A sajtóban még az az állítás is megjelent, miszerint az agyonvert Vaiszlovich holttestét a félőrült diáksereg egy utcai lámpára is fel akarta akasztani, és ezt csak a rendőrség akadályozta meg. (Debreczen, 1927. december 8. 2., Új Nemzedék, 1927. december 8. 1.)

764 Újság, 1927. december 8. 6.

765 Pesti Napló, 1927. december 8. 2.

totta ki,⁷⁶⁶ vagy az, hogy nem engedte be őket a szállóban elhelyezett diáklányokhoz.⁷⁶⁷ De az a verzió is napvilágot látott, amely szerint Vaiszlovich elszállásolta ugyan őket, a diákok azonban nem akartak fizetni, és inkább veréssel („balkáni valutával”) hálálták meg a vendéglátást.⁷⁶⁸ A román sajtóban egyesek azt állították, hogy provokáció történt: a szálloda ablakából forró vizet öntöttek, és köveket hajítottak a diákokra, ami miatt azok spontán módon benyomultak a szállodába.⁷⁶⁹ Mások inkább Vaiszlovich „románellenes magatartásában” vélték felfedezni az összetűzést kiváltó provokatív elemet.⁷⁷⁰ George Bota⁷⁷¹ tanfelügyelő például úgy vélte, hogy a történetek oka a szállodás hosszú évek óta tartó provokatív magatartása:

„A nagyváradi zsidók is tudják, hogy egyikük szállodának nevezett várába zárkózva és az ország törvényeinek védelme alatt évek óta inzultál és megvet minket. Össze kéne gyűjteni az általa elkövetett inzultusokat, hogy láthatóvá váljék, a diákok bántalmazása voltaképp a valah nemzettel szembeni megvetésének a jele.”⁷⁷²

A vádlottak, a tanúk és a nyilvánosságban megszólaló román értelmiségiek közül tehát sokan Vaiszlovichot tekintették a verekedés okozójának. Egyesek ennél meszebbre is elmentek, és egyenesen a zavargások „kirobbantásával” vádolták őt. A nagyváradi eseményekhez kapcsolódó hadbírószági tárgyalások egyikén például Petru Șuvagău vádlott azt állította, hogy minden akkor fordult meg, amikor egy diák egy véres inget emelt a magasba és lobogtatott a kezében, azt kiabálva, hogy az ingen egy Vaiszlovich nevű zsidó által megsebzett román diák vére van. Șuvagău szerint abban a

766 Nemzeti Újság, 1927. december 7. 2.

767 A Nemzeti Újság szerint Vaiszlovich 160 diáklányt szállásolt el. (Nemzeti Újság, 1927. december 8. 5.) Szintén erről a verzióról írt: Magyarország, 1927. december 8. 3., Debreczen, 1927. december 8. 3.

768 Kis Újság, 1927. december 8. 3.

769 A december 8-án Nagyváradra érkezett kormányzati vizsgálóbizottság jelentése is különösebb kételkedés nélkül tájékoztatott a Park Szálló ablakából kezdeményezett forró vizes provokációról. Ezt az ún. direkt és indirekt provokációk sorában az előbbieik közé helyezte. (Scurtu-Dordea: *Minoritățile naționale din România...* 256.)

770 A kormánypárti Universul szerint is provokáció történt akkor, amikor Vaiszlovich nem volt hajlandó szobát adni a diákoknak. (Universul, 7 decembrie 1927. 11.) Az Adevarul ugyan tárgyalta a provokáció kérdését, de visszafogottabb, kevésbé ellenséges hangnemben. (Az Adevarul cikkét idézi: Scurtu-Tampa-Troncota-Beldiman: *Ideologie și formațiuni de dreapta în România...* 121–122.)

771 1927-ben Nagyvárad tankerületi főigazgatója. Jogot, filozófiát, irodalmat tanult. 1920-ban neveztek ki a város állami tanítóképző intézetének élére. A liberális kormányok alatt két ízben volt tankerületi főigazgató, emellett újságíróként is tevékenykedett. 1934-ben a liberális párt listáján parlamenti képviselő lett. Fehér: *Bihor-Biharmegye...* 124.

772 Familia, decembrie, 1927, no. 12. 3. (A magyar nyelvű idézet az eredetiből készült saját fordítás)

percben megindultak a román diákok a városba...⁷⁷³ Lorin Popescu, a diákszövetség vezetője szerint már a Vaiszlovich-affér előtt voltak incidensek, de ez az összetűzés volt az, ami aztán végképp lehetetlenné tette a kedélyek csillapítását.⁷⁷⁴ A Vaiszlovich-per zárótárgyalásán vádbeszédet mondó Negulescu katonai ügyész a késeletést és a véres ing felmutatását tekintette fordulópontnak, szerinte ami ez után következett, az a bosszúállás aktusa volt. Ugyanezen a tárgyaláson az egyik védő a szállodást ennél sokkal aktívabb szerepben tüntette fel, és agresszív magatartására vezette vissza nemcsak a nagyváradi, de a kolozsvári rombolásokat is: „Waiszlovich sámsoni pillanatokot élt, mikor harcias fellépésével megindította a nagyváradi és kolozsvári rombolást.”⁷⁷⁵

A 2000-ben megjelent, a jobboldali ideológiákkal és szervezetekkel kapcsolatos dokumentumokat publikáló kötet bevezető tanulmányában szintén kulcsfigurává lép elő a szállodás, a szerző szerint ugyanis az ő elutasító magatartása volt az a szikra, mely a felfokozott hangulatban végül vandál cselekményekhez vezetett.⁷⁷⁶

A későbbi bírósági tárgyaláson elhangzottak alapján azonban valószínűsíthető: nemhogy a zavargásoknak nem volt közvetlen kiváltója Vaiszlovich, de a szállóban lezajlott verekedésnek sem. Vélhetőleg az történt, hogy az utcán vonuló diákok – előre eltervezetten vagy hirtelen elhatározás alapján – benyomultak a Park Szállóba, ahol aztán nagyon hamar elszabadultak az indulatok. A verekedést megelőző szóváltás inkább volt két különböző nyelven elmondott, a másik szavát nem értő heves szitkozódás, mintsem valamiféle „eszmecekerét” tartalmazó vita.

Az összetűzés menetéről a szerzői szándékok és az informáltság mértékének függvényében számos leírás született.⁷⁷⁷ A Pécsi Napló Jules álnéven író publicistája szerint Vaiszlovichra rátámadtak, ő pedig törrel és revolverrel a kezében „feszítette mellét a

773 Nagyvárad, 1928. január 11. 3.

774 Keleti Újság, 1928. március 2. 5.

775 Uo. 1928. március 3. 5.

776 Scurtu–Tampa–Troncota–Beldiman: *Ideologie și formațiuni de dreapta în România...* 20. Egy tanulmány nagyváradi szerzője különösebb kommentár nélkül veszi át a korabeli román sajtó állítását, hogy provokációk történtek, és a diákok ezekre reagáltak; vagyis a provokációkat tekintti a zavargások kiindulópontjának. (Moisă, Gabriel: *Tulburări antisemite...* 193.)

777 Az Esti Kurir úgy tudta, hogy Vaiszlovich revolverrel védekezett, és 50 késszúrást kapott. (Esti Kurir, 1927. december 8. 3.) Két nappal később módosított, és arról tudósított, hogy Vaiszlovich egyik kezében késsel, másikban revolverrel fogadta támadóit. (Esti Kurir, 1927. december 10. 2.) A revolverrel történő védekezésről egyéb sajtóorgánumok is beszámoltak. (például Kis Újság, 1927. december 8. 2.) A Debreczen szerint az utcán özönlő tüntető tömeg láttán a szállótulajdonos elveszítette önuralmát, és az erkélyről a tömeg közé lőtt, halálos sebet ejtve egy diákon. (Debreczen, 1927. december 7. 2.) Ugyanez a lap három nap múlva azt írta, hogy Vaiszlovich először ököllel ütött, majd a diákok közé lőtt, végül tört rántott (Debreczen, 1927. december 10. 3.) A késeletés, összeszúrkalás verzióját több hírlap is közölte. (Budapesti Hírlap, 1927. december 7. 3–4. Nemzeti Újság, 1927. december 7. 2., Új Nemzedék, 1928. december 8. 1., Újság, 1927. december 8. 4–5. stb.) A Budapesti Hírlap az úri szobája faláról leakasztott buzogányát vizionálta a védekező állásba kényszerülő Vaiszlovich kezébe. (Budapesti Hírlap, 1927. december 10. 3.) A Debreczen című napilap viszont azt állította, hogy a szállodás bottal fogadta a kéretlenül érkező tömeget. (Debreczen, 1927. december 8. 3.)

horda elébe”, értésükre kívánván adni, hogy „az oláh árnak a testével emel gátat szállodája küszöbén”. A szerző egy jól ismert dalia alakját megidézve, történelmi párhuzammal élve ábrázolta a szállodás hősiességét: „És a Kinizsiek erejével vetette magát a rátámadó tülerőre, amíg véresen, összemarcangolva rogyott össze szállodája halljában.” „Trianon martalócai”, az „oláh katlan farkasai” azonban legyűrték „a hős zászló-tartót”⁷⁷⁸

Vaiszlovich Emil, noha a bírósági eljárás egyik koronatanújának számított, egészségi állapotára való tekintettel nem vett részt a tárgyaláson, viszont a hadbíró utasítására Vasile Udrescu nagyváradi vizsgálóbíró február végén saját lakásán tolmács segítségével kihallgatta őt, és vallomását jegyzőkönyvbe foglalta. Az általa elmondottakat az eljárás során felolvasták.⁷⁷⁹ Vaiszlovich a Keleti Újság munkatársának is elmesélte saját verzióját. Eszerint a portás irodájában tartózkodott, amikor a diákok betörték a kaput, és a nevét kiabálták. Mikor kilépett az irodából, botokkal rontottak rá, ő pedig védekezésül a kezében készenlétben tartott kését a legközelebb álló két diákot megszúrta. Ekkor óriási ütés érthette a fejét, mert összeesett. Pár perc múlva magához tért, és alkalmazottai segítségével emeleti lakásába ment. Alighogy beért, a tömeg lakása előszobájának ajtaját kezdte döngötni oly erősen, hogy annak deszkatáblái betörttek. Az így támadt résen keresztül látta, hogy egy több mint húsz főből álló, botokkal felfegyverzett tömeg katonák és csendőrök társaságában ostromolja a bejáratot. Kezébe vette Bocskai-buzogányát, és azt fenyegetőleg mutatta feléjük, rájuk kiáltva: „Be ne merjen senki se jönni, mert leütöm!” A „főmosónője” segítségével egy belső, belülről kulcsra zárt szobában talált menedéket, ahol újra elvesztette az eszméletét. A tömeg a lakásában tört-zúzott, csillárok, tükrök, bútorok estek áldozatul. A lezárt ajtót végül azért nem törték be, mert valami vagy valaki közbejöhett, és elvonultak. A vizsgálóbíró kérdésére, miszerint provokálta-e az utcán vonuló diákokat forró vízzel és tégladarabokkal, Vaiszlovich határozott nemmel felelt. Érvelése szerint azért is képtelenség a feltételezés, mert abban a szobában vendégek (Popovici „esperes” veje és annak felesége) laktak, akik ráadásul éppen a szobában tartózkodtak. A támadóit nem tudná felismerni. Tagadta, hogy szállodai személyzete bántalmazta a támadókat, azt viszont tudja, hogy a két megrémült portásfiút ütlegették.⁷⁸⁰

Réz Andrásnak/Jánosnak, a Park Szálló portásának a kolozsvári hadbírószámon tett vallomása nehezen rekonstruálható, mert a Nagyvárad és a Keleti Újság tudósítói két külön verzióval álltak elő. A Keleti Újság szerint Réz azt vallotta, hogy nem látta a verekedést, mert akkor a portásszobában tartózkodott,⁷⁸¹ a Nagyvárad szerint viszont azt, hogy tanúja volt a támadásnak. Elmondása szerint a diákok betörték a kapuzatot vasalt ajtaját, utána benyomultak a szállóba, élükön egy magas és egy alacsonyabb fia-

778 Pécsi Napló, 1927. december 11. 1.

779 Ellenzék, 1928. március 2. 2.

780 Keleti Újság, 1928. március 1. 7.

781 Uo. 1928. március 2. 5.

talemberrel. Románul szóltak Vaiszlovich Emilhez, aki – minthogy románul nem tud – magyarul szólította fel őket a távozásra. Erre a fiatalemberek inzultáltak a szállodást, aki a kezében lévő törrel védekezett. Pár pillanat múlva többen is rárontottak, és oly súlyosan bántalmazták, hogy vérbe borult fejfel összeesett. A beözönlött diákokat végül hatósági személyek távolították el a folyosóról.⁷⁸² Vallomásában tehát a portás a szállodás által mondottakat erősítette meg.

A Vaiszlovich és a diákok közti incidenst tárgyaló bírósági eljárások folyamatában az egyik vádlott Marin Popa nagyváradi cipészsegéd volt, akit az ügyész azzal vádolt, hogy a diákságot a Park Szálló lerombolására izgatta, és azt hangoztatta, hogy annak tulajdonosa a hazafias román diákságtól nem érdemel kíméletet.⁷⁸³ Miután a védő feltárt néhány ellentmondást – példának okáért azt, hogy a hadbíróság néhány hete még kommunista üzemek miatt ítélte el Popát – a bíróság felmentette a munkást.⁷⁸⁴

Vaiszlovich tényleges támadói, Diaconescu és Gherghel ellen is megindult az eljárás, ami az első tárgyalási naptól (1928. január 19.) számítva másfél hónapon keresztül tartott. A tárgyalások során a mintegy két méter magas, széles vállú, szőke Diaconescu és a nála alacsonyabb, sovány Gherghel kétszer is vallomást tett azonos tartalommal. Az egyik februári tárgyalási napon

„[...] vékony nyári nemzeti viseletben vannak, s panyókára vetett téli kabátban nagyon öntudatosan állanak meg a bírák előtt.” „Egy fekete hajú, lázas tekintetű fiatalember tűnik fel közöttük [a támogatásukra a tárgyalásra érkező diákok között – K. B.], talpig vadonatúj nemzeti viseletben, amelynek tarka hímzéseit feketével kivarrt kampós kereszt egészíti ki a panyókára vetett ködmönt, a mellen összekötő bojtos nemzetiszínű zsinór alatt.”⁷⁸⁵

Vallomásában Diaconescu azt állította, hogy békésen sétált, amikor a Park Szálló ablakaiból köveket és forró vizet zúdítottak rá, ezért Gherghellel és még öt társával együtt bementek a szállodába, ahol Vaiszlovich késsel a kezében feltartóztatta őket, és őt magát megvágta. Ekkor Gherghel társaságában eltávozott a Parkból, és csak később tudta meg, hogy az ott maradtak összeverekedtek a szállodással. Gherghel megerősí-

782 Nagyvárad, 1928. március 1. 3.

783 Az 1928. évi – előttem egyelőre ismeretlen helyen található – hadbírószági dokumentumok felkutatására, elolvasására azért sem volt alkalmam, mert a kutatás időszakában érvényes levéltári törvény nem tette lehetővé a bírósági dokumentumok kutatási célú kikérését és felhasználását – a keletkezés évétől számított 90 éven keresztül. Ezért a vallomások, a hadbírószágon elhangzott nyilatkozatok tekintetében kénytelen voltam a sajtóra támaszkodni.

784 Nagyvárad, 1928. január 19. 5.

785 Keleti Újság, 1928. február 13. 5.

tette diáktársa vallomását. A két diák tagadta, hogy tudtak volna arról: a szállodás zsidó.⁷⁸⁶ Szavahihetőségük azonban kétségbe vonható.⁷⁸⁷

Az ügyben kihallgatott tanúk közül Albu alezredes, térparancsnok, aki hatósági személyként először ért a helyszínre, Vaiszlovich szempontjáról kedvezően nyilatkozott: szerinte a véresre vert szállodással csúnyán elbántak, noha nem találta nyomát annak, hogy kövekkel vagy vízzel provokálta volna a diákokat.⁷⁸⁸ Az állásából még 1927 decemberében elmozdított volt nagyváradi rendőrprefektus, Bunescu a „beosztottjai jelentései” alapján ezzel szemben terhelő vallomást tett Vaiszlovichra, valószínűsítve a provokációt.⁷⁸⁹

Az eljárás egyik furcsasága, hogy Vaiszlovich vallomását az utolsó pillanatban, nem sokkal a tárgyalássorozat vége előtt vették fel.⁷⁹⁰ A tárgyalás végül Diaconescu és Gherghel diákok felmentésével ért véget.⁷⁹¹ Az 1927. évi zavargások bírósági eljárásai csak részben zajlottak a kolozsvári bíróságon, több ügyben is a bukaresti igazságszolgáltatás intézkedett. A kolozsvári és bukaresti hadbíróági tárgyalásokat az antiszemita beszédmód uralta, és az ítéletek inkább a zavargóknak kedveztek, vagy enyhe ítéle-

786 Uo. 1928. február 13. 6., uo. 1928. március 1. 7., Nagyvárad, 1928. február 12. 15., uo. 1928. február 29. 5.

787 Diaconescutól és Ghergheltől nem állt távol a hamis történetek kiagyaltása. A házkutatás során templomi kegyesszereket is találtak náluk, és hogy a lopás vádjától meneküljenek, alibit biztosító történeteket találtak ki. Például azt, hogy a náluk talált tárgyakat valójában ajándékba kapták, és/vagy ismeretlen személyek megőrzésre náluk hagyták. (Keleti Újság, 1928. február 13. 6., Nagyvárad, 1928. február 12. 15.)

788 Tanúvallomásában azt is elmondta, hogy nem tudja, ki volt az első támadó, arra viszont emlékszik, hogy amikor belépett, nagy vértócsát látott a portásfülké előtt, majd amikor végre nagy nehezen sikerült bejutnia Vaiszlovich lakására, a szállodást vérben fekvőre találta meg. Mivel elsőként ért oda – érvelt – észrevette volna a provokálás nyomait (Keleti Újság, 1928. március 1. 7.)

789 Véleménye szerint, ha a diákságot nem provokálták volna, nem ragadtatták volna magukat ilyen tettekre. „Különben [...] aki Waiszlovitsot ismeri, annak egy pillanatig se lehet kétsége aziránt, hogy ki volt a támadó fél, és ki az oka az egész szerencsétlenségnek” (Nagyvárad, 1928. február 12. 15., Keleti Újság, 1928. március 1. 7.)

790 Az eljárás során lezajlott tárgyalásokat részletesen bemutatja: Nagyvárad, 1928. január 19. 5–6., uo. 1928. február 1. 6., uo. 1928. február 12. 3. 15., uo. 1928. február 18. 3., uo. 1928. február 29. 5., uo. 1928. március 1. 3–4., Keleti Újság, 1928. március 2. 5., uo. 1928. március 3. 5., uo. 1928. március 4. 5. stb.

791 Az ügyész az ítélelhozatal előtt egy nappal tulajdonképpen ejtette a vádat Diaconescu ellen: „Ha a hadbíróság azon a nézeten van, hogy a harminc főből álló diákcsoporthoz, amely a nagyváradi Park Szálloda előtt összeverődött, azzal az előre megfontolt szándékkal csoportosult, hogy tüntessen, botrányt rendezzen, és ha kell, vérengzésre ragadtassa el magát, ha továbbá a tekintetes hadbíróság úgy véli, hogy Diaconescu egyetemi hallgató az így kialakult hangulat következtében elsőnek támadta meg Waiszlovichot, akkor a vádlottat mindenképpen bűnösnek kell tekinteni a véres párviadalban. Ha azonban a bíróság arra a belátásra jut, hogy Waiszlovich volt a provokáló fél, akkor a kérelmet ki kell emelnünk az ügy komplexumából és a polgári bíróság lesz hivatva ítélkezni Diaconescu bűnössége vagy ártatlansága felett. Én, tekintetes hadbíróság, azon a véleményen vagyok, hogy az utóbbi felfogásnak van helye, s ezért a Waiszlovich-féle incidensért nem kérem Diaconescu megbüntetését.” (Keleti Újság, 1928. március 3. 5.)

tekkel zárultak.⁷⁹² A kolozsvári hadbírószágon nemcsak román diákokat, hanem egyszerű magyar és zsidó polgárokat is eljárás alá vontak.⁷⁹³

Ami Vaiszlovich fizikai állapotát és felépülését illeti, először Fischer Imre, a nagyváradi zsidó kórház főorvosa vizsgálta meg, és súlyos koponyasérülést (16 centis repedést), valamint agyvérzést állapított meg nála. A koponyasérülést feltáró műtét során kénytelen volt egy nagyobb koponyacsontdarabot eltávolítani. A vérömleny állítólag átmeneti bal oldali bénulást okozott. Az Esti Kurir újságírója érzékletes képekkel látatta a véres-lázás révületéből eszmélő szülőjét:

„Rideg kórházi ágyon [...] fekszik Waiszlovich, a váradi fogadós. Feje mint valami tragikus hólabda, gézek és vatták gombolyagja lágy fehérségben, csak a fehér golyó közepén ketyeg lázbavert izgalommal egy csodára megmenekült finom emberi műszer – agy – értelme. A gyengéd és vékony lemezű csontpadlás, mely talán inkább lakása a léleknek, mint a rekeszizom, bezúzva, törve. Kegyetlen és brutális husáng rontott neki az agy érzékeny csontkelyhének és Waiszlovich, a váradi fogadós fekete álomból már a kórházzsoba lábujjhegyes, suttogó, riadt fehérségére ébred. Most nyilván van ideje elmélkedni [...] vajon miért is szakadt rá a bunkó, mely sorsát rejtette kemény tölgyében?”⁷⁹⁴

A család kérésére Nagyváradra utazott Czukor István budapesti főorvos is, akit Biharkeresztesről autón szállítottak a helyszínre. A beteget azonnal megvizsgálta, de úgy nyilatkozott, hogy már nem volt sok dolga, a sérült szakszerű ellátást kapott a zsidó kórházban.⁷⁹⁵ Mihelyt valamelyest megerősödött, Vaiszlovich elhagyta a kórhá-

792 A bukaresti hadbírószági eljárásokhoz l. Brassói Lapok, 1927. december 26. 1–2. Különösen a védőügyvédek retorikájára volt jellemző a zsidósággal szembeni beszédmód. Egy alkalommal az egyik a következőképpen akarta egy tanú szavának hitelét megkérdőjelezni: „Különben sem fontos ennek a tanúnak a vallomása, és nem bír különös jelentőséggel a helyzet elbírálását illetően egy nyolcvan százalékos állampolgárnak a véleménye, vagy vallomása.” (Nagyvárad, 1928. március 1. 3.) Egy másik szerint: „Ezek a tettek a fiatal román intelligencia ösztönös megnyilatkozásai voltak egy olyan nép ellen, mely piszkot, tolvajlást és nemzetietlenséget hoz és terjeszt az országban. [...] A zsidókat üldözni tehát nem bűn, s így a vád alá helyezett diákok nem ítélték el.” (Brassói Lapok, 1928. február 3. 6.)

793 Az Új Kelet a január óta zajló kolozsvári hadbírószági eljárásokat összegezve arra jutott, hogy 13 diákot, 7 más foglalkozású antiszemitát, 14 magyart, 2 zsidót, 2 cigányt, 4 távollévőt ítélték el. A hadbírószághoz összesen 66 vádlott került, akik közül 42 ellen hoztak elmarasztaló ítéletet. A diák vádlottakra 18 hónapot és 15 napot, a más antiszemitákra: 10 hónapot és 15 napot, a magyarokra: 22 hónapot és 15 napot, zsidókra: 5 hónapot és 15 napot, cigányokra: 8 hónapot, távollévőkre: 28 hónapot szabtak ki. (Új Kelet, 1928. március 7. 1–2.) A januári tárgyalások egyikén Blau József zsidó pincért bűnösnek találták rombolásra való izgatás vádjában, és 5 hónapi fogházra ítélték. (Nagyvárad, 1928. január 11. 3.)

794 Esti Kurir, 1927. december 14. 1.

795 Nagyvárad, 1927. december 8. 5., uo. 1927. december 9. 6. A „Vaiszlovich-mitológiának” szerkesztésére a szállodás és az őt sikeresen kezelő sebészorvos, Fischer Imre későbbi konfliktusának története. Vaiszlovich állítólag csak 80 000 lej honoráriumot volt hajlandó fizetni az orvos által

zat, és azonnal munkához látott.⁷⁹⁶ Felépülése azonban hosszú hónapokat vett igénybe, és akadtak válságos pillanatai.⁷⁹⁷ Késő tavasszal Budapesten komplikált műtéten esett át.⁷⁹⁸ Felépülésének lassú voltában konoksága is szerepet játszhatott, legalábbis erre utalnak Bárdos László újságíró tapasztalatai, aki 1928 januárjában járt nála. A patikus által felírt orvosságosdobozok, -üvegek felbontatlanul álltak az éjjeliszekrényen, ugyanis úgy döntött, fejsérülését, fejfájását inkább egy jeges tömlővel kezeli.⁷⁹⁹ Az orvosok szerint a szálló zavartalan működése érdekében végzett sok munka is hátráltatta gyógyulását.⁸⁰⁰

A történetek azonkívül, hogy betekintést engednek a korabeli viszonyokba, elsősorban az antiszemita mozgalomba, az egyén hatását, *kontextusalakító* erejét is láttatják, azt, hogy a Parkbéli események és azok fejleményei hozzájárultak a társadalmi, ideológiai viszonyok formálódásához. A Vaiszlovich elleni atrocitás és annak következményei – ahogy a többi esetben is – számos indulatot, érzelmet (bizonytalanságérzetet, félelmet, elégtételérzetet, együttérzést stb.) indukálhattak, vagyis éreztették hatásukat az affektív dimenzióban mindkét oldalon. Ennél azonban jelentősebb következményei is voltak.

A szállodában történtek és az azt követő időszak alkalmakat kínáltak az antiszemita diákok számára a szereplésre, a figyelem felkeltésére, a mozgalom szervezésére. A fizikai inzultus, majd a szóbeli bírósági vallomások által e diákság megjelenítette önmagát, közösségi identitását, és előadta álláspontját. A tárgyalásokon megjelent diák vádlottak és a velük szolidáris fiatalok a ruhájukkal is kifejezték nézeteiket: egyesek nemzeti viseletben, „kampós kereszttel” a ruhájukon vonultak be a tárgyalóterembe.⁸⁰¹ Ezek az alkalmak a diákok közti kötelékek erősödését, a csoportkohézió növekedését segítették elő. Az eset a csoporton belüli viszonyok átrendeződéséhez is hozzájárulhatott, előmozdította ugyanis az akcentuálást, egyes tagoknak a csoportból való kiemelkedését, fókuszba állítását, a „jó csoporttag” prototípusának bemutatását. Vaiszlovich megsérült támadói is a figyelem fókuszába kerültek, a Brassói Lapok munkatársa szerint az antiszemita diákság egyenesen heroizálta Diaconescut („Ő a

---

kért 200 000 lej helyett. Egy választott „bírósg” 140 000 lejben állapította meg tiszteletdíját, amit azonban a szállodás nem fogadott el. Fischer bírósághoz fordult. Vaiszlovich a helyzetével való visszaélésként, „vagyondezmaként” értékelte a sebész követelését. (Az Est, 1928. július 19. 8., Pesti Napló, 1928. július 19. 13.) A legenda úgy tartja, hogy a bírósági döntés végül az orvosnak kedvezett, és Vaiszlovich a kedvezményezett bosszantására egy és két lejes pénzermékkben fizette ki a kiküzdött honoráriumot.

796 Újság, 1927. december 14. 4.

797 Többször is belázasodott. Nem kizárt, hogy annyira legyengült, hogy az újabb betegségekkel szemben teljesen kiszolgáltatottá vált. Átesett egy bronchitisen. (Nagyvárad, 1927. december 14. 3.) Később újból beteg lett, az orvosok orbánra gyanakodtak. (Uo. 1928. március 14. 5.)

798 Nagyvárad, 1928. június 1. 6.

799 Bárdos: *Látogatás Vaiszlovich Emilnél*.

800 Nagyvárad, 1928. március 15. 5.

801 Keleti Újság, 1928. február 13. 5.

hős. Őt sebezte meg Waiszlovits.”)⁸⁰² Diaconescu magatartása, a viselkedésében „felbukkanó norma”⁸⁰³ cselekvési mintával szolgálhatott a diákság számára. A Vaiszlovich- eset azonban – mint a nagyváradi zavargások egyik epizódja – nem csupán az identitás kifejezésére és a mozgalom tagságának gyarapítására, szervezésére kínált alkalmat. Codreanu és köre számára eszközként szolgált ahhoz is, hogy próbára tegye a mozgalmi munka agresszív formáit (zavargás, tettegesség), és hogy tanulságokat fogalmazzon meg a mozgósítás ideális „metodikájára” vonatkozóan.⁸⁰⁴

Az eset azonban nem csak a „kisközösség” (az antiszemita diákság) és a diákmozgalom formálódásához járult hozzá. A román sajtónak a diákokkal nagy számban azonosuló munkatársai úgy érezték, cselekedniük kell. Az újságírók – nyilvánosságban közölt, a történetek bagatellizálására és a diákok védelmére irányuló – narratívái már egy jóval szélesebb közösség, a nemzet építését célozták meg és segítették elő. A történetek, a diskurzusok arra utalnak, hogy Vaiszlovich Emil olyan politikai „mezőbe” került, ahol az antiszemita diákság és a politikai, értelmiségi elitek érdekei és tettei egybeestek, és erősítették egymást.

A Vaiszlovichcsal szembeni támadás és annak következményei a kisebbségi magyar közösségre és identitásra is hatással lehettek, a szállódással való együttérzés mellett az azonosulás kollektív élményét válhatták ki. Emellett szolidaritási aktusokat, önvédelmi reakciókat eredményeztek ezen az oldalon is. A cenzúra miatt azonban az erdélyi magyar sajtó csak visszafogottan végezhetett közösségi protekciót, különösen a nagyváradi sajtót jellemezte a Vaiszlovich elleni támadás elhallgatása vagy a zavargások koncepciózus, az autoritások nézőpontját érvényesítő bemutatása.⁸⁰⁵ Egyes erdélyi napilapok azonban, ha visszafogottan is, de érzékeltették a maguk álláspontját. A Temesvári Hírlap szerint a diákok voltak az agresszorok, Vaiszlovich csak a szállóba való behatolásukat akarta megakadályozni. A Brassói Lapok igen merészen arra hívta fel a

802 Brassói Lapok, 1928. március 3. 3.

803 A kollektív cselekvést vizsgáló Ralph Turner fogalma, a „felbukkanó norma” (*emergent norm*) „arra a folyamatra utal, hogy a strukturálatlan tömeg sajátos viselkedéséből norma születik. Egy tömegben eleinte ugyanis nem létezik a csoportra jellemző norma, de a többiek igazodnak az egyéni módon cselekvőkhöz, így gyorsan kialakulhat a csoport saját normája”. (Mikecz: *Az ellenállás kultúrája...* 115.)

804 A későbbi fejlemények arra utalnak, hogy a nagyváradi és a nagyváradihoz hasonló atrocitások nyomán a Vasgárda vezetői ráébredtek arra, hogy a zavargásoknak hátrányai is vannak, kompromittálják a közösséget, és hogy a mozgalmi munka egyéb módszereit, az antiszemita propaganda hatékony formáit is lehet, érdemes használni. (Miskolczi: *A Vasgárda...* 61–63.)

805 A Nagyvárad december 8-án tárgyalta először a Vaiszlovich- esetet, a konfliktus helyett azonban csak a szállódás állapotáról közölt részleteket. (Nagyvárad, 1927. december 8. 5.) A Brassói Lapok, a kolozsvári Keleti Újság és a szintén kolozsvári Új Kelet szerkesztősége visszafogottan, a „privát úton szerzett információkra” támaszkodva tájékoztatott. (Brassói Lapok, 1927. december 8. 2., Keleti Újság, 1927. december 8. 3., Új Kelet, 1927. december 7.)

figyelmet, hogy a magyar érzelmű „hajlíthatatlan ember” már régóta szálka volt egyesek szemében, akik most rátámadtak, ájulásig verték, és nyakon szúrták.⁸⁰⁶

Az esetnek azonban nemcsak az identitás- és nemzetépítés szempontjából voltak következményei. A Park Szállóban történtek az 1927-ben polgármesterré választott Egry Gergely⁸⁰⁷ számára bizonyosan fordulópontot hoztak. December közepén a polgármestert az a vád érte, hogy az agresszor diáksággal túlon túl is előzékeny volt, annak vezetőit még otthonába is meghívta egy közös vacsorára. Egry mentegetőzni kezdett, és azt állította a sajtónak, igaz ugyan, hogy a vacsorameghívás megtörtént, de Vaiszlovich bántalmazását követően az invitációt visszavonta. A Vaiszlovich-affér – ezek szerint – felért egy figyelmeztető jellel a számára. A megrendelt ételek állítólag a rendőrségen „landoltak” – mintegy ajándékképp.⁸⁰⁸

4.4.3. Zászló és kalap: az 1930-as évek botrányai

Az 1920-as évek végének utolsó ismertebb konfliktusa egy balesethez köthető. A Park Szállóban komolyan megsérült Albertina Ferrari⁸⁰⁹ hegedűje, ami miatt a művész nő éveken át tartó, az 1930-as évekre áthúzódó kártérítési pert indított. Vaiszlovich a legvégső bírósági fórumig vitte fellebbezését, a döntés azonban nem neki kedvezett, és 100 000 lejes kártérítést volt kénytelen fizetni vendégének.⁸¹⁰ Hasonló jellegű botrány volt a Putty Lya⁸¹¹ – Vaiszlovich-affér.⁸¹² Az 1930-as években azonban komolyabb incidensekre is sor került, a két ismertebb 1934-ben és 1938-ban zajlott le. Ezek a konfliktusok – melyek politikai „töltetet” is hordoztak – ünnepélyes, ritualizált alkalmakkor, a nemzeti önazonosságot megjelenítő cselekvések idején bontakoztak ki, mindkét oldalon lehetőséget kínálva az identitások kifejezésére és építésére, valamint összeütközésükre.

806 Temesvári Hírlap, 1927. december 8. 3., Brassói Lapok, 1927. december 11. 2.

807 Egry pályaképe: Fehér: *Bihar-Biharmegye...* 440–441.

808 Nagyvárad, 1927. december 15. 1.

809 Albertina Ferrari (1900–1986) koncerthege dűs, Hubay Jenő tanítványa volt.

810 Nagyvárad, 1928. február 16. 3., uo. 1931. december 2. 3., Nagyvárad i Napló, 1931. december 2. 4.

811 Putty Lya (1896–1931) színésznő, táncosnő. Vecsén született, fiatalon ment férjhez (1912). 1918-ban főszerepet kapott *A császár katonái* című némafilmben. Az 1920-as évek első felében német színpadokon és filmekben szerepelt mint táncosnő és színésznő, több emlékezetes filmszerepe is volt (*Hindu síremlék*, *Othello*, *Égő szántóföld*, *Varieté*). Az 1920-as évek másik felében az Amerikai Egyesült Államokban kapott szerződést, két éven keresztül szerepelt filmekben, majd visszatért Németországba, utóbb Angliában játszott. Az amerikai és az angliai jelenlét azonban nem hozott igazi áttörést, nemzetközi ismertséget. Tragikus körülmények között, egy lenyelt csirkecsont szövődményeitől halt meg 1931-ben. (Balogh Gyöngyi: *Vecsétől Hollywoodig...*)

812 A sajtós elvei miatt Putty Lyától szobát megtagadó Vaiszlovichot állítólag öt nap sötétzárkára ítélték. A sajtócikk azt sejteti, hogy Vaiszlovich elzárásának fő oka elsősorban az lehetett, hogy Putty Lyának „magas összeköttetései” voltak. (Nagyvárad i Napló, 1931. november 29. 3.)

1934. május 10-én, a hősök napján és a függetlenség nemzeti ünnepén⁸¹³ Vaiszlovich elutasította a román nemzeti lobogó kihelyezését, és akkor sem változtatott álláspontján, amikor a hatóságok erre felszólították. Elmagyarázták neki, hogy ilyenkor nem a román, hanem a névtelen hősökre emlékeznek, Vaiszlovich azonban úgy válaszolt, hogy neki semmi dolga a hősökkel: ő ugyanis háborúellenes, és a halott katonákat nem tekinti hősöknek, emléküik csak sajnálatot vált ki belőle.⁸¹⁴ A férfit több román egyesület is feljelentette, így végül a kolozsvári hadbírószág elé került. Negulescu ügyész szerint motivációja a nemzetellenesség volt:

„Bebizonyosodott, hogy Vaiszlovich Emil engesztelhetetlen ellensége a román nemzetnek. Többször is tanuságot tett erről, s most mi is tudomást szerezhettünk gondolkodásáról, amely még mindig azon épül fel, hogy itt nem román, hanem magyar hatalom él.”⁸¹⁵

Emil beismerte, hogy elkövette, amivel vádolják, de szerinte ez nem bűn. Arra hivatkozott, nincs olyan törvény, amely előírná, hogy május 10-én ki kell tűzni a trikolórt. Törvényes munkaszünet van, ezt be is tartotta, az ezen túlmenő ünneplés már lelki ügy, amihez a hatóságoknak nincs közük. Azzal érvelt, hogy neki május 10-e nem ünnep, a háborúban elesett katonákat nem hősöknek, hanem áldozatoknak tartja – gyászlobogót viszont nem engedtek volna kitűzni, így nem függesztett ki semmit. Rövid tanácskozás után a hadbírószág egyhangúlag bűnösnek találta izgatás vétségében, egy hónapnyi elzárással, 50 000 lej pénzbüntetéssel sújtották, és rögtön le is tartóztatták. Az elítélt állítólag nyugodtan fogadta az ítéletet.⁸¹⁶

Egy hónappal az ítélethirdetést követően azonban még mindig nem volt Nagyváradon, ugyanis fellebbezett, viszont a hadbírószági perrendtartás értelmében fogságban kellett maradnia mindaddig, amíg a fellebbviteli fórum – a bukaresti hadbírószág –

813 Május 10. nemcsak a hősök napja volt. 1877-ben ezen a napon kiáltották ki Románia függetlenségét, leválását Törökországról. Az addig a török szultánnak fizetendő adót a hadügyminisztérium használta fel az orosz csapatokkal közös törökellenes hadjárata, amelyben 1877 novemberében Plevnánál legyőzték az oszmán csapatokat.

814 Gazeta de Vest, 10 iunie 1934. 3. Bojáci Zsigmond ferences pap érvelése hasonló volt, ugyanis állítólag a következőket mondta egy temetői szónoklatában: „A hősök napja nem nemzeti ünnep, mert ha annak tekintenők, az sértő volna a magyar anyákra [...] Hősök csak azok, akik defensív háborúban vettek részt, védelmezvén az országot, a földet, a családot és anyanyelvüket, akik offenzív háborúban harcoltak, nem hősök. Hősök azok, akik a régi Magyarország határai között harcoltak Magyarország integritásáért, és hősök azok, akik az északkeleti határszélen harcoltak, védelmezvén a magyar nyelvet és a magyar hazát. Hősök azok a románok is, akik a Kárpát-frontokon és Magyarország délkeletjén harcoltak, még akkor is, ha saját testvéreik ellen. [...] A román nemzetnek nincsenek hőseik mert támadó háborút csinált.” (MNL OL K610, 84/3, 330.)

815 Magyar Kisebbség, 1934. október 16. 599.

816 Szabadság, 1934. szeptember 20. 3–4., Magyar Kisebbség, 1934. október 16. 599–600.

meg nem hozza ítéletét. A Macovescu tábornok elnöklete alatt üléselő bukaresti hadbírótság azonban elutasította a fellebbezést, vagyis helybenhagyta az elsőfokú ítéletet. Mivel büntetésének letöltését Vaiszlovich csak azután kezdhetette meg, hogy Kolozsváron kihirdették előtte az ítéletet, fogsága napok múlva kezdődhetett meg. Egy hónapja tartó fogvatartását nem számították be a büntetésébe, így végül a fellebbezés miatt több mint két hónapot kellett raboskodnia.⁸¹⁷ Hogy a fellebbezési eljárás végéig letöltött időt nem számítják be a büntetésbe, az az akkori közvéleményt is meglepetésként érthette.⁸¹⁸ Végül november 27-én szabadult, első dolga állítólag az volt, hogy meglátogatta azokat, akik korábban felkeresték a börtönben, majd az esti 8 órás vonattal hazautazott Nagyváradra.⁸¹⁹

Ami az eset jogi hátterét illeti, úgy látszik, Vaiszlovichnak igaza volt abban, hogy nem volt olyan törvény, amely az ünnepnapokon való lobogózást előírta vagy szabályozta volna. Az ünnepnapokkal kapcsolatban alig pár törvény és rendelet született, azok is az 1920-as évek első felében. 1925-ben törvényileg szabályozták a vasárnapok és az ünnepnapok alatti munkavégzést, a szállodáknak engedélyezték a nyitva tartást. A lobogózás kötelezettségéről ebben a törvényben egy szó sem esett.⁸²⁰ Nem érintette a lobogózást a pár nappal később kiadott, törvényt kiegészítő rendelet sem.⁸²¹ 1921-ben született ugyan még egy rendelet, amely szintén intézkedett az ünneplés módjáról, de az csak a közintézményekre vonatkozott, és a lobogózást szintén nem tárgyalta.⁸²² Úgy tűnik, a fellobogózást a helyi hatóságok rendelték el, egyúttal azt is előírhaták, hogy a fáklás menet útjába eső házakat a tulajdonosok világítsák ki.⁸²³ Egy fennmaradt forrás szerint az 1940. május 10-i ünnepségekről a megyei közigazgatás intézkedett, annak menetéről pedig tájékoztatást, egyúttal programot is küldtek a polgármesternek (viszont a lobogózás követelménye ebben a dokumentumban sem maradt fenn).⁸²⁴ Volt azonban példa arra, hogy a belügyminisztérium korlátozó jelleggel beavatkozott a helyi rendelkezési gyakorlatba. Az Ellenzék újságírója nemcsak a zászlóval kapcsolatos helyi intézkedések „elfajulását” jelezte írásában, de a megyei hatóságoknak kiküldött minisztériumi rendeletet (63.209/1924) is idézte:

817 Erdélyi Hírlap, 1934. október 26.

818 A Magyar Kisebbségben november 1-jén cikk jelent meg a következő címmel: *Miért nem jött vissza Vaiszlovits Emil? Az ismerősei állítólag várták a szabadulását, és értetlenül álltak azelőtt, hogy nem tért vissza Nagyváradra. A hetilap a nyilvánosságot tájékoztatta a késedelem okáról.* (Magyar Kisebbség, 1934. november 1. 636.)

819 Szabadság, 1934. november 28. 4.

820 *Lege din 18 iunie 1925...* 983.

821 *Regulament din 24 Iunie 1925...* 988.

822 *Jurnal pentru fixarea normelor din 23 Martie 1921...* 537–538.

823 L. ehhez pl. Erdélyi Lapok, 1934. május 10. 4.

824 SJAN Bihor, Fond 8, inv. 96, 10/1940, 145.

„Az utóbbi években a zászlórendeletek egész özönét zúdították a polgárságra. Ezek a rendeletek nagy terhet róttak a közönségre, mert időnként egészen új és meglehetősen drága zászlók beszerzésére kötelezték a háztulajdonosokat. A belügyminisztérium nemrégiben szabályozta a zászlók kérdését [...] a prefektúrákhoz a magánszemélyek zászlókitűzési kötelezettsége dolgában rendeletet intézett. A rendeletet 63.209-1924. sz. a. folyó év július 22-én adta ki a belügyminisztérium, és szól a következőképpen: »Jelentették a belügyminisztériumnak, hogy egyes megyékben a közigazgatási és rendőri hatóságok elrendelik, hogy magánosok nemzeti ünnepeken a román zászlót kitűzzék. Intézkedését kérjük, hogy a kérdéses hatóságok a jövőbe hasonló intézkedéseket ne tegyenek, szintén magánszemélyeket ilyen kötelezettségekre kényszeríteni nem lehet, hanem azt mindenkinek saját belátására kell bízni.«⁸²⁵

Beavatkozásra vélhetőleg csak akkor került sor, ha megugrott a minisztériumba érkező tiltakozások száma. Vaiszlovich mulasztása tehát – jelen ismereteim szerint – nem számított törvénytelennek,⁸²⁶ viszont ellentétes lehetett a helyi szabályrendelettel.

A hadbírószági dokumentáció hiányában nem világos, pontosan mi volt a vád. Törvényi szabályozás híján az ügyészség bizonyára azt a módszert választotta, hogy olyan vádat fogalmazott meg, amelynek volt törvényi háttere; vélhetőleg izgatással vagy kihágással vádolták meg Vaiszlovichot.⁸²⁷ Az eljárás lefolytatása pedig azért tartozott a hadbírószág hatáskörébe, mert Nagyváradon a két világháború közti időszakban szinte mindvégig fenntartották az ostromállapotot.⁸²⁸ A hadbírószág a jelek szerint szigorúbban lépett fel, mint a polgári igazságszolgáltatás, különösen ha egy határ menti városról volt szó. Segesvári zászlónegligálások esetében az ottani járásbírószág felmentő ítéleteket hozott, arra alapozva, hogy nincs olyan törvényes rendelkezés, amely a polgárokat házuk fellobogozására kötelezné, és ennek elmulasztása esetén büntetést

825 Ellenzék, 1924. augusztus 27. 3.

826 Egry Gábor szerint a zászlók kifüggesztését ünnepek alkalmából még a magyar jogszabályok – tehát nem a helyi rendeletek – szabályozták, vagyis ünnepnapon a zászlózás kötelező volt, városban minden üzleten és épület előtt. (Egry: *Etnicitás, identitás, politika...* 419.) A jogszabályt azonban nem találtam meg a megadott adatok alapján.

827 Szimbolikus ügyekben (a román nemzeti szimbólumok „megsértése”, a tiltott magyar szimbólumok használata) sokszor használták az 1924. évi „Márzescu-törvényt”. (*Lege pentru reprimarea unor infractiuni contra liniștei publice*. L. MNL OL, K63, 243/1934, 27/4.) Talán a 7. szakaszra hivatkoztak, mely 6 hónaptól 2 évig terjedő fogházzal, 1000–5000 lejig terjedő pénzbüntetéssel sújtotta azt, aki nyilvános állásfoglalások által vétségek elkövetésére hívnak fel. (*Lege pentru reprimarea unor noi infractiuni contra liniștei publice...* 7.)

828 Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 88–92.

állapítana meg.⁸²⁹ A zászló kihelyezésének elmulasztása miatt egyébként nemcsak kisebbségek ellen kezdeményeztek eljárást a hatóságok.⁸³⁰

1938-ban a szállodás újra a sajtó figyelmének középpontjába került. Január 27-én a kolozsvári magyar társulat a nagyváradi színházban szerepelt, Vaiszlovich a páholyban tartózkodott. Az előadás után feljelentették, hogy a *Gólyaszanatórium* című produkció végén, a királyhymnus alatt tiszteletlenül viselkedett: páholyában tünetőleg hátrébb húzódott, öltözködött, és a látcsövével játszott. A kolozsvári hadbíróság január és szeptember között több ízben is tárgyalta az ügyet, a szállodást Emil Hațieganu egyetemi dékán és Aurel Monța védte. A feljelentők, egyúttal a vád fő tanúi bizonyos Palade Salvator és Ursovic Miklós nagyváradi tisztviselők voltak. A tárgyalások egyikén a színház egyik színésznőjét, karmesterét és titkárát (Czoppán Flórat, Schreiber Alajost és Lukács Józsefet) is kihallgatták. Vaiszlovichot felségsértéssel (*ofensa regalității*) vádolták, Hațieganu azonban azzal érvelt, hogy felségsértést csak a király személye ellen lehet elkövetni, a királyhymnusszal szemben nem. A vádlott tagadta a tiszteletlenségre vonatkozó vádakat, és a hadbíróság előtt azt is kiemelte, hogy ő nem Oradeán, hanem Nagyváradon született. Emiatt külön két hónapnyi elzárást és 6000 lej pénzbírságot kapott, előbbit nyomban le kellett ülnie (az előzetes negyvennapos vizsgálati fogságát beleszámították a büntetésbe). A helyzetét súlyosbította, hogy Popoviciu Valer rendőrfőnök felhozta, hogy amikor a Medrano-cirkusz Nagyváradon szerepelt, az előadás végeztével, a himnusz eljátszásakor felállt ugyan, de nem vette le a kalapját. Vaiszlovich azzal védekezett, hogy 1927. évi megveretése következményeként nyílt fejsebe van, továbbá a figyelmeztetés nyomán levette fejfedőjét. A cirkuszban történetek miatt külön eljárás indult ellene, de egyesítették a két ügyet, egyszerre hoztak ítéletet. Vaiszlovichot felmentették a felségsértés vádja alól, de „politikai vétéség” („a himnusszal szembeni tiszteletlen magatartása”) miatt egy év börtönre, valamint 20 000 lej pénzbírságra és a 10 000 lejes perköltség megfizetésére ítélték.⁸³¹ Tíz hónap fogházban eltöltött időszak után szabadlábra helyezését kérte, ezt azonban elutasították.⁸³² A királyhymnusszal kapcsolatos magatartásnak nem volt törvényi sza-

829 Az Ellenzék 1935. augusztus 4-i számából idézi: MNL OL, K610, 84/4, 136.

830 Egy lehetséges megközelítés szerint nem biztos, hogy a zászló kihelyezésének elutasítása a románok körében a közömbösség jele volt. Egyesek számára kollektív jelkép lehetett, mely az ország és a terület nemzeti jellegét jelenítette meg, nem az egyéni azonosulást. (Egry: *Etnicitás, identitás, politika...* 420.) A zászlóval kapcsolatos problémához l. *Etnicitás, identitás, politika...* 419–421.

831 Magyar Lapok, 1938. április 10. 16., Ellenzék, 1938. május 19. 7., Magyar Lapok, 1938. július 1. 7., Brassói Lapok, 1938. július 17. 5., Pesti Napló, 1938. július 29. 1., Szabadság, 1938. szeptember 16. 9., Keleti Újság, 1938. szeptember 17. 5., Magyar Lapok, 1938. szeptember 17. 9., Ellenzék, 1938. szeptember 18. 5., uo. 1938. szeptember 23., Magyar Lapok, 1938. szeptember 23. 8., Brassói Lapok, 1938. szeptember 24. 6., Estilap, 1938. szeptember 24. 7., Noua Gazeta de Vest, 1938. szeptember 24. 7.

832 Ellenzék, 1939. augusztus 25. 3., uo. 1939. december 1. 10.

bályozása, rendelet írta elő, hogy a színházi előadások befejeztével játsszák el, a közönségnek állva kellett meghallgatnia.⁸³³

A nyilvánosságot kapott fenti botrányok, a bírósági eljárások epizódjai, Vaiszlovich bírósági nyilatkozatai és az ítéletek a nacionalizmus által néha az abszurditásig áthatatott viszonyokat láttatják. Továbbá – akárcsak a korábban tárgyalt incidensek, atrocitások – ezek is *hatással* voltak a közegre: indulatokat, érzéseket generáltak, bizonytalanságérzetet keltettek. A történetek román oldalon először megütközést, majd elégtelérzetet, magyar oldalon inkább szorongást, szolidaritásérzést válthattak ki. Vaiszlovichnak mint szimbolikus szereplőnek a legyűrése az ellenség felett aratott győzelem kielégítő kollektív élményét biztosíthatta a többségi nemzet sok tagja számára. A fenti események ezúttal is kiváltottak önvédelmi reflexeket, identitáserősítő, normatudasító reakciókat, ellenségképképzési és heroizálási aktusokat az értelmiség körében, melyek ezúttal is hatást gyakorolhattak a többség és a kisebbség belső viszonyaira.

4.5. AZ ÉLETÚT VÉGE ÉS TRAGIKUMA

Az újabb impériumváltás (1940) utáni időszakból Vaiszlovich Emilre vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. A második bécsi döntést követően a bevonuló magyar hadsereg tisztikarát a Park Szállóban helyezték el,⁸³⁴ nem sokkal később Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és kísérete is ott szállt meg.⁸³⁵ Az Újság publicistája úgy vélte, „Vaiszlovich Emilnél aligha van most boldogabb ember a körösparti város vidámságtól zengő falai között.”⁸³⁶ Az Erekyés Országzászló Nagybizottsága „nemzeti ereklyével” tüntette ki a szállodást.⁸³⁷

Ám a zsidósággal kapcsolatos magyar kormányzati politika hamar éreztette hatását a „visszatért” területeken, a törvények érvényesítése, a helyi hatóságok túlkapásai pedig mind kilátástalanabb helyzetbe sodorták a nagyváradi zsidó lakosságot. Számos zsidó egyesület működését felfüggesztették, több zsidó tulajdonú üzletet a város szélére költöztettek, visszavonták vállalkozók, iparosok és értelmiségiek (ügyvédek, orvosok) működési engedélyét, eladásra kényszerítéssel, árukészletek lefoglalásával nehezítették a nagyvállalkozók működését. Több egyesület, szakmai szervezet is kizárta tagságából a zsidókat. Itt is kisajátították a zsidó földtulajdont, és munkaszolgálatra köteleztek bihari és nagyváradi zsidó férfiakat.⁸³⁸

833 Hegedűs Nándor: *Erdélyi levelek*. 158., Pesti Napló, 1938. július 29. 1., Brassói Lapok, 1938. július 17. 5.

834 Újság, 1940. szeptember 16. 5.

835 Erdélyi Néplap, 1940. október 9. 2.

836 Újság, 1940. szeptember 16. 5.

837 Sós: *A nagyváradi zsidók útja...* 77.

838 A nagyváradi zsidóság 1940 utáni helyzetéhez l. Lówy: *Az úri város zsidó lakosai...* 144–195.

Vaiszlovich már 1940-ben konfliktusba keveredett a magyar hatóságokkal. 1940. október 31-én a tulajdonos „magatartása” miatt Rajnay Károly vezérőrnagy átmenetileg „hatósági ellenőrzés” és hatóságilag kijelölt személy irányítása alá helyezte a szállodát.⁸³⁹ Egy visszaemlékező szerint az állt a háttérben, hogy Rajnay a szálloda eladására akarta rábírní tulajdonosát, amely egyébként a kormányzó közbenjárásának köszönhetően maradhatott Vaiszlovich tulajdonában.⁸⁴⁰ Természetesen nem ez volt az egyetlen összetűzése. A „visszatérést” követő napokban szállodája „házirendje védelmében” nem akarta magasan pozicionált vendégéhez felengedni az iratokat hozó futárt.⁸⁴¹ 1942 elején pedig szintén „szállodai szabályai” értelmében az ellen tiltakozott, hogy a „magasállású férfiú” vendége társaságában lévő „alacsonyabb rangú személyek” a szálló főszárnyának emeletén kapjanak szobát. A vita tettlegességig fajult.⁸⁴² Ebben az évben legalább kétszer helyezték rendőrfelügyelet alá – állítólag – „tiszteletlen” magatartása miatt.⁸⁴³ Az összetűzések kialakulásában látható módon nemcsak a „magas állású” személyek arroganciája, de Vaiszlovich dacos, konok magatartása, konfrontatív attitűdje is komoly szerepet játszott, akárcsak a korábbi incidensekben.

1942-ben újabb válsághelyzet alakult ki. Az iparhatóság 1941 októberében három nagyváradai szállodaműködtetőtől – köztük Vaiszlovichtól – megvonta az iparjogosítványt. A véghatározat emellett úgy rendelkezett, hogy a nevezett szállodák működésüket csak november 15-ig folytathatják. A határozatban az 1939. évi II. tc. 228-ra,⁸⁴⁴ a honvédelmi, a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter rendeletére hivatkoztak.⁸⁴⁵ A bizonytalan helyzetbe hozott Vaiszlovich Emil ekkor még a legfelsőbb körökből számíthatott támogatásra.

1941-ben tizenegy, a „kisebbségi sorsban érdemeket szerzett” nagyváradai zsidó polgárt is mentesítettek a zsidótörvények alól, köztük őt. A kivételezettek között volt

839 Magyar Lapok, 1940. november 3. 4.

840 Kajári Gábor vallomását közli: Lustig Olivér: *Procesul ghetourilor...* 8–9. Kajári Gábor vallomását említi Löwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 128. Rajnay állítólag nyomást gyakorolt a szeszgyárak és szikvíztöltők zsidó tulajdonosaira, hogy potom áron „adják el” vállalkozásaikat vagy engedjék át bérbe keresztényeknek. (*Az úri város zsidó lakosai...* 149.)

841 8 Órai Újság, 1942. február 13. 5.

842 Uo.

843 Uo., Népszava, 1942. június 14. 9. A rendőri felügyelet értelmében nyilvános helyen nem találkozhatott, lakását nem hagyhatta el nyolc óra után, és időnként jelentkeznie kellett a rendőrségen. (8 Órai Újság, 1942. február 13. 5.)

844 1939. évi II. tc. 228: Fogadó (szálló, panzió) ipar és italmérési jog engedélyezése: Az ország határa mentén (határsávban) fekvő azokban a községekben (városokban), amelyeket a minisztérium rendelete kijelöl, fogadó szálló, panzió) ipar gyakorlására új engedély adásához, valamint új italmérési jog engedélyezéséhez a honvédelmi miniszter hozzájárulása is szükséges. Az említett községekben (városokban) már meglévő ilyen engedélyeket a határsáv kijelölésének időpontjától számított hat hónap alatt az illetékes miniszter a honvédelmi miniszter megkeresésére hivatalból felülvizsgálja, s amennyiben állambiztonsági érdekből szükséges, az engedélyt kártérítés nélkül, jogorvoslat kizárásával elvonja.

845 Estilap, 1941. október 13. 2., Nagyvárad, 1941. október 13. 5., Az Újság, 1941. október 14. 4.

Hegedűs Nándor főszerkesztő-politikus, dr. Bíró József műtörténész, dr. Berkes József ügyvéd, az OMP tagja, és több elhunyt személy – dr. Moskovits József kereskedelmi és iparkamarai elnök, dr. Konrád Béla neológ hitközségi elnök, OMP-tag és dr. Hollós Vilmos – özvegye és gyermekei is. Többségüket politikai, kisebbségvédelmi tevékenységük miatt mentesítették, Bíró Józsefet „tudományos munkásságával szerzett érdemeiért”⁸⁴⁶ Vaiszlovich Emilnél állítólag „a románokkal szemben is tanúsított intranzigens magatartását vette figyelembe a kormány”.⁸⁴⁷ Az „is” arra utal, hogy a kivételezés nemcsak az intranzigenciáért járt, feltehetőleg jelentősége volt vállalkozóként végzett munkahelyteremtő tevékenységének is. Vaiszlovich – akit 1941. június 30-án terjesztettek fel mentességre – csak részleges kivételezésben részesült. A mentesítésről a miniszterelnökség értesítette a főispáni hivatalt.⁸⁴⁸ Vaiszlovich mentesítése nagy eredménynek tűnik annak fényében, hogy a miniszterelnök nem volt bőkezű a kivételezések osztogatásakor, és számos javaslatot elutasított.⁸⁴⁹ Vaiszlovich Emil tekintélye, mentesítése, az érte való közbenjárás játszhatott szerepet abban, hogy a hatóságok végül „visszavonulót” fújtak, és folytathatta szolgálati tevékenységét.⁸⁵⁰ A kivételezésekről szóló rendelet (2.220/1941 ME-rendelet) egyébként az alakulóban lévő Erdélyi Párt kezdeményezése nyomán született, és a miniszterelnök egy erdélyi közéleti személyiségekből álló véleményezési bizottság javaslatai alapján döntött a kedvezményezettek személyéről.⁸⁵¹ A mentesítések aránya azonban lehangelő: az észak-erdélyi zsidóságnak alig 0,04%-a kapott mentességet 1941-ben, azon a címen hogy a magyar kisebbségi küzdelmekben kiemelkedő szerepet vállalt, vagy magyar kiállásáért üldözötést szenvedett.⁸⁵²

846 Bíró 1945 elején a nyilasok kivégezték. (Gidó Attila: *Mentesítések Észak-Erdélyben...* 120., Lőwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 223–225.)

847 Estilap, 1941. december 12. 5.

848 Uo., Katona: *Várad a viharban*. 121., Gidó-Sólyom: *Kolozsvár, Nagykaroly és Nagyvárad zsidó túlélői...* 14., Gidó: *Mentesítések Észak-Erdélyben...* 119., 141. A mentesítetteknek két kategóriája volt: a teljesen és a részlegesen mentesítettek. A részlegesen kivételezettek mentesültek a második zsidótörvény állampolgárság-szerzési, választójogi, az egyetemekre történő felvételi, földbirtok-politikai, valamint a gazdasági életre vonatkozó korlátozásai alól, és felvételt nyerhettek a különböző szakmai szervezetekbe: az orvosi, ügyvédi, mérnöki, sajtó, színházi és filmkamarákba. (*Mentesítések Észak-Erdélyben...* 113–114.)

849 Gidó: *Mentesítések Észak-Erdélyben...* 114–120.

850 1941 novembere közepén szűkszávú hír jelent meg a Nagyvárad című napilapban: „Most november 15-én azonban Vaiszlovich Emilt az illetékes hatóság értesítette, hogy újabb intézkedésig egyelőre folytathatja szállodai iparát.” (Nagyvárad, 1941. november 17. 3.) A Székely Szó szerint a kivételezés biztosította számára az iparjogosítvány további érvényét. (Székely Szó, 1942. február 13. 7.)

851 Gidó: *Mentesítések Észak-Erdélyben...* 112., 114–122. A bizottságnak nagyváradi tagja is volt: Thury Kálmán nagyváradi királyi táblai elnök, az Országos Magyar Párt bihari tagozatának két világháború közötti elnöke. (*Mentesítések Észak-Erdélyben...* 115.)

852 Uo. 125.

A nagyváradai zsidóság helyzete a német megszállás (1944. március 27–28.) után tovább romlott. A Gestapo parancsnoka lefoglalta a zsidó kórházat, a következő hetekben kisajátították a zsidók ingatlanait, értékes ingóságait, zárolták a vagyonukat. Áprilisban a Sztójay-kormány rendelete (1240/1944 ME) nyomán kötelezővé tették a sárga csillag viselését. Az idősebb zsidó férfiakat is közmunkára rendelték. Április 7-én elkezdték a „politikailag megbízhatatlan” egyének letartóztatását, kihallgatásukban a magyar rendőrség is részt vett. Május 3-án pedig kezdetét vette a nagyváradai zsidóság gettósítása.⁸⁵³

Vaiszlovich tragikus sorsfordulatának közvetlen előzménye az volt, hogy 1944 áprilisában a mentesítéseket felülvizsgálat, „revízió” alá helyezték (1530/1944 ME), az okiratokat bevonták, és egy adott határidőig újakat ígértek. A mentesítetteknek május 15-ig kellett a belügyminisztériumhoz beterjeszteniük az eredeti okiratot. A beterjesztésről „tanúsítványt” kaptak, amely a mentesítő okirattal volt egyenértékű. A mentesség tétje most már a gettó és a deportálás elkerülése volt. Az új okiratok kibocsátása azonban nehézkesen haladt, Hegedűs Nándor június elején levélben panaszkodott arra, hogy még nem kapta kézhez a mentesítő iratait, és emiatt rejtőzködni kell. Többen Budapestre utaztak, hogy ott várják meg okiratuk kibocsátását.⁸⁵⁴ A helyiek úgy tudták, hogy másokkal ellentétben Vaiszlovich nem tett önvédelmi intézkedéseket, így teljesen kiszolgáltatottá vált. Egy, a letartóztatásának körülményeit elbeszélő történet szerint a német katonai rendőrség kisajátította („lepecsételte”) a lakását – akárcsak más jómódú zsidókét –, ami tulajdonosának ellenállását váltotta ki:

„Vaiszlovich hazaérve, meglátta, hogy lakásába a belépést pecséttel ellátott papírszalag tiltja. Felvette monokliját, megnézte a pecsétet, aztán szó nélkül letépte azt, és belépett lakásába. Mikor ezért felelősségre vonták, ezt mondta: – Én csak olyan pecsétet respektálok, amelyen a magyar szent koronát látom. Amit pedig az én otthonom ajtajára ragasztottak, azon valami idegen pecsét volt.”⁸⁵⁵

Letartóztatásának időpontja kérdéses. Egy verzió szerint áprilisban – elvileg még a mentesség érvényessége idején – vették őrizetbe.⁸⁵⁶ Esetében a megbízhatatlanság összeadódott a zsidó származással, és a mentesség idején is letartóztathatták politikai ürüggyel. A sárvári táborba internálták, talán mint „politikailag megbízhatatlan” sze-

853 Lőwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 198–247.

854 Gidó: *Mentesítések Észak-Erdélyben...*

855 Katona: *Várad a viharban*. 122., Mózes: *Várad zsidók*. 200., Lőwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 129. A német tisztekkel szembeni ellenszenvé állítólag régi keletű volt, az első világháború időszakára nyúlt vissza. (Lőwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 127.)

856 Letartóztatása állítólag április 7-e után történt, ekkor kezdődött el a „politikailag megbízhatatlan egyének” letartóztatása, Vaiszlovichot pedig a második körben tartóztatták le, április 14-én vagy 17-én. (Lőwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 128., 199–200.)

mélyt.⁸⁵⁷ A rendőrség kiegészítő toloncházaként működő tábornak ekkor Gribovszky György rendőrfelügyelő volt a parancsnoka. Az SS különítménye és a magyar csendőrök, rendőrök irányítása mellett több alkalommal is szerveztek, indítottak innen vonatokat a koncentrációs táborokba.⁸⁵⁸

Vaiszlovich halálának körülményeiről is keveset tudunk. Egy beszámoló szerint a halálához vezető incidens az Auschwitzba tervezett deportálást megelőzően történt.⁸⁵⁹ A június 26-i, a július 4-i és a 6-i sárvári „transzportok” Auschwitzba irányultak,⁸⁶⁰ feltételezhető tehát, hogy június utolsó harmadában vagy július legelején halt meg. Halálának pontos körülményeiről több verzió, beszámoló is ismeretes. Egyes szemtanúk szerint egy német tiszt számonkérte, hogy nem köszönt neki levett kalappal, ami-re Vaiszlovich így reagált: „Nincs előírva, hogy a németeknek előre kell köszönni.” Állítólag egy, a tábor magyar őrségéhez tartozó fiatal sváb férfi a tiszt után sietett, és elárulta, hogy mit mondott az idős szállodás. Ennek következményeként Vaiszlovichot bevitték az őrszobára, ahol a tiszt két fiatal SS-katonával úgy megverette, hogy soha többet nem tért magához.⁸⁶¹ Más úgy tudta, a konfliktust az okozta, hogy nem volt hajlandó egy német tisztnek szalutálni. Ellenállását azzal indokolta, hogy a Monarchia hadseregében neki magasabb rangja volt, és a német tisztnek kellett volna először köszönnie.⁸⁶² Egy további változat szerint pedig azért verték halálra, mert elutasította, hogy egy náci tiszttel németül beszéljen.⁸⁶³ A verések, bántalmazások jellemzőek voltak a táborra.⁸⁶⁴ Vaiszlovich Emil családtagjai, köztük testvére, Lujza, valamint Lujza unokája, a későbbiekben a „nagyvárad Anna Frankként” emlegetett Heimann Éva a nagyvárad gettóba kerültek, és az auschwitzi koncentrációs táborban haltak meg.⁸⁶⁵

857 Uo. 128–199. Katona Béla szerint „politikai előéletük” miatt kerültek ugyanide Szántó Dezső, Turnovszky Sándor, Bárdos László, Ullmann Sándor. (Katona: *Várad a viharban*. 123.) A sárvári internálótáborba azonban nemcsak politikailag megbízhatatlannak minősülő személyek kerültek. Az internáltak között voltak: a munkásmozgalom tagjai, a betiltott pártok, a szakszervezetek egyes vezetői, bármilyen okból veszélyesnek tartott vagy faji alapon zsidónak minősült személyek. Érkeztek munkakerülőként nyilvántartottak is. (Szita Szabolcs: *A sárvári internálótábor... 564.*)

858 Szita: *A sárvári internálótábor...*

859 Katona: *Várad a viharban*. 122–123.

860 Szita: *A sárvári internálótábor...* 565–566.

861 Katona: *Várad a viharban*. 122–123., Schön et al.: *A tegnap városa...* 126., Mózes: *Várad zsidók*. 200.

862 Réz Pál szóbeli közlésére hivatkozik Miskolczy: *A Vaszgárda...* 59.

863 Takács Ferenc alapján: Miskolczy: *A Vaszgárda...* 59.

864 „Az udvaron, a táborkerítés mentén egyes örök hamar belekötöttek a foglyokba, melynek következménye verés, esetenként kikötés volt.” (Szita: *A sárvári internálótábor...* 565.)

865 Zsolt: *Éva lányom*, Kunt Gergely: *Egy kamasznapló két olvasata*.

4.6. NARRATÍVÁK

4.6.1. A dolgos különc és a tárgyak szépségének szerelmese

A Vaiszlovichról szóló, 1920 után kelt szövegek lényegében a régi mintákat, képzeteket vitték tovább, de közben meg is újultak: a narratívák körében újak is megjelentek, elsősorban a változások – a politikai környezet átalakulása, az új „elbeszélők” (pl. a román értelmiségiek) ambíciói és Vaiszlovich új adaptációs stratégiái – következtében. Bővült tehát a szállodás alakjához kapcsolódó narratív szerepkészlet.

A *dolgos-külcnc* polgár képére épülő, a férfi pozitív tulajdonságait hangsúlyozó beszédmód 1920 után is kimutatható. A képzet interiorizálódása és ismétlődése arra utal, hogy a Vaiszlovichokkal kapcsolatban létrejött egy stabil „interpretív közösség”.⁸⁶⁶

Az ide tartozó narratívák közül ezen a helyen csak Hunyady Sándor novelláját, a *Szállodai kalandot* mutatom be részletesebben. Hunyady azt meséli el, hogy egy „igen kitűnő, pedáns szálloda” „derék”, munkája (életműve) iránt elkötelezett tulajdonosa hogyan leckézteti meg a morálisan megbotló (a szállodai ágyneműben korábban cigarettával kárt okozó és a kár kifizetése nélkül távozó) vendéget. A szerző a főszereplő különtségére (agyafúrtságára, csökönyösségére, mániakusságára, keménységére stb.) helyezi a hangsúlyt, ami miatt a szöveg *anekdotikus* jelleget kap. A különckedésnek itt pozitív olvasata van, a szerző (és az olvasó is) elismeréssel adózik a főszereplőnek és „bolondos, feketekönyves, de tiszta kis hoteljének” is. A történet szerint egy bécsi textilügynök, a szálloda egy korábbi vendége újból a hotelben szeretne megszállni, a recepció azonban nem ad neki szobát, mivel neve szerepel a nemkívánatos személyek listáját tartalmazó „fekete könyvben”. Az ecetszagú, poloskás szoba helyett levendulaillatú szállásra áhító textilügynök nem adja fel tervét, és felkeresi a tulajdonost. Abban reménykedik, hogy lesz lehetősége korrigálni: korábbi ballépését kijavítani és kifizetni az okozott kárt. A „kemény szállodai cézár”, a „nyakas gazda” – tudniillik Vaiszlovich – enged kérésének, de a 60 lej káron felül további 100 lej „büntetéspénzt” is kér tőle. Az ügynök húzná is elő a pénztárcáját, de beszélgetőpartnere leállítja: „Nem így gondoltam. Nekem az ön pénze nem kell. Tessék átmenni a katolikus templomba, tessék bedobni Szent Antal perselyébe száz lejt. A londoner majd önnel megy és ellenőrzi, rendeltetési helyére tetszett-e juttatni a büntetési összeget!” A férfi csak nem érti a kérést: „Miért éppen Szent Antalnak? Nézze, én rendes, hithű zsidó ember vagyok. Odaadom ezt a száz lejt a zsidó templomnak.” A szállodás a beszélgetés csúcspontján kimondja a lényegét: „Nem, kérem. Nem mehetek bele. Az nem lenne önnek büntetés.”⁸⁶⁷

866 Az interpretív közösséget (Stanley Fish) olyan individuumok alkotják, akik adott „objektumokat” (tényeket, eseményeket, tárgyakat, szövegeket) azonos módon értelmeznek. Ők egy adott jelenségnek az értelmezése által látszanak egyazon közösséghez tartozni, életvitelük, szociális helyzetük, mentalitásuk, térbeli helyük eltérő lehet. (Keszeg: *A történetmondás antropológiája*. 42.)

867 Hunyady Sándor: *Szállodai kaland*. 179–180.

Hunyady végig megnevezetlenül hagyja a szállodát és annak tulajdonosát, ami miatt a nagyváradi helyismerettel nem bíró olvasónak az a benyomása, hogy nem is anekdotával, inkább embertípusokat (furfangos kereskedő, pórul járt bűnös) megjelenítő, a valóságos helyszínek, szereplők iránt „érzéketlen”, tanulságos adomával van dolga.

A dolgos-különc szállodás képzetére épülő történetek másik jellegzetes példája az a – szintén adomajelleget hordozó – szöveghagyomány, amelyben Vaiszlovich a morálisan támadható tekintélyt leckézteti meg ellenfele személyében. A történetben valamely fontos személyiség és kísérete meg akar szállni vagy már meg is szállt a hotelben, a tulajdonos azonban – etikai alapon – távozásra szólítja fel az előkelőséget vagy kíséretének egyik tagját, ami miatt a prominens személyiség elhagyja a helyszínt. Általában Hatvany Sándor báró a történet főszereplője.⁸⁶⁸ Nagyon is elképzelhető, hogy ezek az epizódok valóságos alapra építkeztek, a szerzők pedig „kiszínezték” és frappáns elemekkel gazdagították az alaptörténetet, valamint igényeiknek megfelelően módosították a főszereplő személyén.

A Vaiszlovichról szóló szövegekben további képzetek is megjelentek, például a *szépség* iránt elkötelezett férfié, ami nem vált önálló szöveghagyománnyá, inkább a dolgos-különc polgár narratíváját egészítette ki.⁸⁶⁹ Lényegében ez jellemző Halmay Árpád írására is, melyet 1933-ban, a szálló újranyitása alkalmából publikált a sajtóban.

Halmay a dolgos, szorgalmas polgárt láttatja, amikor arról tájékoztat, hogy a tulajdonos a zárva tartás éveiben sem henyélt, hanem az épület dekoratív elemeit hozta rendbe. Sőt nem pusztán dolgos, hanem felelősségteljes is: a felújítási munkákba azért is vágott bele, hogy munkaalkalmat teremtsen a rászorulóknak. Emellett eszes vállalkozó: „Vaiszlovich Emil mindent tud. Azt mondják, vele nagyon nehéz üzletet kötni. Én inkább azt hiszem, hogy az az ember, aki tisztában van azzal, hogy mit ér az, ami az övé.”

Különcségét – ezúttal minden komikumtól mentesen – a falba rejtett gyémánt története ábrázolja. A kertben, egy pavilon falában ugyanis két gyémántot helyezett el, jól látható helyen. Ez a próbaköve alkalmazottai hűségének, megbízhatóságának. Halmay természetesen a Park Szállónak is figyelmet szán – elvégre írásának apropója a szálloda újranyitása volt. A szerző a különleges környezetre hívja fel a figyelmet:

„A lépés keménységét puhán fogja fel a neszfogó szőnyeg. Az ember szinte érzi, hogy most ami a talpa alá került, az nem holmi hitvány imitáció, hanem

868 Erdélyi Élet, 1927. január 29. 5. Fekete Tivadar úgy tudta, hogy az esetre 1926-ban került sor, aznap amikor Hatvany egy felolvasásra érkezett Nagyváradra. (Déli Hírlap, 1928. február 8. 2.) Egy másik tudósításban Victor Lamandi miniszter a főszereplője a történetnek. (Brassói Lapok, 1937. augusztus 19. 5.) De van olyan verzió is, amiben a Habsburg trónörökös, IV. Károly a pórul járt személy. A történetet az utókor is átvette (Szász: *A váradi kemény ember*. 208., Ötvös-Horvát: *Porrá és hamuvá*. 19.)

869 Keleti Újság, 1923. október 9.

valódi perzsa. Több méter hosszú. Egy darabban. Értéke ebben a pillanatban szinte felbecsülhetetlen. Olyan, mintha az ember most hirtelen pénzben gázolna.”

Halmaynak azonban van még egy fontos, említésre érdemes benyomása: a Park Szálló kivételes miliője valójában ellentéte a jelen viszonyainak, a kint zajló folyamatokat opponálja: „Valahol messze, kint, úgy gondolom, nagy a jajgatás most, de idebent minden idegszál külön-külön és együtt megnyugszik, és a jólét mint narkózis ráterül az agyra.”⁸⁷⁰

Bodnár Mária fél évvel később megjelent írása még inkább megragadja a tárgyak szépségének „szerelmesét” a tulajdonos alakjában. Cikkét érdemes részletesebben megvizsgálni. A szerző az elején lényegében „felskicceli” Vaiszlovich személyiségét (szépségéről való tudását): szerinte a szállodás „egyéni felfogású”, „különös karakter”, aki „mindenkinek ismerőse”.⁸⁷¹ Egyenes tartású, öntudatos, bizonyos értelemben kényszeres jellem: „Görnyedni nem tudó gerinccel, bicsakláshoz és reszketéshez még túlerős térdekkel, kiegyensúlyozott idegrendszert sugárzó arccal, amint rója napi sétáját pedáns és változatos toalettjeiben.”

A szerzőt azonban nem az öntudatos, gerinces férfi érdekli Vaiszlovich személyében, hanem a tárgyak szerelmese. A kiindulópont természetesen a szálló szépsége, különleges belső miliője. Bodnár a tulajdonosnak a Parkban lévő magánlakásába is bejutott, amit szintén figyelemre méltónak talált: „A sok-sok emberlakás közül, amikben csak megfordultam, ezt nagyon szépnek nevezhetem. Mondhatnám így is: érdekes, pazarul túlzásúfolt.”

A szerzőnek azonban meggyőződése, hogy a tárgyak, a belső terek nem a gazdagság fitogtatására szolgálnak, hanem Vaiszlovich ízlését, esztétikai érzékét fejezik ki. A varázslatos környezetbe visszavonult Emilre a szerző mint a „tárgyak szépségének remetéjére” tekint.⁸⁷²

Bodnár a különleges tárgyakban, a szállodás „nagyvilágból szerzett emlékeiben”: az eredeti, kézzel hímzett, kínai tűfestésű selyem falvédők, asztalterítők, a parkettet ellepő bokharák, az eredeti imaszőnyegek, a stilizált bútordarabok, a csodálatos nipppek, a falon lévő képek, a „lilán erezett lótuszu” csillár és az indiai „tropheumok” látványában gyönyörködik. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a tárgyakat tulajdonosuk gondos szeretettel övezi, és a részletekre is odafigyel (például a virágok mellé nem egyszerű

870 Halmay Árpád: *Tegnap éjjel után 1 perccel újra megnyílt a Vaiszlovich szálloda...* Nagyvárad Napló, 1933. szeptember 2. 3.

871 Ez vélhetőleg azt jelenti, hogy az emberek szívesen mondták magukat Vaiszlovich ismerősének, ami a szállodás tekintélyére utal.

872 „[...] a benyomás sehonnan sem az, hogy pénzen vett szépségek. Csak mintha onnan a földből természetszerűleg, a szépség szeretetének megfogalmazásából nőttek volna ki. Mint ahogy drága kincsel nem vehetek boldogságot, úgy esztétikai ízlést sem vásárolhatok magamnak.” (Bodnár Mária: *Vizit a Parkban*. Szabadság, 1934. február 11. 8.)

támaszok, hanem díszes lakkozott karók kerültek).⁸⁷³ Ebben a világban azonban nemcsak a szép tárgyak képviselnek értéket, hanem a könyvek is: a könyvespolcokon „felbecsülhetetlen kötésű művek” sorakoznak, Vaiszlovich leveleket, könyveket, versesköteteket őriz a szekrényében:

„Finomművű kulcsok zörögnek. Ékes kis szekreter nyílik. Benne órany-színkötésben könyvek. Levelek, versek: érzések. [...] a szekreterből finom illat gomolyog felém, azon a karakterisztikus arcon egy örökférfinosoly jelenik meg és halkán elsusogja: – Az összes könyvtárakért nem adnám ezt a néhány könyvet.”

A látogatónak az volt az elemi benyomása, hogy Vaiszlovich maga mögött hagyta a világot, és a „szépség asylumába” vonult vissza. Nyugalmat, szépséget magában hordozó szállója és lakása pedig szigetként ékelődik a valóság zűrzavarába:

„Mint, ahogy vannak emberek, akik elvonulnak az erdőkbe, barlangokba egy eszméért, egy elvért – legyen annak az eszmének, elvnek neve bármi – remeteéletet élni – úgy él ő is magános, elkülönült életet otthonában, a szépség asylumában. Pedig hogy forrong, zakatol, üvölt, hörög és gyilkol körülötte a város érverése! De az ő háza szigetként magasodik ki a dolgozó kisembereknek szürke hétköznapijából – s mire gánccsal, irigységgel, haraggal szinte túlterhelten süllyedő bárkák beveznének hozzá, – az őt körülvevő sok-sok szépség visszariasztja, megfélemlíti, acsarkodó megfutamodókká teszi mindazokat, akik inkább a kósza hírnek és a vagyonéhségnek konclesői.”

Vaiszlovich szállójában egyfelől lelassul az idő, másfelől kitágul a tér és az idő horizontja is: a tárgyak múltbéli és messzi tájakat (Kína, India) idéznek, téren és időn át „reptetik” figyelőjüket. Hogy ez egy „elkülönült világ”, annak más jele is van: „Az előszoba homályából kristálycsilingeléssel zenélőóra magyar harci indulókat perget. – Gyermekkori, legkedvesebb emlékem – mondja [Vaiszlovich – K. B.], s a szeme felcsillan.”

A szerzőt végül az óra „harangszavú ütése” zökkenti vissza a valóságba, eszmélteti rá arra, hogy egy külön világ látogatója volt: „Gingalang: idáig elhal minden, ami rossz, a tapétás ajtók mit sem engednek be a város vásári orgiájából, s ami beszívárog, megöli azt a szépség.”⁸⁷⁴

873 „Tengernyi cserépbén szobazöldek és téli virágnylások. És bujaságukon és a leveleknek olajos fényükön és díszes kis karóiknak lakkozásán, az egyenletes meleg dacára is, nedves földágyaikon látszik a szeretet. Amint a gazdájuk az élet dobbanásait szereti virágaiban.” (Bodnár: *Vízit a Parkban*)

874 Uo.

A Park Szálló iránti érdeklődés természetesen nemcsak ebben a két írásban mutatható ki. Halász Imy (sic!)⁸⁷⁵ 1935-ben, *Lila akác* címmel a Szabadság tárcarovatában egy, a Parkhoz kapcsolódó történetet publikált. A lila akácok iránt rajongó kislány, Mimike egyszerű, kedves történetéhez a Park Szálló szolgáltatja a helyszínt. De a boldogságot is, mivel az elbeszélésben a szálloda kertjében lévő cserjékről lemetszett és a „háziúr” által neki adott virágos akácágak jelentették a kislány legfőbb örömét.⁸⁷⁶ Nincs nyoma olyan szövegnek, melyben a Park Szálló Vaiszlovichtól függetlenül jelenne meg. A „külön univerzumot” jelentő Park és az „egyéni felfogású” Vaiszlovich egységet alkotnak, kiegészítik egymást a narratívákban.

4.6.2. Narratívák és nemzetépités

A fenti szövegek több következtetésre is lehetőséget adnak. Vaiszlovich pozitív tulajdonságprofilja tovább bővült, és megjelent a főszereplő öntudatosságának, gerinccességének hangsúlyozása; de ez nem egyedi vonás, általában jellemző volt a két világháború közötti narratívákra. Ha nemcsak a fenti szövegeket vesszük figyelembe, akkor Vaiszlovich tulajdonságprofilja a következőképpen rekonstruálható:

Tulajdonság	Említések száma a vizsgált hírlapokban
hajlíthatatlanság, elveihez való ragaszkodás, bátorság, fegyelmetség, erő, öntudatosság, karakánság, az igazságért való küzdelem	15
különőség, excentrikusság	9
szép/pazar/luxusszálloda (tulajdonosa)	7
ismert	7
kiemelkedő teljesítmény, szorgalom, munkaszerető, jó üzleti érzék	6
úriemberség, úr	6
magyar	3
jótekonyság	3
kedvesség, előzékenység	2
rendszerető	2
kalandos élet	2
becsületesség, korrektség	1
huszár	1
Jókai-figura	1

27. ábra. Vaiszlovich Emil tulajdonságprofilja a két világháború közti erdélyi magyar sajtóban. Források: *Erdélyi Élet (Arad)* 1927. január 29. 5., uo. 1927. június 25. 9.,

875 Nyilván álnévről, illetve szerzői névről van szó.

876 Halász Imy: *Lila akácok*. Szabadság, 1934. május 17. 5.

Déli Hírlap (Temesvár), 1928. február 8. 2., Brassói Lapok, 1928. február 16. 3., uo. 1937. augusztus 19. 5., Nagyvárad Napló, 1931. november 29. 3., uo. 1932. április 5. 6., uo. 1932. június 19. 12., uo. 1933. július 21. 2., uo. 1933. augusztus 31. 3., uo. 1933. szeptember 2. 3., Szabadság (Nagyvárad), 1934. február 11. 8., uo. 1934. május 17. 5., uo. 1935. október 6. 9., Keleti Újság (Kolozsvár), 1934. szeptember 20. 5., uo. 1934. november 12.

Látható, Vaiszlovich alakjában hangsúlyossá váltak olyan vonások, mint a hajlíthatatlanság, az igazságért való küzdelem, az öntudatosság, a karakánság. Ez a fordulat az impériumváltás utáni helyzettel magyarázható: kisebbségi pozícióban és a kisebbségi társadalom szervezésének folyamatában felértékelődtek ezek a tulajdonságok, akár csak a szorgalom a háború évei alatt. Ugyanakkor észrevették személyiségében a klasszikus polgári erényeket, vállalkozói tulajdonságokat is (szorgalmas, jó üzleti érzékű, korrekst stb.).

A fenti szövegek további sajátossága a *kontraprezentikus* jelleg, ami azt jelenti, hogy a szerzők elmarasztalták, „bírálták” a jelent, és a válságok által jellemzett kortárs viszonyokat, a „forrongó, hörgő, gyilkoló” városi környezetet a nyugodt, gazdag, szép, magyaros⁸⁷⁷ „oázissal”⁸⁷⁸ a Park külön univerzumával ütköztették. Az is látható, hogy ezek a narratívák visszafogottak voltak, csak finoman jelentkezett bennük a politikai töltet, a fennálló viszonyokra való reflexió. A két világháború között azonban – ahogy azt látni fogjuk – olyan, Vaiszlovich alakjára építkező narratívák is megjelentek, amelyek kifejezetten politikai jellegűek, illetve tartalmúak voltak.

A szövegek tehát egyfelől továbbvitték a korábbi beszédmódot (dolgos-különc polgár), másfelől megújultak: új tematikák, elemek jelentek meg bennük. A narratív változások, ahogy korábban is, főként a kontextusban történt módosulással, az impériumváltással és ennek következményeivel, a kisebbségi helyzettel, a kisebbségek jogainak korlátos voltával magyarázhatók. De pontosan hogyan befolyásolták a makropolitikai változások – azon belül is a kisebbségi helyzet – a narratívákat?

A kisebbségi helyzet, különösen ha a kisebbség tagjainak jogai, lehetőségei korlátozottak, bizonyos automatizmusokat, immunreakciókat hoz működésbe. A kisebbség – elsősorban vezetői révén – határokat termel: megkülönbözteti magát, elhatárolódik a többségtől, annak csoportjaitól. Ennek több módja van. Intézményeket hoz létre, a kisebbséget védő politikai, társadalmi, gazdasági cselekvéseket hajt végre. Emellett mentális szinten is védekezik: a kisebbségi identitást értékékként tételezi és védelmezi.⁸⁷⁹ Meghatározza és hangsúlyozza a kisebbség szempontjából fontos tulajdonságokat, magatartási mintákat. Számba veszi és tudatosítani igyekszik a kisebbség által előállított értékeket, eredményeket. A jövőre vonatkozó és a kisebbség viszonyait javító programok kidolgozására törekszik. A múltra néha példaként hivatkozik, és a jelen

877 L. „magyar harci indulók”!

878 Bodnár: *Vízit a Parkban*.

879 Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás...* 128–129.

valósága elől elvonulási lehetőségeket, menekülési utakat keres. Figyelemmel övezi, értékeli és instrumentalizálja azokat az egyéneket, akiken keresztül az immunizálás (összetartás- és identitásérsítés, közösségépítés) megvalósítható.

Az új uralmi helyzetben azonban nemcsak a kisebbség, de a domináns pozícióba kerülő többségi nemzet is kihívásokkal – az új területek integrációja, térfoglalás, egységes nemzetállam megteremtése stb. feladatával – nézett szembe. Elitje szintén a határok meghúzására, a közösség építésére, az identitás erősítésére törekedett, amellyel a hatalom stabilizálását, a dominancia érvényesítését célozta meg.

A fentiekben tárgyalt kisebbségi és többségi készletek, törekvések hatással voltak a nyilvánosságban megjelent szövegekre, értelemszerűen a Vaiszlovichról szóló, kifejezetten politikai tartalmú – az alábbi fejezetekben részletesen bemutatott – narratívákra is. A sajtónyilvánossággal rendelkező elitek ugyanis mindkét oldalon felismerték, hogy személyiségének, botrányainak köszönhetően Vaiszlovich Emilen keresztül „immunizáló” munka, közösségi védelem végezhető. Ezért időről időre bemutatták a vele történeteket, kommentárokat fűztek nyilatkozataihoz és tetteihez, alakját igényeiknek megfelelően *instrumentalizálták*. A kommentárok több – emocionális, tudati, normatív – szinten is hasznosultak: elégedettségérzetet keltettek, kötelékeket erősítő kollektív élményeket biztosítottak, nemzeti cselekvési stratégiákat terjesztettek, közösségi emberideált és normákat közvetítettek az olvasóknak.

A kisebbségi oldalon keletkezett textusok alapján Vaiszlovich a magyar közösség „erős szerkezeteként”, nemzetépítő informális aktorként tűnik fel, akinek az a feladata, hogy incidensei és az azokat tárgyaló szövegek révén kiegészítse a kisebbségi intézmények közösségépítő tevékenységét, és hogy a toposzokból, történetekből, érvekből álló „kulturális szimbolikus burok” részeként közössége pozícióját erősítse.⁸⁸⁰ A szállodás sajátos karaktere és botrányai nem voltak elegendőek ehhez a szerephez, ugyanis „az erős szerkezet mögött mindig ott volt egy élettörténeti előzmény”.⁸⁸¹ Vagyis komoly teljesítmény, figyelemre méltó társadalmi pozíció, ami tekintélyt kölcsönzött neki, és ami figyelmet követelt magának a környezettől. Az élettörténeti előzményt jelen esetben leginkább a Park Szálló, az ahhoz kapcsolódó kiemelkedő teljesítmény és társadalmi státusz adta.

A román nyelvű szövegekből látható, hogy Vaiszlovich a többségiek oldalán is „nemzetépítővé” vált, ugyanis incidenseivel okot/ürügyet teremtett a román nemzetépítő értelmiségnek a megszólalásra, egyúttal alkalmakat a román nemzeti identitás erősítését célzó szövegek megalkotására, publikálására. Ezekben a textusokban ő értelemszerűen antihős. Az, aki egyszerre akadályozza és fokozza, provokálja a román értelmiség nemzetépítő munkáját.

880 A kisebbségi társadalom „erős szerkezetéhez” és a „kulturális szimbolikus burokhoz” l. Bárdi: *Tény és való...* 31–32., 35.

881 Az idézett mondat Bárdi Nándor opponensi véleményének részeként hangzott el a jelen dolgozat kutatóhelyi vitáján (ELTE 2019).

Az alakjához köthető közösségvédelmet a magyar és a román szerzők elsősorban olyan szövegeken keresztül valósították meg, melyek a főszereplő szimbolikus konfliktusait, a hatóságokkal való összeütközéseit mutatták be és kommentálták. Vaiszlovich Emil azonban nemcsak szimbolikus konfliktusai révén, de vállalkozóként, gazdasági tevékenysége által is a magyar kisebbség erős szerkezetévé vált.

Adódik persze a kérdés: *kik a szerzők*, kikhez tartoznak ezek a szövegek? Az 1920 előtti időszakban leginkább a polgári értékek iránt elkötelezett újságírók, értelmiségiek csoportjának véleményéről beszélhetünk. 1920 után valamivel egyértelműbb, milyen szerzői csoportokról van szó, ugyanakkor kétséges, hogy az elemzett narratívákat a magyar nemzeti kisebbség vagy a többségi román nemzet mint egységes csoportok állították-e elő. Feltételezhető ugyanis, hogy a nagycsoporton belül több felfogás és beszédmód is létezett Vaiszlovichról, vagyis alakjához több „interpretív közösség” is kapcsolódott. Helyénvalóbb tehát azt állítani, hogy a szövegeket olyanok írták, akik egy-egy meghatározó vagy éppenséggel a domináns interpretív közösséghez tartoztak. Nem végeztem vizsgálatokat arra vonatkozóan, hogy az alábbi interpretációk, a részüket képező Vaiszlovich-percepciók mennyire voltak elterjedtek, és mennyire tükrözték a közvélekedést (ha egyáltalán volt ilyen Vaiszlovichcsal kapcsolatban).

Az alábbiakban elemzett magyar és román nyelvű szövegek elsősorban publicisztikák, tudósítások, tárcák, így nem rendelkeznek a szépirodalomra jellemző narratív komplexitással. 1920 után nőtt a sajtó jelentősége, hiszen fontos szerepet kapott az újonnan jött nagy kihívásokban, azaz a nemzetépítésben és a kisebbségvédelemben. A határvidéken a nagyváradi román publicisták negyedik hatalmi ágként, nemzeti intézményként vagy fegyverként beszéltek róla, és úgy gondolták, a román pozíciók stabilizálásában, a románosítás folyamatában rendkívüli a fontossága.⁸⁸² Egyikük, Alter Scotus (természetesen álnév) különös hévvel és túlzásokkal bontotta ki a sajtó alapvető, a nemzetépítésben meghatározó szerepét. Szerinte „a legcivilizáltabb fegyver” (*cea mai civilizată armă de luptă*), amely döntő tényező a nemzetek közti kapcsolatokban, konfliktusokban: a követelések újságokban fogalmazódtak meg, és a szerkesztőségek falai között dőlt el a népek sorsa. A revíziós mozgalom is a sajtóban zajlik.⁸⁸³

882 Cele trei Crișuri, mai 1926, 65–66., Cosînzeana, 21. martie 1926. 122., Vestul României, 10 august 1923. 1., Infrățirea Românească, 1 decembrie 1931. 26., Gazeta de Vest, 1 februarie 1931. 3.

883 A szerző szerint a sajtón keresztül lehet elérni az ország messzi sarkait, és a polgárokat meggyőzni. A közvélemény figyelemmel kíséri a sajtót akkor is, ha nem bízik benne, ezért az óhatatlanul iránytűvé válik. A sajtó ideákat, meggyőződéseket közvetít, népszerűsít és megsemmisít, hatalomra segít, és megbuktat, háborúkat generál és békéket provokál: hatékonyabb, mint egy jól felszerelt hadsereg – írja a szerző. A határon pedig különösen fontos a sajtóélet élénkítése – folytatja. A román sajtóéletet fokozni kell, mert a megfelelő hangvételű publicisztikák a román nép pozícióján javítanak. A magyarok annak idején jobban csinálták, az itt elindított napilapok „erődítmények”-ként funkcionáltak, hasonló módon kellene a románságnak is eljárnia, főleg a határon. Sajnálatos módon egyelőre sem az állam, sem a köznép nem ismerte fel,

Az elemzés során a kritikai diskurzusanalízis (CDA) és a diszkurzív politológia eszköztárából is merítettem elemzési ötleteket. A kritikai diskurzusanalízis célkitűzéseihez azonban nem ragaszkodtam szigorúan – a CDA képviselői ugyanis egy vertikálisan elképzelt társadalmi szerkezetből (elnyomók-elnyomottak) indulnak ki, és a hatalmon lévők egyenlőtlenségeket újratermelő hatalomépítési gyakorlatait mutatják be. Nem az a célom, hogy az aránytalanságokat bizonyítsam, hogy a dominanciára törekvő román politikai, értelmiségi elitet „leleplezzem”. Inkább kiindulópontként kezelem az egyenlőtlenségeket, és azt, hogy a többségi nemzet radikális etnicista beszédmódot használó politikai-értelmiségi elitek ezeknek az egyenlőtlenségeknek a fenntartására törekedtek. A CDA „nyilvánossága” is használhatatlannak tűnik, hiszen kérdéses: beszélhetünk-e *egyetlen* nyilvánosságról Románia esetében, ott, ahol az igen eltérő kulturális, nyelvi, földrajzi adottságok és különböző szándékok nyomán inkább párhuzamos társadalmak (román, magyar)⁸⁸⁴ formálódtak, léteztek egymás mellett. Célom inkább az, hogy a Vaiszlovichra osztott szerepkészletet feltárjam, és ennek révén a narratívus nemzetépítést vizsgáljam.⁸⁸⁵

4.6.3. A nemzetellenes magyar zsidó

1923. október 10-én a nagyváradi Vestul României-ben⁸⁸⁶ megjelent egy írás, amely Vaiszlovich Emil nem sokkal korábbi – általam már bemutatott – incidenseit és az azokat tárgyaló hadbíróvási eljárást kommentálta. A szerző Vaiszlovichot negatív színben tüntette fel, és az eljárás tárgyát képező ügyeit – hogy nem fogadta el bérlőként a lakáshivatal által kijelölt Stupariut, hogy a szállóban megforduló román tisztekkel konfliktusba, a Petrescu nevével tettelegességgig fajuló összeütközésbe keveredett – merő románellenességgel magyarázta.⁸⁸⁷ Két nap múlva ugyanebben a lapban újabb írást publikáltak a szállodásról, amely magyarbarátságát, „dacos sovinizmusát”,⁸⁸⁸ arroganciáját, konfliktusos magatartását ostromozta a korábbinál jóval ingerültebb hangnemen. Nem véletlenül: a korábbi cikk megírása óta eltelt időszakban Vaiszlovich olyan vallomást tett a kolozsvári bíróságon, amely felzaklatta a nagyváradi román ér-

---

hogy a román sajtó megteremtése nemzeti érdek – állapítja meg a közíró. (Alter Scotus: *Presă românească*. Gazeta de Vest, 1 februarie 1931. 3.)

884 Bárdi: *Otthon és haza...* 13.

885 A két világháború közti erdélyi/romániai nemzeti diskurzusok, narratívák elemzésének természetesen van előzménye. Egry Gábor a „nemzetről vagy a nemzettel való beszéd” sajátosságait, motívumait, érvelési technikáit az „egyszerű emberek” „valódi, mindennapi közegében” elemezte. L. Egry: *Etnicitás, identitás, politika...* 361–399. Én inkább az értelmiség szövegeit, a nyilvánosságban megjelenő nemzetépítő narratív gyakorlatait, identitáspolitikai elképzeléseit vizsgálom.

886 Az 1923/24-ben hetente három alkalommal megjelenő Vestul României Ștefan Mărcuș, a volt operaénekes és rendőrprefektus alapította. A lapban rendszerint szélsőséges, antiszemita írásokat közöltek.

887 *Proprietarul hotelului Parc*. Vestul României, 10 octombrie 1923. 2.

888 A román cikkek citátumait saját fordításomban közlöm.

telmiséget, legalábbis annak egy részét. Ugyanis – ahogy azt már jeleztem – Vaiszlovich a bíró előtt identitásnyilatkozatot tett, hangsúlyozva, hogy ő magyar, és amennyiben zsidó vallása akadályt képezne abban, hogy magyar lehessen, inkább lemondana zsidóságáról. A cikk lényegében az eset miatti indulatos méltatlankodás és számonkérés.⁸⁸⁹

Ebben a két írásban tehát negatív tulajdonságprofilot kap a főszereplő: bajkeverő (Petrescura is ő rántott fegyvert), élösködő-hálátlan („eddig jól megélt Románia javaiból”), durva természetű (*fire cam bruscă*), arrogáns, sovinizta és románellenes, azok közé tartozik, akik a fennálló politikai viszonyokat nem fogadják el. A második írás szerzője azonban leszögezte: leginkább az zavarja, hogy Vaiszlovich – szerinte abszurd módon – a magyarokhoz kötődik. „Ami most minket érdekel, az egy másik kérdés – írja a cikk szerzője –: az ő dacos sovinizmusa, amely nem Palesztinához, hanem a pogromok, a numerus clausus és Horthy kormányzó hazájához köti.”⁸⁹⁰

A szerző az identitásnyilatkozatot Kecskeméti Lipót korábbi, hasonló tartalmú deklarációjával állította párhuzamba. A rabbi ugyanis azt nyilatkozta, hogy hamarabb lehet a testet a lélektől szétválasztani, mintsem a zsidót magyar anyanyelvétől elszakítani. Az újságíró úgy vélte, Vaiszlovich a „második” (*al doilea*) azon zsidók sorában, akiknek magyarságuk fontosabb zsidóságuknál. Hozzátette, az ellenséges (magyar) sajtónak nem kellene szítania a tüzet az „impulzív” és „hisztérikus” Kecskeméti és Vaiszlovich nyilatkozataival, és jó lenne, ha az „öntudatos” zsidóság elhatárolódna tőlük.

Több kérdés is felmerül a szöveggel kapcsolatban: ki(k) a szövegek szerzője/szerzői, kit szólítanak meg, mi a céljuk, és kire vonatkozik a kritikájuk? Továbbá milyen diskurzusztratégiákat állítanak csatarendbe?

A szerzők az instrumentalizálás folyamatában csak *negatív* tulajdonságokkal ruházzák fel Vaiszlovichot, és a szándékok szabad tulajdonítása révén tetteit ugyanazzal: a románellenességgel magyarázzák. Egyszerű személyiséget, a politikai célnak megfelelő negatív portrét szerkesztenek. A szövegekre tehát jellemző az *aszimmetrikus értékszerkezet* alkalmazása, amely az egyik oldalon az értéktelítést, a másikon az érték-megvonást teszi lehetővé. A szövegek mitikus politikai világában tehát a jó és a rossz küzd egymással.⁸⁹¹ A jó oldalt természetesen Petrescu és a többségi nemzet képviseli.⁸⁹²

889 *Cazul Emil Vaiszlovich – o atitudine caracteristică*. Vestul României, 12 octombrie 1923. 1.

890 „Ceea ce ne interesează în cazul Vaiszlovich este un alt punct. Este șovinismul sfidător, nu în favoarea Palestinei, ci în aceea a țării pogromurilor și a lui 'numerus clausus', a regentului Horthy.” (Vestul României, 12 octombrie 1923. 1.)

891 A mitikus megközelítéshez l. Edelman, Murray: *Metafora és nyelvi formák a politikában*. 212–231.

892 A kisebbség mint veszély a román többségre és a kisebbségi mint a román többség elnyomói (a románok elnyomásának aktualizálása) a diskurzusokban kérdéséhez l. Egrý: *Etnicitás, identitás, politika...* 366–367.

A másik diskurzuszstratégia az, hogy Vaiszlovichot *csoporthagként* ábrázolják. Ez főként a második szövegben érhető tetten, ahol a magyar tudatú nagyváradi zsidóság reprezentánsa. Ráadásul a magatartása „karakterisztikus”: a csoportot jellemzi (*generalizálás*). Emiatt a csoport ugyanazokkal a negatív tulajdonságokkal rendelkezik, mint Vaiszlovich, és az egész közösség konfrontatív színben tűnik fel. Továbbá Kecskeméti, Vaiszlovich és a szintén támadott magyar nyelvű „zsidó sajtó” képviselőinek identitását teljesen azonosnak tünteti fel a szerző (*homogenizálás*), az egységfront megjelenítésével a veszélyérzetet fokozza. A csoport legfőbb reprezentánsa, prototipikus alakja azonban Kecskeméti Lipót rabbi: ő az első a zsidó vallású sovinizta magyarok sorában. Kecskeméti „elsőségét” mások is kiemelték a két világháború közti időszakban.⁸⁹³ A csoporttagként való megjelenítést a szerző a román fél esetében is érvényesíti: a megtámadott Petrescu a román nemzet képviselője. Akárcsak maga a hírlapíró, aki nemcsak a szerkesztőség, de valójában az egész többségi román nemzet nevében beszél.⁸⁹⁴ A történeteket tehát a makrocsoportok szintjén értelmezi, és így az eset nemzetek ügyévé emelkedik. A fenti diskurzuszstratégiák lényegében egyszerűsítési eljárások, amelyek révén a szerzők az olvasó számára világos, letisztult ellenségképet konstruálnak.

Ha azonban a helyzet úgy kívánja, a szerző lemond a homogenizálásról, és kifejezetten hangsúlyoz bizonyos törésvonalakat (*szeparáció*): a magyar tudatú, kötődésű zsidók mellett ugyanis ott vannak az „öntudatos” zsidók (*evreimea conștientă*). Az utóbbi csoport tagjai elutasították a magyarság iránti lojalitást, és a zsidó identitást választották. Ezzel az eljárással egy lehetséges alternatívára (a zsidó identitásra) hívja fel a figyelmet. A magyar tudatú, kötődésű zsidóság leminősítése egyébként nem egyedül eljárás, az erdélyi zsidóságról folytatott diskurzuszok egyikének tekinthető. A szerzők egy része szerint a fő összeesküvő valójában a magyarság, amely machinációival magához köti és kihasználja az erdélyi zsidóságot.⁸⁹⁵ Az is előfordult, hogy azt feltételezték, a magyarok „terrorral” érik el céljaikat a zsidóknál,⁸⁹⁶ illetve azt használják ki, hogy a zsidóknak büntudatuk van,⁸⁹⁷ és rossz adottságokkal rendelkeznek (hí-

893 A lapban később egy újságíró azt állította, hogy a magyar sovinizmusnak három központja van: Nagyvárad, Kolozsvár és Temesvár, alapját pedig a zsidók jelentik. Szerinte a magyar sovinizta „mozgalom” vallási vezetője Kecskeméti Lipót. (Vestul României, 10 februarie 1924. 3.)

894 Ez abból is kiderül, hogy többes szám első személyben fogalmaz („nu vrem”, „voim”, „vedem” etc.)

895 George Bota (tankerületi főigazgató) például azt állította, hogy magyar „gazdáik” csak eszközként használják a zsidókat. (Vestul României, 17 februarie 1924. 1.) Egy másik újságíró szerint is a magyarok csak használják a valójában megvetett, elmagyarosított zsidókat. (Gazeta de Vest, 9 iulie 1931. 4.) Bota a zsidó–magyar kötelékeket tárgyalja, ostorozza itt: Vestul României, 17 februarie 1924. 1., uo. 14. noiembrie 1923. 1., uo. 16. decembrie 1923. 1. etc.

896 Gazeta de Vest, 9 aprilie 1931. 3.

897 Az újságíró szerint Kecskeméti Lipót a tanácsköztársaság fennállása idején kompromittálódott zsidóságot akarja rehabilitálni a magyar közvélemény előtt. (Vestul României, 10 februarie 1924. 3.)

ján vannak az objektívitásnak, a jó helyzetfelismerő képességnek, az érzelmek rabjai, tudatlanok stb.)⁸⁹⁸ Esetleg arról lehet szó, hogy haszonlesők, és nem érzelmi, kulturális alapon, hanem érdekből kötődnek a magyarsághoz.⁸⁹⁹

A sajtónyilvánosságban megjelent szövegek azt is láttatják, hogy kifejlődött egy olyan antiszemitizmus, amelynek alapja a magyarellenesség volt. George Bota az asszimilánsok („kaftános magyarok”) magyarbarátságával indokolta saját zsidóellenességét; kifejtette, hogy amennyiben a zsidók megőriznék zsidó jellegüket, az ő antiszemitizmusa is okafogyottá válna: „»Kaftános magyarok« – ez minden antiszemitizmusunk titka, mert ha kaftános zsidók volnának, semmit sem szólnánk ellenük. Mint ahogy egy román sem haragszik meg, ha »bocskoros románnak« hívják.»⁹⁰⁰

Ebben a diskurzusban az identitásválasztás egyszerű racionális döntésként tétéleződött.

Visszatérve a vizsgált szövegre: hogy Vaiszlovichot (és személyében a magyar tudatú zsidóságot) teljes mértékben kompromittálja, a gyűlöletbeszéd egyik legfélelmetesebb fegyverét is beveti: olyan személlyel állítja párhuzamba, akit széles körben a legfőbb ellenségként tartanak számon. Hiszen azt állítja, hogy Vaiszlovich magyar „sovinizmusával” Horthy Miklós érdekeit szolgálja. Horthy negatív megítélése minden vele kapcsolatba kerülő jelenséget áthat, alakjának felidézése révén a „működéshez hozott” indulatok Vaiszlovich ellen fordíthatók (*érzelemátvitel*). Ez korántsem volt egyedi eljárás, az ellenségkonstruálás során gyakran bevetették. A nagyváradi rabbikat egy helyen George Bota egyenesen horthystáknak nevezte.⁹⁰¹

A fenti „nemzetépítő” szövegek elsősorban a román közönségnek szóltak, akiket a szerzők *affektív és kognitív* szinten egyaránt igyekeztek elérni, formálni. Az újságírók

898 Tudatlanságból szolgálják ki a budapesti propagandát. (Gazeta de Vest, 21 ianuarie 1931. 3.) A Seneca néven publikáló újságíró az *Evreii noștri* (*A mi zsidóink*) című cikkében például úgy nyilatkozott, hogy a zsidók nem tudják a dolgokat objektíven látni, a szenvedély, az érzelmek rabjai, értelmileg gyakorlatilag elmaradottak: „Egyesek nem a miéink, hanem a magyarokéi a nyelvükkel, lelkükkel, mérgeikkel együtt [...] mert a zsidóknak vannak bizonyos karakterisztikus jegyeik/stigmáik [...] A szemitáknál a szenvedély, a személyiség, az energikus akarat és az éles racionalitás dominál. Nem tudják objektív módon felfogni a dolgokat. Ők szubjektívek.” („Unii nu sunt ai noștri, ci sunt ai maghiarilor cu limbă, cu suflet, cu venin cu tot [...] fiindcă evreii au totuși anumite stigmată caracteristice [...] Pasiunea, personalitatea, voința energică, rațiunea ascuțită predominantă la Semiți. Ei nu pot concepe lucrurile în mod obiectiv. Ei sunt subiectivi.”) (Vestul României, 17 august 1923. 2.)

899 Például Vestul României, 14 noiembrie 1923. 1., Gazeta de Vest, 21 ianuarie 1931. 3., Gazeta de Vest, 5 mai 1931. 5. stb.

900 *Ungurii cu caftan*. Vestul României, 17 februarie 1924. 1.

901 „horthyfili Fuchs și Kecskeméti” (Vestul României, 21 septembrie 1923. 2.) A román szövegekben Horthy viszonylag gyakran viszonyítási pont. Az Adevarul újságírója szerint a nagyváradi katolikus papság Horthy „hadserege”: „A nagyváradi–szatmári római katolikus diocezis papsága Horthy kormányzó papi ruhába öltözött hadserege az ország földjén, vezető parancsnoka pedig dr. Fiedler István püspök.” (1933). Ez a klerikális „hadsereg” előkészíti a talajt egy másik hadseregnek. (MNL OL, K610, 84/3, 329.) A „magyarosítás” ügynökei Horthy és Rothermere emberei. (Curentul, 20 ianuarie 1928, 2. stb.)

megosztották indulataikat az olvasókkal, akik közül sokan egyetérthettek a felháborított sorokkal. Az indulatok közös „tapasztalata” az összetartozás érzetét növelte. Emellett – a különböző diskurzusstratégiák révén – határozott ellenségképet kínáltak fel közönségüknek, világosan megmutatták, ki az ellenség és miért. A szövegekben implicite benne van az is, hogy időszerű lenne egy, az ellenséges folyamatokkal szembehelyezkedő széles körű társadalmi-politikai akció. A másik megszólított tábor az „öntudatos zsidóság” volt, amelynek képviselőitől elhatárolódást kért a szerző, identitásukat pedig alternatívaként ajánlotta fel a magyartudatú zsidóknak. Vaiszlovich alakját, incidenseit tehát leginkább arra használták fel, hogy politikai üzeneteket közvetítsenek, hogy „érzékenyítsék” a románságot a nemzeti ügy iránt, és hogy fokozzák ellenállásukat az ellenséggel (a magyarsággal, a magyarság iránt lojális zsidósággal) szemben.

4.6.4. A nemzetellenes magyar

A Vaiszlovichot veszélyes románellenes figuraként bemutató szövegek körében létezett egy másik narratíva is, amelyben a szállodást a magyar kisebbség képviselőjeként jelenítették meg. Jó példa erre az az írás, amely 1934. június 10-én jelent meg a *Gazeta de Vest*-ben.⁹⁰² Előzménye Vaiszlovich május 10-i „zászlóincidense”, szerzője pedig a már említett Alter Scotus volt,⁹⁰³ akinek szemlélete jól tükrözte a lap elveit. Ez a szöveg már összetettebb szerkezetű, mint az előzőek.

Mondanivalóját Vaiszlovich zászlóbotrányából bontja ki. A szerző szerint az történt, hogy Vaiszlovich elutasította a román nemzeti lobogó kihelyezését, majd „szokásos vakmerőségével és szemtelenségével” azt mondta a hatóságoknak: nincs olyan törvény, amely őt arra kötelezné, hogy lobogózzon. A szerző így csattan fel: „Íme, mennyire szemtelenek Románia kisebbségi polgárai!” Az írás a „kávéházi” román jogászok és a hatóságok konfliktusát is bemutatja. A letartóztatás idején az Astoria kávézóban⁹⁰⁴ tartózkodó román jogászok állítólag belekötöttek a Vaiszlovichcsal szemben intézkedni akaró hatóságokba. A jogászok a helyszínen „nagy bölcsességükkel” kifejtették a karhatalom képviselőinek, hogy bizony nincs olyan törvény, amely a tulajdonost a nemzeti lobogó kihelyezésére kötelezné. Az újságíró szerint „felettből kü-

902 A megszűnt *Vestul* Romániai helye nem maradt betöltetlenül: a *Gazeta de Vest* – a nagyváradi román sajtó egyetlen, hosszú időn keresztül fennálló napilapja – átvette a magyar- és a zsidóellenes írások közlésének „feladatát”. A napilap szerkesztősége „a nemzet megerősítését szolgáló orgánumnaként” (*organ de afirmare națională*) definiálta az újság profilját, és ennek megfelelően rendszeres támadásokat intézett a kisebbségi magyarság, a zsidóság, az úgynevezett zsidómagyarság (izrohun, evreo-maghiar, etc.), valamint a kisebbséghez kapcsolt tevékenységek (irredentizmus, revizionizmus stb.) ellen. A napilapot 1929–1936 közt publikálták, a későbbiekben *Noua Gazeta de Vest* címmel jelent meg (1936–1940). A *Gazeta de Vest* sajtótörténetéhez l. Cornea, Lucia: *Repertoriul periodicelor romanesti...* 723., 727.

903 Alter Scotus a *Gazeta de Vest* szerkesztője, Petre A. Gheorghie lehetett.

904 A Park Szállót és annak szállodai kávézóját vélhetőleg összeévesztette az Astoriáéval.

lönös”, ahogy a román értelmiség (az ügyvédek) a többségi nemzetet sértő kisebbséghez viszonyul. Emellett Alexandru Veres mezőpeterdi (Magyarország) román lakos esetét is elmesélte, akivel szemben a magyar hatóságok drasztikusan és jogtalanul léptek fel: állítólag börtönbe vetették pusztán azért, mert román ortodox papot kért a helyi románság számára. A felháborodottság hangján elmesélt magyarországi esetet Alter Scotus példaként állította a Vaiszlovichcsal szemben határozatlanul fellépő román hatóságok elé.

Az írás fő elemei a szerző javaslatai. Szerinte Romániában a magyar kisebbség a vallásgyakorlás terén teljes szabadságot élvez, szemben a magyarországi románokkal. A román igazságszolgáltatás képviselőinek azt javasolta: adják fel „toleranciájukat” a kisebbségekkel szemben, és sújtsák őket a magyarországiakhoz hasonló súlyos büntetésekkel.⁹⁰⁵ Vagyis arra buzdította őket, hogy ítélezéskor nemzeti identitásukat helyezték a szakmai követelmények fölé.⁹⁰⁶ A jogászok tehát ne okoskodjanak, és gondolják újra a kisebbségekhez fűződő viszonyukat. Valamint követelte, hogy a „román körök” a mezőpeterdi eset miatt nemzetközi fórumokon bírálják Magyarországot.⁹⁰⁷

Hogy Alter Scotus aggályainak mik a mélyebb összefüggései, egy másik írásából derül ki. Néhány hónappal később a román jogásztársadalom küldetéséről publikált írást, és okfejtését vitapontként ajánlotta fel a Romániai Ügyvédek Szövetsége esedékes nagyváradi kongresszusának. A cikk megírására a Vaiszlovich-ügy és az eset kapcsán nyilatkozó jogászok állásfoglalása készítette, írásában vissza is utalt az esetre. Ebben a cikkében a szerző kijelentette, hogy az ügyvédeknek a nemzetet/hazát kell elsősorban szem előtt tartaniuk (akárcsak a bírácoknak). Vagyis bizonyos esetekben, amikor a nemzet érdeke úgy kívánja, el kell utasítaniuk a védelmet (jelen esetben Vaiszlovichét). Emellett úgy ítélte meg, hogy az értelmiségnek, mindenekelőtt a jogászoknak és az újságíróknak kulcsszerepük van Nagyvárad és a határvidék románosításában.⁹⁰⁸ Azért ütközött meg tehát annyira a jogászok közbeavatkozásán, mert az volt a meggyőződése, hogy az efféle viselkedés – különösen a határvidéken – nagyon romboló, ártalmas magatartás.⁹⁰⁹ A szerző tehát mind a bírác, mind az ügyvédek ese-

905 Ha Magyarországon akad olyan iskola vagy templom, ahol akadályozzák a román nyelv használatát és a román nyelvű templomi szolgálatot, akkor a román hatóságoknak arra 100 magyar iskola vagy templom bezárásával, 100 magyar tanító kiutasításával kell válaszolniuk.

906 Szerinte ez nem bosszú, hanem méltó, energikus válasz lenne: „A román hatóságok, azok, akik az ítékezésre és a román állammal szembeni kisebbségi bűncselekmények szankcionálásra hivatottak, tájékozódjanak a Magyarországon történt esetekről, és adják fel a széles körű román toleranciát [...] Semmi esetre sincs olyan elvárásunk, hogy ezek a büntetések túllépjen a magyar hatóságok által a testvéreinkre kiszabott büntetések mértékét. Nem bosszút kérünk, hanem egy méltó és energikus választ. Reciprocitást/arányosságot szeretnénk.”

907 Alter Scotus: *Barbaria din Ungaria trebuie înfierată*. Gazeta de Vest, 10 iunie 1934. 3.

908 Alter Scotus: *Despre datoriile avocatului și interesele naționale*. Gazeta de Vest, 6 septembrie 1934. 3.

909 Nemzetiesítő közegben ez a hozzáállás nem rendhagyó. „Habsburg Ausztria és az utódállamok nacionalistái úgy ítélték el a nemzetileg közömbösök zavarba ejtő fajtáját, hogy »hermafrodi-

tében arra jutott, hogy a szakmaiságnál vannak fontosabb, magasztosabb szempontok. Ezért Vaiszlovich tettét nem a jog, a törvény oldaláról, hanem a nemzeti érdek perspektívájából kell megítélni, és onnan nézve a szállodás bizony bűnös. Vaiszlovich és a hozzá hasonlók megbüntetése a nemzet érdeke.

Alter Scotust tehát a nemzetépítés kihívása foglalkoztatta, és a Vaiszlovich- esetet a revízióellenes diskurzus és a románság belső megújulására vonatkozó viták terében helyezte el. A Vaiszlovich-üggyel kritizálni tudta a kisebbséget, a román értelmiséget és Magyarországot is. A megszólított olvasóközönség elsősorban a „nemzeti közöm-bösség” (Tara Zahra) által jellemzett románság volt, amelynek körében Scotus tudatosítani igyekezett: ki és miért az ellensége. A korábban elemzett szövegekhez képest újdonság, hogy a szerző „cselekvési programot” is kínált a románságnak, főként az értelmiségnek. Ennek részeként a „jó román” is definiálta: jó román az, aki antirevizionista, és a nemzetépítést mindennél fontosabbnak tartja. Ebben az írásában nem jelenik meg a zsidókérdés, az antiszemita tartalom.⁹¹⁰

Az 1923. évi tudósításban kimutatott diskurzuseljárásoknak szinte mindegyikét használja a szerző. Vaiszlovich Emilt mint individuumot teljesen eltünteteti, és a csoport (a nemzetellenes kisebbségi magyarság) tagjaként ábrázolja őt. A generalizálás is kimutatható: Vaiszlovich „szemtelen” magatartását kiterjeszti az egész kisebbségre („Látják, hogy milyen szemtelenek a romániai kisebbségek, és ennek ellenére nem kapnak verést, és nem dobják őket tömlöcbe!”). Az aszimmetrikus értékszerkezet itt is érvényesül, a jó oldalt értelemszerűen a toleráns, civilizációs értékek védelmében fellépő, az arcátlansággal és a barbársággal küzdő többségi nemzet testesíti meg.⁹¹¹ Vaiszlovichhoz értelemszerűen csak negatív tulajdonságokat (sértő, vakmerő és szemtelen) kapcsol, ráadásul botrányos magatartáselemeit nem eseti jellegűeknek tekinti, hanem egy „szokványos” magatartás tartozékaiként repetitív módon jelentkeznek. A szerző szerint ugyanis Vaiszlovich „a szokásos” vakmerőségével és szemtelenségével adott válaszokat a hatóságnak. A negatív oldalon Magyarország is ott áll, és esetében is megjelenik a rekurzív jelleg, ugyanis – amint azt Alter Scotus állítja – a mezőpeterdi esetben igazságtalanul és jogszerűtlenül eljáró Magyarország a „mindenkori” Magyarországgal egyenlő. A repetitív jelleg azt akadályozza meg, hogy az olvasó készletét érezzen a „bűnök” megbocsátására. A tagadás és a megfordítás diskurzusstratégiája akkor érhető tetten, amikor a szerző elhallgatja, hogy Romániában a kisebbségeket diszkriminálják. Ellenkezőleg: Románia a tolerancia országa, és igazságtalanság ép-

ták«-nak, »kétéltűek«-nek, renegátok«-nak, »utraquisták«-nak és »határlelkek«-nek bélyegezték és átkozták ki őket, továbbá próbálták saját aklukba terelni őket, mintha ténylegesen egy közös fajt alkottak volna.” (Zahra: *Képzelt nemközösségek...* 21.)

910 Más szövegeiből tudjuk, hogy felfogása szerint a jó román a zsidóval is bizalmatlan. Alter Scotus: *Numerus clausus in scilicet din Ungaria*. Gazeta de Vest, 28 august 1931. 3.

911 A tolerancia azonban sajátos értelmezést kap, csak addig a pontig fogadható el, amíg az ellenség nem tud hasznót húzni belőle. Vagyis az „önvédelem” jegyében bizonyos értékek (például a türelem, tolerancia) újrarendelésére szólít fel.

pen a románsággal szemben történik Vaiszlovich és a magyarországi hatóságok botrányos magatartása révén. A szövegben további diskurzusztratégiák is kimutathatóak, de azok már nem kapcsolódnak szorosan a szállodáshoz.⁹¹²

Az 1923. és az 1934. évi incidensekhez kapcsolódó jelentésadó, határkijelölő szövegek tartalmait egy összetett politikai univerzum részeként is felfoghatjuk. Ebben a rendszerben Magyarország a külső *ellenség*, Vaiszlovich pedig valamelyik kisebbség (magyar, zsidó–magyar) képviselőjében a belső. A magyar tudatú, a magyarok iránt lojális zsidókkal szembeállított „öntudatos” zsidók (1923), és a „felelőtlen” román bírák és ügyvédek (1934) csupán *ellenfelek*, akik sajátos nézetekkel, határokkal rendelkeznek. Az ő bűneik nem megbocsáthatatlanok, nekik még van esélyük arra, hogy szövetségeseikként vegyenek részt a – beszélő által elgondolt – nemzetépítő munkában. Vaiszlovichnak és csoportjának viszont – amennyiben nem változtatnak magatartásukon – esélyük sincs a „feloldozásra”.⁹¹³ Az ellenségképzés fenti retorikai stratégiái elég ismertek, az ellenségkonstruáló gondolati sémák, témák, eljárások viszonylag szűk körének elemei.

4.6.5. A nemzetellenes magyar úr és huszár

A Vaiszlovichot románellenes, negatív szerepekbe helyező narratívák körében volt egy kevésbé agresszív változat is. A politikailag mérsékelt nagyváradi élclap, a Vulturul Ardelean hasábjain az 1930-as évek második felében rendszeresen közöltek olyan szatirikus epizódokat, amelyeknek centrális alakja Vaiszlovich és az ő titokzatos fehér lova volt. Ez a ló ugrált örömeiben, amikor Savu Marta ügyvéd a görögkatolikus akadémia tanára lett,⁹¹⁴ és ez a ló lesz az, amellyel ugyanez a Savu Marta, a „román huszár” egy versenyen indulni fog.⁹¹⁵ Egy vele készült képzeletbeli interjúban Savu Marta büszkén mesélte, hogy ő a magyar hadseregben vitéz (*viteaz*) volt, és bizony jól állt neki a piros huszárnadrág és a huszársapka.⁹¹⁶

Egy másik tudósításban „dr. Cula Darabant”, a nagykárolyi polgármester vételi ajánlatot küldött Nagyváradra Vaiszlovich kancájáért, egyúttal egy pár csizmát, sarkantyút, huszárnadrágot és huszársapkát is rendelt ugyaninnen.⁹¹⁷ De konkurenciája akadt, mert Vasiličă, a Monarchia erdélyi román kiskatonája rossz románsággal írt, magyar szavaktól hemzsegő üzenetei egyikében azt írta a szüleinek, hogy azt tervezi: megveszi Savu Martától Vaiszlovich fehér lovát, és elmegy vele Nagykárolyba, hogy

912 Ilyen például a méltányosságra való hivatkozás, mely a drákói szigor elfogadtatására irányuló retorikai eszköz.

913 A fogalmakhoz (politikai ellenség, ellenfél, szövetséges) l. Szabó Márton: *Diskurzív térben...*, Szabó: *A politikai idegen*, Schmitt, Carl: *A politikai fogalma...*

914 Vulturul Ardelean, 15 martie 1939. 7.

915 Uo. 1–15 octombrie 1938. 10.

916 Uo. 6.

917 Uo. 1 august 1939. 3.

annak polgármestere, Darabant megtanítsa őt lovagolni.⁹¹⁸ Ráadásul Horthy Miklóst is bekapcsolták a történetbe, egyszer csak ugyanis arról értesülünk, hogy a pápa a románok iránti szeretete jeleként aranypatkókat adott át a hozzá látogató Horthy Miklósnak. A magyarok pedig diplomáciai úton felvették a kapcsolatot az ügyvéd huszárral, hogy rávegyék: adja el a kormányszónak Vaiszlovich kancáját mint az európai kancák közül a legalkalmasabbat arra, hogy az aranypatkókkal megpatkolják.⁹¹⁹

Mint látható, sokszereplős satirikus epizódok ezek: Vaiszlovich, a nagykarolyi polgármester, Horthy Miklós, továbbá Savu Marta és Vasilică is színre lép (Vasilicával szemben Savu Marta valóságos személy volt, ügyvéd).⁹²⁰ A főszereplő mégis Vaiszlovich: ő és a kancája az, akire mindenki figyel a kiskatonától kezdve egészen a magyar diplomáciáig. Az epizódok természetesen nemcsak szórakoztattak, de kritikát is közvetítettek. Vaiszlovich jelen esetben a magyar úri középosztály sztereotip alakja, aki a hozzá kapcsolt különböző szimbólumokkal (ló, lóverseny, huszáregyenruha, aranypatkók) a gúny célpontjává válik. A bírálatot a román szereplők sem ússzák meg, a retrográdnak tekintett magyar úri világhoz, szimbólumokhoz hasonló románok képviselőit: Vasilicát és Savu Martát is kicsúfolja a szerző. Ezek a szövegek főként a románságnak szóltak, és a román öntudatot, a magyarokhoz hasonlítani nem akaró román képét népszerűsítették köreibben.

Nem világos, mi igaz azokból a vádakból, hogy Savu Marta mélyen integrálódott a magyar életvilágba. Ezek a szövegek mindenesetre sejtetik, hogy a nagyváradi románság megosztott volt mentalitás, identitás és szokások tekintetében, és hogy a nemzetiségű román elitek munkáját a „régvi világhoz” igazodó akkulturációs gyakorlatok lassították. Ezeket a cikkeket egyébként nagy valószínűséggel a Vulturul Ardelean szellemességéről, kiemelkedő írói képességeiről ismert szerkesztője, Justin Ardelean ügyvéd írta. Az ő szövegei is határkijelölő narratívák, a kérdés azonban az: vajon a magyarbarát románok esetében hol húzta meg a határt (elleneségek?, ellenfelek?, idegenek?).

A szövegekben több, korábban már tárgyalt diskurzusztratégia is kimutatható, például a csoporttagként való megjelenítés vagy a Horthyval való párhuzamba állítás. Vannak azonban különbségek is: a poláris beszéd itt nem annyira éles, de azért itt is

918 Uo. 1 iunie 1936. 5.

919 Uo. 1 ianuarie 1937. 3.

920 Dr. Savu Marta 1882-ben, a Bihar megyei Kardóban született. A nagyváradi premontrei gimnáziumba, majd a nagyváradi jogakadémiára járt, Kolozsváron szerzett doktori fokozatot, majd Pesten tette le az ügyvédi vizsgát (1909). Ugyanebben az évben Nagyváradon ügyvédi irodát nyitott. A görögkatolikus egyházban világi pozíciót foglalt el. Az első világháborúban a Monarchia hadseregében, a galíciai fronton harcolt. Az impériumváltást követően ügyvédként tevékenykedett a városban, és a görögkatolikus egyesület (AGRU) vezetője lett. (Tripon, Aurel: *Monografia Almanach al Crișanei...* 452., Fehér: *Bihar-Biharmegye...* 398–399.) Nem tudjuk, hogy Vaiszlovichhoz pontosan milyen viszony fűzte, ismerték-e egymást, volt-e kettejük között bármilyen valóságos kapcsolat.

világos, ki az ellenlábás. Ezekben a szövegekben egy új technika is megjelenik: a komikum, a gúny, amely, bár oldja a kritizált cselekvés komolyságát, stigmatizál és ellenségképet konstruál.

Egy további diskurzuseljárás akkor válik igazán szembetűnővé, ha a *Gazeta de Vestben* publikált szöveget (1934) és a *Vulturul Ardeleanban* megjelent textusokat (1936–1939) együtt elemezzük. Az 1934. évi szöveg szerzője Magyarországot barbárnak nevezi, amivel Románia civilizáltságát állítja szembe. A barbárságot a szerző egyéb fordulatokkal is hangsúlyozza. A magyarországi románság például „a tortúra rezsimjében” él, ahol „üldözik”, és szinte inkvizíciós módszerekkel kínozzák (a mezőpeterdi áldozatot „vérfakadásig bántalmazták, majd láncra verték, és tömlőbe hajították” – vagyis úgy jártak el, mint a kegyetlen középkori földesurak). A magyarság barbárságára való hivatkozás nem volt új keletű – akárcsak az ázsiai eredet pejoratív értelmezése, a 19. századig nyúlik vissza,⁹²¹ és használata elég gyakori volt a két világháború közti időszakban.⁹²² A *Gazeta de Vestben* megjelent írás szókinccse, a magyarországi állapotok leírása a kíméletlen középkori földesúr,⁹²³ a *Vulturul Ardeleanban* publikált cikkek pedig a lovas/huszar képét is felidéztek, ezeket a román értelmiség már korábban is használta a magyarság jellemzésére.⁹²⁴ Az ázsiai barbár, a kíméletlen középkori feudális úr és a fékezhetetlen huszár *toposzai* összességében a maradiság szintén használatban lévő képzetéhez kapcsolódnak, amelyet már-már állandó eposzi jelzőként rendeltek a magyarokhoz. A fenti *toposzok*, sztereotipikus ábrázolások részleges vagy együttes használata azt tette lehetővé, hogy a magyart (ekként Vaiszlovichot is) anakronisztikus zárványként ábrázolják. A nacionalista román értelmiség saját nációjához ezzel szemben a civilizáltságot és az európaiságot társította. Az európaisággal

921 Makkai László: *Magyar-román közös múlt*. 257. Mitu, Sorin: *Az én Erdélyem...* 283–284. „A [magyarok] barbársága leírhatatlan [...] a tetteik bebizonyították, hogy azok maradtak, akik voltak, akik Mongóliából jöttek.” (Az 1848. júniusi mihálcfalvi incidensről nyilatkozó Constantin Romanu-Vivut idézi: *Az én Erdélyem...* 283.)

922 A magyarok keleti barbárok: *Vestul României*, 15 aprilie 1923. 2., *Chemarea Tinerimei Române*, 7 iulie 1929. 4., ázsiai sarkantyút viselnek: *Vestul României*, 2 martie 1924. 1., egy magyar arisztokrata esküvőt így mutat be a román szerző 1929-ben: „középkori bundák hosszú csizmák és cipők, múzeumi szabályák [...] turáni eredet [...] Európa közepén [...] megtapasztaltuk azt a kinnal és a barbársággal teli múltat [...] középkori majmok” („blănuri, cisme lungi și pinteni medievale, căte a sabie de muzău [...] origine turanică [...] în centrul european [...] am văzut deodată a cel trecut de chin și bărbărie [...] maimuțoi medievale”). (*Chemarea Tinerimei Române*, 7 iulie 1929. 4.)

923 Már 1848 előtt is létezett az elnyomó, feudális magyar nemes képe. (Köpeczi Béla: *Nemzetképkutatás...* 16.) Eminescu már nem tett különbséget nemes és nem nemes között, nála a magyarok (és nem a magyar nemesek) kezdettől fogva elnyomták a románokat. (Köpeczi: *A 19. századi román irodalom magyarságképe*. 44.)

924 Egy adomában a huszár a lovával megtapossa a választókat (a románság szimbolikus elnyomása). Ugyanez a forrás a huszárt a csendőrhöz kapcsolja, hogy alakját még ellenszenvesebbé tegye. (*Tribuna [Arad]*, 29 aprilie 1906. 6.) Az etnikai konfliktusokban a huszár az ellenség: Foia diecezană (Karánsebes), 1 martie 1936. 6. stb.

nemcsak a római eredetre, de politikai magatartásra: a demokratikus értékek, az emberi jogok, a szabadság iránti elköteleződésre is utaltak. Az ellenség ábrázolása és az önkép tehát már létező, leginkább a 19. század második felében elterjedt kollektív reprezentációkból táplálkozott.⁹²⁵

A magyarsággal, illetve Vaiszlovichcsal összefüggésben használt képek a román értelmiség időképzetét is kifejezik. Elképzelése szerint a trianoni döntés előtti időszak a középkorhoz, az azt követő ellenben már a modernitáshoz, az „újkorhoz” tartozik.⁹²⁶ A román újságírók gyakran panaszkodtak arra, hogy a magyarok nem ismerik fel: a régiek helyét óhatatlanul új, fiatal nemzetek foglalják el, a hatalomváltás így visszafordíthatatlan.⁹²⁷ A román értelmiség már jóval korábban, a 19. században azt anticipálta, hogy a jövő az új népeké, azoké, akik a szabadság, az egyenlőség jegyében cselekszenek. Mivel a magyarok erre nem képesek, bukásra vannak ítélve.⁹²⁸ A román szerzők tehát a közvetlen múltat, annak emlékét teljesen eltávolították a jelentől, a képek révén egészen a „középkorig” „csúsztatták” vissza. Az így létrehozott irdatlan távolság szimbolikus módon fejezte ki a régi világba, azaz a Vaiszlovich világába való visszatérés lehetetlenségét. A modernitáshoz, az „időszerűséghez” kapcsolt román önreprezentáció terjesztésével a többségi nemzethez tartozók önbizalmát, öntudatát növelték a szerzők.

A szerepek, a határok kijelölésének önkényességével és kellemetlen következményeivel nemcsak Vaiszlovichnak vagy Savu Martának, de Iustin Ardeleannak is szembeülnie kellett. A szélsőjobboldaliak egy csoportja ugyanis egyáltalán nem tartotta jó románnak Ardeleant, akit a radikális, antiszemita nagyváradi lapban, a Fäcliaiban nemzetellenességgel, magyarbarátsággal vádoltak meg. Az ő politikai „univerzumukban” Vaiszlovich és Ardelean között nem volt nagy távolság. 1936-ban a Fäclia satirikus rovatában ugyanis feltűnt egy „hír”, amely szerint „Iusztin Ardelean” azért nem tudott eljutni szokásos kúrájára a Gellért fürdőbe, mert lerobbant Vaiszlovich kancája. A lapban tehát azt tették szóvá, hogy „Iusztin” az impériumváltás ellenére (még mindig) a Gellértben kapcsolódik ki.⁹²⁹ A szerkesztőt azért is támadások érték, mert ügyvédi irodáját hirdető cégtábláján magyaros formátumban (Jusztinként) szerepelt a

925 A románok magyarképének átfogó tárgyalása: Mitu: *Az én Erdélyem...* 277–287. Sorin Mitu szerint a forradalom és szabadságharc időszakában történtek és a herderi típusú „elméleti nacionalizmus” terjedése miatt „fajult el” és vált annyira negatívvá a románságnak (elsőként az értelmiségnek) a magyarokról kialakított képe. (*Az én Erdélyem...* 283.)

926 Vestul României, 15 aprilie 1923. 2.

927 Kecskeméti „nem érti az idők értelmét” (ő sem). Vestul României, 24 octombrie 1923. 2.

928 Mitu: *Az én Erdélyem...* 284.

929 Fäclia, 29 februarie 1936. 7. Nekik az antiszemita George Bota is túl engedékenynek tűnt a zsidókkal és a kisebbségekkel szemben. (Uo. 12 iulie 1936. 7.)

keresztneve.⁹³⁰ Előéletének bizonyos elemei szintén rossz fényt vethettek rá.⁹³¹ A magyarbarát románságot kritizáló szerkesztő-ügyvéd tehát bizonyos szokásai miatt maga is az általa kritizált csoport reprezentánsa lett a radikális politikai publicisztikában. Ardelean megtapasztalhatta, hogy a határok nem stabilak, és hogy Vaiszlovich alakja vele szemben is instrumentalizálható.

De *kik voltak* ezek a román nemzetépítők, és volt-e kapcsolatuk a lokális világgal? És vajon hogyan fogadhatták a nagyváradi románok ezeket a radikális, etnicizált narratívákat? Hipotézisként fogalmazható meg, hogy a szövegek szerzői a regáti régióból érkeztek. A válaszadást nehezíti, hogy egyes szerzők álnéven írtak (lásd Alter Scotus esetét) vagy a cikkhez nem társítottak szerzői nevet. Néhány dolog azonban kideríthető, és bizonyos mértékben „profilok” is megrajzolhatók.

Egyes utalások⁹³² arra engednek következtetni, hogy Alter Scotus „tollát” a napilap (Gazeta de Vest) szerkesztője, Petre A. Gheorghe „vezette”. Petre a Kárpátoktól délre, a Teleorman megyei Măgureni-ben született (1900), de kamaszként, fiatal felnőttként Erdélybe került: iskoláit részben Szatmáron végezte (előtte Turnu-Măgurelen⁹³³), majd a váradi teológiai akadémia hallgatója lett. Publicisztikai tevékenységet több bukaresti és nagyváradi folyóiratban (Cuvântul, Curentul, Calendarul, Cele Trei Crișuri, Gazeta de Vest) is folytatott. Részt vett a Gazeta de Vest és a Noua Gazeta de Vest megalapításában, amelynek főszerkesztőjeként dolgozott. Kiterjedt irodalmi tevékenysége részeként regényeket, versesköteteket jelentetett meg, Ady Endre *Vér és arany* című kötetének fordítását is elkészítette (*Sânge și aur*). Több egyesületnek (Román Írók Egyesülete, Casa Națională, Román–Olasz Kultúrkör, Újságíró Kör stb.) is aktív tagja, valamint az Antirevizionista Liga főtitkára volt. Petre tehát regáti románként fiatalon Erdélybe került, ahol megtanult magyarul, Ady Endrét fordított, és Petőfi Sándort méltatta egyik előadásában.⁹³⁴ Ugyanakkor a román nemzeti mozgalom, nemzetépítés egyik központi szereplője lett.⁹³⁵

George Bota ellenben Erdélyben született 1889-ben, a Háromszék megyei Árpataj községben. De korán a Kárpátokon túlra került, elemi iskoláit már Brăilában, középiskoláit és egyetemi tanulmányait pedig Bukarestben végezte. A bukaresti egyetemen tanári diplomát szerzett. A világháború alatt a román hadseregben repülőtiszként

930 Uo. 31 mai 1936. 7., uo. 31 octombrie 1936. 3.

931 Justin Ardelean volt a románellenes összeesküvés (1920) szervezésével vádolt Lukács Ödön védője a hadbírószágon. (Nagyvárad, 1940. október 15. 5.)

932 Bihoreanul, 21 octombrie 2014. <https://www.ebihoreanul.ro/stiri/ultima-or-31-41/oradea-ieri-oradea-azi-cum-a-fost-ridicata-in-oras-statuia-poetului-mihai-eminescu-117297.html> (az utolsó letöltés dátuma: 2018. június 20.) Fehér Dezső és szerkesztőtársai nem leplezik le, de gyanakvást keltően fogalmaznak: „Ebben a lapban [a Gazeta de Vestben – K. B.] jelentek meg sorozatosan feltűnést keltő revízióellenes cikkei is.” (Fehér: *Bihor-Biharmegye...* 463.)

933 Település Bukaresttől 125 km-re délnyugatra, a bolgár határon.

934 Keleti Újság, 1938. október 27. 7.

935 Fehér: *Bihor-Biharmegye...* 463.

szolgált. Nagyváradra 1920-ban került, az állami tanítóképző intézet igazgatójává nevezték ki, a liberális kormányok alatt kétszer volt tankerületi főigazgató. Petréhez hasonlóan újságírói, irodalmi tevékenységet és román nemzeti egyesületi munkát folytatott („Az összes román kultúregyesület tagja”, bukaresti és nagyváradai folyóiratoknak – Vulturul, Cele Trei Crișuri, Foia Scolară, Auriora – is munkatársa volt, verseskötetei jelentek meg). Ugyanakkor ő aktívabb közéleti tevékenységet végzett, több ízben volt városi tanácsos, 1934-ben pedig mint a liberális párt jelöltje országgyűlési képviselő, több oktatásról szóló törvényjavaslat szerzője lett.⁹³⁶ Mivel délen nőtt fel, Petréhez képest alaposabb helyismerettel rendelkezhetett a regáti világról, és kérdéses, tudott-e jól magyarul.

Stefan Mărcuș neve már „Mărcuș Istvánként” szerepel Fehér Dezső kötetében, ami jelzi, hogy ezúttal egy, a magyar életvilágba jól integrálódott személyiségről lehet szó. Mărcuș 1886-ban született Béltekhodoson (Hodișa), Szatmár megyében. Állítólag diákkorában „bensőséges barátság fűzte a Ferdényiekhez és a Waldmann fiúkhoz”. A középiskolai éveket Nagyváradon töltötte, majd Budapesten folytatott jogi tanulmányokat. Már ekkor a zenei, előadó-művészeti pálya felé fordult. Pesten bekerült az egyetemi kórusba, énekórákra, színi iskolába járt, majd a bécsi művészeti akadémián tanult, és itt kezdte el operaénekesi pályáját. A román nemzeti mozgalomhoz azonban már fiatalon kötődött, Bécsbe is az erdélyi román színészegyesület ösztöndíjasaként került ki. Ugyanitt a román egyetemi kör elnöke lett, és minden nyáron művészeti turnékat szervezett Magyarországra románlakta vidékeire. Ugyanakkor református templomban is énekelt, magyar, német jótékony egyesületek ünnepségein is részt vett. Magyar nyelvű novelláját a Pesti Napló publikálta. Az első világháborúban a Monarchia hadnagyaként szolgált, a háború azonban derékba törte előadó-művészi pályáját. Az impériumváltás után meglepő pozícióban találjuk: 1919 és 1922 között a nagyváradai rendőrséget irányította. Az 1920-as években bekapcsolódott a politikai életbe, főként a nemzeti parasztpárt tagjaként. A művészet világával ekkor sem szakított, 1927-ben megalapította a helyi román színházi társulatot, 1932-ben a zenekedvelők egyesületét. Ő is folytatott szépirodalmi és publicisztikai tevékenységet, a Vestul României alapítója volt, és annak szerkesztőjeként dolgozott.⁹³⁷ Mărcuș tehát magyar nemzetállami keretek között szocializálódott, a magyar közeg jó ismerője, a magyar nyelv anyanyelvi szintű ismerője lehetett. Nacionalista publicisztikai tevékenysége azonban mind radikálisabb lett, kifejezetten magyar- és még inkább zsidóellenes hangnemet öltött.

Nála „szelidebb” jelenségként tűnik fel előttünk Iustin Ardelean ügyvéd, aki az Arad megyei Keszenden (Chisindia) született 1865-ben. Középiskolai tanulmányait részben Nagyváradon végezte, jogi diplomát Budapesten szerzett. Ugyancsak Buda-

936 Uo. 124.

937 Uo. 397.

pesten a Népszínház énekese volt. A háborúban a Monarchia katonájaként harcolt. Ügyvédi irodáját Nagyváradon nyitotta meg. Támogatta a román irodalmat, és megalapította a *Vulturul* című élcslapot, amelyet majdnem négy évtizeden át szerkesztett. 1922-ben a város prefektusává nevezték ki. Huszonöt kardpárbaja volt.⁹³⁸

A fent említett személyek között tehát csak egy volt regáti származású (Petre A. Gheorghe), ugyanakkor fiatalon Erdélybe került; viszont szemmel láthatóan nem szakadt meg a kapcsolata a Kárpátokon túli területtel. Bota, bár Erdélyben született, regáti volt abban az értelemben, hogy ott nőtt fel, az ottani szociokulturális közeg tartalmait „sajátította el”; Nagyváradra felnőtként került. Ardelean és Mărcuş viszont erdélyi származásúak voltak, akik nagyváradi kötődésekkel és beágyazottsággal rendelkeztek, és bizonyára rutinosan, gond nélkül eligazodtak magyar környezetben. A fenti, radikális hangnemet megütő szövegek tehát nem vagy csak kis részben tekinthetők regáti értelmiségiek által importált narratíváknak. A fentiek alapján az is látható, hogy interetnikus közegben az egymás ismerése nem eredményezett feltétlenül látványos közeledést, hogy a magyar kulturális, szellemi javak „fogyasztása”, a magyar irodalom iránti érdeklődés (a teleormani Petre A. Gheorghe Adyt fordított!) nem alakított ki okvetlenül lojalitásokat a magyarság iránt. Petre esetében a román nemzetépítés és a magyar kultúra megismerése iránti igény együtt, egymás mellett létezett, egyik oldalon folyamatos határtermelést, másikon rendszeres „határnyitást” eredményezve. További kutatások tárgyát képezi a kérdés: miben különböztek a déliek és az északiak (erdélyiek) nemzetépítő narratívái, érvelési „technikái”, és milyen eltéréseket jeleznek az identitásban ezek a különbségek. Elképzelhető, hogy az információáramlásnak, a sajtónak és a könyveknek köszönhetően jelentős mértékben hatottak egymásra a különböző beszédmódok, érvelési stratégiák.

Kötődéseit, magatartását tekintve a nagyváradi románság – ahogy azt már láttuk – megosztott volt, ezért az olvasóközönség tagjai eltérően reagálhattak Bota, Petre, Marcus és Ardelean Vaiszlovich magatartását, botrányait kommentáló etnicizált, mozgósító szövegeire. Nem kizárt tehát, hogy az erdélyi románok körében – a szállodás vonatkozásában – a fentiektől merőben eltérő interpretív közösségek is léteztek.

4.6.6. Az öntudatos magyar kisebbségi polgár

A magyar nyelvű nyilvánosságban megjelent szövegek értelemszerűen másként építkeztek, mint a románok írásai, például azon oknál fogva, hogy a „hagyományos” mintát (pozitív hős, dolgos-különc polgár) követve ábrázolták a főszereplőt. A diskurzuszstratégiák azonban itt is kapcsolódtak a nemzetépítéshez (kisebbségvédelemhez), már amennyire azt a cenzúra megengedte. Az elemzésre kiválasztott szövegek – a

938 Uo. 499–500.

Brassói Lapok két bemutatott cikkétől eltekintve – tipikusaknak mondhatók a kisebbségi magyar sajtóban.⁹³⁹

A Keleti Újság publicistája másként kommentálta az 1923. évi hadbírószági eljárást és annak előzményeit, mint román kollégája. Az 1923. október 9-i számban *pozitív* portrét szerkesztett a szállodásról: bár önféjú és excentrikus, Vaiszlovich értékteremtő, szeretetre méltó, bátor és széles körben becsült, tisztelt férfi.⁹⁴⁰ Nem utolsósorban pedig a támadások, a Petrescu-ügy áldozata. A pozitív tulajdonságprofíllal, az áldozati interpretációval a cikk szerzője szimpátiát keltett Vaiszlovich iránt. A publicista emellett érdeklődést mutatott a férfi és a hadbírószágon történetek iránt, aminek köszönhetően részleteket tudunk meg Vaiszlovich letartóztatása, fogva tartása és az eljárás körülményeiről. Ügyvédjének nevét (Roman Valer) és annak érvelését is ismerteti a szerző. A részletek részben azzal magyarázhatók, hogy a magyar olvasók körében Vaiszlovich közérdeklődésre számot tartó, érdekes személyiség volt. Diskurzuseljárásnak tekinthető az elhallgatás is, az újságíró ugyanis nem említette, hogy Vaiszlovichnak egyszerre több ügyét is tárgyalták az eljárás keretében – talán el akarta kerülni, hogy a szállodásban notórius kötekedőt lásson az olvasó.⁹⁴¹

Szintén lényeges technika az *individualizálás*, az tehát, hogy Vaiszlovichot egyénként, nem pedig egy csoport tagjaként ábrázolta. Ebben a narratívában a szállodás önféjú, autonóm karakter, akinek konfliktusai egyéni vonásaival (leginkább konokságával) magyarázhatók. Petrescuval azért került szembe, mert „a szállodájában úr akart lenni”, a „puccert” pedig azért nem engedte fel a katonatiszthez, mert a szállodai szabályzatot akarta betartatni. A szerző szerint ez az önféjűség már 1920 előtt is jellemző volt rá, és az impériumváltás után csak annyi történt, hogy „most már nem a magyar, hanem a román hatóságokkal bocsátkozott újabb és újabb harcokba, hogy elhatározásait, amelyekhez tűzön-vízen keresztül ragaszkodott, végrehajtsa”. A szerző tehát – a román újságíróktól eltérően – a történeteket nem nacionalista-etnicista keretben értelmezte. A csoportról való leválasztásával, a konokságára való hivatkozással Vaiszlovichot védte, emellett a magyarul olvasni tudó románságban az eljárás miatt keletkezett indulatokat, feszültségeket csökkentette. A magyar kisebbséget is óvta ez-

939 Az elemzett szövegek nem nagyváradi eredetűek. A nagyváradi sajtó kevésbé volt szabad, a határzóna szorosabb ellenőrzés alatt állt (itt, ahogy már szó volt erről, hosszabb ideig tartották fenn az ostromállapotot, az előzetes cenzúrát). A fokozottabb szigorra utal az a román nyelvű hírlapi tudósítás is, mely szerint a nagyváradi újságírók a kolozsvári, a brassói, a bukaresti sajtóban helyezték el azokat a „valótlanságokat” (*neadevărurile*), melyeket a cenzúra miatt helyben nem tudtak közölni. (Vestul României, 1923. noiembrie 21. 1.) Más erdélyi napilapokkal ellentétben a Nagyváradnál előfordult, hogy a vezércikkeket hetente egyszer-kétszer „az utolsó betűig” törölte a cenzúra. (MNL OL K28, 68/11.)

940 A megbecsültséget úgy érzékelteti, hogy azt állítja, Nagyváradon nem ellenségesek vele, az emberek biztosak abban, hogy a nyakas, de nem rossz szándékú szállodásnak sikerül bebizonyítania ártatlanságát.

941 A Nagyvárad hasonlóképpen járt el. (Nagyvárad, 1923. október 10. 2.)

zel, mivel a többségi nemzet vagy legalábbis annak egy része Vaiszlovichot a kisebbség reprezentánsaként tartotta számon. A nemzeti, etnicista olvasat hiánya bizonyára nem okozhatott különösebb problémát a magyar olvasók számára: a Vaiszlovichról való szilárd tudás és a „kettős olvasás” iránti fogékonyság miatt nem bizonytalanodtak el annak csoporttagságát illetően, nem gyengült identitáserősítő pozíciója sem. Szintén diskurzustechnika, hogy a szerző „szót adott” a vádlottnak. Szó szerinti idézésével lehetőséget biztosított a számára, hogy élményeit megossza közönségével, hogy olvasatát széles körben terjessze: „Végre a suszter is bezárja üzletét – mondotta –, ha elszólják a kaptafa mellől. Letartóztatásban én sem tudom folytatni iparomat. Különbönten tanúkkal igazolom, hogy ártatlan vagyok.”⁹⁴²

Az egyik legfőbb különbség a román narratívákhoz képest az, hogy a szövegből *hiányzik* a konfrontatív hozzáállás: a poláris beszéd, az aszimmetrikus értékszerkezet vagy az olyan bekezdések, amelyek kiszemelt individuumokat, csoportokat degradálnak. A szerző az ellenségkép nyílt konstruálását csakúgy kerüli, mint a heroizálást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szövegnek nincs a tájékoztatáson túlmutató célja, ugyanis – a narratív megoldásoknak köszönhetően – a szöveg leginkább a főszereplőt támogató védőbeszédre emlékeztet. A történetek elbeszélése révén pedig cselekvési mintát (a román ellittel szembeni ellenállás mintáját) is közvetít olvasói számára.⁹⁴³

A Keleti Újság figyelme nem lankadt, és október 10-én a lap újabb írást közölt, amely a fenti céloknak és diskurzusztratégiáknak megfelelően tudósított: pozitív személységként ábrázolta a szállodást, tagadta románellenességét, és idézte is őt. Ez az írás minden korábbinál részletesebben, adatoltabban ismertette az egyes ügyeket és az eljárás előzményeit. A Petrescuval és a román tisztekkel való konfliktusokat bemutató részek azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy a feljelentők jelentéktelen ügyekben és kicsinyes módon jártak el. A szerző az 1923. évi bírósági identitásnyilatkozatot is közreadta, ami már hatékony eszköz volt az identitás erősítésére, egy cselekvési minta (az önvállalás) közvetítésére. A cikk tehát olyan férfit láttatott, aki nem ellensége a román nemzetnek, de nem futamodik meg, nyíltan vállalja önzonosságát, és ha kell, a hatóságokkal szemben is védelmezi azt. A vállalt identitás azonban nem ad magyarázatot mindenre, döntései nem egyszerűsíthetők le az etnikai ellentétekre, nem vezethetők vissza a románellenességre.⁹⁴⁴

A kolozsvári Ellenzék 1934. szeptember 20-i számának a zászlóincidenst tárgyaló írása az előző technikákat követte, aminek köszönhetően számos részletet megtudunk az eljárásról.⁹⁴⁵ Vaiszlovich vallomását is megismerjük, amely szerint nem „etnikai

942 *Vaiszlovich Emil a kolozsvári hadbírósgon*. Keleti Újság, 1923. október. 9. 4.

943 Uo.

944 *Szabadelábra helyezték Vaiszlovich Emil*t. Keleti Újság, 1923. október. 10. 4.

945 Például azt, hogy tolmács segítségével érintkezett a bírósággal, hogy a tárgyalás elején székelt hoztak neki, amit meghajlással köszönt meg. Hogy Radovici, Milea, Frențiu és Galea „detektívek” voltak azok, akik a zászlókitűzés ügyében intézkedtek, és hogy 14 nagyváradi román egye-

tüntetés” volt a célja, hanem az a meggyőződés vezette, hogy a háborúban elesettek nem hősök. A cikkben azonban megjelenik egy olyan stratégia is, amely a korábbi magyar szövegekben kevésbé tapasztalható: Vaiszlovich *fizikumának* leírása. Az Ellenzék újságírója szerint

„Letűnt korok levegőjét, Krúdy Gyula regényének hangulatát idéző jelen-ség. Keskeny, magassarkú cipő, szürke ruha. Gondosan beretvált arcán ferdén vágott barkó és fél rövidre nyesett bajusz. Galambszürke kalapját tovább teszi a padon, és közben lefújja róla a port. Oly délcegen lépked a 66 éves öregúr, mint [...] aki táncosnőjét kíséri a francia négyeshez.”⁹⁴⁶

A szerző a Iustin Ardelean által is használt sémát követi: abból indul ki, hogy a fizikai megjelenés belső tartalmak reprezentációja, és hogy azon keresztül megragadható a főhős személyisége, identitása. Csakhogy ő nem az úriás, anakronisztikus huszárt látja benne, mint a román publicista, hanem az elegáns, pedáns úriembert. A ló, a huszárnadrág és -csákó helyett Vaiszlovich polgári öltözékben, szürke ruhában, magas sarkú cipőben, galambszürke kalapban, még mindig a Monarchia korának divatját követve, polgári jelenségeként tűnik fel a szövegben. Ebben a narratívában nem a huszár szenvedélye és indulatai, hanem a nyugodt pedanteria és az összhang iránti vágy jellemzi (a nadrág és a kalap színe ugyanis megegyezik).

Összességében elmondható, hogy az eddig vizsgált magyar textusok sok tekintetben eltértek a román narratíváktól: nem voltak offenzív politikai szövegek, és az egyén nem „oldódott fel” teljesen a politikai üzenetben. A szerzők nem uszítottak, nem összpontosítottak ellenségképzésre, nem tettek nyílt identitásjavaslatokat. A szállodás jóhiszemű ábrázolásával, szállodai tevékenységének és cselekedeteinek (incidenseinek, ellenállásának, identitásvállalásának) részletes és sajátos leírásával azonban közvetíteni, népszerűsíteni tudtak a kisebbség szempontjából hasznosnak vélt tulajdonságokat, viselkedési mintákat (szorgalmas élet, ellenállás, önvállalás, bátorság). Az idős úrral történtek elbeszélése emocionális dimenzióban is hasznosult: a kisebbségi magyarság körében sokan egyetérthettek vele, ami az összetartozás érzését növelte. Az ellene indított eljárások szolidaritást váltottak ki, a cikkek olvasásán keresztül az elégedettség érzését, a hatalommal szembeni rezisztencia „tapasztalatát” is átérték az olvasók.

---

sület tett az ügyben feljelentést. Vagy hogy a bíróságon Dan ezredes elnökölt, és amikor kihirdették az ítéletet, Vaiszlovich állítólag a folyosón tartózkodott, és a végzést újságírók közölték vele.

946 Ellenzék, 1934. szeptember 20. 4. Külső megjelenését a Keleti Újság is tárgyalta, a tudósító szerint „kifogástalan eleganciával”, „szürkebetétes, magas sarkú lakkcipőben” állt a kolozsvári hadbírótság folyosóján. (Keleti Újság, 1934. szeptember 20. 4.) Vaiszlovich öltözködésében (békebeli girardi kalap, ékköngombokkal ellátott színes mellény, rubinköves nyakkendő, első világháború előtti ízlés) Katona Béla inkább a különcködés szándékát emeli ki. (Katona: *Várad a viharban*. 124.)

Vaiszlovich – mint a közösség „erős szerkezete” – mintát és bátorítást jelenthetett a számukra, az immunizációt segítette elő. A szövegek ily módon nemcsak Vaiszlovich protekcióját szolgálták, hanem – minden bizonnyal – a kisebbségi társadalom formálódásához is hozzájárultak.

4.6.7. A kötekedő és „hetvenkedő” magyar kisebbségi

A Brassói Lapokban 1934. november 1-jén megjelent írás szokatlan hangot ütött meg. A szerző tudatosan eltért a „hagyományos” szövegépítkezéstől, és komoly kritikát fogalmazott meg Vaiszlovichcsal szemben. Eljárása abban a tekintetben is rendhagyó, hogy nyíltan foglalkozott az identitás kérdésével, azzal tudniillik, hogy ki a jó magyar. Ez a cikk nyílt határkijelölő írásnak tekinthető, és a román szövegekre emlékeztet. A szerző egy karikatúrát is közölt a szállodásról.

28. ábra. Karikatúra Vaiszlovich Emilről.
Forrás: Brassói Lapok, 1934. november 1. 8.

29. ábra. Vaiszlovich Emil unokáival
a Park Szálló udvarán 1943-ban.
Forrás: magántulajdon

Az újságírónak nem tetszett Vaiszlovich magatartása. Szerinte ugyanis a szállodás „hetvenkedik”, „kötekedik”, és „okvetetlenkedik”, amikor a hatóság elvárásaival szembehelyezkedik. A szerző a szállodás magatartásának okát is kutatta: „Miért? Mi volt Weiszlovits Emilnek ezen órákban az elmélkedése, mi volt ez az állásfoglalás, ami kihívó és groteszk módon szembehelyezkedett törvénnyel és rendelettel.” Saját bevallása szerint – mivel Vaiszlovich elzárkózott a kérdéseitől – az újságíró a válasz tekintetében

kénytelen volt a közvéleményre hagyatkozni, amely szerint „Weiszlovits Emil azért nem tette ki a lobogót, mert magyar!”

Vaiszlovich magatartásának bírálata során a publicista abban a kérdésben is állást foglalt, hogy ki a „jó magyar”. Abból indult ki, hogy a magyar nemzeti kisebbség nyelvi és szociális hátrányokkal küzd: a napilapok a „magyar szóért” harcolnak, a rosszul dotált színészek csak erőfeszítések árán tudják a magyar kultúrát a színpadokon fenntartani. A kisebbségnek ilyen körülmények között érdemi segítségre, adakozó, önzetlen, magukat és vagyonukat a magyar kultúra és társadalom jobbításának szolgálatába állító támogatókra van szüksége. Vaiszlovich ezzel szemben szimbolikus ügyekben „hetvenkedik”, „kötekedik”, „milliós kényelemből” „handabandázik”, mert „mártíromságot kereső mazochizmus” hajtja. És nem képes valódi áldozatokra. Az újságíró szerint ez a magatartás Erdélyben nem kell senkinek, mert ez amolyan „magyarkodó fölöslegesség”, amely miatt a kisebbségi társadalom többi tagja csak szenved. A szerző – többes szám első személyben! – kijelentette, hogy visszautasítják Vaiszlovich „magyarságát”, egyben üzent is neki: amennyiben a magyarságért valódi áldozatokat fog hozni (vagyis anyagi támogatásban részesíti az arra rászorulókat), akkor is magyarnak fogják tekinteni, ha minden ablakában román zászló leng. Hogy pontosan ki az a „mi”, nem tudjuk meg.

A publicista azokat is kritizálta, akik heroizálták Vaiszlovichot, úgy vélte, érdemtelenül avatták hőssé:

„A börtön különös nimbuszal vonja be mindenkor lakóját. Érdekes lesz a gyilkos is, aki tizenöt év után szabadul. Romantikussá válik a párbajhős, kit államfogházzal sújt a törvény. Azonban jó lenne, ha [sen]kit sem tévesztene [meg] a börtön s a mártíromság hamis nimbusza, mely most Weiszlovits Emil feje köré készül glóriát vonni.”⁹⁴⁷

De pontosan kikre gondolhatott a szerző? Ahogy azt láttuk, a nyilvánosságban megjelent szövegek visszafogottak voltak, nem heroizáltak. Kritikája bizonyára a privát beszélgetések keretében, a félnyilvános tereken, eseményeken elhangzott véleményekre vonatkozott. Írásának címzettjei elsősorban a „kötekedők” és reprezentánsuk, Vaiszlovich, valamint a „kötekedés” támogatói voltak. Másodsorban az erdélyi magyarok, akiknek identitást és cselekvési stratégiát kínált fel. Az újságíró vádja azonban nem volt megalapozott, az adatok azt igazolják, hogy Vaiszlovich Emil – ahogy már láttuk – rendszeresen adakozott.

A többi íráshoz viszonyítva tehát itt merész állásfoglalással van dolgunk. A szöveg sok tekintetben hasonlít a román szövegekre: az egyén negatív színben tűnik fel, és már nem is egyén, inkább egy *csoport* („magyarkodók”) képviselője. A szerző *instru-*

947 Brassói Lapok, 1934. november 1. 8.

mentalizálja személyét: alakján és incidensén keresztül fogalmaz meg egy fontos üzenetet (hogy ki a jó magyar). Az aszimmetrikus értékszerkezet, a poláris beszéd is jellemző rá: egyik oldalon állnak a haszontalan magyarkodók, a másikon az önzetlen, áldozatot hozó magyarok. Az *offenzivitás* is kimutatható: vitatkozik, kritizál, határokat jelöl ki, ellenséget/ellenfelet azonosít, közösségépítési tanácsokat, nyílt identitásjavaslatot közvetít. Alapvető különbség viszont, hogy narratívájának nem része az etnikai ellenségkép.

A szerző retorikája jól illeszkedik az erdélyi nyilvánosságban akkortájt zajló folyamatokba. Az 1930-as években ugyanis már népszerű volt az az álláspont, amely az eredményeket legalább részben a kisebbségi társadalom belső viszonyainak megújításától, újjászervezésétől, a népszolgálati munkától várta.⁹⁴⁸ Erre az időszakra ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy az országon belül nem számíthatnak a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésére, mint ahogy külföldi segítségre sem (a népszövetségi beadványok nem jártak sok sikerrel). Ilyen körülmények között – a Magyarországgal való viszony és a revíziós jövőkép mellett – felértékelődött a belső társadalmi szerveződés.⁹⁴⁹

A publicisztika szerzője vélhetőleg a nagyváradi születésű Gábor István, a Nagyvárad Napló, később a Brassói Lapok munkatársa volt, aki 1938-ban, az újabb botrány apropóján az 1934. évvel azonos mondanivalójú írást közölt a napilapban, ugyanannak a karikatúrának a kíséretében. A hangvétele az előbbinél kíméletlenebb, személyesebb volt:

„Balzac(?) és Dickens, a magyaroknál Mikszáth szerette az ilyen figurákat. Ezek az írók előszeretettel ásták elő ezeket a kellemes félbolondokat, ezeket a tipikusan kisvárosi polgárokat, akik elveszítve 18. századbeli forradalmi vonásaikat, csak úgy váltak regényképessé, ha abnormális cselekvényekbe szötte be őket az író. Ha Mikszáth ma élne, Waiszlovitsról talán pompásabb regényt kanyarítana még a »Beszterce ostrománál« is.”⁹⁵⁰

Ennek a két írásnak több hozadéka is van. Láthatóvá teszik azt, hogy volt egy „hivatalos” magyar nyelvű nyilvánosság, amelyből a nagyon provokatív tartalmak, például Vaiszlovich heroizálása, az ellenségképzés, a szenvedélyes érzelmnyilvánítás kimaradtak. És hogy vélhetőleg volt egy másik, egy „informális” nyilvánosság, ahol a „hivatalosból”, a nyílt kommunikációból kiszorult diskurzusok, témák kaptak helyet, és amely bizonyára leginkább a szóbeliség keretei között létezett. Továbbá azt is láttat-

948 A népszolgálat ideájához l. Bárdi: *A népszolgálat genezise...*, Lőrincz D. József: *A népszolgálat*.

949 Bárdi: *Otthon és haza...* 487–495.

950 Brassói Lapok, 1938. április 13. 6. Vaiszlovich továbbá „idejét múlt” alak, „zavaró és patológikus tünemény”, „renitens”, „főlösegesen ágáló különc” és persze legfőképpen empátia nélküli önző figura.

ja, hogy Vaiszlovich megítélése magyar körökben nem volt egyöntetű: karakterének, magatartásának különböző értelmezéseiről és több interpretív közösségről beszélhetünk. Illetve a Vaiszlovichról szóló szövegekből is kiolvasható az, ami más, országos jelentőségű forrásokban is látható: magyar közegben is felvetődtek azok a kérdések, hogy ki a közösség jó tagja, milyen „technikákkal” kell a kisebbséget védelmezni.

Összességében tehát elmondható, hogy az 1920 utáni magyar és román szövegek tartalmát – főként azokét, amelyek nem elégedtek meg a *dolgos-különc polgár* narratív „modelljével” vagy a *tárgyak szerelmese* képzetével – mindenekelőtt az impériumváltás és az ezzel összefüggő új kihívások, késztetések, elsősorban a nemzetépítés és a kisebbségvédelem („immunizálás”) szándéka formálták. A Vaiszlovichot instrumentalizáló szövegek szerzői ugyanis arra törekedtek, hogy a nemzeti identitásra és magatartásra vonatkozó javaslatokat, közösségi emberideált és normákat, valamint ellenségképet közvetítsenek az olvasók számára. A publicisták különböző *szerepekben*, különböző csoportok reprezentánsaként ábrázolták Vaiszlovichot, a szerepeket politikai szándékaiknak megfelelően jelölték ki, bár céljaikat és az ábrázolás módját nagyban meghatározták a közösségi igények, valamint az áthagyományozott tudás- és toposzkészlet elemei. Az általam vizsgált és a főszereplőt negatív színben feltüntető román szövegek szerzői egy nagy interpretív közösséghez tartoztak, amelynek tagjai Vaiszlovichot a román nemzetépítés kerékkötőjének, nemzetellenes (románellenes) aktornak tekintették. Ezek a textusok a magyar narratívákhoz képest offenzívabbak voltak, nyílt nemzetépítést folytattak, és ellenségkép-alkotásra épültek. A magyar szerzők legalább két interpretív közösséghez tartoztak, a domináns csoport szimpatizált Vaiszlovichcsal. Bár nem uszítottak, a szállodás jóindulatú ábrázolásával népszerűsíteni tudtak a kisebbség szempontjából hasznosnak vélt tulajdonságokat, viselkedési mintákat. Az elemzésből az is világos, hogy a nemzetiesítő román elitek munkáját Nagyváradon a „régvi világhoz” igazodó akkulturációs gyakorlatok lassították, ezért is volt szükség a mozgósító, identitásépítő szövegekre. Egyúttal az is láthatóvá vált, hogy magyar oldalon legalább két nyilvánosság létezett, és hogy a Vaiszlovichot nyíltan heroizáló szövegek inkább a „hivataloson” (írott sajtón) túli nyilvánosságban kaptak, kaphattak helyet.

5. EMLÉKEZET

5.1. EMLÉKEZET ÉS TÖRTÉNELEM

A családról, a fivérekről – és különösen Emilről – a Weiszlovitsok/Vaiszlovichok halála után számos emlékezeti narratíva született. A jellemző folyamat persze a felejtés, emlékezetük fokozatos megfakulása volt. Az alábbiakban először az idő dimenziójában vizsgálom az emlékezetüket. Az emlékezettörténeti összefoglalót tematikus elemzés követi: elkülönítem és számba veszem a legjellemzőbb narratívákat, majd ezek funkcióját is tárgyalom.⁹⁵¹

A lila Park sárgában című, 1982-ben publikált írásában Implon Irén nagyváradi író, újságíró⁹⁵² azt állította, hogy valamikor a második világháború előtti Nagyváradon a helyiek sokat derültek azon a vidéki földbirtokoson, aki felesége helyett egy „idegen nőszeméllyel” lakott egy ideig az akkor széles körben ismert nagyváradi Park Szállóban. Amikor ugyanis a szálló szigorú erkölcsi szabályokat érvényesítő tulajdonosa tudomást szerzett a félrelépésről, vásárolt egy női ruhadarabot, becsomagolta, és elküldte a földbirtokos feleségének ezzel az üzenettel: „Tisztelt asszonyom, legutóbbi vendégeskedése alkalmával, férjeura társaságában, a szállodaszobájában felejtette a mellékelt holmit.”

A szerző egy másik történetet is elmesélt olvasóinak. Ebben Vaiszlovich Emil évekkel azután, hogy a Helikon íróközösség nagyváradi felolvasóestjére (1927) érkező Kádár Imre megszállt a Parkban, két inggombot adott át a szállóban ismét megforduló írónak a következő szöveg kíséretében: „Ön és Kuncz Aladár most hét esztendeje itt laktak. Vagy ön, vagy a társa itt felejtett akkor valamit.” Implon Irén szerint a két inggomb „a lila Park történetéből a leginkább áthagyományozható hírnévgyarapító”. Vagyis úgy vélte, hogy ez a reprezentatív epizód rendkívül alkalmas arra, hogy fennartsa a szálló és Vaiszlovich hírnevét, emlékezetét. Emlékezetfenntartó képessége ab-

951 Az *Emlékezet* fejezet részben az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

952 Implon Irén (1927–2011) Nagyváradon született és érettségizett, majd Kolozsváron szerzett magyar szakos tanári oklevelet. Az 1950-es években először a Fáklya című lap irodalmi titkára és riportere, majd a Tanügyi Újság nagyváradi tudósítója volt. Az 1960-as években középiskolai tanárként dolgozott szülővárosában. 1968-ban újra a Fáklyához került szerkesztőként és rovatvezetőként, „irányító szerepet vállalva a város és Bihar megye szellemi életében”. Számos napilapban és folyóiratban (Fáklya, Bihari Napló, Tanügyi Újság, Új Élet, Utunk, Művelődés) publikált. „Élményanyaga a szülőföld, helytörténeti riportjai lírai hangvételűek.” (Balogh Edgár: *Romániai magyar irodalmi lexikon*. II. 350–351.)

ból fakad, hogy a történetben Vaiszlovich mellett más ismert emberek is feltűnnek (Kádár Imre, Kuncz Aladár), és a főszereplő tulajdonságai (abszurd precizitása, mindent észrevevő tekintete, a vendégek éber felügyelete) figyelemfelkeltő, emlékezetes formában őrződnek meg.⁹⁵³

Az írás születése idején (1982) az éppen átalakítás alatt álló⁹⁵⁴ Parkban megforduló, ott körbenéző szerző egyéb történeteket is felidéz. Többek között a szálló megnyitásának előzményeit: hogy hajdan „Bocskai-kastély” volt, és 1903-ban Bethlen grófnőtől vásárolták meg az épületet a „Vaiszlovich fiúk”. Hogy szépséges, részben még 1982-ben is látható belső tereket alakítottak ki benne: „az ajtó csiszolt üveglapjairól levelek és virágszirmok csillogtatják míves szépségüket”, a lépcsősort kísérő virágfüzerek a „szecesszió századeleji üzenetét hintik az időben”, a szállodai szoba plafonjáról „virágkehely mintázatú”, „kálavirágot utánzó” csillárbúra ereszkedik alá. Azt is megtudjuk tőle, hogy a szálloda nemcsak szépséget kínált látogatói számára, hanem kényelmet is: az „előteres lakosztályokhoz” már akkor tartozott fürdőszoba, amikor arra az emberek egy részének még nem is volt igénye. A szálloda imponáló vendégekört mondhatott magáénak, megfordult itt Bartók Béla, Dohnányi Ernő, George Enescu, Bronislaw Huberman, Victor Eftimiu és Franyó Zoltán is. A szerző abba is beavatja olvasóit, hogy Vaiszlovich babonás volt, nem szerette a 13-as számot, ezért a Parkban nem is engedélyezett 13-as szobát. Mániákusan ragaszkodott a pedáns rendhez és a szigorú erkölshöz: lompos vendégeket és „rosszban sántikáló” párokat nem fogadott be. Ha rájött a turpisságra, megbüntette őket, ahogy azt a vidéki földbirtokosról szóló történetben láttuk. Impon az összetört hegedű történetét is elmeséli. A szállodás nagyvonalúságát érzékeltető epizódban a Parkban megszállt híres hegedűművész, Erica Moreni értékes hegedűjére rászakadt a „gipszdíszítményes” mennyezet, és összezúzta a különleges tárgyat. Vaiszlovich – Impon szerint – egy kisebb ház árát fizette ki neki „szó nélkül”, kárpótlásként. A szerző borús történeteket is felidéz, például azt, hogy az 1930-as években a tulajdonos másfél évre bezárta a szállodát, és kiírta az ajtóra, hogy „Adónyomorítás miatt zárva”. Korábban, 1927-ben ennél is súlyosabb helyzetbe került, a diákzavargások idején néhány antiszemita diák súlyosan megverte. Ezt követően került a fejére a koponyacsont hiányait pótló, sokat emlegetett „platinalapocska”. Utolsó nagy afférja már az életébe került. A szemtanúk elmondásaira építő történet

953 Ezeket a történeteket Impon Irén a Vaiszlovichról készült, három részben publikált portréja (Impon: *A lila Park sárgában*. Fáklya, 1982. május 27. 3., uo. 1982. május 28. 3., uo. 1982. május 29. 3.), annak első és második része tartalmazza. A szöveg a szerző számos írását aggregáltan közreadó kötetben, a *Nagyvárad tollrajzokban* is napvilágot látott (1993), de már átdolgozott, lerövidített formában. Többek között ennek a háromrészes cikknek és Impon Irén más, kulturális és helytörténeti írásainak köszönhető, hogy a nagyvárad Fáklya, a Román Kommunista Párt napilapja, fellapozásra érdemessé vált a propagandát kerülő olvasók körében is.

954 „[A]hogy a minap, a Park Szálló ablakaiban megjelentek a mázolók a parkettacsiszoló-gép fül-siketítő muzsikája kíséretében, s a kapun a felirat: ZÁRVA, elérkezettnek láttam az időt, hogy bár egy órára vendégül jelentkezzem.” (Fáklya, 1982. május 27. 3.)

szerint 1944-ben egy „felbőszült SS-tiszt” – akinek ő nem köszönt, és akinek ezt mondta: „Nincs előírva, hogy a németeknek előre kell köszönni” – agyonverte az internálótáborba hurcolt Vaiszlovichot. Ezek a részben anekdotikus, részben nagyon is komoly históriák lényegében a szállodásról szóló történetek akkorra már „kikristályosodott” emlékezeti *kánonjának* a részei. Az olvasónak egyébként az a benyomása, hogy a szerzőben az épület bejárása közben idéződnek fel a jellegzetes epizódok és emlékezeti tartalmak. Hogy nemcsak az egykori belső terek mustrájára, hanem az emlékezet – történetek által reprezentált – „helyeinek” bejárására is meghívja olvasóit.

Ez a kánon azonban nemcsak történeteket, hanem bizonyos motívumokat, emblematikus elemeket is integrált, például a lila színt, amelynek az írásban – akárcsak a sárgának – határozott szerepe, jelentéskifejező funkciója van. A szövegből kiderül, hogy a tulajdonos a címben is jelölt lilát preferálta, ezért a szálloda számos belsőépítészeti eleme, kiegészítője (a mozaikok, a redőnyök, a futószőnyegek) lila színt hordoztak magukon. Vaiszlovich alakja, a Park és a lila már a kortárs beszámolókbán is összefonódott, olyan „emlékezeti mezőt” „keretezve”, amelyben számos, a tulajdonossal kapcsolatos jellegzetes történet, anekdotikus epizód, „lilába burkolt profán legenda”⁹⁵⁵ formálódott és helyet kapott. Az írás időszakában azonban a város által kezdeményezett „fiatalítási” munkálatok indultak a szállodában, amelynek során sárgára cserélték a lilát.⁹⁵⁶ A sárga szín térnyerése törést jelez: azt, hogy múlik az idő, és a jelen (sárga) kíméletlenül átrendezi az örökölt struktúrákat; a múltat (lila) tehát a felejtés veszélye fenyegeti. Az idő múlását és a felejtés rémét nemcsak a sárga szín jelzi, hanem a lila terek pusztulása is: a halomba zsúfolt bútorokon már „nyoma sincs stílnak meg csínak”, az értékes rézágákat elszállították, a „sablonbútorokat” pedig ellopták.

A szállóban zajló „felújítás” tehát apropót kínált ahhoz, hogy Implon felidézze az általa értékesnek tartott múltat, a vonatkozó emlékezeti tartalmakat, áthagyományozva őket az utókorra. A szerző célja azonban nemcsak Vaiszlovich emlékezetének megőrzése, közvetítése volt, hanem egy egész korszak, elsősorban a századelő hangulatának átadása.⁹⁵⁷ A szöveggel tehát, amellet, hogy szórakoztatott, a múltat dokumentálta, archiválta és „mentette meg” az utódok részére a felidézés által. Ez a törekvés a nagyváradi magyarság identitásának formálására, erősítésére irányult, és a román emlékezetpolitikával, a múlt elhallgatásával szembeni védekezést is szolgálta.

955 Implon: *Nagyváradi tollrajzok*. 47.

956 A „sárga Park” belső tervezője állítólag Pataki László volt, aki „ehhez a színhez igazította a falak, mennyezetek, díszítések összhangját”. (Fáklya, 1982. május 29. 3.)

957 Az írást újraközölő *Nagyváradi tollrajzok* bevezetőjében ugyanis azt állította, hogy „a kor s a hely hangulatát” próbálta felidézni a kötetben közölt portréival, történeteivel. Mivel a múltbéli Várad szerint „már csak néhány kimagasló emlékalakban” és a „földgyalu” által fenyegetett házakban maradt fenn, a Vaiszlovichra és a Park Szállóra való emlékezés sürgetőnek tűnhetett a számára. (Implon: *Nagyváradi tollrajzok*) Michel de Certeau szerint a felidézett múlt „a különbség megjelenítésének eszköze”, „azt jeleníti meg, ami hiányzik”. (Gyáni Gábor: *Esemény és narratíva...* 53.)

Az írás szerkezetét és tartalmát több minden formálta. A szövegből kiderül, hogy kortárs lévén, személyes emlékei voltak a szállodáról, de Vaiszlovich és a Park helyi, élő emlékezetéből is meríteni tudott (a nagy demográfiai átalakulás ellenére fennmaradt valamiféle emlékezetközösség). Írott forrásokat, szövegeket is olvashatott, az 1945 előtti sajtópublikációk mellett Katona Béla, Dutka Ákos vagy Szász István Vaiszlovichról szóló írásai is rendelkezésére álltak. Elbeszélése az élő emlékezet és az értelmiségi szöveg hagyomány narratív rendjét követte: Vaiszlovichot ő is mint építő tevékenységet végző, dolgozó, továbbá mint külön (bogaras, babonás, provokatív, extrém módon pedáns, úrias magatartású stb.) polgárt ábrázolta, emellett a fivérekkel kapcsolatban oly gyakran használt anekdotikus stílust is alkalmazta. A szöveget a felejtés és az aktuális politikai viszonyok is nagyban alakították, az írásban ugyanis számos félígazságot, fiktív elemet és elgondolkodtató hiányokat találunk. A leírtakkal ellentétben a szálló épületét – emlékezzünk vissza! – valójában nem a fivérek, hanem szüleik és egyik nővérük vásárolták meg a Bethlen-családtól, és évekkel később került a testvérek tulajdonába. Az összetört hegedűvel kapcsolatban a szállodás a leírtakkal szöges ellentétben járt el: csak hosszas pereskedés után mutatott hajlandóságot a kártérítés kifizetésére, tehát egyáltalán nem volt nagyvonalú. Emellett a mennyezet áldozatául esett hegedű tulajdonosa valójában Albertina Ferrari művésznő volt. A politika hatása leginkább a hiányokon mérhető le. A portréból ugyanis kimaradtak azok a történetek, amelyek a szállodásnak a kisebbségi társadalomban betöltött pozíciójával, szerepeivel kapcsolatosak, az impériumváltás utáni helyi román hatóságokkal való konfliktusairól szólnak, és amelyek a magyar identitás erősítésére alkalmasak. Nem említi az 1923. évi, nagy port kavart identitásnyilatkozatát vagy a szimbolikus ügyekben ellene indított eljárásokat és a kiszabott börtönbüntetéseket sem. Ezek a hiányok főként a román nacionalista elitekhez köthető elhallgattatási politikával, az ön- és a hivatali cenzúrával magyarázhatók. Ugyanez a sajátosság Szász István Vaiszlovichról („a váradi kemény emberről”) szóló írásában is tetten érhető.⁹⁵⁸ Implon Irén vélhetőleg kénytelen volt megelégedni Vaiszlovich és a Park Szálló emlékezetének „csonkolt” közreadásával. Bizonyára már az is komoly sikernek számított, hogy a szálloda „fiatalítása” ürügyén, több évtizednyi hallgatás után végre becsempészhetett Vaiszlovichról és a régi Nagyváradról néhány adatot a kommunista diktatúra sajtójába. A szöveg újraközlésekor (1993) nem egészítette ki a portrét az elhallgatott elemekkel, talán a terjedelmi korlátok, a korábbi „reflexek”, esetleg valamiféle személyes erőtlenség miatt.

Bár a fentiek sok mindent elárulnak a Vaiszlovichra való emlékezésről, Pierre Nora és Jan Assmann fogalmainak bázisán érdemes alaposabban összeszedni ennek dinamikáit és főbb jellegzetességeit.⁹⁵⁹ A világháborút követően még létezett „kommuni-

958 Szász: *A váradi kemény ember*.

959 Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között...*, Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet...*

katív”⁹⁶⁰ (Assmann) vagy „hagyományos” (Nora) emlékezet, vagyis egy olyan közösség, amely birtokában volt az *élő emlékezet*nek, és működtette is azt. Ennek tagjai részben személyes tapasztalatokkal, részben a környezetüktől szerzett ismeretekkel bírtak a családról, és tudásukat – többnyire szóban – megosztották a fiatalabb generációval. A Weiszlovitsokról és főként a Vaiszlovichokról való ismereteiket tehát az *élő emlékezet* kommunikatív közegében áramoltatták. A második világháború és annak következményei azonban elemi csapást mértek a helyi társadalomra és az *élő emlékezet*re.

A holokauszt következtében Nagyváradról szinte teljesen eltűnt a zsidóság, folyamatosan csökkent a magyar anyanyelvűek aránya (az idősek meghaltak, mások kivándoroltak), és a város határain túlról áramlott be számattevő lakosság – ami súlyosan érintette az emlékezés kommunikatív közegét, és magát az emlékezést is, az emlékek transzferét. A helyzetet tovább nehezítették a háború utáni időszak politikai viszonyai: a mind jobban radikalizálódó nacionalista-kommunista elit magatartása, a kisebbségek jogfosztottsága, amelyek értelemszerűen „blokkolták” a kisebbségi identitást erősítő történetek kötetlen elbeszélését. Vagyis az emlékezetközösség „feloldódása” és a központi emlékezetpolitika (a „hatalmi felejtetés”⁹⁶¹) összeadódása nagymértékben hátráltatta a családdal kapcsolatos emlékek elbeszélését és fennmaradását. Mindezek ellenére még mindig megmaradt valamiféle, a Weiszlovitsok/Vaiszlovichok tekintetében eligazító nagyvárad emlékezet, mely azonban egyre szűkebb körben létezett, és egyre több fals elemet integrált. Emellett létezett egy írott formát öltő, szintén szűk körben létező „*értelmiségi emlékezet*” is, amelynek nagyvárad helyismerettel bíró képviselői (például Ötvös Béla, Dutka Ákos, Köteles Pál, Implon Irén, Réz Pál) írás közben nagyban támaszkodtak az *élő emlékezet* tartalmaira, ezek között saját emlékeikre, Vaiszlovichcsal kapcsolatos tapasztalataikra. A visszaemlékezők írásaiban megjelenő történetek, motívumok már egy elbeszéléskánonba illeszkedtek.

Az ezredfordulóra azonban eltűnt az idős generáció, azok az emberek, akikben a kommunikatív emlékezet tartalmai (maradványai) „lehorgonyozódtak”. A széles körű *élő, kommunikatív emlékezet* helyét idővel a *történelem*, a „történelemmé alakult emlékezet” (Nora) vette át, elsősorban a rendszerváltozás után.⁹⁶² A családdal, főként a Vaiszlovich Emillel kapcsolatos históriákat leginkább a helytörténészek idézték fel különböző várostörténeti kiadványok lapjain, többnyire röviden. A helytörténet iránt érdeklődő nagyvárad polgárok, idős zsidó hitközségi tagok pedig kézbe vették a pub-

960 A kommunikatív emlékezet legfeljebb három generációt összefogó emlékezet, melyben még a szóbeli áthagyományozás a döntő. (Assmann: *A kulturális emlékezet...*)

961 A fogalomhoz l. Gyáni: *Emlékezeti kánonok – emlékező közösségek...* 37.

962 Az emlékezet és a történelem semmiképp sem szinonimák. A történelem (mint a múltból való tudás) sok esetben az (*élő*) emlékezetet helyettesíti, és teljesen másként szerveződik, mint az emlékezet. Pierre Nora megkülönbözteti a történeti tudattal rendelkező és az emlékeztársadalmakat. (Nora: *Emlékezet és történelem között...*)

likált írásokat, aminek köszönhetően kialakult a történeti munkákból, a szép- és az ismeretterjesztő irodalomból építkező szórványos tudás. Implon Irén szövege azért is figyelemre méltó, mert éppen az ilyen, nyilvánosan publikált írásoknak köszönhető, hogy – már történelemként – tovább hagyományozódtak egyes, Vaiszlovich Emilről és a Parkról szóló történetek. Az élő emlékezet és a történelmi emlékezet szórványosságát támasztják alá saját, néhány éve végzett terepkutatásaim is.⁹⁶³ A kommunikatív emlékezetre visszavezethető „tartalékba helyezett tudásnak” sincs nyoma.⁹⁶⁴

2010 után további változásoknak lehettünk szemtanúi. Ezek egyike az volt, hogy rendszerint intézmények által szervezett *emlékezeti aktusokkal* a nyilvánosság terébe emelték a történelemmé alakult emlékezetet. 2016-ban az Ady Endre Múzeumban Vaiszlovich Emilről nyilvános előadásnak adtak teret,⁹⁶⁵ 2015-ben a Park Szálló megnyitásának 100. évfordulója alkalmából – szintén nagy érdeklődés mellett – épületbejárást szerveztek a rendkívül rossz állapotban lévő szállodába, szakmai (építész-művészettörténész) vezetés mellett. Később művészeti programok is helyet kaptak itt.⁹⁶⁶ Legújabb felújítási munkálatok zajlanak az épületben. Emellett a román sajtóban több cikk is megjelent a szállodáról vagy a családról. Ezeket a nyilvános eseményeket – Pierre Nora fordulatával élve – az „emlékezet helyeiként” is értelmezhetjük. A kifejezést Nora arra az esetre használta, amikor már nincs élő emlékezet, csak történelem, az ember azonban megteremti az emlékezés lehetőségeit (helyeit). A Vaiszlovichhoz kapcsolódó „emlékezeti helyek” létrehozása egy nagyobb emlékezeti megújulás részének is tekinthető, nemrég ugyanis általános érdeklődés bontakozott ki a város és a nagyváradi zsidóság története iránt.⁹⁶⁷ További változásnak tekinthető, hogy az emlékezők körébe egy új csoport, a nagyváradi románság is belépett (az épületbejárás ide-

963 2019. április első hetében felmérést végeztem a fiatalok (14–18 évesek) és az idősek (60+) körében. A Partiumi Magyar Nyugdíjasok Egyesületének közgyűlésén megjelent 60–70 főből mindössze egy ismerte Vaiszlovich Emil nevét és néhány történetét (mint történelmi epizódokat). Az ortodox hitközség klubjába ellátogató idős személyek körében lényegesen jobb volt az arány: a jelenlévők többségének (nyolc főnek) ismerős volt a családnév és Vaiszlovich Emil néhány incidense (ebben az esetben inkább „hibrid” emlékezetről van szó). A nagyváradi Ady Endre Elméleti Líceum öt osztályában, tehát majdnem 150 fő körében végzett felmérés során egyetlen olyan fiatal sem találtam, aki ismeretekkel, emlékezettel bírt volna a családról. Ez úton is köszönöm Vad Mártának (a líceum igazgatójának), Szilágyi Ibolyának (az egyesület vezetőjének) és Rosenzweig Juditnak (a nyugdíjasklub „koordinátorának”), hogy a felmérést lehetővé tették.

964 A „tartalékba helyezett” tudáshoz l. Keszei András: *Felejtés, társadalom, történelem*. 7.

965 <https://www.erdon.ro/erdon-helyi-hirek/vaiszlovich-a-hajlithatatlan-93558/> (az utolsó letöltés dátuma: 2018. szeptember 10.)

966 Újrafelfedezik az egykori Weiszlovits-hotelt. Bihari Napló, 2015. október 2. 3.; A Weiszlovits-palota minireneszánsza. Uo. 2015. október 19. 3.

967 Az utóbbi egy-másfél évtizedben lezajlott és még zajlik egy széles körű rehabilitációs projekt, a várostörténet és a városkép szempontjából is fontos épületek felújítása. Néhány éve szobrot állítottak Heymann Évának, Nagyvárad „Anna Frankjának”. 2019-ben, egy addig nem látogatott, rossz állapotban lévő kisebb belvárosi zsinagógában megnyitották a nagyváradi zsidóság múzeumát (az eredmények persze bírálhatók). 2019-ben megjelent Kormányos László terjedelmes várostörténeti munkája, a „Nagyvárad krónikája”.

jén az érdeklődők többsége a demográfiai adottságokból is fakadóan román anyanyelvű volt).

Egyelőre tehát törékeny, az egyének tudatában létező történelmi emlékezet „körvonalazódik” előttünk, amely bizonyos „emlékezeti helyeken” időről időre láthatóvá, érzékelhetővé válik. Ez az emlékezet nem helyhez és időhöz kötött, és nehezen kapcsolható konkrét csoporthoz.⁹⁶⁸ Vajon van-e esély arra, hogy idővel kialakuljon egy olyan emlékezet, amelynek tartalmai az élő emlékezet szóbeli kommunikációs közegében fognak áramlani és hagyományozódni? Vagy olyan, amely már széles körben, tartósan létező, kollektív jellegű „kulturális emlékezetként” (Assmann) azonosítható?⁹⁶⁹

5.2. EMLÉKEZETI NARRATÍVÁK

Az alábbiakban a Vaiszlovichokkal kapcsolatos, főként az értelmiségi emlékezethez tartozó narratívákat elemzem, amelyeknek szerzői több forrásból merítettek adatokat és ötleteket. Egyesek személyes tapasztalatokból indultak ki, mások főként a kommunikatív emlékezetet hasznosították, nem utolsósorban az értelmiség kortárs és későbbi történeteit vették alapul. Itt azonban komplex emlékezeti transzferrel van dolgunk, az egyes források ugyanis kibogozhatatlanul összekapcsolódtak az elbeszélésekben. Ez az átvett történetekre is igaz, például Hunyady Sándor, Ötvös Béla vagy Szász István – mások által kiindulópontként használt – írásai nem pusztán értelmiségi konstrukciók voltak, minthogy ezek megírásakor jelentős mértékben támaszkodhattak a helyi tapasztalatokra és az élő emlékezet tartalmaira. Ráadásul a Váradon látottak, hallottak azokra is hatottak, akik a fent említett szerzők és mások munkáit forrásokként használták. Impon Irén talán – a bihari származású – Szász Istvántól vette át a női ruhadarabban történő büntetés történetét, de csak részben tőle, ugyanis a kortárs írott forrásokban és a helyi emlékezők elbeszéléseiben szintén találkozhatott a történettel vagy ennek ősverziójával, narratív „magjával”.⁹⁷⁰ Egy visszafelé irányuló áramlás

968 Halbwachs szerint a kollektív emlékezés alakzataira – a rekonstruktív természet mellett – az időbeli és térbeli kötöttség, valamint a csoportfüggőség jellemző. Ez azt jelenti, hogy ez esetben nincs intézményesen rögzített ünnepnap vagy egy Vaiszlovich Emilnek készített emlékmű. A csoport határai elég elmosódottak, legfeljebb a Nagyvárad, a helytörténet iránt érdeklődők, a múlt iránt nosztalgizálók „csoportja”, a kisebbségi magyarság bizonyos csoportjai azonosíthatók valamelyest. (Halbwachs téziseiről: Assmann: *A kulturális emlékezet... 38.*)

969 A kollektív jellegű kulturális emlékezet a hétköznapiakon túli ünnepi emlékezés terepe (a kommunikatív emlékezetben van viszont a hétköznapiakból is). Nem magától terjed, hanem gondosan irányítják (szemben a kommunikatív emlékezetnél megfigyelhető szabad terjedéssel). (Assmann: *A kulturális emlékezet...*)

970 A történet talán azoknak az elbeszéléseknek a továbbfejlesztett verziója, melyek már a testvérek életében cirkuláltak a nyilvánosságban, és melyek a szálló erkölcsi rendjéről szóltak. Egy – az írásában talán a szóbeszédre támaszkodó – újságíró 1919 elején lejegyezte, hogy Gyula és Emil nem engedtek szerelmespárokat a szállodába, és Gyula egyszer „elcsípett” egy ismert kereske-

is elképzelhető: nemcsak az élő emlékezet hathatott a nyomtatásban megjelent szövegekre, de az utóbbiak is befolyásolhatták, elemekkel gazdagíthatták, variálhatták a szóban cirkuláló elbeszéléseket.

A Vaiszlovichok emlékezetének másik sajátossága az, hogy idővel kikristályosodott egy elbeszélésekből álló kánon, amelynek több, már bemutatott történet, motívum is a része volt.⁹⁷¹ A kánon „magját” valójában olyan történetvázak, stilizált elbeszélések alkották, amelyekre aztán különböző verziók épültek, néha egymástól radikálisan eltérő módon – a szerzők igényeihez, céljaihoz, a korszak politikai adottságaihoz igazodva, vagy egyszerűen csak a felejtés és a kreativitás mértéke szerint. Szász István például teljesen másként és persze rövidebben mesélte el az ellenlábás megleckéztetésének vélhetőleg Hunyadynál olvasott (és esetleg helyben is hallott) történetét,⁹⁷² és teljesen másként beszélte el a házasságtörő férfi megbüntetésének históriáját, mint Implon Irén. Implon elbeszélésében (*A lila Park sárgában*) – ahogy azt láttuk – Vaiszlovich rájön arra, hogy a vendégül látott pár rosszban sántikál, ezért egy női ruhadarab megvásárlása és elküldése révén leleplezi, megleckézteti a házasságtörő férfit. Szász Istvánnál (*A váradi kemény ember*) más a helyzet. Ott Vaiszlovich nincs tisztában a körülményekkel, hogy az „Elefántovics nevű bácskai nábob” a felesége helyett a verseci patikusnéval szállt meg a hotelben, és a szobában talált női fehérneműt jóhiszeműen küldi el földbirtokos feleségének. A konfliktus párbajban folytatódik, amiből

---

dőnét, aki szállóban megszállt katonánál tett látogatást; a zászlós még Szegeden is emlegette, hogy neki azonnal felmondták a szobát. „No, aztán ha jött egy ismert pár, amelynél a férj nem volt a nő férje, a feleség nem volt a férj felesége, Gyula mester metsző gúnyval hirtelen eléje tett a nőnek is, a férfinak is egy-egy bejelentő lapot s követelte: – Tessék azonnal kitölteni. A nő és a férfi megkezdték a műveletet, a nevet be is írták, de annál a rovatnál, hogy 'a házastárs neve', odafordult a férfi a nőhöz, zavarodottan kérdezve. – Hogyan is hívnak téged, drágám? Vagy a nő: – Ennye, nem jut eszembe az uram neve. Akkor aztán jött a magyar frazeológia s az ékes kitesékelés.” (Váradi Hét, 1919. január 20. 7–9.)

- 971 A narratív kánon alaptörténetei és motívumai: ellenfelének megleckéztetése anyagi áldozatra való utasítás révén, a körösszegi „ostrom”, a Pallayval való párbaj, afrikai és indiai vadászatok, a házasságtörő férfi furfangos megbüntetése, a magasan pozicionált férfi kiutasítása a Parkból, Emil 1927. évi megveretése, a szálloda bezárása, a zászlóincidens, a kalapincidens, a hegedű szerencsétlen megsérülése, a német tisztekkel való konfliktus, Fischer Imre aprópénzben történő „kifizetése”, a lila színhez való ragaszkodás, anakronosztikus öltözködés, pedantéria, mesterseges koponyatető, a szeretők neveit tartalmazó könyv, szigorú erkölcsi rend a Parkban, aranyjászol építése, aranypatkók készítése. A kánon elemeinek nagy része – ahogy az látható – Emilhez kapcsolódott.
- 972 Szász írásában Vaiszlovich Zselénszky Róbert aradi földbirtokost hecceli, bosszantja. Ebben a történetben az akkor még Váradon kívül élő férfi az antiszemita híreben álló gróf gazdatisztje, akinek nemcsak a birtokát, de a pénzügeit is rendbe teszi. Távozásakor Zselénszky egy nagyobb összeggel akarja megjutalmazni, a mezőgazdász azonban lemond róla. Viszont arra kéri, hogy „[...] az összeget szíveskedjék az aradi zsidó hitközség jótékonyági alapjához eljuttatni.” (Szász: *A váradi kemény ember*. 206.) Hunyady Sándornál – talán az őstörténetben –, ahogy azt láttuk, Vaiszlovich egy, az ágyneműben kárt okozó zsidó textilügynököt büntet meg: arra utasítja, hogy a kárösszeget egy katolikus templomnak ajánlja fel. (Hunyady: *Szállodai kaland*. 179–180.)

Vaiszlovich kerül ki nyertesén (ellövi a bácskai földesúr jobb fülét). Ugyanannak az alaptörténetnek két különböző rendeltetése van. Implon elbeszélésében illusztratív szerepet tölt be: a szállodás különtségét és furfangját „igazolja”. Szász írásában inkább magyarázó funkciót lát el, azt tisztázza, hogy mi volt az oka annak, hogy Vaiszlovich bevezette a szigorú erkölcsi rendet a szállodában; kiegészítő szerepe az lehetett, hogy a „nábobok” „bűnös” világát kritizálja.

A továbbiakban – akárcsak a kortárs szövegek esetében – számba veszem a legjellegzetesebb narratívákat, feltárom a Vaiszlovichhoz kapcsolt szerepkészletet. Azt is igyekszem kideríteni, milyen funkciókat töltöttek be a vizsgált szövegek, és milyen, a jelenben érvényes igényeket elégítettek ki. Az elemzett írások különböző műfajokhoz tartoznak: van köztük sajtópublikáció, korrajz, anekdotagyűjtés, de igényes novella is. A műfaj egyébként meghatározza a funkciót is, a vizsgált novella – szépirodalmi jellegeből adódóan – kevésbé kapcsolódik a mítoszképzéshez.

Az már most látható, hogy a világháború utáni történetek megszakítatlanul továbbvitték a korábbi narratívák főbb elemeit, sajátosságait (dolgos-különc polgár, anekdotajelleg, pozitív megítélés, pozitív tulajdonságprofil stb.). A dolgos-különc polgárok képzethez kapcsolódó narratívákat nem tárgyalom külön, inkább arra fókuszálok, hogy – az amúgy dolgos-különcöket, különösen Emilt – milyen (egyéb) szerepekben ábrázolták. Megjelenítésükben számos változás és eddig fel nem tárt jellegzetesség is tapasztalható.

A Vaiszlovichok tetteit bemutató történeteknek az expanziójáról beszélhetünk, ami azt jelenti, hogy bővült az elmesélt történetek, epizódok repertoárja, újabb, a kortárs szövegekben nem található részletek is napvilágot láttak.⁹⁷³ Alapvető változás volt, hogy a főszereplőknek a Park Szálló megnyitása (1915) előtti életszakasza is az érdeklődés fókuszába és pozitív megvilágításba került. Szintén alapvető módosulásnak tekinthető, hogy az utókor nem hagyta érintetlenül a történeteket, amelynek nyomán a Vaiszlovichok (különösen Emil) megjelenítése mind tipizáltabb, idealisztikusabb lett. Megjelentek a kifejezetten hamis vagy hihetetlen, egyben bizonyíthatatlan állítások, egyre nagyobb szerepet kapott a szenzációs elem és a fikcionalitás. Például egy róla készült portréban (az 1930-as években) a szerző bagatellizálta a körösszegi kudarcot, és azt állította, hogy a fivérek egyik napról a másikra 300 000 koronáért, saját erőből vásárolták meg a Park Szálló későbbi épületét, a Bethlen-kúriát.⁹⁷⁴ Szász István jóval később megjelent munkájában – Ötvös Béla nyomán – úgy vélte, hogy Emil kitüntet-

973 Ötvös Béla Horvát Ernő emlékei nyomán írott munkájában például azt állította, hogy 1916-ban az osztrák–magyar hadsereg főparancsnokának, Károly főherceg trónörökösnek el kellett hagynia a Park Szállót, amikor Vaiszlovich tudomást szerzett arról, hogy női látogatót fogadott. A herceg kénytelen volt a római katolikus püspöki rezidenciába költözni (Ötvös–Horvát: *Porrá és hamuvá.* 19. A kézirat 1947-ben készült el) Az eset megismétlődött 1920 után, amikor II. Károly román királyt tessékelt ki ugyanezen oknál fogva. (Dezső István visszaemlékezőt idézi Lówy: *Az úri város zsidó lakosai...* 126.)

974 Fehér: *Bihor-Biharmegye...* 475.

téssel végezte el a mödlingi mezőgazdasági akadémiát.⁹⁷⁵ A valódi történések addigra már a múlt „homályába” veszttek, az emlékek elhalványultak, ez pedig lehetőséget biztosított a fikcionalitásnak.⁹⁷⁶

5.2.1. Népi hősök

A fivérek korai történetét felidézõ, hamis elemeket tartalmazó pozitív elbeszélésnek egy egészen különös, a gyakorlatot tekintve a legendaképzés, a műfaj szempontjából az igaztörténet⁹⁷⁷ kategóriájába sorolható változatát elemzem az alábbiakban. Ez az elbeszélés forrásokkal teljesen igazolhatatlan adatokat, eseményeket tartalmaz, amelyben a szerző a fivéreket a végletekig túlpozicionálja, jelentőségüket felnagyítja, és mármár hősmondákba illõ epizódokat kapcsol alakjukhoz. Az interpretáció érdekessége, hogy még Vaiszlovich Emil életében megjelent írott formában (1938-ban, majd 1940-ben), egy történelmi regény (...és megbüntettem hetediziglen) epilógusaként. A történetben a Tisza parancsát teljesítõ fõszolgabíró pandúrok segítségével próbálja a Körösszegen gazdálkodó önféjú Vaiszlovichokat egy törvénytelen rendelet végrehajtására rábírní, természetesen eredménytelenül. A „körösszegi várostromról” szóló történetben a dölyfös notabilitást kicselezõ, bátor és fufangos Vaiszlovichok szinte népmesei alakokká válnak.

A történet szerzõje/lejegyzõje Ötvös Béla író, újságíró (1888–1970) volt, aki a helyszínhez közel, Komádiban született, és akinek talán személyes benyomásai is lehettek a még gazdálkodó Vaiszlovichokról. Az is lehetséges, hogy a történet alapjait helyben, a kommunikatív emlékezetbõl sajátította el. A lokális viszonyokban való jártasságára több jel utal; például tudta, hogy 1888-ban Csáky Kálmán volt a bihari birtokok kormányzója, vagy hogy a Fleischerek (akik szerinte „típusai az érzésben, gondolkozásban, egész felfogásában magyarrá lett zsidónak”) Berekbõszõrményben árendáltak földeket, és jó viszonyban álltak a Vaiszlovichokkal.

A történet ugyanakkor számos nyilvánvaló hamisságot, túlzást, az alkotói fantáziából eredeztethetõ elemet is tartalmaz. Ötvös szerint az incidens éppen 600 évvel IV. Kun László meggyilkolását követõen történt, vagyis 1890. július 10-én, azután, hogy Tisza István megbukott a választásokon. 1890-ben azonban nem voltak országgyûlési választások, Tisza választási veresége jóval késõbb, csak 1905-ben következett be, és

975 Szász: *A váradi kemény ember*. 206.

976 „A felejtést e keretek vagy egy részük eltûnése magyarázza: nem tudjuk rögzíteni rajtuk – vagy más köti le – a figyelmünket” (Halbwachs, Maurice: *Az emlékezet társadalmi keretei...* 131.) Sinfree Makoni a nem emlékezés (*unremember*) kifejezést javasolta a felejtéssel (*forget*) szemben, mivel véleménye szerint ez jobban nyomatékosítja a felejtés folyamatának aktív voltát. (Jakab: *Emlékállítási és emlékezési gyakorlat...* 41.)

977 Az igaz történet hőse mindig valóságos személy, a történetben szereplõ személyek között valóságos kapcsolatok és viszonylatok vannak. Az igaz történetek egyetlen aktust, konfliktust ábrázolnak, a jellemnek egyetlen, de fõ mozzanata nyilvánul meg. (Keszeg: *A történetmondás antropológiája*. 127–128., Réthey Prikkel: *Az igaztörténet...* 129.)

1890 nyarán Szapáry Gyula volt a kormányfő. A dátum azért sem felelhet meg a valóságnak, mert a történetben szereplő cséffai főszolgabíró, Beöthy Pál hivatalát csak 1895-ben foglalta el. Ugyanakkor, mivel a Vaiszlovichok 1905-re már feladták a körösszegi bérgazdaságot, a történeteket „vissza kellett tolni” évekkal korábbra. A szerző bizonyára feltételezhette, hogy az átlagolvasónak nincs pontos ismerete Tisza István politikai pályájáról.⁹⁷⁸ A Vaiszlovich–Tisza-affér és Kun László halálának temporális párhuzamba állításával az elbeszélte történet jelentőségét hangsúlyozza a szerző. A többi fikcionális vagy igazolhatatlan elemmel szintén a Vaiszlovichok erényeit, jelentőségét, személyes rátermettségét akarta nagyítani, eltúlozni. Szerinte külföldön tanult gazdaságot (tehát perspektívájuk, lehetőségeik nem szűkültek le a megyére), és Vaiszlovich Emil egy időben az antiszemita Zselénszky Róbert új aradi uradalmában volt megbecsült és nagyon kedvelt gazdatiszt (tehát Emil presztízse és szakmai teljesítménye oly kimagasló volt, hogy még egy antiszemita is kivételt tett vele). A szerző szerint maga Tisza István is kereste a kapcsolatot a sikeres nagybérlőkként híressé vált fivéreivel.⁹⁷⁹ A szerző a történetet persze hihetővé kívánja tenni, ezért a hitelesítő eljárás eszközához nyúl, konkrétumokat vonultat fel (megnevezi a pontos helyet, időt, melleszereplőket stb.). Ezeknek az a funkciójuk, hogy koherenciát teremtsenek a narratív elbeszélés és az eset között, és hogy elaltassák az olvasóban a gyanút.

A történet szerint az országos választások alkalmával az ugrai kerület jelöltje, Tisza István személyesen akarta felkeresni a fivéreket, hogy szavazatukat a maga részére biztosítsa. A két ifjú azonban visszautasította közeledését, Tisza pedig Hrabovszky, az akkori körösszegi községi jegyző útján próbálta őket jobb belátásra bírni, rajta keresztül ígért nekik nemességet a szavazatukért cserébe. A két Vaiszlovich erre azt üzenté Tiszának, hogy ők nem kormánypártiak, és a kitüntetés sem érdekli őket. Ahogy közeledett a választás napja, a megye alispánja elrendelte a közmunkát, vagyis a közutak javítását, ami akkoriban azt jelentette, hogy nyáron, mezei munkák idején állatokat,

978 Ha az emlékeit sok évvel később papírra vető Dutka Ákosra támaszkodunk, akkor feltételezhető, hogy a történet egyik narratívikus alapja az a meggyőződés lehetett, hogy Tisza István és tábora a kakastollas csendőrök asszisztálásával és lovasrendőrök segítségével toborozta a szavazókat. Ő ugyanis így ír az ugrai választásról: „És eljött a választás napja. [...] Kakastollas csendőrök állják körül az udvart, főleg a kapukat. Várnak. Várják a szavazókat. Alig érkezik valaki. Jól táplált öreg Tisza-cselédek, Szakálból meg Körösszegről csendesen odaszivárognak a nagy asztal elé [...] Este 7 órakor befut a hír Váradra is, hogy dr. Halász Lajos, a senki, a makói kanászyerek, 700 szavazattal vezet az ugrai választáson Kítör a pánik Ugrán és Váradon, a megyeházán. Nyargalnak a szekerek az egész kerületben. Lovas csendőrök hajrázzák körül a falvakat. Tisza-párti szavazót keresnek. Hiába!” (Dutka: *A Holnap városa*. 90–93.)

979 „Szakszerű vezetésük alatt jól termett, jól jövedelmezett, virágzott a birtok. Már két éve voltak bérlői a birtoknak. A két ifjú kitűnő gazdálkodásának híre úgyszólván egész Magyarországon elterjedt. Maga gróf Tisza István is, aki ugyan akkor még nem volt gróf, de tekintélye éppen olyan nagy volt, amint amikor gróffá lett, felfigyelt a két fiatalemberre, és mihelyt alkalom kínálkozott rá, igyekezett bizonyítani irántuk érzett megbecsülését.” (Ötvös: „...és megbüntetem hetediziglen”... 303.)

embereket kellett a hatóság rendelkezésére bocsátani. A Vaiszlovichok annak tudatában, hogy a közmunkára utasítás, tehát a munkaerő elvonása nyáron törvénytelen, egyszerűen megtagadták az engedelmeskedést. A cséffai járás főszolgabírója, Beöthy Pál azonban erélyesen felszólította őket, hogy teljesítsék a rendeletet, és akaratának komolyságát nyomatékosítandó karhatalmat rendelt ki a körösszegi birtokra. A fivérek azonban erre még inkább megmakacsolták magukat. A birtokra érkező négy csendőr parancsnoka, egy kakastollas őrmester először szépszóval próbálta őket meggyőzni. Végül maga a főszolgabíró, Beöthy jött a birtokra, hogy letartóztassa őket. Erre a Vaiszlovichok még nagyobb ellenállásra szánták el magukat: többnapig élelmet, lőfegyvereket vettek magukhoz, és a vártoronyba, annak legfelső emeletére húzódtak vissza.⁹⁸⁰ A főszolgabíró a törvény nevében rájuk parancsolt, hogy jöjjenek le, és adják meg magukat, különben erőszakot fog alkalmazni. A fivérek azonban nem vették komolyan a felszólítást, kiültek a lőrészekbe, és lábukat lógatva szalonnáztak (!). A „járás istenének” fenyegetésére, miszerint felküldi a csendőröket, azt válaszolták, hogy se baj, majd a lépcsőn felfele jövet egyenként kiiktatják őket:

„Próbálja meg, ha nem sajnálja a csendőreit. Ide egy se jönne fel, és innen egy se menne le élve. A torony csigalépcsője olyan keskeny és szűk, hogy egyszerre csak egy jöhetne fel, és valahány feljönne, mind a mi puskacsövünk szája elé kerülne. Egyenként durrantanánk le őket. Mindegyiket lelőjük. Vagy ha van elég golyó náluk, onnan alulról célba lőhetnek, de figyelmeztetjük, hogy innen a magasból könnyebben lehet célózni.”⁹⁸¹

A torony alatti huzakodás három napon át tartott, mígnem a főszolgabíró jelentést tett a történetéről az alispánnak. Az alispán a Vaiszlovichoknak adott igazat, és arra kérte a főszolgabíró, hogy rendelje vissza a karhatalmat. Az pedig a jegyzőn keresztül visszaparancsolta a csendőröket.

A történet valójában rendkívül sematikus narratív mintára épül, amely szerint egy adott időpontban és helyen a békés szereplőt álságos és váratlan támadás éri, de ő azt hősiiesen legyűri. Az elbeszélés vázát egyszerű, aszimmetrikus értékszerkezet adja, melynek egyik oldalán a bátor Vaiszlovichok, a másikon a kicsinyes Tisza István és elbizakodott képviselői, a cséffai főszolgabíró és annak csendőrei állnak. A népmesék nyelvezetét, struktúráját idéző és a lokális balladákra emlékeztető elbeszélésben a fivérek népi hőökként jelennek meg előttünk. Magukban hordozzák a tömegek vágyait,

980 1885-ben így ír a toronyról egy útirajz szerzője: „Balról a nagy pusztaságban ott áll a körösszegi csonka-torony, IV. László király megöletésének szomorú emléke – szinte látszik róla búsmogorvasága, mint unatkozik ebben a hozzá nem illő korban, midőn az ősi hősök vérrel öntözött bástya-tornyát gabonával tölti meg az utódok árendása, a mezei egerek végtelen öröme.” (K. Nagy Sándor: *Bihar-Ország. Útirajzok* II. 179.)

981 Ötvös: „...és megbüntetem hetediziglen”... 303.

ideáljait, és reprezentatív pozícióba kerülnek, vagyis ők képviselik azon keveseket, akik vállalják, hogy a hierarchizált társadalom működési zavarai és az arrogáns autoritásokkal heroikusan szembehelyezkednek. A narratíva imaginárius szintjén egy olyan valóság keletkezik, amelyben a főszereplők valamiképp helyreállítják a „világ rendjét”. A szerző nem törekszik a hitelességre, ezért a két férfi tulajdonságprofilja nélkülöz minden negatív elemet, csak pozitív vonásaikat hangsúlyozza: kiemelkedő gazdasági eredményeiket, autonómiájukat, „hajlíthatatlan jellemüket”, életük veszélyeztetése árán is vállalt igazságérzetüket, rettenthetetlen bátorságukat és sziklaszilárd kitartásukat. Az elbeszélést követően a hely (a körösszegi vár) is új jelentést hordoz, már nemcsak a király halálára emlékeztet, de társadalmi konfrontációk szimbólumává is válik.

Van példa a történet későbbi átvételére: a Szász István már említett anekdotagyűjteményében lévő portré tartalmazza ezt az Ötvöstől vagy a helyi emlékezetből átvett históriát, legalábbis annak fő fordulatait.

A fentivel rokon történeteknek minősülnek azok a – már a második világháború előtt is fennforgó szövegekre, elbeszélésekre épülő – elbeszélések, amelyekben Vaiszlovich a tőle búcsúzós antiszemita gróftól bünteti meg, vagy amelyekben valamely tekintélyes személyt tessék ki a szállodából.⁹⁸² Ezekben a történetekben valamiképp szintén helyreáll a rend azáltal, hogy szankcionálja az önhitt elitet.

5.2.2. Legendás gavallér és párbajhős

A Nagyvárad napilap Orion álnevet választó újságírója 1931 novemberében többreszes sorozatban idézte fel a „békebeli” időszak nagyváradai sportembereinek és párbajozóinak kivételes teljesítményét *Híres váradai párbajok. Krónika a bihari sportférjfiakról, úrlovasokról és legendás gavallérokról* címmel.

A sorozat beharangozója szerint az „idegfeszítő szenzációk” helyett mindenkinek jólesik elmerülni elmúlt idők „regényes eseményeiben”.⁹⁸³ A szerző a sorozat november elsejei nyitányában a tisztelet és az elismerés hangján mutatta be hőseit – Orion szerint a bihari párbajhősök és sportemberek egy „erőtéljes, lánglelkű nemzedék színe-java” voltak, mindenféle értelemben kiemelkedő tehetségek, akiknek lelkületén érződött, hogy a „nagy idők”, az 1849-cel lezáródó hőskorszak férfijainak méltó fiai. Némelyikük egyénisége nagyobb sugarú körben is éreztette hatását, közéleti tevékenysége országosan is jelentőssé vált. Hasonlatosak Wesselényi Miklóshoz, egy leáldozott kor hőroszához, aki egyszemélyben volt államférfi, szónok, korának legerősebb embere, kitűnő vívó, lövő, sportember, férfiszépség, élő férfiideál (Héraklész, Apolló, Adonisz), vagyis az erő, a szellem, a szépség megtestesülése, tökéletes egysége egy lovagias szellemű bátor férfiban. A bemutatott bihari férfiak tehát – Orion szemléleté-

982 Szász: *A váradai kemény ember*. 206–209., Ötvös–Horvát: *Porrá és hamuvá*. 19.

983 Nagyvárad, 1931. október 30. 4.

ben – a sporton kívüli és belüli élet „pompás emberpéldányai” voltak. A szerző Pallay Lajos és Vaiszlovich Gyula összecsapásáról is megemlékezett, a bemutatott párviadatok sorát éppen ez a párbaj – a véres-szenzációs párbajok utolsó darabja – zárja, tizenhetedikként. Leírásában a Tisza István baráti köréhez tartozó előkelő személyiség csap össze egy körön kívülivel.⁹⁸⁴

Orion a háború előtti időszakot „nagy időkként”, „regényes időszakként”, a korszak sportolóit és párbajozóit, köztük az akkor már hosszú évek óta halott Vaiszlovich Gyulát a „hőskorszak férfijaiként” ábrázolta. Múltképét áthatotta a romantikus szemlélet és az a meggyőződés, hogy a múlt és a jelen között irdatlanná nőtt a távolság. Hiszen míg a jelent az „idegvesztítő szenzációk” jellemzik, addig a szinte mitikus távolságba vesző múltat a kiemelkedő teljesítmények, két lábon járó héroszok figyelemre méltó eredményei határozták meg.

5.2.3. A dzsentrik

A párbajozó úriember képzetére emlékeztet az az emlékezeti narratíva, amelyben a fivérek az úri társadalom tagjaiként, „rátarti magyar urakként”, dzsentroid figurákként tűnnek fel. Ezt a narratívát erősíti az 1881-ben született Dutka Ákos is, akinek felnőttként nem lehettek ugyan személyes élményei a Vaiszlovichok korai időszakáról, mégis megyei törvényhatósági bizottsági tagságuk idején, tehát az 1890-es évekbeli helyzetükben ábrázolta őket, jóval később (1955) megjelent munkájában, *A Holnap városában*.

A Vaiszlovichok itt a régi nemesi társadalmat idéző, regénybe illő, erőteljes, de szerethető alakok, a szerzőben érezhető módon fel sem merül, mint annak idején a kaszinó választmányában, hogy nem teljes jogú tagjai a váradai úri társadalomnak. Ellenkezőleg, a helyi elit integráns részei akkor is, ha különben furcsa szokásaik vannak. A „dzsentrinél is dzsentribb” fivérek az elbeszélésben a legkülönbözőbb módszerekkel tűnnek ki a tömegből: látványosan elkülönülnek, úri allűrjeik vannak (mindennap szertartásosan kilovagolnak, Afrikában vadásznak). Pimasz, polgárpukkasztó habitussaluk egyszerre szórakoztatják és bosszantják környezetüket. És attól sem vonakod-

984 A szerző először a megye edzett sportembereit (mint a modern sport úttörőit) mutatja be: a bravúros lovasokat (Klobusitzky Béla, Szunyogh Szabolcs, Szunyogh Péter, Szunyogh Lóránd, Tisza István stb.), az országos viszonylatban is elsőrangú vívőkvalitásokat (Beöthy Algernon, Zilahy Kálmán, Gyalóky Kálmán stb.), a remek lövőket (ifj. Lovászy Ferenc, Beöthy Algernon stb.), a kitűnő szertornászokat, birkózókat, úszókat, műkorcsolyázókat, az oly népszerű vadászat megannyi hívét. Ezután tér át a párviadatok elbeszélésére. (Nagyvárad, 1931. november 1. 11., uo. 1931. november 3. 10., uo. 1931. november 4. 10., uo. 1931. november 5. 10.) Az idealisztikus interpretációval szemben a kortárs Ady Endre a párbajozók világát maradi feudális urak világaként láttatta. A Vaiszlovich–Pallay-párbaj másnapján írt cikkében (*Lovagias emberölés május elsején*) megvetését fejezte ki a történetek miatt, majd éles hangon intézett kirohanást a párbajmániát okozó „lovagiaszkodó szellem” ellen. Szerinte a „haladás” képviselői nehéz harcot vívnak a katonaság, a dzsentri és az egyházi aula maradi babonáival, vérengző erkölcsseivel. (Nagyvárad, 1902. május 3. 1.)

nak, hogy a város egyik prominensét (Pallayt) megleckéztessék egy párbajban. A szöveg érdekessége tehát hogy itt már nyoma sincs a Pallay Lajossal szolidáris beszédmódnak:

„A Szilágyi Dezső utcán a Weiszlovits koporsós, temetkezési vállalkozó telepén nyergeltek. Két pompás angol telivért. Az egyik szurokfeke, a másik lipicai fehér. Előírásosan, ahogy az angol sportszertartás követeli. Nemsokára kilép a csendes, rendes úriházból két úrlovasnak öltözött, kisportolt, dülledt mellkasú 30 felé járó fiatalember. Keménykötésűek, az egyik szőke bajuszú, a másik fekete, koromfekete hajjal és bajusszal. A két Weiszlovits fiú [...] Ki is nevelkedtek földesúrnak, dzsentrinél dzsentribbnek. Most úrlovasok, birtokosok, földbérlok Körösszeg tájékán. Egyénien öltöznek, angol képes újságok lordjai után. Egyiptomba és Indiába járnak vadászni. Válogatják és váltogatják szeretőiket, de disztíngáltak, puritánok, párbajkódexre igazodó gentlemanek. Bejöttek ők a megyegyűlésre, de nem dörzsölnödnék, keverednek a mezei hadakhoz. Hanem most kilovagolnak, át a városon, ki a Bóné-kúthoz. Este 6-kor érnek vissza a Bémer térre, mikor kinn ül az egész város és vármegye. Hadd lássák, milyennek is kellene lenni a rátarti európai magyar úrnak. Ők, a Weiszlovitsok leckét adtak, mint annak a Pallay ügyvédnek, akit a Gyula bátyám megleckéztetett a Bihar megyei kaszinó előtt, aztán párbajban keresztülölt, mint egy vásári céltáblát, pontosan 5 centiméterre a szíve fölött, hogy hadd éljen, de tanulja meg, mit nem tőrnek a Weiszlovitsok... [...] Lassan aztán beesteledik, a Weiszlovits lovasok hazafelé átlovagolnak a Bémer téren.⁹⁸⁵

A Dutkánál jóval fiatalabb Katona Béla (1891–1948), aki tartósan csak 1916-tól élt Nagyváradon, 1946-ban megjelent munkájában szintén azt preferálta, hogy Vaiszlovich Emilt elsősorban arisztokratikus késztetésekkel rendelkező úri figuraként ábrázolja. Magát a szállodaépítést és -fejlesztést is erre vezette vissza. Azt állította ugyanis, hogy miután Emil nem lehetett grófi birtokok kormányzója, szállodáját próbálta előkelő otthonná varázsolni az úri kastélyok minden külsőségével.⁹⁸⁶

985 Dutka: *A Holnap városa...* 40–43. A szövegben Dutka úgy építkezik, hogy *A megyegyűlés* című fejezet legelején a vármegyei „nemesség” bekiabálásoktól tarkított közgyűlésének hangulatát mutatja be. Majd a megyegyűlés után elszenderedő és délutáni álmából eszmélő város első mozgalmasabb jeleneteit tárja az olvasó elé. A délutáni nyüzsgés a belvárosi kávéházak teraszainak benépesülésével kezdődik, és – Dutka Ákos szerint – a Vaiszlovich fiúk megjelenésével folytatódik a fentiek alapján.

986 Katona: *Várad a viharban*. 124.

5.2.4. A „nagy magyar” és a csalódott magyar (zsidó)

A narratívákban a szállodás a magyarságáért bátran kiálló férfiként is megjelenik. Ennek az emlékezetnek gyakori eleme az a történet, amely szerint Vaiszlovich piros-zöldre festett istállóval várta a kormányzót (annak lovát), vagy hogy a kormányzó lovának aranypatkókat/ezüstpatkókat csináltatott. Szintén a narratíva része az az „emlék” is, hogy Vaiszlovich carrarai márványból (illetve aranyból) készíttetett jászolt a ló számára a Nagyváradra történő bevonulás alkalmából.⁹⁸⁷

A tragikus sorsú, csalódott magyar zsidó alakját megidéző emlékezetet, amely a fentivel ellentétben a szállodás zsidóságát emeli ki, a legszebben, legmegrázóbban a gyantai (Bihar megye) születésű Köteles Pál író, nagyváradi újságíró (1927–1991) 1984-ben írt novellája képviseli. A *Hátraszaltó* című novellában több idősíkon zajlanak az események, amelyek feltartóztathatatlanul haladnak a tragikum felé. A címben a hátraszaltó lényegében azt a pillanatot jelöli, amikor Vaiszlovich a sárvári internálótáborban halálos ütést kapott, amelynek következtében hátrazuhan („hátraszaltózott”), és soha többé nem tért magához. Köteles úgy képzelte el a jelenetet, hogy az ütés pillanatában Vaiszlovich nem tudatosította a történéseket, és a valós eseményeknél sokkal hihetőbb szituációt vélelmezett. Azt, hogy ő azért pördül hátra, mert tornásként éppen elengedte a gyűrűket, és „csavart hátraszaltót” próbál végrehajtani. Bár teljesen abszurd a feltételezés, még mindig valószínűbb, mint az, hogy egy „német foglár” brutális ütessel leterítette, és ő éppen haldoklik.

„Hátraszaltó közben kissé elámult, amikor a lila színű égbolt kellős közepéről két fekete karika meredt rá. – S ráadásul még ez is – próbálta volna elkapni a karikákat, de a mozdulat sehogysem sikerült. Az dühítette, hogy a két fekete karika egy hirtelen perdület után szállodája falához csapódott: a lila színű falra, a lila színű ablakok közé. Nem tudott tovább mozdulni. Próbálkozott, de mindhiába. Csak a tekintete engedelmeskedett akarátának. A teste továbbra is a befejezetlen hátraszaltó groteszk állapotában maradt [...]”⁹⁸⁸

A szaltó azonban nem sikerül: nem talpra, hanem a hátára érkezik, mindeközben nem érti, mi történik vele:

„Végre sikerült kimozdulnia szerencsétlen helyzetéből, annyira mindenképpen, hogy megszűnt a deréktájéki merevség. [...] Végre megint a földön volt, érezte maga alatt a talajt, s ez határozottan kellemes tapasztalás volt, épp csak azon csodálkozott, hogy miként lehetséges, hogy nem talpra huppant, hanem a hátára esett. [...] Mi történt velem? – villant át az agyán. A leérkezés

987 L. például Löwy: *Az úri város zsidó lakosai...* 128., Kun József: *Szép volt...*, Réz: *Bokáig pezsgőben...* 25., Csatáry Orendt Mihály: *Nagyvárad legendái...*

988 Köteles Pál: *Hátraszaltó*. 163.

mégse sikerülhetett egészen rosszul – nyugtatta magát –, hiszen a hátamon nem éreztem ütést. [...] Csak azt nem értette, hogy ha a vér újra serkenni kezd, akkor hogyan lehet, hogy a hang bennreked? Ez is megfejthetetlen maradt számára.”⁹⁸⁹

A miértek megválaszolására azonban nincs idő, feltartóztatatlanul érkezik, bekövetkezik a halál:

„Egy ideig még nézte a két fekete karikát, amelyek valósággal zuhantak felé, aztán hirtelen minden elsötétült előtte, s már nem látott semmit csak a két katona hahotázását hallotta s a kavicsok elhaló zörgését.”⁹⁹⁰

A hátraszaltó (ütés) pillanatában azonban lelassul az idő olyannyira, hogy a becsapódás momentumáig három idősíkon – a két világháború közti időszak, a bevonulás (1940) és az internálás (1944) éve – haladva, filmszerűen leperegnek előtte életének fontos epizódjai. Ezek az epizódok az éppen aktuális hatóságokkal való konfliktusokat idéznek fel.

A román uralom időszakából két fontosabb eseményt elevenít fel: az 1934-es zászlóincidenst és a börtönt, illetve azt, amikor a „rendőrkomisszár” arra kényszerítette, hogy adjon választ arra, miért épített istállót. 1940-ből a Park Szállóban⁹⁹¹ megszállt vezérkar tisztjeivel való összetűzésére emlékezik vissza, 1944-ből pedig már a német kihallgató tiszttel internáltként folytatott vitájára.

A narrátor szerint „V. úrnak” valahogy mindig a hatalommal volt baja. 1934-ben is, amikor nem tette ki a lobogót, az a meggyőződés mozgatta, hogy a hatalomnak mindig „piszkálni kell az orrát”, különben elbízza magát, és „rátapos a polgárra”. A hatalom túlkapásai, a magyar- és a zsidóellenes „tüntetések”, emberi méltóságának megsértése miatt reményeibe, identitásába menekült,⁹⁹² és várta a „szabadulást” a fennálló rendszertől. A bevonulással (1940) beköszöntő világ, a magyar vezérkar tisztjei azonban csalódást okoztak neki: egyikük lekezelően beszélt vele, majd önhatalmúlag korlátozták szabad közlekedését a szállodában. „V. úr” csalódottan fakadt ki: „Szép kis bagázs, én nem magukat vártam!”⁹⁹³ Pedig nagyon készült: a „Főméltóságú úr” lovának négy ezüstpátkót, huszonnégy arany patkószeget csináltatott, lovának pedig külön istállót építtetett, benne márványjászollal. „V. úrnak” – aki a szerző szerint mindig a távollévőkről hitte, hogy azok emberséges emberek – súlyos dologra kell ráeszmél-

989 Uo. 165., 173., 174.

990 Uo. 174.

991 A novellában Fehér ló Szálló néven szerepel a Park. Az elnevezés értelemszerűen Horthy Miklósról (lovára) utal.

992 Identitását mindennap kinyilvánította: esténként egy negyedórára mindig feltűzte háborús vitézségi érmeit.

993 Kötetes: *Hátraszaltó*. 167.

nie: ő már nem lehet boldog egyetlen rendszerben sem. 1944-ben a német kihallgató-tisztval folytatott vita egyértelművé teszi, hogy már lemondott a beilleszkedésről, illetve azt is, hogy valójában mi állt a hatóságokkal való összeütközései mögött:

„Én az igazságot kerestem. [...] Ha nem mondjuk ki [...] akkor lassan elveszti az értelmét, s a fogalom mögül eltűnik a tartalom. [...] Az ember csak akkor lehet szabad, ha nem szenved gondolatrekedésben.”⁹⁹⁴

A hatalom ellen és az igazságért a háborús viszonyok között küzdő idealista főhős bukása szinte „borítékolható”. Köteles Vaiszlovich sorsának tragikumát, illetve – alakján keresztül – a 20. század első felének súlyos megpróbáltatásait, eszméléseit érzelgetti, különösképp az asszimiláns erdélyi zsidóságét.

Ehhez az emlékezethez kapcsolhatók Reuven Tsur visszatekintésének bizonyos elemei is. Vaiszlovich Tsur szerint is márványistállót építtetett Horthy fehér lova számára. De lényegében már a bevonulás („parádé”) másnapján csalódott volt. Állítólag látták, hogy nemzeti zászlóval a kezében vonul a vasútállomás irányába. Megkérdezték, hova megy. Azt mondta: „Megyek várni azokat a magyarokat, akik 1918-ban elmentek innen.”⁹⁹⁵ Ide kapcsolható Szász István megjegyzése is. Szerinte 1940 őszén, amikor a „horthysta hatóságok” törvénytelenégeket követtek el, és román lakosokat tömegesen utasítottak ki, Vaiszlovich tiltakozott a jogfosztások és atrocitások ellen. Az ezredes, aki végighallgatta a szállodást, gúnyosan megjegyezte: „Csodálkozom az ön interveniálásán, feltételezem, hogy ön várta a magyarokat... Nemde? – De nem ilyeneket! – vágta oda Vaiszlovich!”⁹⁹⁶

5.2.5. Az emlékezeti narratívák sajátosságai és funkciói

A nagyváradi gettósítás és deportálás történetét tárgyaló könyv egyik szerzője, Horvát Ernő holokauszt túlélő *Emlékezetek* című bevezetőjében kinyilvánította, hogy emlékezetet, emlékezési gyakorlatot szeretne teremteni azáltal, hogy felidéri élményeit, tapasztalatait – köztük a Vaiszlovich Emillel kapcsolatosakat.⁹⁹⁷ Ezzel szemben a má-

994 Uo. 172.

995 Tsur, Reuven (Steiner Róbert): *Menekülés a gettóból...* 65–66.

996 Szász: *A váradi kemény ember*. 212–213.

997 „Aki idősebb Dumas Sándor világhírű regénytrilógiáját, a Három testőrt, a Hűz év múltát és a Bragelome vicomte-ot olvassa, bizonyára emlékszik rá, a regénytrilógia utolsó részében van egy fejezet, amelynek címe ez: Remember. Ez a szó angol szó, angolosan is csaknem tökéletesen így kell kiejteni, amint írva van. Magyarra fordítva körülbelül azt jelenti: Emlékezzetek, ne felejtsetek. Ez a szó hagyta el utoljára a vérpadon lefejezett I. Stuart Károly angol király ajkait, amikor következő pillanatban a hóhérbárd már lesújtott reá. Remember! – Emlékezzetek! – kiáltott a halál kapujában térdelő király közelben álló hívei felé. És ha az átél, szörnyű szenvedéseim után, most, pár évvel később, amikor pedig lelkem már inkább megnyugodott az átél szenvedések ellenére is, én is azt mondom mindazoknak, akik jelen vannak, és akik eljövendők: Remember! – Emlékezzetek! úgy hiszem, többet nem is kell tennem.” (Ötvös–Horvát: *Porrá és hamuvá*. 6.)

sik szerző, Ötvös Béla történetíróként gondolt magára: bár bevezetőjében elismerte, hogy a könyv „egyéni élmények tükörképe”, munkáját mégis „részletes és szigorú tárgyilagossággal” megírt történelmi dokumentumnak tekintette, ennél fogva az elbeszélte történeteket, így a szállodásról szólókat is, hiteles elbeszéléseként fogadta el. Ötvös Béla egy másik könyvében (amely szintén tárgyalja a Vaiszlovichokat) ugyancsak a leírtak tényszerűségét bizonygatta.⁹⁹⁸ A két szerző hozzáállásában döntő különbség van: Ötvös azonnal elhárította a feltételezést, hogy emlékezete szelektív és konstruált, ezáltal azt is, hogy a szövegének esetleg más a funkciója, mint a valóság tükrözése.

Az alábbiakban a Vaiszlovichokról szóló emlékezeti narratívák lehetséges funkcióit tárgyalom. Ezeknek körébe nemcsak a szerzői intenciók szerinti, hanem az attól független szerepeket is beleérttem, az egyes szövegek ugyanis olyan funkciókat is elláthattak, amelyekkel a szerzők nem ruházták fel őket tudatosan.

A fenti szövegekre – ahogy azt láttuk – a szelektivitás jellemző, az emlékezet csak bizonyos történeteket tart számon. Emellett a narratívákban rögzült emlékezet a „valóság” szempontjából nem megbízható: az események időpontját néha hozzávetőlegesen azonosítja, egymást nem ismerő személyek is találkozhatnak egymással, teret enged a fikcionalitásnak, a meg nem történt és ellenőrizhetetlen epizódoknak. A fikcionalitás az emlékezet rekonstruktív természetéhez kapcsolódik, vagyis ahhoz a vonásához, hogy sohasem a múltat őrzi meg, hanem azt, amit a társadalom a maga aktuális keretei között, a jelenben rekonstruálni akar vagy képes. Ugyanakkor az emlékezés lehet kontraprezentikus jellegű – vagyis a múltat a jellel ütköztető – is, de ez is a jelen viszonyaihoz igazodik.

A fentiekben bemutatott narratív emlékezeti alakzatok esetében több funkciót is azonosíthatunk, illetve egy szöveghez több funkciót is kapcsolhatunk. A legfőbb funkciók: identitáskifejezés és -erősítés, dokumentálás-archiválás, érzelmek kiváltása, tapasztalatok „felkínálása”, morális tanítás átadása és szórakoztatás. Az emlékezeti narratívákban azonban közös, hogy – akár csak a kortárs szövegek – társadalomszervezést végeznek (normákat, ideálokat közvetítenek, tulajdonságokat népszerűsítenek, eligazítanak), és hatást a jelenben akarnak kifejteni. Az említett funkciók nagyban emlékeztetnek a kortárs szövegek által betöltött szerepekre.

Az *identitásörzés*, -erősítés funkciója a „nagy magyar” férfi alakját felidéző emlékezet esetében a legegységesebb: Vaiszlovich a szilárd önazonosság szimbóluma lett, és mint viszonyítási pont, követendő minta az identitás őrzésének, erősítésének, vállalásának eszköze, támasza volt a kisebbségi magyarság körében 1945 után is. Mindazonáltal Impon portéja is ide sorolható, mivel elbeszélésével a helyiek lokális identitását erősíthette, azt a képzetet, hogy Nagyvárad különleges hely, valaha regénybe illő figurák is laktak benne.

⁹⁹⁸ Szerinte munkája „rendkívül materiálisan és tárgyilagosan foglalkozik a magyar történelemmel”, „történelem-törődék” és „megtörtént tényeket” tartalmaz. (Ötvös: „...és megbüntettem hetediziglen”... 5., 7.)

A *dokumentáló-archiváló* funkció azt jelenti, hogy az emlékezésnek a múltról való tudás megőrzése és közvetítése a szerepe. Ez azokra a narratívákra igaz, amelyekben viszonylag részletesen ábrázolták a kort, a körülményeket. A „dokumentálás” folyamatában a szerzők epizódokat idéztek fel a Vaiszlovichok élettörténetéből, és az epizódokon keresztül a múlt viszonyait beszélték el. Ennek megfelelően Ötvös Béla a fivérék (a népi hősök) segítségével engedett betekintést Tisza István és a szolgabírók korába, Orion pedig Vaiszlovich Gyula (a legendás gavallér és párbajhős) által az 1849 utáni aktív, „lánglelkű” nemzedék világába. Dutka Ákos és Katona Béla szintén a Vaiszlovichokon (a dzsentriken) keresztül adott ízelítőt a Monarchia „dzsentroid” valóságából, az úriemberek letűnt világából. Tulajdonképpen ide sorolható Köteles Pál novellája is, amely Vaiszlovich élete befejező szakaszának elbeszélése (a csalódott magyar zsidó narratíva) által az 1920 és 1944 közti időszak megpróbáltatásait, embertelenségét próbálta megragadni olvasói számára. Főként a Monarchia korát idéző emlékezeti narratívák esetében látható, hogy az emlékezet nem a múlt objektív valóságát tükrözi, hanem – ahogy azt már jeleztem – a jelen igényei, a szerzői szándékok és ismeretek alapján konstruált imaginárius valóságot. A megkonstruált „valóságban” helyet kap a már említett fikcionalitás és egyoldalú ábrázolás (például Tisza kora egyszerűen negatív, a „lánglelkű nemzedék” időszaka egyoldalúan pozitív értékelést kapott). Tehát a Vaiszlovichokkal, a róluk szóló történetekkel mint „kulturális produktumokkal” a múltról kialakított tudást közvetítették az emlékezetben igényeiknek, szándékaiknak megfelelően.⁹⁹⁹

Ezek a múltat ábrázoló emlékezeti narratívák azonban további funkciókat is elláttak: *érzelmek és tapasztalatok átélését* biztosították, valamint *morális tanításokat* közvetítettek. Orionnak a dualizmus korát felidéző, a két világháború közti szövege kontraprezentikus jellegű, a „jelennek kontrasztot vető emlékezés” (Assmann) volt, vagyis a jelen kritikáját tartalmazta, és a múlt iránti vágyakozást fejezte ki. Szövegében a megrázkódtatásokkal teli, idegennek érzett jelenhez képest a múlt irigyelésre méltó időszakká nemesedett. Ez a fajta emlékezés a nosztalgizálás, a múltba („boldog békeidőbe”) való visszavonulás lehetőségét kínálta fel az olvasóknak. A nosztalgizálás szándéka Dutka Ákos szövegében is kimutatható. Ötvös Béla emlékezete, a Tisza és a pandúrok megleckéztetéséről szóló narratíva nem volt kontraprezentikus jellegű, ellenkezőleg: a múltat (Tisza korát) rossz fényben tüntette fel. Neki értelemszerűen nem a nosztalgizálás volt a célja, hanem az, hogy morális tanítást fogalmazzon meg az olvasók számára. A szöveg ugyanis a hatalmon lévők gögjéről, elbizakodottságáról mondott ítéletet. Ez az emlékezeti narratíva érzelmeket, tapasztalatokat is „felkínált” az olvasók számára: leginkább az elégtétel érzését azoknak, akik az igazság diadalát szerették volna átélni. Köteles Pál emlékezeti narratívája szintén kapcsolódott az emóciókhoz: együttérzést keltett és megrendülést váltott ki. Elképzelhető, hogy Impon szövege büszkeségérzetet generált az olvasóban.

⁹⁹⁹ A fogalomhoz l. Keszei András: *Az emlékezet rétegei*. 18.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

2011-ben, amikor először látogattam el a nagyvárad Park Szállóba, az akkori bérlő megengedte, hogy körbenézzek az épületben. A belső terek állapota rendkívül elszomorító volt. (37–38. ábra, a képfüggelékben) Ha a szálló történetét egy ember élettörténetének íveként képzeljük el, akkor a hajdanán luxuskategóriát képviselő szálloda éppen „életútjának” végén, a „haldoklás” fázisánál tartott – legalábbis akkor ezt a benyomást keltette. Az épület eredeti kiképzését nem tisztelő, otromba betoldások, a penész- és beázási foltok, a dohszag, és a belső terekre általánosságban jellemző pusztulás kiábrándító látványt nyújtottak. Később nemhogy javult volna, inkább romlott a helyzet: 2015-ben már a lépcsőfordulóban lévő szecessziós ablaknak és a régi ajtók rézkilincseinek is nyoma veszett; az épületbejárást vezető művészettörténész szerint a kilincseket nem sokkal korábban lopták el. A mind rosszabb állapotban lévő épület idővel magántulajdonba került, és – szerencsére – éppen zajlik a felújítása, ami remélhetőleg megelőzi a pusztulást. A helyszínen az is szembetűnő volt, hogy az épület egykori bérlőjének, majd a bejárást irányító művészettörténésznek is felületes ismeretei voltak az egykori tulajdonosról, Vaiszlovich Emilről és tulajdonképpen az épület történetéről is. De ez nem is annyira különös, tekintetbe véve, hogy sem magyar, sem román nyelven nem jelent meg szakszerű feldolgozás a Weiszlovits/Vaiszlovich család történetéről, az egyes családtagok életútjáról. Kötetem – bár a forrásszűke miatt több mindennel adós marad – valamelyest talán pótolni tudja ezt a hiányosságot.

Az írásom keretében elbeszélte család-történet a Sáros megyéből Nagyváradra vándorolt Weiszlovits Adolf és legfőbb örököse, Lajos pályájának, családi és gazdasági stratégiáinak bemutatásával kezdődik. A Nagyváradon széles körben ismert, megbecsült cégalapítóban rendkívül sikeres vállalkozói pálya rajzolódott ki előttünk, olyan fejlődési ív, amelynek során az alapító a kisiparosi helyzetből a városi gazdasági elitbe emelkedett. Kiemelkedő gazdasági pozícióját virilis státusa is jelezte. Weiszlovits Adolf életútja is mutatja, hogy Nagyváradon a mobilitás nemcsak élelmiszeripari és építőipari, de szolgáltatóipari (temetkezési) vállalkozói tevékenységen keresztül is elérhető volt. A stabil pozícióhoz a kiegészítő tevékenységek (sírkő- és koporsókészítés, háztulajdonosság stb.) is hozzájárulhattak. Bár nem tudta látványosan megújítani apja cégét, Lajos, a legidősebb fiú sikeresen továbbvitte a vállalatot. Az egyesületi munka, a várospolitikai szerep, a közszereplés nem játszott különösebb szerepet az életükben, társadalmi tőkájüket inkább munkájuknak, normatisztelejüknek, karitatív tevékenységüknek köszönhették.

A Vaiszlovichok (a fiatalabb fivérek) pályája több ponton is apjukéra emlékeztet: az ő tevékenységükben is megmutatkozott a kezdeményezőkézség, a bátorság. Az 1910-es években ők is „több lábon álltak” (szállodaipar, háztulajdonosság), és virilisek lettek, 1910 után a jövedelmi elit élcsoportjába tartoztak. Az ő pályájuk is azt igazolja, hogy a látványos emelkedés azok számára is lehetséges volt, akik a szolgáltatóiparhoz kapcsolódtak, nem pedig egy örökölt vállalkozás folytatói voltak. Számos különbség is megállapítható. Ők más utat választottak: először bérelt birtokon gazdálkodtak, majd apjuk halála után felépítették és megnyitották a Park Szállót. Emellett nem tekinthetők *self-made man*eknek, ugyanis a bérgazdaság és a szolgáltatóipari vállalkozás elindításához jelentős szülői, rokoni segítséget kaptak. A közszereplés és az egyesületi tagság tekintetében is különböztek: őket jobban érdekelte a virilis státus és a tekintélyes szervezetekben való tagság (OMGE, kaszinó). Magatartásuk, amelyre a konfliktuskeresés és bizonyos vonatkozásban a „nemesi beállítódás” volt jellemző, szintén eltért az apai mintától. A két Weiszlovits stratégiája azonban kiszámíthatóbbnak tekinthető; kezdeti kudarcuk és incidenseik miatt a Vaiszlovichok esetében sokáig kétséges volt, sikerül-e stabil egzisztenciát teremteniük, magas társadalmi pozíciót elérniük.

A családtörténetben, az életútelemzésben nem álltam meg az impériumváltásnál, Vaiszlovich Emil pályáját – számos drámai életesemény (az ellene elkövetett 1927. évi antiszemita támadás, háború végi meghurcolása, majd tragikus halála) bemutatásával – egészen 1944-ig áttekintettem. Írásomban amellett érveltem, hogy bár romlottak a viszonyok, az impériumváltás előtt kiharcolt anyagi erejének, tekintélyének, az új világban is hasznosítható tapasztalatainak, a szállodai szolgáltatás iránti korabeli keresletnek köszönhetően képes volt megőrizni, sőt javítani pozícióját. Az iránta való korabeli figyelem részben sikeres vállalkozói tevékenységének, részben a román hatóságokkal való konfliktusainak tudható be, ez utóbbiak magyar és román oldalon is érzelmeket, reakciókat váltottak ki. Jelentősége azáltal is nőtt, hogy a kisebbség(ek) tagjaként reprezentatív helyzetbe került, és az erdélyi magyar kisebbség „erős szervezeteként” az „etnikai immunizálás”, a közösségépítés részese és eszköze lett. Alakja román oldalon is instrumentalizálható volt, csak ott mint rendbontót használták fel a nemzetépítő narratív gyakorlatokban. Az életútelemzés során kiemelt figyelemmel követtem a Vaiszlovich fivérekhez köthető botrányokat, amelyek nemcsak a fivérekre, de a politikai és a szociokulturális viszonyokra nézve is árulkodóak voltak.

Monográfiámban a Vaiszlovichok – különösen Vaiszlovich Emil – megítélését, a róluk való beszédmódot, a hozzájuk kapcsolódó kortárs és későbbi emlékezeti narratívákat is tárgyaltam. Az elemzés számos tanulással szolgált. Kiderült, hogy az első világháború végére kialakult egy olyan jellegzetes narratív alakzat és ábrázolás (dolgos-különc polgár, anekdotikus elbeszélési mód), amelynek elemei áthagyományozódtak a későbbi évtizedekre. A narratívák azonban nem maradtak érintetlenek: módosultak, bővültek a jelenben érvényes igényeknek, az aktuális viszonyoknak megfelelően (az impériumváltást követően például Vaiszlovich Emil tulajdonság-

---

profiljában hangsúlyossá váltak bizonyos, a kisebbségi társadalom építése, védelme szempontjából fontos vonások). A legérdekesebbek és a legtanulságosabbak kétségtelenül az Emilhez kapcsolt magyar és román nemzetépítő narratívák. Írásomban részletesen bemutattam a magyar és a román „narrátorok” által használt diskurzusztratégiákat, és azt, hogyan használták fel Vaiszlovich Emilt a kisebbségvédelem, a nemzetépítés során. Az elemzés láthatóvá tette, hogy Vaiszlovich megítélése és megjelenítése nem volt egységes, még magyar oldalon sem. Főként a román szövegek vizsgálata során mutatkozott meg az egyén kiszolgáltatottsága, az, hogy a megfelelő narratív eszközök segítségével a legkülönbözőbb szerepekben, ellenségesnek tekintett csoportok reprezentánsaként ábrázolható, és hogy bizonyos diskurzusztratégiák által könnyen kiaknázható politikai üzenetek közvetítésére, identitásjavaslatok megfogalmazására. Az is érzékelhetővé vált, hogy a román értelmiségiek által írt, Vaiszlovichhoz kapcsolódó nemzetépítő szövegek offenzívebbek voltak, mint a cenzúra által süjtött „formális” magyar nyilvánosságban megjelent identitáserősítő narratívák.

A későbbi emlékezeti narratívák szintén azt mutatták, hogy az önkényesség és a szelektivitás révén a Vaiszlovichok (különösképp Emil) a legkülönbözőbb szerepekben ábrázolhatók; a variánsokat pedig a szerzői intenciók, a jelen igényei, az aktuális társadalomszervezési célok formálták. Az emlékezet vizsgálata során arra is felhívtam a figyelmet, hogy a Vaiszlovichok emlékezete – ha egyáltalán lehet erről beszélni – történelmi „emlékezet”, ami főként azzal magyarázható, hogy megváltozott a társadalmi és a politikai kontextus: a demográfiai változások és a „hatalmi felejtetés” révén eltűntek az élő emlékezet fenntartására képes csoportok. Továbbá az is látható, hogy az emlékezeti narratívák szerzői több forrásból (személyes emlékezet, kommunikatív emlékezet, értelmiségi emlékezet, történelem) merítettek epizódokat, motívumokat, és az ismétlések révén idővel kialakult az elbeszéléseknek egyfajta „kánonja”.

Írásomban a tágabb környezetre, az életesemények kontextusára és a léptékváltásra is figyeltem. A perszonális szint és az általános jelenségek dimenziójának összekapcsolása pedig lehetővé tette, hogy számos „nagy kérdés”, probléma (a normavédelem technikai, a századvégi Bihar megyei földbérleti rendszer, a dualizmus kori mobilitási lehetőségek, a nagyváradi virilis elit viszonyai, az országos párbajellenes mozgalom, a két világháború közötti román narratív nemzetépítés technikai stb.) tekintetében is megállapításokat tegyek, új adatokat adjak közre. Emellett terveimnek megfelelően kiemelten kezeltem az egyén ágenciáját, a családtagoknak a társadalmi környezetben változásokat konstituáló képességét. Az elemzés során láthatóvá vált (mindenekelőtt a Vaiszlovichok esetében), hogy döntéseik, nyilvános szerepléseik, identitásnyilatkozataik, botránysaik révén számos változást előidéztek környezetükben, és nemzetállami szintig terjedő folyamatok részesei lettek. A fivérek – közvetlenül vagy közvetve – hozzájárultak társadalmi csoportok belső viszonyainak, normáinak formálódásához, fenntartásához, a közvélemény alakításához, a magyar kisebbség önvédelméhez, a román többség nemzetépítéséhez. Az is előfordult, hogy országos mozgalom kulcsfigurái lettek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

2011. november végén vacogtató hidegben kerestem fel Nagyváradon az akkor még lepusztult Bihar megyei levéltárat, amelynek kifűthetetlen kutatótermében a levéltáros egy vödörből fahasábokat pakolt az öreg kályhába. Sejtettem, hogy az évekig tartó kutatómunka során számos tényező – nem is elsősorban a téli hideg vagy a nyári hőség, hanem a magyar fővárostól való távolság és a nagyváradi levéltár adottságai – nehezíteni, lassítani fogják a munkámat. Ennek ellenére eltökéltem magam a kutatás mellett. Ebben az eltökéltségben nagy szerepe volt annak, hogy nem voltam egyedül, akkor már kapcsolatban álltam azzal a három személlyel, akik aztán nagy mértékben hozzájárultak a vállalt feladat sikeres teljesítéséhez: a kutatás során összegyűjtött adatok feldolgozásához, a családtörténet(ek) megírásához. Most elsősorban nekik szeretnék köszönetet mondani. Mindenekelőtt Kövér Györgynek, aki témavezetőként lelkiismeretesen segítette a munkámat, a doktori programon tartott kurzusai pedig alapjaiban határozták meg szakmai fejlődésemet, gondolkodásomat. Emellett az MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport vezetőjeként a kutatás nyugodt feltételeit is biztosította számomra azáltal, hogy tudományos segédmunkatárs lehettem a kutatócsoportban. Szintén köszönettel tartozom Bárdi Nándornak és Filep Tamás Gusztávnak, akik figyelmesen olvasták kézirataimat, és a kezdetektől pártfogoltak észrevételeikkel, javaslataikkal. Szakmai és nyelvi-stilisztikai értelemben is rengeteget tanultam tőlük. Szeretnék továbbá köszönetet mondani az e kötet alapjául szolgáló disszertáció két opponensének, Halmos Károlynak és Csíki Tamásnak is. Halmos Károly gondolataival, hozzászólásaival több alkalommal is segített a dilemmák feloldásában, a „kiúttalálásban”.

A kötetet Édesanyámnak és Édesapám emlékének ajánlom.

IRODALOMJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI, KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 193.a, A jogszolgáltatás területi szervei. Charmant Oszkár közjegyző iratai.

VIII. 176a, A jogszolgáltatás területi szervei Stamberger Ferenc közjegyző iratai.

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL)

Vezérkari Főnökség Iratai, B/180, 2. osztály

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (MNL OL)

K 28, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály (1923–1944)

K 63, Külügyminisztérium, Politikai Osztály (1918–1944)

K 150, Belügyminisztérium, Általános Iratok (1867–1945)

K 610, Sajtólevéltár, Az erdélyi magyarok helyzetére vonatkozó lapkivágatok (1914–1940)

K 664, Kereskedelemügyi Minisztérium, Országos Idegenforgalmi Iroda (1918)

P 76, Csáky család iratai, Elenchizálatlan iratok (1863–1897)

P 1100, László király páholy, Vegyes iratok (1876–1917)

P 1664, Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége (1900–1933)

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML)

IV. 402, Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai (1871–1950)

IV. 406.b, I. 51, Bihar vármegye alispánja iratai, községek általános igazgatási iratai (1889–1901)

IV. 406.b, I.111, I.12, Bihar vármegye alispánja iratai, Vármegyei központi igazgatás, Alispáni hatáskörben elintézett iratok (1872–1901)

IV. 420.o, Berettyóújfalui járási iratok (1888–1944)

V. 610.c, Berekböszörmény iratai, közigazgatási iratok (1849–1944)

VIII. 11.c, Magyar Királyi Gazdasági Akadémia iratai, tanulóokra vonatkozó iratok (anyakönyvek) (1868–1936).

Serviciul Județean Al Arhivelor Naționale, Bihor (SJAN Bihor) = Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Levéltára (Nagyvárad)

- Fond 8. Inv. 96, Primăria Municipiului Oradea (1919–1950)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 437, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), házassági anyakönyvi névmutató (1885–1905)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 757, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), születési, házassági, halotti anyakönyv (1870–1881)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 758, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), születési, házassági és halotti anyakönyv (1870–1880)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 765, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), születési anyakönyv (1881–1950)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 779, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), házassági anyakönyv (1851–1875)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 780, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), házassági anyakönyvi névmutató (1852–1885)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 786, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), házassági anyakönyv (1881–1949)
- Fond 32, inv. 87, nr. crt. 805, Colecția Registrelor de Stare Civilă (Anyakönyvek), halotti anyakönyv (1881–1949)
- Fond 85, inv. 137, Casina Națională Bihor (Bihar Megyei és Nagyváradai Nemzeti Kaszinó) (1857–1917)
- Fond 141, inv. 542, Primăria Oradea, Consiliul Orășenesc (Polgármesteri Hivatal, Városi tanács)
- Fond 142, inv. 026, Primăria Oradea, Oficiul Technic (Polgármesteri Hivatal, Műszaki Osztály)
- Fond 142, inv. 456, Primăria Oradea, Consiliul Orășenesc (Polgármesteri Hivatal, Városi Tanács)

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)
 Aprónyomtatványtár, Gyászjelentések.

SAJTÓ

A vendéglős
 Békésmegyei Közlöny
 Bihari Napló
 Biharország. A Bihari Turista Club lapja
 Bihoreanul
 Brassói Lapok
 Budapesti Hírlap
 Budapesti Közlöny

Cele trei Crișuri
Chemarea Tinerimei Române
Cosînzeana
Curentul
Debreczen
Déli Hírlap
Dreptatea Poporului
Ellenzék
Erdélyi Élet
Erdélyi Hírlap
Erdélyi Lapok
Esti Kurir
Estilap
Făclia
Familia
Foaia diecezană
Független Magyarország
Gazeta de Vest
Honi Ipar
Infrățirea
Infrățirea Românească
Jogtudományi Közlöny
Keleti Újság
Képviselőházi Napló
Kis Újság
Központi Értesítő
Köztelek
Magyar Kisebbség
Magyar Kő- és Márványújság
Magyar Lapok
Magyarország
Művészi Ipar
Nagyvárad
Nagyvárad város hivatalos közlönye
Nagyvárad Friss Újság
Nagyvárad Hétfői Lap
Nagyvárad Napló
Nemzeti Újság
Népszava
Noua Gazetă de Vest

Pécsi Napló
 Pesti Hírlap
 Pesti Napló
 Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára
 Soproni Hírlap
 Szabadság
 Temesvári Hírlap
 Tiszántúl
 Tribuna
 Új Idők
 Új Kelet
 Új Nemzedék
 Új Század
 Újság
 Universul
 Vadász- és Versenylap
 Váradi Hét
 Vasárnapi Újság
 Vestul României
 Vulturul Ardelean

KIADOTT ÉS INTERNETES FORRÁSOK

- A Baross Szövetség Nagyvárad és vidéke fiókja kedvezményes vásárlási címjegyzéke 1941/1942.* Petőfi ny., Nagyvárad, [1942?]
- Aba Sándor (szerk.): *Erdélyi útikalauz és a magyar városok ismertetése.* Nemzeti Könyvkeresk., Nagyvárad, [1941]
- A Deák Ferenc páholy évkönyve 1903. évi munkásságáról.* Károlyi ny., Bp., 1904.
- Ady Endre: *A vér városa.* In Robotos Imre (szerk.): *A vér városa. Nagyvárad. Művelődéstörténeti tükör.* Csokonai, Debrecen, 1992.
- A jó társaság modora és illemszabályai.* Írta egy nagyvilági hölgy. Athenaeum, Bp., 1894.
- Alter Scotus: *Presa românească.* Gazeta de Vest, 1 Februarie 1931, 3.
- Alter Scotus: *Numerus clausus în școlile din Ungaria.* Gazeta de Vest, 28 August 1931, 3.
- Alter Scotus: *Barbaria din Ungaria trebuie înfierată.* Gazeta de Vest, 10 iunie 1934, 3.
- Alter Scotus: *Despre datorile avocatului și interesele naționale.* 6 Septembrie 1934, 3.
- A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.* II. rész. MKKSH, Bp., 1882.

- A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* I. rész. Általános népleírás. MKKSH, Bp., 1893.
- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása.* I. rész. A népesség általános leírása községenként. MKKSH, Bp., 1902.
- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása.* II. rész. A népesség foglalkozása községenként. MKKSH, Bp., 1904.
- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása.* IV. rész. A népesség foglalkozása részletesen. MKKSH, Bp., 1905.
- A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* I. kötet. MKKSH, Bp., 1897.
- A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája.* II. kötet. *Gazdaczímtár.* MKKSH, Bp., 1897.
- A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása.* V. rész. A népesség foglalkozásának némely részletei és a vállalati statisztika. MKKSH, Bp., 1906.
- A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása.* X. rész. Végeredmények összefoglalása. Bp., MKKSH, 1909.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* I. rész. A népesség főbb adatai. MKKSH, Bp., 1912.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* II. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. MKKSH, Bp., 1913.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.* III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. MKKSH, Bp., 1914.
- A Magyar Szent Korona országainak 1913–1918. évi népmozgalma* (Magyar Statisztikai Közlemények). MKKSH, Bp., 1924.
- A Nagyvárad hatvanéves jubileumi albuma 1870–1930.* Sonnenfeld ny., Oradea, 1930.
- A nagyváradi kereskedelmi és iparkamara jegyzőkönyve 1900. évi május hó 9-ik napján saját helyiségében tartott teljes üléséből.* X. évf./2. Nagyváradi Kereskedelmi és Iparkamara, Nagyvárad, 1900.
- A nagyváradi kereskedelmi és iparkamara jegyzőkönyve 1910. évi márczius hó 23-ik napján saját helyiségében tartott teljes üléséből.* XX. évf./1. Nagyváradi Kereskedelmi és Iparkamara, Nagyvárad, 1910.
- A Nagyvárad Naptára 1930.*
- Andrásy Manó gróf: *Utazás Kelet-Indiákon. Ceylon, Java, Khina, Bengal.* Somorja, Méry Ratio Kiadó, 2008 (Hasonmás kiadás, az eredeti megjelent: Emich G. Kny., Pest, 1853.)
- Apponyi Henrik gróf: *Úti- és vadásznaplóm Indiából és a Himalájából,* 1930. [Pusztázámor], Dénes Natur Műhely, 2011. (Az eredeti megjelent itt: Vajna Gy., Bp., 1931.)
- Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* XV. kötet. Athenaeum ny., Bp., 1903.

- Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. III. kötet. Athenaeum ny., Bp., 1906.
- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. V. kötet. Athenaeum ny., Bp., 1920.
- Bányai József: *Jeles vadászok a régi Magyarországon. Életrajzok és válogatott írások.* [szerzői kiadás] [Bp.] 1996.
- Bárdos László: *Látogatás Vaiszlovich Emilnél.* Brassói Lapok, 1928. január 16. 3.
- Baross Károly (szerk.): *Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora [...].* Hungaria ny., Bp., 1893.
- Biharmegye és Nagyvárad címtára. *Biharmegye és Nagyvárad kulturális, közgazdasági, kereskedelmi és ipari fejlődésének tükré.* Nagyvárad Napló, Nagyvárad, 1911.
- Bodnár Mária: *Vizit a Parkban.* Szabadság, 1934. február 11. 8.
- Bota, George: *Ungurii cu caftan.* Vestul României, 17 februarie 1924, 1.
- Bourbon Alfonz: *Történeti vázlat a párbajellenes és becsületvédelmi ligák keletkezéséről és fejlődéséről Európa különböző országaiban 1900. november hó végétől 1908. október hó végéig.* L'Union Internat. Contre le Duel, Bp., 1909.
- Cazul Emil Vaiszlovich – *o atitudine caracteristică.* Vestul României, 12 Octombrie 1923, 1.
- Clair Vilmos: *Párbaj-codex.* Nágel, Bp., 1897.
- Codarcea, Corneliu I.: *Kolozsvár–Cluj. Problema româнизării oraşelor din România.* Țara Noastră, 27 iunie 1926.
- Coudenhove Henrik: *A becsület Minotaurusa. Tanulmány a párbajellenes mozgalom és a párbajhazugság ügyében.* Singer–Wolfner, Bp., 1903.
- Csatáry Orendt Mihály: *Nagyvárad legendái: Weiszlovich Emil.* hegykozcstar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1191080 (az utolsó letöltés dátuma: 2022. április 15.)
- Csergő Hugó – Balassa József (szerk.): *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai.* Első kötet. Orsz. Vázsonyi-emlékbizottság, Bp., 1927.
- Damaszkin Arzén: *A maszáj fennsíkon.* [Pusztazámor], Dénes Natur Műhely, 2005.
- Dessewffy Arisztid: *Párbajellenes mozgalom Magyarországon.* Thália ny., Bp., 1905.
- Ditrói Mór: *Komédiások. Ditrói Mór emlékiratai.* Közlekedési ny. [Bp.] [1929]
- Dr. Konrád Béla előadása a budapesti izraelita hitközség meghívására a hitközség szabadegetemén. In *Hitközségi Értesítő*, 1941. február. *Megemlékezés Dr. Konrád Béla hitközségi elnök elmúlásáról 1941. január 17.* Nagyvárad Kongr. Ny. Szert. Izr. Hitközség, Nagyvárad, 1941. 34–43.
- Dutka Ákos: *A Holnap városa. Regényes korrajz a nagyvárad A Holnap születésének idejéről.* Palatinus, [Bp.] 2000. (Az eredeti megjelent itt: „A Holnap városa”. *Regényes korrajz a nagyvárad A Holnap születésének idejéről.* Magvető, Bp., 1955.)
- Dvorzsák Lajos (szerk.): *Nagyvárad és Biharmegye útmutatója.* Grafika, Nagyvárad, 1941.

- Emlékkönyv Dr. Kecskeméti Lipót főrabbi temetéséről életrajzi adataival, 1936. június 9. Nagyváradi izraelita hitközség, Oradea, 1936.
- Érdemsorozata a premontrei kanonok rend nagyváradi katolikus főgymnasiumában tanuló ifjuságnak az 1879/1880. tanévben. Tichy ny., Nagyvárad, 1880.
- Fényes Elek: *Magyarország leírása*. II. Beimel, Pest, 1847.
- Firu, Nicolae: *Oradea-Mare*. Cultura Națională, București, 1924.
- Fodor Laurențiu – Gál Zoltán – Pásztor Eugen: *Ghidul orașului Oradea*. Anul 1937/1938. [magánkiadás] Oradea, 1938.
- Foszek Margit (szerk.): *Nagyváradi kalauz. Kereskedelmi és ipari ismertető 1942–1943*. Grafika ny., Nagyvárad, 1943.
- Galánthai Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass, 1897/1898. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. II. rész. Brózsza ny., Bp., 1898.
- Galánthai Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass, 1898/1899. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. II. rész. Brózsza ny., Bp., 1899.
- Galánthai Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass, 1899/1900. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. II. rész. Brózsza ny., Bp., 1899.
- Galánthai Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass, 1900/1901. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. II. rész. Brózsza ny., Bp., 1901.
- Galánthai Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass, 1901/1902. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. II. rész. Brózsza ny., Bp., 1902.
- Galánthai Nagy Sándor (szerk.): *Mihók-féle magyar compass, 1902/1903. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. I. rész. Brózsza ny., Bp., 1902.
- Grünvald Fülöp – Scheiber Sándor (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. VII. kötet. *Az első országos zsidó conscriptiók 1725–1748*. A Magyar Izraeliták Országos Képviselése, Bp., 1963.
- Grünwald Sándor (összeáll.): *Nagyvárad város általános tájékoztató címtára*. Pásztor ny., Nagyvárad, 1941.
- György Béla (szerk.): *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez I*. Pro-Print – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003.
- Halász Imy: *Lila akácok*. Szabadság, 1934. május 17. 5–6.
- Halmay Árpád: *Tegnap éjjél után 1 perccel újra megnyílt a Vaiszlovich szálloda – Mese a gyémántról, a boszorkányról és a királykisasszonyról*. Nagyváradi Napló, 1933. szeptember 2.
- Hegedűs Nándor: *Erdélyi levelek*. Grafika ny., Nagyvárad, 1941. 158–161.
- Horváth József: *Ghidul orașului Oradea-Mare. Nagyvárad város útmutató, tanácsadó címtára*. Kosmos, Oradea-Mare, 1923.
- Hunyady Sándor: *Szállodai kaland*. In uő: *Árnyék napsütésben*. Jövendő–Argumentum, Bp., 2000. (Az eredeti megjelent itt: Magyarország, 1934. augusztus 4. 7.)
- Implon Irén: *A lila Park sárgában*. Fáklya, 1982. május 27. 3. Uo. 1982. május 28. 3. Uo. 1982. május 29. 3.

- Implon Irén: *Nagyvárad tollrajzok*. Literátor, Nagyvárad, 1993.
- Jekelfalussy József (szerk.): *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Athenaeum, Bp., 1892.
- Jurnal pentru fixarea normelor după cari se vor respecta de toate serviciile publice, sărbătorile religioase, naționale și aniversările familiei regale din 23 Martie 1921*. In *Colecția C. Hamangiu. Codul General al României. Legi uzuale*. Vol. IX. 1919–1922. Viața Românească, București, [é. n.], 537–538.
- Kalocsa Róza: *Az illem könyve. A művelt ízlés és tapintatos modor az élet különböző viszonyaiban*. Révai, Bp., 1884.
- Kecskeméti Lipót: *Halotti beszédek*. Kecskeméti Andor, Oradea, 1937.
- Kemény L. Ignác: *Nagyvárad címtár*. Laszky Ármin, Nagyvárad, 1909.
- Kemény L. Ignác: *Biharvármegyei és nagyvárad címtár*. Boros Jenő ny., Nagyvárad, 1912.
- Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. KSH, Bp., 1993.
- Kepecs József (szerk.): *A Felvidék településeinek vallási adatai (1880–1941)*. I. kötet. KSH, Bp., 1999.
- K. Nagy Sándor: *Bihar-Ország. Útirajzok*. Második kötet. Hügel ny., Nagyvárad, 1885.
- Köteles Pál: *Hátraszálló*. In uő: *Az ötlábú isten. Novellák*. Szépirodalmi, Bp., 1989.
- Kreitner Gusztáv: *Gróf Széchenyi Béla keleti utazása India, Japán, China, Tibet és Birma országokban*. Révai Testvérek, Bp., 1882.
- Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenjéből a városi levéltár adatai alapján*. Berger S. ny., Nagyvárad, 1904.
- Lakos Lajos: *A várad zsidóság története*. Nagyvárad ny., Nagyvárad, 1912.
- Lege pentru regulamentarea repauzului duminical și al sărbătorilor legale din 18 iunie 1925*. In *Colecția C. Hamangiu. Codul General al României. Legi noi de unificare 1922–1926*. Vol. XI–XII. Universala Alcalay & Co, București, [é. n.] [1926] 983.
- Lege pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice* (Promulgată prin înaltul decret regal No. 4100 din 18 Decembrie 1924 și publicată în Monitorul Oficial No. 279 din 19 Decembrie 1924.) A közrend elleni bűncselekmények megtorlásáról szóló törvény. (Kihirdetve az 1924. december 18-án kelt 4100. számú kir. rendelettel és közzétéve a Hivatalos Közlöny 1924. évi december 19-én kelt 279-ik sz.-ban.). Könyvnyomda Rt., Székelyudvarhely, 1925.
- Lukács, Ladislau (ed.): *Compass Comercial. Indicatorul industrial și comercial din Oradea și județul Bihor 1947*. [s. n.] Oradea, 1947.
- Lustig Olivér (szerk.): *Procesul ghetourilor din Nordul Transilvaniei*. Vol. II. *Mărturii*. Asociația Evreilor din România Victime ale Holocaustului, București, 2007.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1898*. MKKS, Bp., 1898.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1902*. Athenaeum ny., Bp., 1902.
- Magyar Statisztikai Évkönyv* (Új folyam) 1916, 1917, 1918. Bp., MKKSH, 1924.

- Magyar Törvénytár. 1877–1878. évi törvényczikkek. Franklin, Bp., 1896.
- Mezey Sándor (összeáll.): *A mi utunk, igazságunk. Írások az erdélyi zsidóság történetéből.* Gutenberg ny., Nagyvárad, 1941.
- Mocsáry Béláné Fáy Mária: *India és Ceylon. Úti jegyzetek.* Athenaeum, Bp., 1899.
- Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar-Vármegye.* Magyar Városok Monográfiája Kiadóhiv., Bp., 1938.
- Nagy Andor: *Tavaszi Várakon. Regény a fiatal Ady Endre életéből.* Epecha, Bp. [1938]
- Nagyvárad és Biharvármegye cím- és lakjegyzéke.* Boros Jenő ny., Nagyvárad, 1904.
- Nagyvárad Friss Újság Naptára,* Boros Jenő ny., Nagyvárad, 1931.
- Năstăsă, Lucian (ed.): *Antisemitismul universitar în România (1919–1939). Mărturii documentare.* ISPMN–Kriterion. Cluj-Napoca, 2011.
- Ötvös Béla: „...és megbüntetem hetedíziglen”. Történelmi regény. [Debrecen] Patricia kv. [2008].
- Ötvös Béla – Horvát Ernő: *Porrá és hamuvá.* [magánkiadás] Nagyvárad, 1997.
- Párhajellenes szövetség alakításáról.* László Király Páholy, Nagyvárad, 1902.
- Proprietarul hotelului Parc.* Vestul României, 10 octombrie 1923, 2.
- Regulament pentru aplicarea repausului Duminical si sarbatorilor legale din 24 Iunie 1925.* In *Colectia C. Hamangiu. Codul General al României. Legi noi de unificare 1922–1926.* Vol. XI–XII. Universala Alcalay & Co, București, [1926] 988.
- Réz Pál: *Bokáig pezsgőben (hangos memoár).* Magvető, Bp., 2015.
- Sas Ede – Marton Manó (szerk.): *A Nagyvárad képes naptára az 1903-ik évről.* Nagyvárad és Biharvármegye teljes címűtárával. Laszky ny., Nagyvárad, 1902.
- Scurtu, Ioan – Dordea, Ioan (coord.): *Minoritățile naționale din România (1925–1931).* Arhivele Naționale ale României, București, 1996.
- Sós Endre: *A nagyvárad zsidók útja. Történelmi tanulmány.* Libanon, Nagyvárad, 1943.
- Szabadlábra helyezték Vaiszlovich Emilt.* Keleti Újság, 1923. október 10. 4.
- Szász István: *A váradi kemény ember.* In uő: *Nyúl a telefonpóznán. Anekdóták, történetek.* Dacia, Kolozsvár, 1971. 206–213.
- Szász Zsombor: *The minorities in Romanian Transylvania.* Richards, London, 1927.
- Széchenyi Zsigmond: *Nahar. Indiai útinapló.* Mérték, Bp., 2008.
- Tabéry Géza: *Oradea metamorfózisa.* In Györi Illés István (szerk.): *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936.* Új Transzilvánia, Cluj, 1937. 131–135.
- Tallián Emil: *Útinaplómból. Tallián Emil naplójegyzetei braziliai, indiai, ceyloni és br. keletafrikai utazásai és vadászatairól.* Török-Kanizsa és Vidéke, Török-Kanizsa, 1906.
- Társadalmi programm II. rész. A László király páholy felirata Magyarországi Symbolikus Nagypáholyához.* László Király Páholy, Nagyvárad, 1906.
- Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve.* I. évf. Székesfőváros ny., Bp., 1912.

- Tsur, Reuven (Steiner Róbert): *Menekülés a gettóból. Egy nagyváradi zsidó család története*. Noran, Nagyvárad, 2005.
- Vaiszlovich Emil a kolozsvári hadbírószékhelyén. Keleti Újság, 1923. október 9. 4.
- Vaiszlovich Emil: *Fonott göré vagy tengericséplés?* Köztelek, 1893. július 29. 136.
- Vaiszlovich Gyula: *Gazdasági tanácsadó-bizottság*. Köztelek, 1895. november 13. 1800.
- Várady Zsigmond: *A párviadal ellen. Dr. Várady Zsigmond a budapesti VI. ker. polgári körben tartott előadásának kivonata*. Laszky, Nagyvárad, 1903.
- Varga E. Árpád (szerk.): *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Pro-Print, Bp.–Csíkszereda, 1999.
- Varga E. Árpád (szerk.): *Erdély településeinek vallási adatai (1880–1941)*. KSH, Bp., 2001.
- Vidosits Gyula – Porcsalmy S. (szerk.): *Nagyvárad és Biharmegye cím- és névtára*. Szt. László ny., Nagyvárad, 1897.
- Vojnich Oszkár: *British India. Burma, a Maláji félsziget és Siám. Úti jegyzetek*. Singer–Wolfner, Bp., 1913.
- Vojnich Oszkár: *Hogyan vadásszunk veszélyes vadra. Idézet híres vadászok könyveiből*. Bp., Singer és Wolfner, 1914.
- Waiszlovich Emil kolozsvári letartóztatásáról. Nagyvárad, 1923. október 11. 4.
- Wesselényi Miklós: *Teendők a lótenyésztés körül*. Kolozsvár, 1847.

EGYÉB FORRÁSOK

Genealógiai tábla (magántulajdon – Moldován Ferenc)

SZAKIRODALOM

- Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása a 19. század második felében*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.
- Ajtay-Horváth Magda: *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2001.
- Ajtay Zsuzsa: *A nemzeti sztereotípiák – a gondolkodás segítői vagy gátjai?* In Tapodi Zsuzsa – Pap Levente (szerk.): *Tükkörben. Imagológiai tanulmányok*. Scientia, Cluj-Napoca, 2011. 19–36.
- Angyal Pál: *A közvélemény-büntetés*. M. T. Akadémia, Bp., 1933.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Bp., 1999.

- Axenciuc, Victor: *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*. Fundația România de Măine, București, 1997.
- Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Magvető, Bp., 1989.
- Bácskai Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris, Bp., 2002.
- Bácskai Vera: *Havel Lipót. Kőművesegédből építési nagyvállalkozó*. In Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. HVG, Bp., 2004. 98–109.
- Bácskai Vera: *Családi élet – családi stratégia a pesti zsidó elit körében a reformkorban*. In Szalai Anna (szerk.): *Hágár országa. A magyarországi zsidóság – történelem, közösség, kultúra*. Kossuth, Bp., 2009. 55–57.
- Bácskai Vera – Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1928-ban*. Akadémiai k., Bp., 1984.
- Balázs Dénes: *Magyar utazók lexikona*. Panoráma, Bp., 1993.
- Balogh Edgár [főszerk.]: *Romániai magyar irodalmi lexikon*. II. G–Ke. Kriterion, Bukarest, 1991.
- Balogh Gyöngyi: *Vecsétől Hollywoodig (Putty Lia életútja)*. <http://www.filmkultura.hu/regi/articles/prints/putty1.hu.html> (az utolsó letöltés dátuma: 2022. április 11.)
- Bancerowski Janusz: *A nyelv mint a manipuláció eszköze*. In Tóth Szergej (szerk.): *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Szegedi Egyetemi k., Szeged, 2006. 89–111.
- Bányai Ernő: *Az erdélyi magyar ipar tizennyolc éves romániai útja*. In Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassói Lapok, Brassó, 1937. 130–134.
- Baracskai András – Somogyi Mátyás – Varga Zsuzsanna: *A derghi és karcsai Somogyi család története*. Universitas-Győr, Győr, 2015.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram, Pozsony, 2004.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013.
- Bárdi Nándor: *A népszolgálat genezise és tartalomváltozása*. In Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram, Pozsony, 2015. 11–47.
- Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Bp., 2012.
- Bartsch Eduárd: *Sáros megye helyirata*. Redlitz Ny., Eperjes, 1846.
- Beluszky Pál – Győri Róbert: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2005.
- B. Horváth Csilla: *A pécsi polgárok mecénási tevékenységéről a 19. század közepétől az I. világháborúig*. In V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1995. 236–246.

- Bindorffer Gyöngyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2001.
- Bódán Zsolt: *Polgári életmód – polgári mentalitás. A gyulai Ladics család élete a 19–20. század fordulóján*. MNL Békés, Gyula, 2018.
- Bokor Zsuzsa: *Prostitúciós intézmények változása a két világháború közötti Kolozsváron* (doktori értekezés). ELTE, Bp., 2012.
- Bourdieu, Pierre: *A gyakorlat elméletének vázlata. Három kabil etnológiai tanulmány*. Napvilág, Bp., 2009.
- Breznay Imre: *Az egri kaszinó százéves története 1833–1933*. Egri Ny., Eger, 1934.
- Codell, Julie F.: *Indian crafts and imperial policy: hybridity, purification, and imperial subjectivities*. In Myzelev, Alla – Potvin, John (eds.): *Material Cultures, 1740–1920. The Meanings and Pleasures of Collecting*. Ashgate, Aldershot, 2009. 149–170.
- Cohen, Erik: *Tiger Tourism. From Shooting to Petting*. Tourism Recreation Research, 2012/3. 193–204.
- Cornea, Lucia: *Repertoriul periodicelor românești editate în Bihor în perioada interbelică*. Crisia, Oradea, 1987.
- Czoch Gábor – Szabó Gábor – Zsinka László: *Változások a magyar város- és településrendszerben 1784 és 1910 között. Egy adatbázis első tanulságai*. Aetas, 1993/4. 113–133.
- Csekő Ernő: *A dualizmus kori elit Tolna megyében* (doktori értekezés). ELTE, Bp., 2014.
- Csíki Tamás: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata*. Osiris, Bp., 1999.
- Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Bp., 2010.
- Edelman, Murray: *Metafora és nyelvi formák a politikában*. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Bp., 2000. 212–231.
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Napvilág, Bp., 2015.
- Eőry Gabriella: *Kaszinók Magyarországon, különös tekintettel a két világháború közötti budapesti kaszinókra* (doktori értekezés). ELTE, Bp., 2016.
- Epstein, A. L.: *Sanction*. In Sills, David L. (ed.): *International encyclopedia of the social sciences*. Vol. 14. Macmillan. New York, 1968. 1–5.
- Erdész Ádám: *A Kner család és más történetek*. Osiris, Bp., 2017.
- Fehér Dezső (szerk.): *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*. Sonnenfeld Adolf Rt., Nagyvárad, 1933–1937. (reprint: Nagyvárad, 2015)
- Fekete Guido (összeáll.): *Magyarország szállodáinak névjegyzéke 1941*. Globus Ny., Bp., é. n.

- Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Bihari Napló, Nagyvárad, 1996.
- Fleisz János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940*. Literator, Nagyvárad, 2005.
- Fleisz János: *Nagyvárad civil társadalma a két világháború között (1919–1940)*. In Andrassy György – Nemessányi Zoltán – Varga Tamás (szerk.): *Emlékkönyv Fülöp Miklós születésének ötvenedik évfordulójára*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2006. 93–102.
- Fleisz János: *Nagyvárad a városhierarchiában a középkortól napjainkig*. In H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád: *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Hajnal István Kör, Bp., 2011. 197–209.
- Für Lajos: *A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján*. Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 1969.
- Gáll Ernő: *Kettős kisebbségben*. Korunk, 1991/8. 957–969.
- Garland, David: *A büntetés és jelentései*. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 1997. 127–147.
- Geller Katalin: *Magyar szecesszió*. Corvina, Bp., 2004.
- Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág, Bp., 2009.
- Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009.
- Gidó Attila: *Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája*. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes: *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012. 127–163.
- Gidó Attila: *Magyarból zsidó. Viták az erdélyi zsidóság nemzeti jövőjéről az 1920-as években*. In Hatos Pál – Novák Attila (szerk.): *Kisebbség és többség között. A magyar és a zsidó/izraeli etnikai és kulturális tapasztalatok az elmúlt századokban*. Balassi Intézet – L'Harmattan, Bp., 2013.
- Gidó Attila: *Az erdélyi zsidó identitások Nagyromániában*. Történeti Muzeológiai Szemle, 2014/13. 121–124.
- Gidó Attila: *Mentesítések Észak-Erdélyben 1941-ben*. Regio, 2017/1. 109–146.
- Gidó Attila – Sólyom Zsuzsa (szerk.): *Kolozsvár, Nagykaroly és Nagyvárad zsidó túlélői. A Zsidó Világkongresszus 1946-os felmérése*. Institutul pentru Studierea Problemei Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010.
- Gyáni Gábor: *Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888–1941)*. Történelmi Szemle, 1977/3–4. 626–640.
- Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*. Új Mandátum, Bp., 1998.
- Gyáni Gábor: *A középosztály és a polgárság múltja különös tekintettel a dualizmus kori Erdélyre*. In Pál Judit – Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Pro-Print, Csíkszereda, 2001.

- Gyáni Gábor: *Történezdiskurzusok*. L'Harmattan, Bp., 2002.
- Gyáni Gábor: *Előszó*. In Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. HVG, Bp., 2004. 13–21.
- Gyáni Gábor: *A magyar polgári elitek értékrendszere és regionális változatai*. Tér és Társadalom, 2010/2. 5–16.
- Gyáni Gábor: *Milyen a magyar „mintapolgár”?* In uő: *Az urbanizáció társadalomtörténete*. Komp-Press, Kolozsvár, 2012. 277–290.
- Gyáni Gábor: *Pilléresedés és (zsidó/nemesi) polgárosodás Erdélyben*. In uő: *Az urbanizáció társadalomtörténete*. Komp-Press, Kolozsvár, 2012. 138–158.
- Gyáni Gábor: *Emlékezeti kánonok – emlékező közösségek*. In uő: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram, Bp., 2016. 35–49.
- Gyáni Gábor: *Esemény és narratíva: a múlt és a jelen mint nézőpont*. In uő: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram, Bp., 2016. 50–82.
- Gyáni Gábor: *Historical agency – a szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban*. In Vonyó József (szerk.): *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései*. Magyar Történelmi Társulat – Kronosz – ÁBTL, Bp.–Pécs, 2017. 46–56.
- Gyáni Gábor: *A család története és a történészek*. In uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Kalligram, Bp., 2018.
- Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I. (A–Cs)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.
- György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története*. Pro-Print, Csíkszereda, 2017.
- Hadas Miklós: *A modern férfi születése*. Helikon, Bp., 2003.
- Halbwachs, Maurice: *Az emlékezet társadalmi keretei*. In Ferge Zsuzsa (szerk.): *Francia szociológia*. Közgazdasági és Jogi k., Bp., 1971.
- Halmos Károly: *Családi kapitalizmus*. Új Mandátum, Bp., 2008.
- Hlbocsányi Norbert: *A Kohner család vállalkozásai*. Tanulmányok Budapest múltjából. 2012/37. 43–76.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007.
- Hroch, Miroslav: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*. Regio, 2000/3. 3–26.
- Iordachi, Constantin: *A Vasgárda. Karizma, politika és erőszak Romániában 1927–1941*. L'Harmattan, Bp., 2016.
- Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. KJNT–NKI, Kolozsvár, 2012.
- Jakusné Harnos Éva: *A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből*. Magyar Nyelvőr, 2002/2. (április–június) 142–156.

- Jávor Kata: *Életmód és életmód-stratégia a pécsi Zsolnay család történetében*. Akadémiai K., Bp., 2000.
- Jobst Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal*. Tinta, Bp., 2010.
- Kabos Ármin: *A kereskedelem szabadságát sértő rendelkezések (cégtáblaadó, spekulatörvény stb.)*. In *Gazdasági sérelmeink és kívánságaink II. Az Országos Magyar Párt Közgazdasági Szakosztályának Székelyudvarhelyen, 1928. október 13-án tartott nyilvános üléséből*. Minerva Rt., Kolozsvár, 1929. 59–70.
- Kántor Zoltán: *Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség*. Regio, 2000/3. 219–241.
- Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2002.
- Kardos Laura – Iski Szilvia: *Fénybe zárt idő. A keszthelyi Festetics család élete képekben*. Helikon Kastélymúzeum, Keszthely, 2016.
- Katona Béla: *Tíz estendő a cenzúra uralma alatt*. In *A Nagyvárad hatvanéves jubileumi albuma 1870–1930*. Sonnenfeld Ny., Oradea, 1930. 79–86.
- Katona Béla: *Várad a viharban*. TEALA Egyesület, Nagyvárad, 1946.
- Kecskeméti Lipót: *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság. Templomi beszédek*. Kosmos Ny., Nagyvárad, 1922.
- Kelényi Béla: *Egy magyar nábob Indiában, avagy a hagyományos indiai kézműipar újjáélesztése*. Keletkutatás, 2020/ősz. 85–104.
- Keszeg Vilmos: *Homo narrans. Emberek, történetek, kontextusok*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002.
- Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE M. Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2011.
- Keszeg Vilmos: *A történetmondás funkciói a 20. században*. In Keszeg Vilmos – Szalma Anna Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 19. A 20. század (biografikus) történetei*. KJNT, Kolozsvár, 2011.
- Keszei András: *Az emlékezet rétegei*. Korall, 2010/41. 5–34.
- Keszei András: *Felejtés, társadalom, történelem*. Korall, 2017/67. 5–21.
- Kisfaludy László: *A kisfaludi Kisfaludy család története (Régi magyar családok 2.)*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2004.
- Kiss Zsuzsanna: *Gabonaválság a 19. század végén. Társadalomtörténeti nézőpontok*. Aetas, 2014/4. 31–44.
- Klement Judit: *Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században*. Aetas, 2005/1–2. 69–92.
- Klement Judit: *A 19. század végi gazdasági elit és a „nemzet”*. In Cieger András (szerk.): *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Atelier, Bp., 2009. 163–184.

- Klement Judit: *A fővárosi vállalkozók és a szociális gondoskodás*. In Deák Ágnes – Völgyessy Orsolya (szerk.): *História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011. 57–62.
- Klement Judit: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. Eötvös, Bp., 2012.
- Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. MTA BTK TTI, Bp., 2014.
- Korbély József: *Bihar vármegye geológiai viszonyai*. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Bp., 1901. 14–35.
- Korbély József: *Vízszabályozás és árvédelem*. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Bp., 1901. 262–270.
- Kormányos László: *Nagyvárad krónikája*. Holnap Kulturális Egyesület, Nagyvárad, 2019.
- Kozma György: *A beregmezei kaszinó százéves története*. Stádium, Bp., 1942.
- Köpeczi Béla: *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*. Akadémiai k., Bp., 1995.
- Köpeczi Béla: *A 19. századi román irodalom magyarságképe*. In Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Magyarságkép és történeti változásai*. MTA, Bp., 1999.
- Kövecses Zoltán: *A magyar ideálja és sztereotípiája a kognitív nyelvészeti megközelítésben*. In Pap Levente – Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Kapcsolatok, képek. Imagológiai tanulmányok*. Státus, Csíkszereda, 2011.
- Kövér György: *Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848–1914*. Gondolat, Bp., 1982.
- Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*. In Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Bp., 1998. 13–165.
- Kövér György: *A Schosberger-klán*. In uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum, Bp., 2002. 47–52.
- Kövér György: *M. L. Herzog & Comp. Három nemzedék öröksége*. In uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum, Bp., 2002. 62–73.
- Kövér György: *Liedemann és Wahrmann: 19. századi kereskedő-bankár családi stratégiák*. In uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum, Bp., 2002. 31–46.
- Kövér György: *Kapitalista szocializáció. Cégörökítési stratégiák 19. század végi nagypolgári családoknál*. In Aczél Ágnes et al. (szerk.): *A társas szociológus. Tanulmányok Somlai Péter 70. születésnapjára*. Bp., Eötvös, 2011. 36–49.

- Kövér György: *Deutsch Ig. és fia*. In uő: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2012. 197–205.
- Kövér György: *Budapesti milliomosok a 19. század végén*. In uő: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2012. 245–264.
- Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Bp., 2014.
- Kövér György: *Az élet sokfélesége, a rajz egysége?* In Vonyó József (szerk.): *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései*. Magyar Történelmi Társulat – Kronosz – ÁBTL, Pécs–Bp., 2017. 25–45.
- Krizsán László: *Magyar vadásztutazók a nagyvilágban*. TerraPrint, Bp., 1998.
- Kulcsár Beáta: *A Vaiszlovich–Pallay-affér és a nagyváradai párbajjelenes szövetség*. Várad, 2014/3. 60–74.
- Kulcsár Beáta: *Visionen und Schicksale: Widerspiegelung des in Siebenbürgen erlebten Imperiumweschels in einem Tagebuch und Zwei Momoioren*. In Keller Márkus – Kövér György – Sasfi Csaba (ed.): *Krisen/Geschichten in Mitteleuropaischem Kontext. Sozial- und Wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19/20. Jahrhundert*. Institut für Ungarische Geschichtsforschung, Wien, 2015. 199–226.
- Kulcsár Beáta: *Büntetés és kizárás a Bihar Megyei Nemzeti Kaszinóban*. Korall, 2018/71. 48–68.
- Kulcsár Beáta: *Egy nagyváradai polgár tigrisvadászata nyomában. Fikció és valóság*. In Koloh Gábor – Papp Viktor – Tötös Áron: *„Eloszta bőkezűen, és termő fa gyanánt”*. *Tanulmányok Kövér György születésnapjára*. RODOSZ Bihar, Nagyvárad, 2019. 168–187.
- Kulcsár Beáta: *Inggomb, hegedű és platinalapocska. Vaiszlovich Emil az emlékezet fókuszában*. Honismeret, 2019/3. 65–70.
- Kun József: *Szép volt. Egy pedagógus visszaemlékezései*. Borsodi Ny., Miskolc, 1990.
- Kunt Gergely: *Egy kamasznapló két olvasata*. Korall, 2010/41. 51–80.
- Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társ. – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, 2007.
- Kupán Árpád: *Párhuzamos életrajzok. Nagyvárad egykori hírességei*. Europrint, Nagyvárad, 2010.
- Lakner Judit: *Temetési vállalkozók Budapesten a századfordulón*. Történelmi Szemle, 1991/3–4. 215–223.
- Lanz, Tobias S.: *The life and fate of the Indian tiger*. Praeger, Santa Barbara–Denver–Oxford, 2009.
- Lelbach Gyula: *A világtjáró földesúr. Vojnich Oszkár élete és vadászkalandjai*. Akaprint, Bp., 2009.
- Leuştean, Lucian: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Polirom, Iași, 2003.
- Levi, Giovanni: *Az életrajz használatáról*. (ford. Czoch Gábor) Korall, 2000/tél, 81–92.

- Livezeanu, Irina: *The politics of culture in Greater Romania. Nation-building and Student Nationalism 1918–1927*. (PhD Dissertation) University of Michigan, Michigan, 1986.
- Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, New York – London, 1995.
- Loriga, Sabina: *Történet- és életrajzírás a 19–20. században* (ford. Kovács Ákos András) Korall, 2011/44. 5–29.
- Lovas Enikő Amália: *Polgári karrierék a 19–20. századi Debrecenben* (doktori értekezés). Debreceni Tudományegyetem, 2005.
- Lőrincz D. József: *A népszolgálat*. In Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbség történetében*. Kalligram, Pozsony, 2015. 288–322.
- Lówy Dániel: *Az úri város zsidó lakosai. A nagyváradai zsidóság története*. Magyar Unitárius Egyház, Magyarországi Egyházkerület, Bp., 2015.
- Lukácsy András: *Lex Gerenday. Egy polgárcsalád 150 éve*. Corvina, Bp., 2011.
- Lull, James – Hinerman, Stephen: *The Search for Scandal*. In uók (ed.): *Media Scandals. Morality and desire in the popular culture marketplace*. Columbia University Press, New York, 1998.
- Magyar Zoltán: *Volt egyszer egy pesti polgárcsalád*. [Biró] Bp., 2011.
- Majtényi György: „Ön-fejűség” – a „másik” Németország történelme. *Aetas*, 2003/1. 142–148.
- Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Teleki Intézet, Bp., 1989.
- Makkai Sándor: *Erdély társadalma*. In Deér József (szerk.): *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940. 255–266.
- Markó László (főszerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon II. D–GY*. Magyar Könyvklub, Bp., 2001.
- Marques, Jose M. – Abrams, Dominic – Serodio, Rui G: *Being Better by Being Right. Subjective Group Dynamics and Derogation of Inter-Group Deviants When Generic Norms are Undermined*. In Levine, John M. – Moreland, Richard L. (ed.): *Small Groups. Key Readings*. Psychology Press, New York, 2006. 157–176.
- May Sándor: *Közutak Bihar vármegyében*. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Bp., 1901. 282–290.
- Mednyánszky Miklós: *A Mednyánszky család*. Széphalom Könyvműhely, Bp., 2016.
- Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Osiris, Bp., 2004.
- Mikecz Dániel: *Az ellenállás kultúrája. Kultúra, identitás a mozgalmakutatás irodalmában*. Politikatudományi Szemle, 2010/2. 110–126.
- Miskolczi Ambrus: *A Vaszárda (1927–1937). Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Gondolat, Bp., 2015.

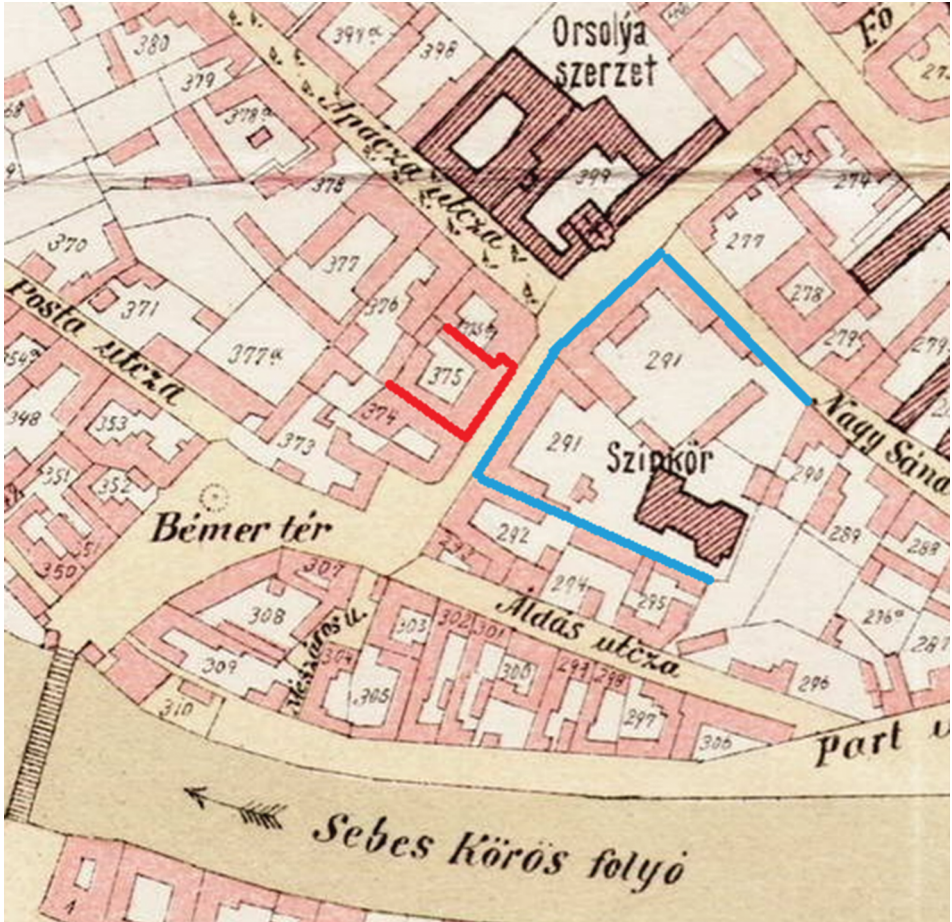
- Mitu, Sorin: *Az én Erdélyem. Történetek, mentalitások, identitások*. Mentor, Marosvásárhely, 2017.
- Moisă, Gabriel: *Tulburări antisemite în Oradea anului 1927*. *Crisia*, 2008/38. 189–197.
- Moore, Sally Falk: *A félautonóm társadalmi mező, mint megfelelő kutatási tárgy*. In H. Szilágyi István (szerk.): *Jog és antropológia*. [magánkiadás] Bp., 2000. 138–146.
- Móricz Miklós: *Erdély gazdasági élete a román uralom első tíz éve alatt*. *Közgazdasági Szemle*, 1929/12. 712–743.
- Mózes Teréz: *Váradai zsidók*. *Literator*, Nagyvárad, 1995.
- Munkácsi Bernát (összeáll.): *A nyitrai, nagyváradai és budapesti Munk család, valamint a nyitrai, nagytapolcsányi, balassagyarmati, szentesi és budapesti Felsenburg család genealógiája. Ősök és ivadékok*. Országos Magyar Zsidó Múzeum, Bp., 1939.
- Murgescu, Bogdan: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*. Polirom, Iași, 2010.
- Nagy Béla: *Színház születik. A nagyváradai Szigligeti Színház építéstörténete képből és írásban (1899–1900)*. Bihari Napló, Nagyvárad, 1998.
- Nagy Béla: *Új templom – régi oltár. A Nagyváradai Szigligeti Színház zárkövének krónikája: 1900–2011*. Szigligeti Művészeti és Jótékonyági Alapítvány – Varadinum Script, Nagyvárad, 2011.
- Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1944.
- Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. *Aetas*, 1993/3. 142–157.
- Oláh József: *Az akasztó-vésztoi uradalmak gazdálkodása a XIX–XX. század fordulóján*. Akadémiai k., Bp., 1975.
- Papp Lajos: *Nagyvárad városismertetés térképmelléklettel*. Petőfi Ny., Nagyvárad, 1943.
- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915*. Noran, Bp., 2002.
- Péter I. Zoltán: *115 éves a nagyváradai Bémer tér*. *Várad*, 2003/4. 48–56.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége*. Noran, Bp., 2005.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, 2008.
- Péter I. Zoltán: *A 19. század végi kolerajárvány a Nagyváradai Napló tudósításai alapján*. *Várad*, 2012/3. 88–97.
- Péter I. Zoltán: *A nagyváradai vasúti közlekedés kezdetei*. *Várad*, 2012/8. 83–90.
- Péter I. Zoltán: *Régi képeslapok, régi történetek*. *Nagyvárad-Olaszi*. Noran, Bp., 2016.
- Péter I. Zoltán: *Váradai kávéskok a századfordulón*. *Várad*, 2020/4. 63–72.
- Pietsch, Walter: *A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság*. *Valóság*, 1988/11. 46–59.
- Pokol Béla: *Modern francia szociológiaelméletek*. Bíbor, Miskolc, 1996.

- Postolache, Tudorel (coord.): *Economia României – Secolul XX. Noua tranziție la economia de piață, premise istorice și perspective*. Academia Română, București, 1991.
- Puskás Julianna: *Zsidó haszonbérlok a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamatában (az 1850-es évektől 1935-ig)*. Századok, 1992/1. 35–58.
- Reiszig Ede: *Bihar vármegye története*. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Bp., 1901. 455–582.
- Réthey Prikkel Miklós: *Az igaztörténet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben. Ontológiai megközelítés*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1991.
- Revel, Jacques: *A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása*. Aetas, 1996/4. 217–237.
- Ricoeur, Paul: *A narratív azonosság*. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratív pszichológia. Narratívák 5*. Kijárat, Bp., 2001. 15–25.
- Rigó Máté: *A felejthető pogrom. Az 1927-es nagyváradai zavargások fogadtatása*. BUKSZ, 2012/2. 126–141.
- Rimanóczy Jenő – Ferkai András: *A Rimanóczy építészdinasztia története (I. rész). A nagyváradai ág. Építés–Építészettudomány, 2017/3–4. 249–270.*
- Rónai András: *Erdély gazdasági élete Romániában*. In Deér József (szerk.): *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1940. 239–253.
- Rosental, Paul-André: *A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül. Frederik Barth és a microstoria*. In Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai, Debrecen, 2000.
- Ságvári György: *Clair Vilmos és a párbaj*. In Clair Vilmos: *Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex*. Osiris, Bp., 2002. (bevezető tanulmány) 13–84.
- Said, Edward W.: *Orientalizmus*. Európa, Bp., 2000.
- Sarkadi Lajos – Winkler Lajos – Vende Aladár: *Bányászat, ipar, kereskedelem és hitelügy*. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Bp., 1901. 291–316.
- Schein Gábor: *Az életrajzok visszatérése?* Jelenkor, 2008/8. 965–974.
- Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Bp., 2002.
- Schön Dezső et al. (szerk.): *A tegnapi városa. A nagyváradai zsidóság emlékkönyve*. Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete Izraelben, Tel-Aviv, 1981.
- Scurtu, Ioan – Tampa, Natalia – Troncotă, Cristian – Beldiman, Dana: *Ideologie și formațiuni de dreapta în România, Vol. II. 25 iunie 1927 – 2 ianuarie 1931*. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2000.

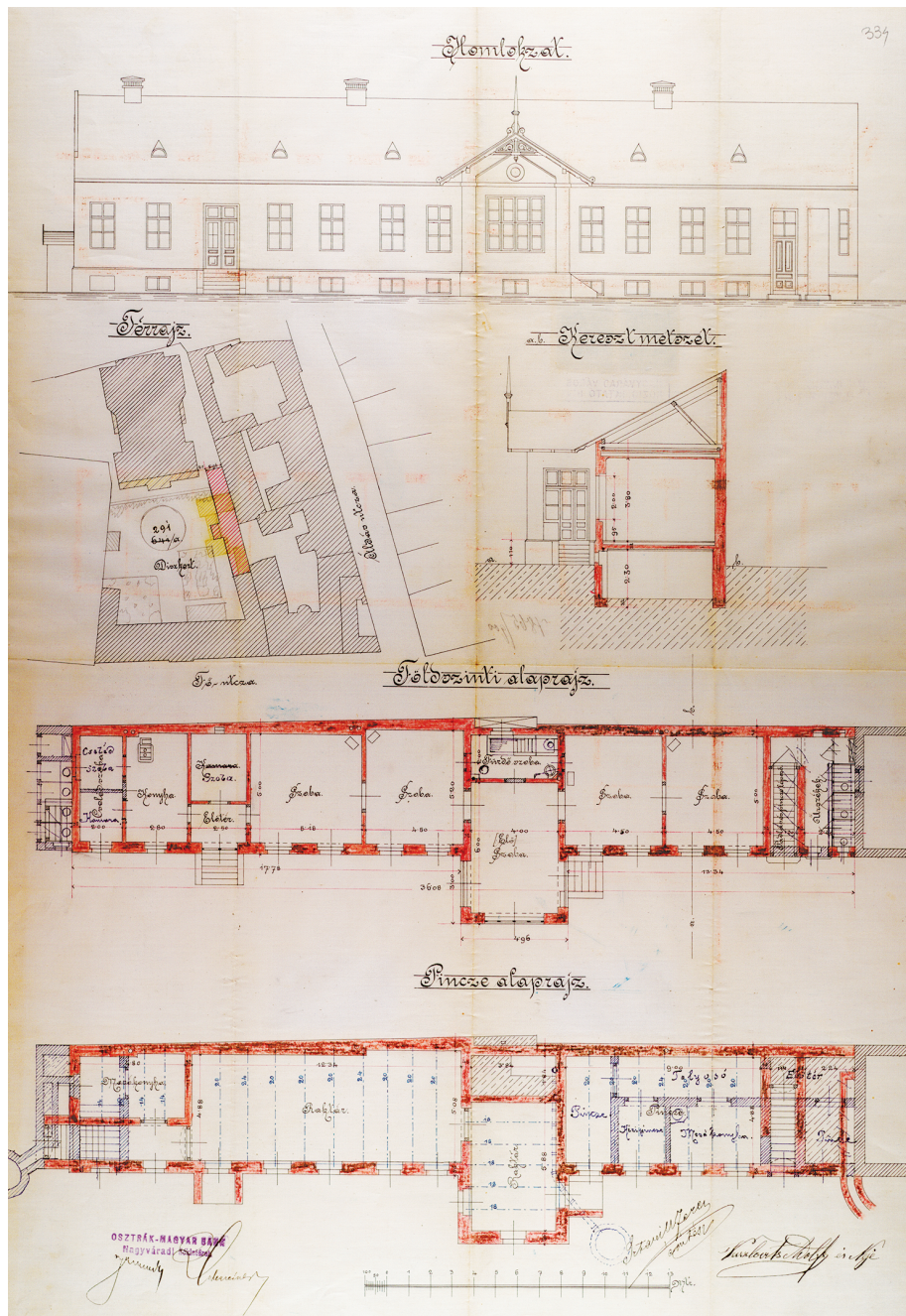
- Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. HVG, Bp., 2004.
- Sigmond Eliz: *Szépapáktól unokáig. Mozaikkockák egy erdélyi család történetéhez*. Mentor, Marosvásárhely, 2008.
- Smith, Anthony D.: *The ethnic revival*. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1981.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. – Claypool, Heather M.: *Szociálpszichológia*. Eötvös, Bp., 2016.
- Sonkoly Gábor: *Erdély városai a XVIII–XIX. században*. L'Harmattan–Atelier, Bp., 2001.
- Sramek, Joseph: „Face Him Like a Briton”. *Tiger Hunting, Imperialism, and British Masculinity in Colonial India, 1800–1875*. *Victorian Studies*, 2006/4. 659–680.
- Storey, William K.: *Big Cats and Imperialism. Lion and Tiger Hunting in Kenya and Northern India, 1898–1930*. *Journal of World History*, 1991/2. 135–173.
- Surányi Béla: *Nagybirtokok, birtokosok, gazdálkodók Hajdú-Bihar megyében (XVIII. sz. – 1945.)*. In Magyarai Márta (szerk.): *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2005*. Déri Múzeum, Debrecen, 2006. 351–390.
- Sykes, Gresham M. – Matza, David: *Neutralizációs módszerek. A normasértés elmélete*. In Rácz József (szerk.): *Devianciák. Bevezetés a devianciák szociológiájába. Szabálykövet(el)ők és bajkeverők*. Új Mandátum, Bp., 2001. 77–83.
- Szabó Márton: *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politikai tudásról és a politika nyelvéről*. Scientia Humana, Bp., 1998.
- Szabó Márton: *A politikai idegen*. L'Harmattan, Bp., 2003.
- Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Bp., 2000.
- Szakál Gyula: *Vállalkozó györi polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás*. Bp., L'Harmattan, 2002.
- Szász Zoltán: *Erdély története*. III. kötet. *1830-tól napjainkig*. Akadémiai k., Bp., 1986.
- Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Maecenas, Bp., 2007.
- Szijártó István: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan, Bp., 2014.
- Szilágyi Márton: *Mi haszna van az írói biográfiáknak?* *Irodalomismeret*, 2014/3. 21–31.
- Szita Szabolcs: *A sárvári internálótábor 1944. évi történetéhez*. *Vasi Szemle*, 1989/4. 563–568.
- Szmazsenka Ernő: *Bihar vármegye vasútjai*. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Apollo Irodalmi Társaság, Bp., 1901. 271–277.
- Tar Ferenc: *Idegenforgalom és vállalkozás Keszthelyen a századfordulón*. In V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1995. 169–183.

- Tavaszi Hajnal: *Adalékok a nagyváradi nyomdászat történetéhez* (2.) *Nagyváradi nyomdászok és nyomdahelyek 1850–1945 között*. Várad, 2015/1. 93–104.
- Tavaszi Hajnal: *Adalékok a nagyváradi nyomdászat történetéhez* (3.) *Nyomdász hírlap-tulajdonosok, hírlapíró nyomdatulajdonosok*. Várad, 2015/5. 84–100.
- Tavaszi Hajnal: *A honi ipar a fejlődés mozgatórugója – Darvas Imre nagyváradi vállalkozó pályaképe*. Várad, 2020/6. 80–92.
- Thomka Beáta: *Kulturális és kontextuális narratológia*. In Jankovics József (szerk.): „Nem súlyed az emberiség!” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA ITI, Bp., 2007. 1375.
- Timár Attila: *Kulturális asszimiláció és kettős identitás. A birminghami ipari elit dzsentrifikációja*. *Világtörténet*, 1998/1–2. sz. 3–21.
- Tomai Éva – Zoltán János: *Régi képeslapok mesélnek a vadászatról*. Professio, Bp., 2000.
- Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. L'Harmattan, Bp., 2005.
- Tóth Árpád: *A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai*. In Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya (szerk.): *História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2011. 45–56.
- Tóth Sándor: *Sáros vármegye monográfiája*. II. kötet. Franklin Társulat Ny., Bp., 1910.
- Tripon, Aurel (ed.): *Monografia Almanach al Crișanei. Județul Bihor*. Diecezana, Oradea, 1936.
- Van Dijk, Teun A.: *News as Discourse*. Lawrence Erlbaum Associates, New York, 1988.
- Vári András: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és tagsága a 19. század második felében*. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon (XIX–XX. század közepe)*. Századvég, Bp., 2006. 285–321.
- Verrasztó Gábor: *A Váncza család*. Napkút Kiadó, Bp., 2007.
- Vincze László: *Egy dunántúli tőkés nagybérlet gazdálkodása (Maisa, 1861–1941)*, I. rész. *Agrártörténeti Szemle*, 1982/1–2. 149–183.
- Vincze László: *Egy dunántúli tőkés nagybérlet gazdálkodása (Maisa, 1861–1941)*, II. rész. *Agrártörténeti Szemle*, 1983/1–2. 239–290.
- Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai k., Bp., 1979.
- Winkler Lajos: *Társadalom*. In Borovszky Samu [szerk.]: *Bihar vármegye és Nagyvárad [Magyarország vármegyéi és városai]*. Bp., 1901.
- Zahra, Tara: *Képzelt nemközösségek: a nemzeti közömbösség mint elemzési kategória*. Regio, 2017/2. 5–42.
- Zelenski Róbert: *Emlékeim*. Pallay Ny., Bp., 1928.
- Zoltán János: *Vadászat az Osztrák–Magyar Monarchiában*. Dénes Natur Műhely – Nimród Alapítvány, [Bp.], 2006.
- Zsolt Ágnes: *Éva lányom*. Század, Bp., 2011.

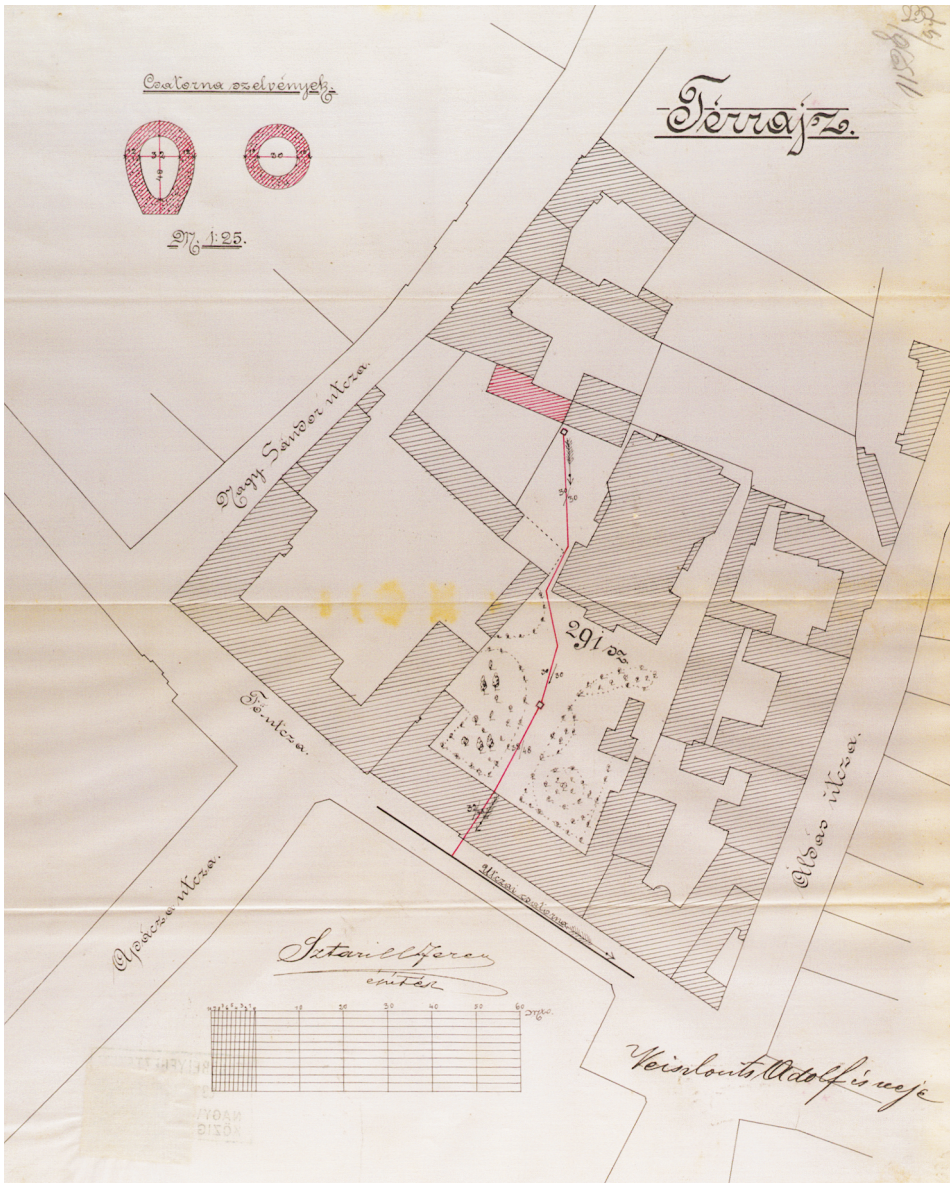
KÉPFÜGGELÉK

30. ábra. Nagyvárud belvárosa a Bémer tér átépítése előtt (1887) és a Weiszlovits-ingatlanok. Piros körvonallal a színházépítés előtti ház, illetve ipartelep, kék körvonallal az átköltözés utáni, a Fő utcán lévő Weiszlovits-ingatlanok

31. ábra. Építkezési engedélykérelemhez csatolt alaprajz (1900). Forrás: SJAN Bihor, Fond 141, inv. 542, Primăria Oradea (Polgármesteri Hivatal Iratai), Consiliul Orășenesc, 334.

32. ábra. Építkezési engedélykérelemhez csatolt alaprajz, 1900 (az istálló pirossal jelölve).
 Forrás: SJAN Bihar, Fond 142, inv. 456, Primăria Oradea (Polgármesteri Hivatal Iratai),
 Consiliul Orășenesc, 230.

74 *Vaiszlovics Emil* hallgatónak beíratott
 az 1885/86 -dik tanévre; született az 1868 -dik évben *Nagy Várador*
Debrec megyében. *mócs* vallási.

E L S Ő T A N É V

E L M É L E T B Ő L					Magvasselelti osztályzat
I-ő félév	Szorgalma az előadások látogatásában	Buzgalma gyakorlati okmutatásoknál	Előmeneteli osztályzata	Végbizonyítványba vezetett osztályzatok	
Számítan	<i>igen szorgalmas</i>		<i>jeles</i>		-ny egyen-
Ehucleti mértan	<i>igen szorgalmas</i>		<i>je</i>	Rajzolásból	
Csírállytan	<i>igen szorgalmas</i>		<i>három</i>		
Rajzolás	<i>igen szorgalmas</i>		<i>jeles</i>		
II-dik félév					
Természettan	<i>igen szorgalmas</i>		<i>je</i>	Szorgalomból	-ny egyen-
Rajzolás	<i>szorgalmas</i>		<i>három</i>	Buzgalomból	
				Magvasselete	

Megjegyzések: _____

MÁSODIK TANÉV 1886/87 - DIK ÉVEKBE N

I-ő félév					Magvasselelti osztályzat	M e g j e g y
Erőmitan	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>	-ny egyen-	
Ásványtan és földisme	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
Növényboncz és élettan	<i>igen szorgalmas</i>	<i>igen buzgi</i>		<i>külsős</i>		
Állatboncz és élettan	<i>igen szorgalmas</i>	<i>igen buzgi</i>		<i>külsős</i>		
Általános vegytan I-ő rész	<i>igen szorgalmas</i>			<i>jeles</i>		
Talajisme	}	<i>igen buzgi</i>		<i>je</i>		
Általános növénytermelés						
Egylattan	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
Vegytani gyakorlatok	<i>igen szorgalmas</i>			<i>külsős</i>		
<i>Baronyi és hallgatási</i>	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
<i>Lélekművelés és filoz</i>	<i>igen szorgalmas</i>			<i>külsős</i>		
<i>Reánumelés</i>	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
Növénytan	<i>igen szorgalmas</i>	<i>igen buzgi</i>		<i>je</i>		
Növénykerttan	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
Különleges növénytermelés	<i>igen szorgalmas</i>	<i>igen buzgi</i>		<i>külsős</i>		
Általános állattenyésztés	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
Gazdasági vegytan	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
Gazdasági gépisme	<i>szorgalmas</i>			<i>külsős</i>		
Földmértan	<i>igen szorgalmas</i>			<i>külsős</i>		
Általános vegytan II-dik rész	<i>igen szorgalmas</i>			<i>külsős</i>		
Gazdasági kéros és hasznos állatok tana	<i>igen szorgalmas</i>			<i>külsős</i>		
Hál és seymértényesztés	<i>igen szorgalmas</i>			<i>külsős</i>		
Vegytani gyakorlat	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
<i>Reánumelés</i>	<i>igen szorgalmas</i>			<i>je</i>		
Általános osztályzat				<i>külsős</i>	A III-ad évről	

117

33. ábra. Vaiszlovich Emilre vonatkozó bejegyzés a debreceni Gazdasági Akadémia anyakönyvében. Forrás: MNL HBML, M. Kir. Gazdasági Akadémia, VIII. 11/C. 4, Anyakönyv 1884–1885, 74.

neve *Vaislovits Adolf*
 társadalmi helyzete *kereskedő*
 lakóhelye *Nagybörzse*
 Végzett tanulmányairól felmutatott bizonyítványt *Magy. akad. 1. év gazd. tanulmányai*
 Gazdasági gyakorlaton volt *2* évig *Teicher kasszár helyén B. Borszörményben*

1885/86 D.I.K. É V E K B E N

GAZDASÁGI GYAKORLATBÓL			
	I-ő félév	II-dik félév	Végbizonyítványban
Szorgalma és pontossága a munkákban	<i>ja</i>	<i>ja</i>	
Ügyessége a mezői és majorsági munkákban	<i>ja</i>	<i>ja</i>	
Gépek és eszközök kezelésében	<i>ja</i>	<i>ja</i>	
Ügyessége az állatgondozásban	<i>ja</i>	<i>ja</i>	
Kertészeti munkákban	—	<i>ja</i>	
Megbízhatósága és erélye a felügyeletben	<i>ja</i>	<i>ja</i>	
Napló vezetésben	<i>ja</i>	<i>ja</i>	
Irodai munkálatokban	<i>jeles</i>	<i>jeles</i>	
Szóbeli vizsgán a gazd. gyakorlatból	<i>jeles</i>	<i>ja</i>	
Szóbeli vizsgán a gazd. gyakorlatból	—	<i>ja</i>	

Megjegyzések :

34. ábra. Vaislovich Emilre vonatkozó bejegyzés a debreceni Gazdasági Akadémia anyakönyvében. Forrás: MNL HBML, M. Kir. Gazdasági Akadémia, VIII. 11/C. 4, Anyakönyv 1884–1885, 74.

35. ábra. Körösszegapáti és Körösszeg. Forrás: A harmadik katonai felmérés (1872–1884) http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/?bbox=2377799.59182349%2C5941984.787781612%2C2430006.082142265%2C5964380.837069168

Fráter Barnabás, Fr. Pászty Lajos, Piredy
 László; Fráter Mihály, Pászty Péter, Pö-
 tölő György, Friedmann Péter, Falcsik Antal,
 Fejérvári Károly, Felvincz Lajos, Hamichy
 Károly, Hegyesi Márton, Hermann Lajos,
 Hauerth Endre, Hauerth József, Hoff-
 mann Henrik, Hochmann Henrik, Jor-
 wál István, Jánosovay József, Jánosovay
 Péter, Kálnási Lajos, Kálnási Péter,
 Kálnási Károly, Kálnási Endre,
 Kálnási Lajos, Kálnási Hermann,
 Lichman Lajos, Salatos Lajos, So-
 wassy József, Szabolcsy János, Mórós
 János, dr. Mörner Endre, dr. Márton Endre,
 Markovits Antal, Málnai József, Nagy
 Lajos, Nagy József, Országh Lajos, Orosz
 Gyula, Orosz Endre, Országh Károly,
 Palota János, Papp János, Pálffy Miklós,
 Pintér Gyula, Reonik Sándor, Rosenborsó
 Gyula, Rigó Béla, Schwaner Károly, Steu-
 berg Károly, Szöllösy József, Tóth Albert,
 A. Thury Lajos, Tóth József, Udvar-
 helyi Béla, Weiszbecker Lajos, Weiszbecker
 György, Weiszbecker Károly, Weiszbecker
 Miklós, Weiszbecker Endre, Weiszbecker stb.

36. ábra. A megyei közgyűlés „jelenléti íve”, a végén Vaiszlovich Emil nevével
 (1901. március 20.). Forrás: MNL HBML, IV. B. 402, Bihar Vármegye Törvényhatósági
 Bizottságának Iratai (1871–1939), 36. kötet. Jegyzőkönyv

37–38. ábra. A Park Szálló beltere

39. ábra. Bejárati ajtó

40. ábra. Ajtó az udvarra

41. ábra. Festett stukkódísz

42. ábra. Csillár

43. ábra. Kapu

44. ábra. Lépcsőforduló

45–46. ábra. Weiszlovits Adolf síremléke a nagyváradai neológ temetőben

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	5
1. ELŐLJÁRÓBAN	6
1.1. Kiindulópontok.....	6
1.2. Célok, módszerek	11
1.3. Források és forrásszűke	15
2. A WEISZLOVITS/VAISZLOVICH CSALÁD TÖRTÉNETE (1858–1920)	20
2.1. A kontextus: Bihar megye és Nagyvárad.....	20
2.1.1. Gazdaságföldrajzi adottságok, infrastruktúra	20
2.1.2. Várostörténet, városfejlődés.....	21
2.1.3. Népeség: lakosságszám, anyanyelv, zsidóság.....	24
2.1.4. Gazdasági élet	28
2.2. A Weiszlovitsok: Adolf és Lajos pályája.....	34
2.2.1. Cég- és családtörténet.....	34
2.2.2. Küzdelem a várossal.....	47
2.2.3. A Fő utcában	49
2.2.4. Közéleti jelenlét, jótékonykodás	52
2.2.5. Az életpálya összegzése.....	55
3. A VAISZLOVICHOK: GYULA ÉS EMIL PÁLYÁJA	60
3.1. Káin és Ábel.....	60
3.2. Előzmények	62
3.3. Bérgazdaság Biharban.....	63
3.3.1. Gazdálkodás.....	63
3.3.2. Közéleti jelenlét és egyesületi tagság.....	72
3.3.3. A mobilitás akadályai.....	74
3.4. Az integráció akadályai: konfliktusok, botrányok.....	76
3.4.1. A „berekböszörményi csata”: a nagy botrányok nyitánya.....	76
3.4.2. A Vaiszlovich–Pallay-affér és a kaszinó.....	79
3.4.3. A Vaiszlovich–Pallay-affér és a nagyváradai párbajjellenes mozgalom ...	89
3.4.4. A Vaiszlovich–Weiszlovits-botrány és a kaszinó.....	98
3.4.5. Háború a sajtóban és a sírkőraktárban	105
3.5. A fikció mint a mobilitás eszköze – Gyula tigrisvadászaton.....	110
3.5.1. „Achmadabadból Jaypurig”	110
3.5.2. A tigrisvadászat mint társadalmi gyakorlat	115

3.5.3. Levél a szerkesztőhöz.....	121
3.5.4. Szőnyegek, dísz tárgyak, műrecek	123
3.5.5. A fikció szerepe.....	126
3.6. Az integráció útján: gazdasági és politikai szerepvállalás.....	128
3.6.1. A Park Szálló.....	128
3.6.2. Közéleti jelenlét és virilis státus	134
3.7. Az életpályák összegzése.....	143
3.8. A háború végén.....	144
3.9. Narratívák: dolgos polgár, különc polgár	146
4. VAISZLOVICH EMIL – AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS (1920) UTÁN.....	155
4.1. Nagyvárad: kontinuitások és diszkontinuitások.....	155
4.2. A Park Szálló	162
4.3. Adaptációs stratégiák, identitás, jótékonykodás.....	169
4.4. Az integráció akadályai: atrocitások, botrányok	175
4.4.1. Bérlők és katonatisztek: az 1920-as évek első felének botrányai.....	176
4.4.2. Botok és üvegszilánkok: az 1927. évi antiszemita zavargások.....	181
4.4.3. Zászló és kalap: az 1930-as évek botrányai	192
4.5. Az életút vége és tragikumai.....	197
4.6. Narratívák.....	202
4.6.1. A dolgos különc és a tárgyak szépségének szerelmese	202
4.6.2. Narratívák és nemzetépítés	206
4.6.3. A nemzetellenes magyar zsidó	210
4.6.4. A nemzetellenes magyar.....	214
4.6.5. A nemzetellenes magyar úr és huszár.....	217
4.6.6. Az öntudatos magyar kisebbségi polgár.....	223
4.6.7. A kötekedő és „hetvenkedő” magyar kisebbségi.....	227
5. EMLÉKEZET.....	231
5.1. Emlékezet és történelem	231
5.2. Emlékezeti narratívák	237
5.2.1. Népi hősök	240
5.2.2. Legendás gavallér és párbajhős.....	243
5.2.3. A dzsentrik.....	244
5.2.4. A „nagy magyar” és a csalódott magyar (zsidó)	246
5.2.5. Az emlékezeti narratívák sajátosságai és funkciói	248
6. ÖSSZEFOGLALÁS.....	251
 KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	 254
IRODALOMJEGYZÉK.....	255
KÉPFÜGGELÉK.....	277

A SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. *Magyarok Romániában*

Tanulmányok az erdélyi magyarságról (1990–2015)

2. Falusi Norbert: *Két nemzet határán*

Erdélyi magyar nemzetépítők az európai nagy változásban (1900–1925)

3. Főcze János: *A MADOSZ*

Baloldali magyar történet a két világháború közötti Romániában (1934–1944)

4. Nagy Botond: *Mercur a keleti végeken*

Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken
(1867–1918) [két kötetben]

5. Nagy József: *Békeévek Mars árnyékában*

A Székely Határvédelmi Erők története (1940–1944)

6. Kiss Ágnes: *Finomhangolás*

Koordináció és kontroll a szovjet típusú cenzúra-rendszerekben. Romániai példák
(1949–1989)